WILLY
BRANDT

FORBRYTERE
OG ANDRE
TYSKERE

16.80

5.10

FORBRYTERE
OG ANDRE TYSKERE

FORBRYTERE OG ANDRE TYSKERE

AV

WILLY BRANDT

FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO.
(W. NYGAARD) - OSLO 1946

Printed in Norway
O. Christiansens Boktrykkeri, Oslo.

FORORD

Det var en novemberkveld på Fabers slott i Stein, den internasjonale presseleir ved Nürnberg. En polsk korrespondent forbløffet noen av oss andre med svermeriske skildringer av Warszawa-ruinenes ubeskrivelige skjønnhet.

Jeg tilstår at jeg ikke liker ruiner, iallfall ikke de som er mindre enn noen hundre år gamle. Det gjorde meg ikke glad å se min fødeby Lübeck med alle grushaugene og med de ødelagte kirketårnene. Derimot fyller det meg med glede hver gang jeg tenker på at Oslo — den by hvor jeg har opplevd mine beste og viktigste år — slapp å bli bombet sønder og sammen. Aversjonen mot grushauger er en forklaring på at det ikke står så meget om dem i denne boka.

Boka gir fakta og refleksjoner om Tyskland og tyskerne. Manuskriptet ble til i Nürnberg og under reiser i Tyskland. Jeg har tatt med en sammenfatning av anklagematerialet mot de store krigsforbryterne. Noe prosess-referat er det ikke — rettssaken er jo ennå ikke avsluttet.

Ellers har jeg prøvd å skildre *oppryddingen* blant ruinene, de på gatene og de i hjernene. Ingen av delene kan sprenges vekk. De må ryddes bort for å gi plass til nytt liv.

Jeg har ikke hatt adgang til oppslagsbøker, og det statistiske materiale som står til disposisjon i dag, er meget ufullstendig. Det gjør at dokumentasjonen på flere punkter er mindre fyldig enn den burde være. Framstillingen bygger på ting jeg selv har sett og på rapporter som jeg har grunn til å tro var korrekte.

Utviklingen stanser ikke opp. Det som blir til, vokser imidlertid fram av det som var. Boka gir en oversikt over det tyske problem slik det framstilte seg for meg i de vintermånedene som nettopp har gått.

Oslo, i mars 1946. *W. B.*

INNHOLD

I. ET STORT PROBLEM

Herrefolk eller forbrytergjeng?

Etter Tysklands betingelsesløse kapitulasjon fulgte dets totale okkupasjon.

Die Wehrmacht var knust og dens rester ble avvæpnet. Nazi-organisasjonene var gått i oppløsning — Hitler hadde ekskludert både Göring og Himmler før han tok livet av seg. Noen tysk regjering fantes ikke lenger etter at den tragikomiske epilogen i Flensburg var avviklet. Den tyske stat hadde opphørt å eksistere. Administrasjonen, kommunikasjonene og forsyningstjenesten var slått i stykker. Nazi-lederne etterlot seg ruinhauger, et bankerott næringsliv, rotløse og apatiske mennesker. Sammenbruddet var virkelig «einmalig», uten sidestykke i moderne historie. De allierte seiersmakter måtte overta konkursboet. Det ville blitt verst for Tyskland om de hadde latt være. Da ville det blitt en alles kamp mot alle. Oppløsningen ville ha nådd sin ytterste konsekvens.

Okkupasjonen fylte i første omgang den oppgave å isolere en pestkilde. Men dermed var ikke problemet løst. I de alliert-okkuperte områder midt i Europa bodde det fremdeles over 60 millioner tyskere. I går «herrefolk», i dag tiggerfolk.

Hitler — og andre før ham — hadde prøvd å innbille tyskerne at de var kalt til å være Europas og verdens herrer. Han greidde å rekruttere historiens største og farligste forbrytergjeng. Da han forsvant, var herrefolk-aspirantene blitt fanger, tiggere eller — i beste fall — beboere av et stort fattighus.

Nazismens påstander er blitt redusert in absurdum. De vanvittige ambisjoner sluttet med et voldsomt fall. De som dro ut

for å erobre verden, førte sitt eget land og folk opp i en krise som gjelder selve den nasjonale eksistens. Det tyske navn ble tilsølt med blod. Det lukter lik og fører tanken hen på plyndring, mishandling, bedrag. Den enestående utfordring har utløst sterke reaksjoner. Tyskerne vil føle virkningene lenge etter at den siste nazi-leder har fått sin rettferdige straff. Drømmen om herrefolket vil ikke bli drømt om igjen. Tyskland er hverken «verdens navle» eller «Europas hjerte». Tyskerne har inntil videre ikke noe de skal ha sagt i internasjonal politikk. De som bestemmer den, gjør imidlertid klokt i å være på vakt mot en altfor stor forenkling. Det var galskap å opphisse tyskerne til å skulle spille rollen som verdens herrer. De marsjerte — helt til de hadde mistet sitt eget land. Men det behøver ikke å bety det samme som at de alle — og en gang for alle — er forbrytere.

Virkeligheten er atskillig mer komplisert og nyansert enn nazister og andre rasepolitikere vil ha det til. Nazismen har med djevelsk planmessighet elsket fram de laveste instinkter og de mest kriminelle egenskaper. Hitlerismen har vært et velorganisert gangstervelde i verdensmålestokk. Gangsterne utviklet en hittil enestående evne til å utnytte organisasjonens, propagandaens og terrorens makt. De organiserte samfunnets berme og produserte menneske-slaktere på løpende bånd. Og de gjorde alt for å skaffe seg så mange medskyldige som mulig. Men det er ikke det samme som at tyskerne er predestinert til å være en forbryter-nasjon. De er på mange måter et umodent folk. Men de blir ikke født som SS-menn. Deres barn er omtrent som barn i andre land når de kommer til verden. Når de vokser opp tar de form etter samfunnsforholdene og den dermed forbundne oppdragelsen. De glir inn i et fellesskap som er bestemt av sosiale og historiske faktorer. En historisk arv kan være en alvorlig belastning. Men den kan overvinnes. Sosiale forhold kan endres. Heller ikke under gitte samfunnsmessige vilkår er det så enkelt at det bare er én vei å gå. Ikke bare individers, men også et helt folks måte å være og leve på kan gis en ny retning, idealene kan endres.

Det ville være forferdelig, men enkelt, om tyskerne som

sådanne var forbrytere. Så enkelt er det ikke og heller ikke *så* forferdelig. Særlige forhold har latt dem bli redskaper — og ofre — for nazismen. Men de har også en annen «back-ground», som alminnelige mennesker, i godt og ondt. De var kjent for å være arbeidsomme og pliktoppfyllende, *vel* pliktoppfyllende. Arbeidsomhet og pliktfølelse er ikke dårlige egenskaper i og for seg. Det kommer bare an på hva man arbeider for og hvem man føler seg forpliktet overfor. De evner som skaffet tysk håndverk og teknikk — tidligere også tysk organisasjon — et godt navn i verden, har kunnet ledes på villspor. Borte er de ikke. Tyskerne er ikke mer ødelagt enn at de kan arbeide seg opp igjen, hvis de får lov til det, hvis det skaffes sosiale sikringer mot nasjonalistiske tilbakefall og hvis det lykkes å skape en noenlunde stabil demokratisk ledelse.

Tyskerne har det ikke noe videre hyggelig etter den annen verdenskrig. Mange av dem klager over en skjebne som de mener er ufortjent. Ennå er få av dem klar over den store sjanse de har fått. De kan ikke fortsette med det som var. De kan ikke komme noen vei med lappverk. Det de må gjøre, er å bygge opp en helt ny nasjonal og samfunnsmessig tilværelse, å begynne helt forfra igjen. Det er den store sjansen. Veien de må gå er ennå ikke klar. Men okkupasjonen varer vel ikke i all evighet. Ruinhaugene etter de bombede hus og fabrikker vil etter hvert bli ryddet vekk. Det blir atskillig vanskeligere å rense hjernene for ideologisk grus. Men vanskene må ikke forkludre det vesentlige. Tyskland har fått nye muligheter nettopp i egenskap av en grundig beseiret nasjon. Maktkamp og konkurranse på det gamle plan kommer ikke lenger på tale. Hvordan det enn er med tyskerne — de er iallfall ikke kalt til å styre andre folk. De har nok med å styre seg selv. Men nettopp fordi de slipper å dras med militarisme og andre «forpliktelser» som hører en stormakt til, har tyskerne begge hender fri til å bygge opp og hevde seg i det fredelige samvirke mellom nasjonene. Nettopp fordi det militaristiske tvangsbåndet faller bort, blir det mulig at de vokser sammen til en ekte enhet. Fellesskapet i nød er ikke den verste grobunn for en ny patriotisme. Kanskje har til og med tysk kultur enda en oppgave å fylle. Jeg er klar over at det

er en dristig forhåpning så kort tid etter Maidanek, Belsen og Auschwitz.

Jeg har overbevist meg om at Tyskland trass i alt som har skjedd, rår over krefter som kan sikre landet en fredelig og demokratisk framtid. Det avhenger ikke bare av tyske faktorer om disse krefter får overtaket. Den historiske utviklings hovedlinje blir fremdeles mange ganger krysset av motstridende tendenser. Den endelige utgang står kanskje skrevet i stjernene, iallfall ikke i denne bok.

Alle tyskere var ikke med i forbrytergjengen, «tyskeren» som sådan er ikke noen forbryter. Men jeg mener samtidig at den tyske gjenreising aldri blir noen nyreising hvis man går av veien for ansvar og skånselsløs oppriktighet. Nyreisingen kan ikke begynne med ønsketenking og løgn. En løgn ville det imidlertid være om man påsto at de nazistiske overfallsmenn og torturister ikke hadde en meget stor del av folket bak seg. Det ville være i strid med sannheten om noen prøvde å benekte at tolv års nazistisk propagandamonopol har etterlatt seg sterke spor i tyskernes bevissthet. Ønsketenking ville det være å hevde at noen bestemt gruppe eller noen klasse har vært immun for den nazistiske gift. Det er sant at kirkene la for dagen en viss uavhengighet og opposisjon mot totalitetskravet. Men det var dog svært mange prester som velsignet både overfallskrigen og hakekorsflaggene. Det er sant at arbeiderne har vært mer immune enn andre lag. Men nazismen vant tilhengere og opportunistiske medløpere også blant arbeiderbevegelsens tillitsmenn. Mer enn én av dem som en nesten kunne svoret på ville blitt immune, var gått på akkord med sin samvittighet ved å skaffe seg en nazistisk medlemsbok — i tiden 1940—42. Og mange er de som visste mer enn de i dag vil innrømme. Jeg er ikke sikker på de kunne utrette stort med sin viten. Men i en eksistens-krise som den tyskerne gjennomlever, kreves det først av alt sannferdighet og ansvar.

Tiden etter tapte kriger har tidligere vært gro-tid for tysk kultur. Årene etter den første verdenskrig dannet ingen unntagelse fra denne regelen. Nederlaget framkalte både progressive og reaksjonære krefter. Feilen var at reaksjonen slapp altfor

billig fra nederlaget. En kan også bruke andre paralleller. Det «røde Wien»s imponerende arbeid ble utført i et knapt nok levedyktig land, som var revet ut av sin økonomiske sammenheng. Russerne reiste etter nederlaget i 1917 og trass i borgerkrig, intervensjon og hungersnød en helt ny stat. Norge var aldri større enn da dets kjempende demokrati hevdet rettskravene, friheten og samvittigheten mot den tyske okkupasjonsmakten. Like etter Dunkerque blåste det meget friske vinder gjennom den britiske statsbygning. Det er ikke bare synd på dem hvis nasjonale eksistens ser ut til å være truet av undergang.

Det tyske problem er ikke bare tysk.

Spørsmålet om den såkalte kollektiv-skyld opptar tyskerne i høy grad. De aller fleste avviser den. Jeg finner det rimelig at tyske anti-nazister ikke vil erklære seg skyldig i forbrytelser de ikke har begått. Jeg finner det også forståelig at noen forsvarer seg ved å angripe, forståelig, men ikke særlig klokt. Forsøket på å velte skylden over på utlandet kan bli spiren til en ny nasjonalistisk forvrengning av de faktiske forhold. Jeg har hørt hederlige folk som har sittet i fengsel og konsentrasjonsleir, møte tesen om den kollektive skyld med å spørre utenlandske regjeringer hvorfor de anerkjente Hitler diplomatisk og tillot ham å bryte den ene avtalen etter den andre. De hoppet over et meget vesentlig ledd i argumentasjonen: hvordan og hvorfor kom nazistene til makten, hvorfor fikk de så stor tilslutning blant tyskerne, hvorfor var motstanden så svak? Det er spørsmål som krever ærlige svar.

Ellers har de tyske talere selvfølgelig rett når de påstår at det en hadde og har med å gjøre ikke er noe isolert tysk, men også et européisk og internasjonalt problem. Ansvaret lar seg ikke begrense til Tyskland. Virkningen har ved Gud ikke bare rammet tyskerne. Etter krigen er det fremdeles 70 millioner av dem. På en eller annen måte må de ordnes inn i verdenssambandet.

Da krigen sluttet, fantes det ganske forskjellige oppfatninger av hvordan denne oppgaven skulle kunne løses. Noen ville gi tyskerne en «rettferdig» straff og en «rettferdig» fred. Det var et lite hensiktsmessig utgangspunkt. Etter alt de overfalne og

undertrykte folk hadde gjennomgått, var det forståelig at mange forlangte en «rettferdig» gjengjeldelse. Men det fantes også dem som skjønte at gjengjeldelsens tryllekrets måtte bli brutt. Saken måtte nødvendigvis fortone seg noe annerledes for nazi-terrorens ofre i de tidligere tysk-okkuperte land som stilte sine erstatnings- og sikkerhetskrav, enn for tyske anti-nazister som var mest opptatt av sitt indre gjenreisings- og sikkerhetsproblem.

Det fins et utgangspunkt som gir mer fruktbare resultater enn all filosofering om hva som ville være «rettferdig». En får spørre hva som er *fornuftig*. Politikken overfor Tyskland må bli bestemt av hva som er fornuftig av hensyn til gjenreisingen av Europa og av hensyn til det internasjonale samarbeid. For dem som ønsker det skal jeg gjerne legge til: *uavhengig* av om en større eller mindre del av det tyske folk i første omgang begriper eller godtar de krav som springer ut av européiske gjenreisings-interesser.

Ingen kan ha interesse av at Tyskland blir et sentrum for økonomisk nød, bandevesen og annet farlig smittestoff. Det er opplagt nødvendig at området pasifiseres og at smittestoffet fjernes. Den allierte okkupasjonspolitikk skal sørge for at så skjer. Men noen varig løsning er ikke okkupasjonen, med den belastning den betyr ikke bare for de okkuperte, men også for okkupantene og for forholdet mellom de forskjellige okkupasjonsmakter innbyrdes. Jeg ser for øyeblikket bort fra hva som måtte være i tyskernes interesse. Opplagt er iallfall at de forente nasjoner — folkene rundt om i verden — er interessert i at Tyskland blir kurert, slik at det kan stå på egne ben, uten å være hverken en byrde for andre eller en trusel mot dem. Etter alt jeg har sett og hørt de siste måneder, vet jeg at tyskerne vil arbeide. Er det ikke i felles interesse at de får gjenreise sitt næringsliv innen rimelige sikkerhetsgrenser, slik at befolkningen kan livnære seg, bidra til den européiske gjenreising og delta i det internasjonale varebytte?

Noen vil innvende: det medfører fare for at Tyskland reiser seg igjen som den dominerende makt på kontinentet, i neste omgang kanskje som en ny trusel mot nabolandene og freden. Men denne fare kan de forente nasjoner avverge uten at de be-

høver å holde tyskerne under varig okkupasjon og utsette dem for urimelige økonomiske restriksjoner. De forente nasjoner behøver bare å holde sammen. Det er nok til å sikre freden.

Den tyske fare har vært en uhyggelig realitet. Faren ble avverget. Under de nye vilkår kan Tyskland reise seg igjen økonomisk, politisk og moralsk, men ikke militært. Nå er den «tyske fare» i ferd med å bli et av de slagord som vanskeliggjør forståelsen av realiteter og sammenheng. Jeg håper at det vil lykkes å skape et i god forstand pasifistisk Tyskland. Men uavhengig av hvordan utviklingen i Tyskland kommer til å arte seg — de forente nasjoner har slått den tyske krigsmakt, de har tilintetgjort dens våpen og lagt beslag på rustningsfabrikkene. De kan ikke ønske seg noe bedre utgangspunkt for å hindre en gjenoppliving av tysk militarisme.

De allierte makter har alle kort på hånden. De kan også skaffe seg garantier for at det grunnlag som blir lagt nå, blir grunnlaget for en tysk rettsstat og et tysk folkestyre. Jeg tror ikke — som Lord Vansittart — at et folk kan omskoleres og «læres å bli lykkelig» ved hjelp av ytre makt. Jeg tror — trass i alt som har skjedd — på de moralske, oppbyggende krefter hos en tysk minoritet som etter hvert må kunne bli en stabil majoritet og prege hele samfunnet. Okkupasjonsmyndighetene kan gjøre mye. Men Tysklands nye — og som jeg håper — demokratiske og fredelige eksistens må likevel bli formet av indre krefter.

Det var en stor revolusjon som sto på dagsordenen i Tyskland. Opptakten har imidlertid artet seg ganske annerledes enn historiske revolusjonsskjemaer. Under okkupasjonsforhold er det ikke plass for noen folkereising. Okkupasjonsstyrkene representerer også ulike samfunnsforhold og interesser. Ikke desto mindre ble det i mai 1945 innledet en dyptgående omveltningsprosess i det tyske samfunn. Grensene for denne omdanningsprosess bestemmes inntil videre i vesentlig grad av ytre maktforhold. Det er imidlertid ikke bare allierte dekreter, men også — og til syvende og sist nettopp — tyske krefter som må gi denne rammen et innhold. Vi har ikke med noe isolert tysk problem å gjøre.

Problemet Tyskland kan ikke løses av tyskerne alene, men

heller ikke bare av okkupasjonsmaktene. De tyskere som vil være med å bygge opp et nytt samfunn, har måttet erkjenne sin begrensning. De har måttet bli klar over Tysklands nye — meget beskjedne — rolle i internasjonal politikk. De allierte har imidlertid også måttet gå med på en avgrensning av hva de ville påta seg. For dem gjaldt spørsmålet hvilke krefter og hvilken politikk de skulle gi sin støtte. De var ikke tjent med å følge deres råd som ville ha det til at tyskerne bare var en formløs masse. Man måtte bestemme seg for en mer nyansert vurdering og handlemåte. Denne oppfatning var for øvrig framherskende da krigen begynte.

De alliertes proklamasjoner i 1939 gikk ut på at målet var å smadre nazismen, ikke å tilintetgjøre det tyske folk. Det fantes andre oppfatninger. Dominerende — både i det alminnelige ordskifte og i de offisielle erklæringer — var imidlertid det syn at man måtte skjelne mellom nazistene og andre tyskere, og at et demokratisk Tyskland burde sikres en plass i den nye fredsordning. Men ennå hadde ikke krigen begynt for alvor. Ennå rådde det skjebnesvangre illusjoner. Få var klar over den fryktelige makt bak Hitlers krigsmaskin og den redselsfulle effektivitet i Himmlers terrorapparat. Noen trodde for alvor at de skulle kunne utløse en tysk revolusjon ved å slippe ned noen bunker med flyveblad.

Holdningen overfor tyskerne var til å begynne med meget moderat. Men en kunne på forhånd regne ut at den stemningen etter hvert ville forandre seg. Den nazistiske krigføring mot sivilbefolkningen og terroren i de okkuperte land skapte grobunn for et solid hat. Flere og flere satte likhetstegn mellom nazister og tyskere, og stadig oftere hørte en krav om at denne krigen måtte bli avsluttet ikke med et Versailles, men med et Karthago. Den opprinnelige differensiering og målsetting gikk imidlertid ikke helt tapt. Det demokratiske ordskifte om fredsmålene stoppet aldri opp.

Lederne for de allierte nasjoner understreket gang på gang at krigen var rettet mot det nazistiske system og den tyske militarisme. Den linje kom også fram i Atlanterhavs-erklæringen. Den gikk ut på at Tyskland skulle avvæpnes, men ikke utsettes

for økonomisk ruin. Churchill understreket at England førte krig mot tyranniet. Roosevelt forsikret befolkningen i akselandene at den ikke behøvde å frykte for å måtte bytte elendighet mot trelldom. Stalin kom i februar og november 1942 med særdeles bestemte uttalelser. Han betegnet det bl. a. som idioti å ville utrydde det tyske folk og tilintetgjøre Tyskland som stat. Han henviste til den historiske erfaring og slo fast at «menn som Hitler kommer og går, men det tyske folk, den tyske stat består».

Denne melodien holdt på å komme bort under krigens videre forløp. Hovedgrunnen var selvfølgelig de grenseløse forbrytelser som det nazistiske Tyskland gjorde seg skyldig i. Det framkalte sterke reaksjoner overfor alt som var tysk. Men det fantes også andre årsaker. En av dem var krigspropagandaens behov for forenkling. Krigen måtte vinnes. Tyskerne skulle settes ut av spillet. Det var ikke så nøye med begrunnelsen. Den vulgære «vansittartisme» grep om seg i de angelsaksiske land. I Sovjet-Samveldet drev Ilja Ehrenburg en agitasjon som var kjemisk renset for de synsmåter Stalin hadde gitt til kjenne. Tyskland fikk høste en del av det rasehatet som dets nazister hadde sådd.

En annen faktor besto i at det rundt omkring i de allierte stater satt folk som var interessert i anti-tyskeriet som ledd i forberedelsen av en reaksjonær etterkrigspolitikk. Det var krefter som jo før jo heller ville komme bort fra krigens anti-nazistiske målsetting. En slik målsetting gikk ut på å rive opp de samfunnsmessige og mellomfolkelige røtter til fascismen og nazismen. Det medførte fare for betydelige sosiale forskyvninger. Talsmenn for privilegerte lag agiterte for en mest mulig isolert anti-tysk løsning fordi de derved kunne ha håp om å få krigen til å slutte som et «gammeldags» oppgjør. Dette forhold ble noe tilslørt ved at folk som nasjonalt gikk inn for en progressiv og demokratisk politikk, lå under for reaksjonære tendenser på det internasjonale plan.

Enda viktigere er imidlertid det forhold at det tyske spørsmål i stigende grad ble et hovedelement i drakampen mellom de viktigste deltagere i den anti-nazistiske koalisjon. Dette åpenbarte seg mer og mer etter som man nærmet seg krigens avslutning. Den prinsipielle enighet de allierte stormakter hadde nådd

tidligere, veide ikke alltid så forferdelig tungt. Man spurte ikke bestandig etter hva som var mest rasjonelt av hensyn til felles interesser. I den labile tilstand som kom til å rå mellom de allierte stormakter, ble de enkelte parters Tyskland-politikk i stor utstrekning bestemt av hva deres regjeringer mente kunne fremme egne interesser.

Stormaktenes ledere formulerte imidlertid på Potsdam-konferansen i august 1945 visse felles retningslinjer for sin politikk. De gjentok forsikringen om at Tyskland ikke skulle ødelegges. Det skulle tvertom skapes slike vilkår at det kunne vende tilbake til kretsen av siviliserte nasjoner. De praktiske tiltak man ble enig om, forutsatte aktivt samarbeid med og støtte til antinazistiske, demokratiske tyskere. Man gikk ut fra at de fantes.

Den urimelige tesen om at alle tyskere skulle være nazister, ble ikke lagt til grunn for de alliertes politikk. Men den hadde fått økt innflytelse under krigen og spilte også etter våpenstillstanden en ganske stor rolle ved vurderingen og behandlingen av det tyske problem.

Drepe eller helbrede?

Etter seieren sto de allierte stormakter overfor spørsmålet om «either to kill them or cure them», som en engelsk korrespondent har uttrykt det. Prinsipielt bestemte man seg for helbredelsen. Man tok derved avstand fra det ytterliggående syn at tyskerne var blitt nazister på grunn av rasemessige — medfødte og derfor stort sett uforanderlige — egenskaper. «En tysker er en tysker.» Jeg ser bort fra lett begripelige overdrivelser og fra den forenkling som gjorde seg gjeldende under direkte inntrykk av de nazistiske grusomheter og den tyske uniformitet. Det som interesserer her, er den tilsynelatende nøkterne — noen sier til og med «vitenskapelige» — oppfatning som i virkeligheten ikke er noe annet enn nazistenes rasevrøvl med motsatt adresse. De som var helt «konsekvente», gikk inn for at tyskerne burde utryddes.

Så langt er det ikke mange som vil gå. Heller ikke er det så mange som vil være rasister lenger. Det er ikke desto mindre et faktum at en finner en mengde rasemessige fordommer i de synsmåter som under krigen kom til å få fellesbetegnelsen «vansittartisme». Lord Vansittart tok snart sine forbehold. Han erklærte uttrykkelig at han for sin del ikke var tilhenger av noen raselære. Men han opererte med «folkekarakter», «folkesjel» og andre tåkete begreper som om det var faste kategorier. Han prøvde seg også på en ganske besynderlig historietolking. Fra slaget i Teutoburgerskogen med Hermann Keruskeren, «den første tyske nasjonalhelt som skapte seg et navn som forræder», fører det ifølge Vansittart en «klar linje» via Karl den store,

Fredrik Barbarossa, Hansaen, Fredrik den store og Bismarck — fram til en ny Hermann. Det som skulle bevises var at tyskerne — eller som man vel egentlig burde si, germanerne i den utstrekning de bidro til det tyske folkekonglomerat — gjennom hele sin historie har vært overfallsmenn og lovbrytere. De har alltid vært grusomme. De er dårlige av naturen.

De mer seriøse tilhengere av den vansittartistiske historietolking har nøyd seg med et mer kortvarig tidsavsnitt. Man påpeker at Prøyssen-Tyskland siden 1860 har vært engasjert i fem angrepskriger og at herrefolksideologien og angrepsmentaliteten sitter dypt. Men istedenfor å foreta historiske og sosiale analyser som viser hvordan *forskjellige* tendenser har stått mot hverandre i Tyskland som i andre land og hvorfor det ble den aggressive, nasjonalistiske tendens som fikk overtaket, forenkles hele problemet ofte til det karikaturmessige.

Vansittartistene har betraktet det som sin store oppgave å drepe «myten om det annet Tyskland». Om de «angivelige» tyske demokrater het det seg at de var like ille som alle andre. Sosialdemokratene ble framstilt som «den første verdenskrigs nazister». Fra Weimarrepublikken ville man bare huske de destruktive elementer og de krefter som hele tiden var opptatt av å få rustet opp igjen. Tyske diktere og filosofer ble sitert slik at de alle sammen ble stående som pre-nazister og — krigsforbrytere.

Vansittartistene ville ikke godta at det fantes to slags Tyskland, ikke engang som arbeidshypotese. For dem fantes det ikke noe «annet» Tyskland. For å kjempe sin tese fram rettet de gjerne hovedskytset mot den tyske *venstre*fløy. Arbeiderbevegelsen fikk hovedskylden for hitlerismen. Tyske flyktninger ble ikke bare mistenkeliggjort — i 1940 var det endog noen som ville gjøre dem ansvarlige for sammenbruddet i Frankrike. Man bebreidet *dem* at de hadde gitt gale opplysninger om Tysklands styrke. Det man glemte var at antinazistiske flyktninger på tross av utvisningstrusler og politisjikaner hadde prøvd å få venner og kamerater ute til å forstå at det fantes noe som hette konsentrasjonsleirer og jødeforfølgelser og at Hitler betydde krig.

Det man hadde med å gjøre, var en systematisk og energisk kampanje for å hindre at tyske demokratiske krefter fikk en

noenlunde gunstig start etter Hitlers nederlag. Tidligere stortingspresident Hambro hevdet i en bok om etterkrigsproblemer at Hitlers regjering i Tyskland var mer representativ enn regjeringen i noe annet land. Leopold Schwarzschild avsluttet gjennomgåelsen av mellomkrigsperiodens politiske utvikling med å hevde at alle demokratiske eksperimenter i Tyskland var dømt til å mislykkes. Særlig sterke var advarslene mot et eventuelt *sosialistisk* Tyskland. Forsåvidt lå anti-tyskeriets mening og hensikt klart i dagen.

Vansittart var imidlertid villig til å innrømme at det kunne finnes så mye som 25 prosent «gode» tyskere. Feilen ved dem var bare at de var evneløse. De ytterliggående elever av lordens skole sa rett og slett: en god tysker er en død tysker.

Jeg har allerede påpekt krigspropagandaens forenkling av problemet. Denne forenkling var kanskje ikke til å unngå. Men det var et tve-egget sverd som ble smidd. Jeg er ikke naiv nok til å tro at alliert propaganda kunne ha styrtet Hitler. Men jeg vet at den vulgære vansittartisme har gitt Goebbels vann på mølla. Skildringene av hva de allierte angivelig hadde tenkt å foreta seg med det tyske folk, og ikke minst den ting at man stadig påpekte at heller ikke opposisjonen skulle få noen sjanse, bidro til å sveise tyskerne sammen. Goebbels var en erkeskurk, men dum var han ikke. Han gjentok om og om igjen at alle tyskere var i samme båt.

Selvfølgelig forfalsket Goebbels også Vansittarts uttalelser. Faktisk var nemlig Vansittart ganske moderat når han skulle trekke konsekvensen av sitt syn. Han hevdet at tyskerne burde få brød, men ikke våpen, «fulle kornlagre og tomme depoter». Denne resept var ikke i strid med Atlanterhavs-erklæringen, ikke engang det «annet» Tysklands talsmenn kunne ha noe å si på det. De var vel i like høy grad som Vansittart interessert i at militarismen ble knust og at demokratiseringen ikke ble kvalt av hungersnød. Samtidig gikk de på en rekke felter inn for en langt mer radikal løsning enn «vansittartistene» flest hadde tenkt å gjøre. Det var nemlig en misforståelse når noen trodde at «vansittartisme» betydde et særlig radikalt oppgjør med nazistene og deres hjelpere.

Jeg har aldri kunnet opparbeide noen begeistring for dødsdommer. Men slik som den verden vi levde i nå engang var, regnet jeg med at det ville bli nødvendig å utslette et ganske stort antall verdiløse nazistiske liv. På samme tid ga jeg uttrykk for den oppfatning at «vansittartistene» ville komme til å skjelve på hånden når dommene skulle fullbyrdes, ikke bare mot nazilederne og gestapobødlene, men også mot deres hjelpere blant generalene og generaldirektørene. Slik har det også gått.

Den gjengse vansittartisme var ikke ute etter lik. Dens egentlige program var umyndiggjøring og ydmykelse. Tyskland skulle holdes okkupert i lange tider og settes under varig internasjonal politibevoktning. Under fremmed kommando skulle man oppfostre tyskerne til å bli demokrater og fredsvenner. De skulle tvangsoppdras til å «bli lykkelige». Det har liten interesse i denne forbindelse å komme inn på alle detaljforslag som ble satt fram i årenes løp. Noe som stadig vendte tilbake, var framlegg om å stykke Tyskland opp i mindre stater. Ellers ble hovedvekten lagt på åtgjerder som skulle svekke dets økonomiske potential. Disse åtgjerder ble gjerne betegnet som økonomisk avvæpning. Ofte var imidlertid det som ble foreslått utslag av ren og skjær økonomisk interessepolitikk.

Mange talsmenn for den vansittartistiske skole var også mindre opptatt av et alvorlig oppgjør med nazistene og militaristene, enn av forslag som tok sikte på å snevre inn eksistensgrunnlaget for Tyskland etter Hitler. Omskolings-projektene var ofte nokså fantastiske. Det het seg at man aktet å skape et «mindre, svakere og snillere Tyskland». Men i realiteten var det slik at den vansittartistiske propaganda vanskeliggjorde løsningen av det tyske problem. Jeg er fast overbevist om at denne propaganda og den innflytelse den fikk på de alliertes politikk under krigen, *ikke* har bidradd til å forkorte krigen med ett minutt. Det motsatte torde være tilfelle. Tyskerne ble sveiset sammen. Opposisjonen fikk ingen oppmuntring. De allierte statsmenns handlefrihet snevret inn ved den psykose som oppsto. De torde ikke innlate seg på dristige forsøk når det gjaldt den *politiske* krigføring. Det ble ikke etablert noen virkelig kontakt mellom de allierte og den tyske anti-nazistiske opposisjon, som

hadde en viss betydning hvor svak den enn kan ha vært da Hitler seiret som verst. Ingen kan påstå at en samordning ville vært i stand til å gi store resultater. Men det hadde vært et forsøk verd.

Den allierte politikk under krigen var aldri preget av ekstremt «vansittartistiske» synsmåter. Men den bygde heller ikke på motpartens oppfatning. *Den* gikk ut fra at det fantes to slags Tyskland eller iallfall to slags tyskere, at ikke alle tyskere var nazister, og at nettopp denne differensiering måtte bli hovednøkkelen ved den politiske krigføring mot det tredje rike og ved den senere løsning av det tyske problem.

Ingen alvorlig gransker av utviklingen vil kunne benekte at det fins særdeles mange mørke blad i Tysklands historie og at man ved en forklaring av Hitler-veldet, med Gestapo, overfallskrigen og alt som fulgte med, vanskelig kan se bort fra denne bakgrunn. Men — som Harold Laski sier — den menneskelige natur skapes av sine omgivelser og tilpasser seg til dem. «Skal vi endre den, må vi endre de historiske omgivelser.»

For å gi en noenlunde uttømmende forklaring på at Tyskland trass i den økonomiske utvikling og trass i betydelige prestasjoner på det tekniske og kulturelle felt fortsatte å være et tilbakeliggende land, ville en måtte gå tilbake til bondekrigen i det 16. århundre. Bondekrigen og tredveårskrigen i det 17. århundre betydde en slik blodtapping og stagnasjon at Tyskland ble liggende etter, både når det gjaldt den nasjonale samling og det borgerlige demokratis framvekst. Tyskland var et på mange måter tilbakeliggende land da det ble trukket inn i den moderne imperialistiske økonomi og politikk. Den nasjonale samling ble oppnådd sent, og den ble til slutt tvunget igjennom av den av de tyske stater som var blitt dominerende på grunn av militær makt, nemlig Prøyssen. Borgerskapet maktet ikke å gjennomføre sin demokratiske revolusjon hverken i 1848 eller senere. Storkapitalen vokste sammen med den gjenlevende feudalisme. Arbeiderbevegelsen ble tidligere og mer utpreget enn i de fleste land selve motpolen til reaksjonen. Den sto ikke helt alene. Det fantes liberale, demokratiske krefter, og det fantes et humanistisk åndsliv. Den store masse av bondestanden og av middelklassen i byene — deriblant også storparten av de intellektuelle — kom

imidlertid til å seile i reaksjonens kjølvann. Man fikk en samfunnsmessig polarisering som hindret den demokratiske utvikling både før og etter første verdenskrig og som muliggjorde nazismens maktovertakelse i 1933. Påstanden om de «to Tyskland» er ikke grepet ut av luften. De fantes i det gamle keiserrike likesom under Weimarrepublikken.

Tysklands samling i 1871 ble gjennomført «von oben». Prøyssen satte sitt stempel på det tyske rike. Den militaristiske tradisjon og småstateriets «Untertanentum» bød glimrende vilkår for et totalitært styre. Det fantes rik grobunn for tilspisset nasjonalisme, autoritetsdyrkelse og rase-mystisisme. Man skal likevel ikke la seg vill-lede av nazistenes ideologiske tyvegods. Utgreiinger som søker å påvise nazismens naturnødvendige utvikling ved hjelp av alle mulige sitater fra tyske diktere og filosofer, kan virke besnærende. De er ikke alltid like vel fundert. De kan mange ganger motbevises ved liknende sitater som en kan plukke fram av forfattere i andre land hvor utviklingen har gått en helt annen vei. Man er også ofte tilbøyelig til å glemme at fascismens ideologiske røtter ikke *bare* finnes på tysk jord.

To hovedelementer kjempet med hverandre i det tyske keiserrike. Kampen fortsatte under Weimar. Det er kjent nok at de progressive, demokratiske krefter i 1918—19 ikke mobiliserte kraft, besluttsomhet og enighet nok til å kunne sette reaksjonen utenfor. Det har hele verden fått betale for. Det er likevel galt å se bort fra at det under Weimar — i årene fram til 1930 — ble gjort en hel del framsteg. Vurderingen av nazismens framvekst blir hengende i luften når man ikke ser den i sammenheng med den store økonomiske krise. Det var *den* som sprengte republikkens ramme. Det var *den* som resulterte i nazismens maktovertagelse. Først ved septembervalgene i 1930 hadde Hitlerpartiet sitt store gjennombrudd. Og da det i slutten av 1932 så ut som om krisen holdt på å ebbe ut, fikk nazibevegelsen alvorlig motgang. Stemmetallet gikk tilbake ved novembervalgene det året, og i desember oppsto det en alvorlig konflikt i nazipartiets øverste ledelse. Men nettopp nå var det at den gamle reaksjonen gikk til offensiv. Nettopp nå fikk Papen samlet junkerne og stålkon-

gene bak kravet om at Hindenburg skulle overgi makten til Hitler. Antinazistene gjorde spillet særdeles lett for dem på grunn av sin uenighet, sin mangel på politisk fantasi og på konstruktive forslag til en løsning av krisen. En annen sak er at mange av dem som den gangen hadde håpet å kunne *bruke* nazismen, fikk oppleve ganske ubehagelige overraskelser.

Rasister lønner det seg ikke å diskutere med. Men de «moderate» vansittartister var også inne på en helt gal linje. De rev nazismen ut av sin sosiale og internasjonale sammenheng. Det vi har hatt med å gjøre, var en økonomisk verdenskrise og en universell krise for demokratiet. Fascismen var et produkt av denne krisen. Det betyr ikke at fascismen nødvendigvis måtte komme til makten. Men grobunnen fantes overalt hvor krisen herjet. Den nazistiske variant av fascismen antok de mest barbariske former, men fascismen var ikke noe isolert tysk fenomen. Sadisme og massemord er ikke tyske raseegenskaper, men frukter av et politisk gangstervelde som gir sadistene fritt spill og opplærer noen til å bli ville dyr i menneskeskikkelse.

Fascistiske bevegelser oppsto i mange land. Ingen kan benekte at den nazistiske variant ble den farligste. Det som benektes er at den ble det på grunn av en uforanderlig tysk nasjonalkarakter. Derimot er det hevet over enhver tvil at den tyske fascisme fikk sitt «nasjonale» særpreg ved den sterke militaristiske tradisjon og demokratiets svake forankring i undervisningen, i den offentlige administrasjon og ellers i samfunnet. Det er den ene side av saken. Den annen er at fascismens styreteknikk tok form etter det høyt industrialiserte og gjennombyråkratiserte tyske samfunn. Det var det som ga nazismen dens uhyggelige effektivitet.

Det er ikke sant, som det ble hevdet, at de «gode» tyskere aldri vågde noe og at de var som bortblåst da Hitler kom til makten. Man glemmer gjerne at det var tusenvis av tyske arbeidere og demokrater som mistet livet i kampen mot reaksjonen i løpet av årene 1918—23 og at hundrevis av dem falt ved sammenstøt med SA-bandene alt før nazistenes maktovertagelse. Allerede valgene i mars 1933 ble gjennomført under terror. Nazistene fikk likevel ikke noe klart flertall. Halvparten av de tyske

velgere stemte *mot* Hitler. Det er også en altfor dristig forenkling å se det slik at *alle* de andre gikk inn for konsentrasjonsleire og krig. En hel del trodde det var arbeid de stemte for.

På den annen side er det kjent at mange av dem som var mot Hitler i mars 1933, lot seg «overbevise» på et senere tidspunkt. Avskaffelsen av arbeidsløsheten var én trumf i nazistenes hender. De store — og vel å merke ublodige — suksesser på det utenrikspolitiske felt var en annen trumf. Det nasjonale moment som var den største kraftkilde for motstandsbevegelsene i de tysk-okkuperte land, virket i Tyskland i motsatt retning. Hitler hadde lett spill overfor det tyske demokrati. Men det gikk like lett for ham på det utenrikspolitiske plan. Han fikk *mer* enn det som republikken forgjeves hadde bedt om og som kunne ha bidradd til å redde den. Det var ikke lett å være tysk antinazist i årene etter 1933, jaget av Gestapos terrorbander, latt i stikken av opportunistene, mange ganger også forfulgt — om enn i mildere former — av demokratienes politi.

Det fins formildende omstendigheter. Dødsdommene mot *tusenvis* av tyske antinazister, innesperringen av *hundretusenvis* av tyske arbeidere og intellektuelle i fengsler, tukthus og konsentrasjonsleirer burde være bevis nok mot den tåpelige påstand at *alle* tyskere var nazister. Dachau, Oranienburg og Buchenwald fikk — med rette — stor publisitet i 1945. Men de fantes allerede før krigen. Det var tyske antinazister som satt der. Heller ikke er det riktig når enkelte påstår at det ikke fantes noen indre motstand, at det ikke ble drevet noe illegalt arbeid i Tyskland i årene fra 1933 til 1939 og under krigen. Dette emne kommer vi tilbake til i et senere avsnitt.

På den annen side bør det sies at den motstand som ble gjort mot Hitler i 1933 — særlig da! — og senere har vært altfor svak. Det illegale arbeid har vært altfor spredt. Altfor mange av dem som ikke var enig med nazistene, viste den med rette meget omtalte mangel på «Zivilcourage». Altfor mange var altfor villig til å la seg rive med av den nasjonalistiske bølgen og til å la seg korrumpere av løftene om seierens frukter.

Men fullt så samlet som Goebbels på den ene og vansittartistene på den annen side ville ha det til, sto tyskerne likevel ikke.

Skyld og ansvar.

Den oppfatning at det «annet» Tyskland bare kapitulerte og helt ble slukt opp av nazismen, er ikke riktig. Men det faktum står igjen at utenverdenen så en samlet tysk front. Den så ikke mange tegn på aktiv tysk opposisjon. Det som fantes nådde som oftest heller ikke fram til den utenlandske presse, og det som kom fram, ble kanskje ikke trodd. Verden så bare den nazistiske polypp og dens mange armer. Påstanden om at det likevel fantes et «annet» Tyskland måtte i stor utstrekning virke som en myte.

Det fins en forklaring på alt. Men den kjensgjerning står igjen at tyskerne marsjerte helt til «the bitter end». Noen indre reisning ble det ikke. Nazismen ble knust av de forente nasjoners arméer. Heller ikke ved sammenbruddet så man noe annet Tyskland som aktuell-politisk realitet — skjønt jeg allerede på dette punkt vil legge til at det som fantes, i første omgang ikke ble støttet fra alliert hold. Tyskerne marsjerte ikke bare fram under nazistiske faner, de flyktet også tilbake under nazistisk kommando. Man kan si at slik som det hele hadde utviklet seg, kunne det ikke være annerledes, og det kunne det kanskje ikke. Man kan lage undersøkelser som viser at visse tendenser i den allierte politikken har bidradd til denne desperasjon og selvmordspolitikk. Man kan uttale håp om at en senere objektiv utgreiing vil vise at de tyske motstandskrefter var sterkere enn folk flest har villet ha det til. Men derved reduseres ikke de fantastiske forbrytelser som er begått mot andre folk — av tyskere og på Tysklands vegne. Det faktum står igjen at hatet fra

millioner pinte og krøplinger, enker og foreldreløse barn er rettet mot alt som er tysk.

Det er greitt nok at tyskerne får finne seg i denne reaksjon. Det var tross alt et slags demokrati i Tyskland i 1932. Ingen voksen tysker kan unndra seg sin del av *medansvaret* for hva som den gang hendte. Det gjelder ikke bare dem som sluttet opp om Hitler, men også dem som ikke hadde evnen til å reise sterkere motstand. Hvordan skal det kunne bli levelige forhold mellom statene hvis folkene unndrar seg sitt ansvar og sine forpliktelser? Vi var i ferd med å bli kastet tilbake til middelalderen, nei, til barbariet. Kampen gjaldt grunnlaget for vår sivilisasjon, den gjaldt spørsmålet om jungel eller rettssamfunn. Vi kan ikke vende tilbake til tider da et folk av bønder og analfabeter virkelig ikke kunne lastes for herskernes synder. Hvor det foreligger en demokratisk utgangssituasjon, må det nødvendigvis finnes et visst felles ansvar for statsstyret.

Tyskerne får bære dette ansvar. Men ansvar er ikke det samme som *skyld*. De som ikke føler seg skyldig og ikke er skyldig i de nazistiske forbrytelser, kan likevel ikke — når de vil arbeide videre blant dette folk og gjøre det bedre — unndra seg konsekvensene av en politikk som en altfor stor del av samme folk har vært villig til å slutte opp om. De kan ikke stille seg utenfor ansvars- og nødsfellesskapet. Hvis de mener det oppriktig med sin reform- og oppdragergjerning, gjør de også klokt i ikke å gjøre forsøk på å bagatellisere noe av den urett som er begått mot andre folk. De bør vokte seg for å tale om utlandets del av ansvaret før de har sagt sine egne landsmenn den hele og fulle sannhet. De bør la være å appellere til medlidenhet, på et tidspunkt da de myrdedes lik knapt nok er kommet i graven.

Ansvarsforholdet må imidlertid differensieres, det må gjøres gjeldende på de rette punkter. Og skyldspørsmålet må bli reist overfor de individuelle forbrytere og deres kriminelle grupper og organisasjoner.

Når en først har konstatert dette og gjort det klart at en ikke akter å frita tyskerne for noe av det de har vært med på, har en rett til å påpeke at ansvaret ikke kan innskrenkes til *bare* å gjelde Tyskland og det tyske folk. Tysk demokrati — som i virkelig-

heten bare hadde fem rolige år på seg, fra 1924—25 til 1929—30 — spilte fallitt ved sin splid, sin unnfallenhet og evneløshet. Men var det ikke akkurat det samme som fra 1933 til 1939 gjentok seg i internasjonal målestokk? Tyskerne får bære sitt ansvar. Men det tjener ingen fornuftig hensikt å ville gjøre dem til «Prügelknaben» for forhold som de ikke hadde noen makt til å øve innflytelse på.

Nazistene — i Tyskland og i andre land — er *skyldige*. Nürnberg har rullet opp et skyldkompleks som overgår den villeste fantasi. Skyldige er ikke bare partilederne og gestapo-terroristene, men også de grupper av junkere, storindustrielle, generaler, byråkrater og professorer som var med på å slippe terroren og krigen løs. Disse grupper må sjaltes ut, de må fratas sin samfunnsmessige innflytelse hvis det skal være håp om å bygge opp en tysk rettsstat, et solid anti-nazistisk folkestyre.

Antinazistene — de virkelige, demokratiske antinazister, ikke antinazismens desperadoer og de senkomne opportunister — er ikke skyldige. Men de kan ikke unndra seg medansvaret for at Hitler kom til makten. De kan heller ikke komme unna følgene av den nazistiske mordpolitikk. De må være klar over at deres virke ennå i lange tider vil bli fulgt av mistenksomme blikk. De kan ikke vente å få noen blanko-fullmakter. Tillit kan man ikke tiltvinge seg. Den må vinnes, ikke ved ord, men ved handling, ved overensstemmelse mellom ord og handling. De tyske demokrater må på den annen side kunne vente at man ikke nekter dem enhver *sjanse*.

Mellom nazistene og antinazistene står den store masse av mer eller mindre indifferente. Deres ansvar er stort. Men det er ingen mening i å ville pålegge dem en urimelig skyld. En skyldkjensle som man søker å påtvinge utenfra, er ikke den heldigste start for en omskolering. Derimot er det ingen grunn til ikke å la dem høre — helt til de skjønner det — hvilket ansvar de har pådratt seg nettopp ved sin likegyldighet og underdanighet. Jeg er ikke overbevist om at dette oppnåes best ved straffeåtgjerder som utfordrer til selvforsvar og kanskje også avler nytt hat. Men jeg mener slett ikke at noen skulle vært spart for å se filmene fra Buchenwald og Belsen. Ikke for å få

dem til å innrømme at det er noe de personlig har gjort, men for å foreta en hensynsløs avsløring av hva de har vært med på å gjøre mulig. De må ikke få lov til å oppfatte alt som har skjedd som en slags naturkatastrofe. Utgreiingen av det historiske ansvar må munne ut i kravet om større ansvarskjensle i fremtiden. På samme tid føler jeg meg forvisset om at den viktigste del av arbeidet gjøres ved anskuelsesundervisning. Tyskland har fått erfare at krig ikke lønner seg. Folk har sett hva nazismen har brakt det til. De har sett rasehatet drevet til det ytterste. Nå gjelder det nærmest at nyvunne erkjennelser ikke går tapt ved at befolkningen havner i nasjonal og sosial desperasjon. Produktivt arbeid er den beste lege og læremester. Og prøvede antinazistiske tyskere er best egnet til å foreta «refselsen». Den viktigste konsekvens av et nyansert, demokratisk syn må bli at man gir demokratiets venner støtte mot demokratiets fiender.

Oppstykking av Tyskland ville være en dårlig gave til de tyske antinazister. Den ville være i strid med fornuftige økonomiske overveielser, og det ville være fare for at positive krefter enda en gang ble absorbert av en mer eller mindre underjordisk strid for nasjonal samling. Den sikkerhet de andre folk krever, kan oppnåes fullt tilfredsstillende ved kontroll av Tyskland. Avvæpningen og den mest besluttsomme undertrykkelse av ethvert nazistisk og militaristisk forsøk på gjenreising, er ikke bare i de forente nasjoners, men også i det tyske demokratis interesse.

Men hovedspørsmålet er hva den internasjonale kontroll med Tyskland skal tjene til. Den skal vel hindre gjentakelser. Den skal sikre freden og sørge for at Tyskland yter sitt bidrag til den européiske gjenoppbygging. Derimot må den ikke bety at man legger hindringer i veien for den samfunnsmessige nydannelse som setter de skyldige utenfor og gir de andre mulighet for å vise at de har brutt med alt som har vanæret Tyskland.

De forente nasjoner har gode kort på hånden. Deres interesser kan ikke stå hindrende i veien for en alvorlig demokratisering av det tyske samfunn, for en utvikling som fører til at det ikke lenger finnes to Tyskland, men bare ett, nemlig et som er fredelig og demokratisk. Det kan det bare bli hvis tyskerne får høve til å livnære seg og delta i det internasjonale varebytte.

Det er blitt talt meget om en «medlidenhetsoffensiv». Jeg tror alle halvnazistiske forsøk i den retning er dømt til å mislykkes. Dertil er mengden av de lidelser verden har måttet gå igjennom, altfor stor. Men det er ikke noen appell til politiske gråtekoner når man uttaler håp om at det annet Tyskland — som kan bli det eneste og som har demokratiske tradisjoner en kan bygge videre på — må få beskjedne eksistensmuligheter. Det er ikke et spørsmål om medlidenhet, men om fornuft. Dessuten er det vel heller ikke slik at ungene i Hamburg og Berlin og Nürnberg er krigsforbrytere. Men de *kan* bli forbrytere.

Det må hindres. Det er en tysk, men i like høy grad en européisk og internasjonal interesse.

II. DEN STORE PROSESS

Tiltalen.

Dette er noe helt nytt, noe enestående i verdens rettspleie, sa Lord Justice Lawrence da han åpnet rettergangen mot de store krigsforbryterne i Nürnberg 20. november 1945.

Man ville utfordret rettskjenslen, hvis det ikke hadde blitt holdt oppgjør med nazilederne. Befolkningen i de land som hadde gjennomgått tysk-nazistisk okkupasjon, ville aldri ha forstått det. Det var en opplagt nødvendighet at de som bar hovedskylden for all den ulykke som rammet menneskeheten under den annen verdenskrig, ble trukket til ansvar. Bare synd at Hitler, Himmler og Goebbels hadde fått høve til å dømme seg selv. Oppgjøret som ble holdt i Nürnberg, pekte imidlertid også framover. Det representerte noe nytt i den forstand at det kunne bli et avgjort framsteg i den internasjonale rettsutvikling.

I løpet av krigen var det kommet mange advarsler. De forente nasjoner hadde tydelig gitt til kjenne at de aktet å innlede rettslig forfølgning mot akse-maktenes ledende menn og mot andre som hadde gjort seg skyldig i grove brudd på «krigens lov». En inter-alliert krigsforbryter-kommisjon var i virksomhet i London. På Moskvakonferansen i oktober 1943 ble Sovjet-Samveldet, De forente stater og Storbritannia enig om framgangsmåten. De hevdet det internasjonalt anerkjente prinsipp om den territorielle jurisdiksjon slik at nazister eller tyske militære som hadde beordret eller begått grusomheter og andre forbrytelser, skulle overleveres til rettsvesenet i det land hvor de hadde forbrutt seg. De skulle dømmes etter de lover som var gjeldende i vedkommende land etter frigjøringen. Personer hvis forbrytelser ikke

var territorielt begrenset, skulle behandles på en særlig måte. Deres sak skulle pådømmes etter felles vedtak av de allierte regjeringer.

Vedtaket om å opprette Den internasjonale militærdomstol (IMT) ble fattet i London 8. august 1945, ved en overenskomst mellom de tre makter som allerede er nevnt, og dessuten Frankrike. De opptrådte på vegne av de forente nasjoner og henviste til deres felles interesser. I hovedsaken godtok man et utkast som amerikanerne hadde lagt fram i samband med forhandlingene i Dumbarton Oaks, da retningslinjene for den nye internasjonale sikkerhetsorganisasjon (UNO) ble drøftet. Retten kom til å bestå av fire dommere, en fra hver av de fire makter, med en varamann for hver av dem og med engelskmannen Lawrence som president. Hvert av de fire land fikk sin påtalemyndighet med en hovedanklager i spissen. De tiltalte fikk velge tyske forsvarere, og forsvaret ble innrømmet stor bevegelsesfrihet. Det ble imidlertid slått fast i London-overenskomsten at domstolens kjennelse skulle være endelig. Den kunne ikke appelleres.

18. oktober 1945 holdt domstolen sitt konstituerende møte i Berlin, i samme lokale hvor deltakerne i attentatet mot Hitler 20. juli 1944 var blitt dømt til døden. Ved dette høve ble tiltalebeslutningen mot 24 krigsforbrytere, med Gøring i spissen, lagt fram. (På tiltalebenken kom det imidlertid bare til å sitte 21, fordi Krupp ble syk, Ley begikk selvmord og Bormann var sporløst forsvunnet.) Nazilederne ble anklaget for at de gjennom 25 år hadde konspirert for å vinne verdensherredømmet. Herunder hadde de gjort seg skyldig i krenkelse av den internasjonale lov og rett. De hadde satt i gang den totale krig og gjort seg ansvarlig for mord og tortur overfor mange millioner mennesker. Dette var tiltalens første hovedpunkt, «sammensvergelsen». Det ble amerikanernes oppgave å dokumentere det i Nürnberg. Engelskmennene tok seg spesielt av det annet punkt, «forbrytelsene mot freden». Med andre ord: nazilederne skulle kreves til regnskap for at de hadde planlagt, forberedt og ført angrepskriger. Det tredje hovedpunkt i tiltaleskriftet omfattet de egentlige krigsforbrytelser, og det fjerde «forbrytelser mot

menneskeheten», såsom mord og forfølgelse av personer som ble mistenkt for å være fiendtlig innstilt til nazipartiet og dets planer. For disse to gruppers vedkommende ble det avtalt en arbeidsdeling slik at franskmennene skulle ta seg av Vest-Europa, mens den russiske påtalemyndighet kom til å representere «områdene øst for Berlin». En fullt så klar avgrensning ble det imidlertid ikke. Det ble mange gjentagelser, ellers kunne det gått atskillig fortere.

Tiltalebeslutningen gjorde i hovedtrekk rede for nazistenes virksomhet. Det ble påvist hvordan nazistene hadde satt i verk tortur og masseutrydding. Her er noen av hovedpunktene: 1) Av 9,6 millioner jøder som levde i de deler av Europa som var under nazistenes herredømme, regnet man med at 5,7 millioner var forsvunnet. De fleste ble med forsett sendt i døden. Bare rester av den jødiske befolkning i Europa var tilbake. 2) Av 228 000 franskmenn som ble sendt i konsentrasjonsleir av politiske eller rasemessige grunner, kom bare 28 000 tilbake i live. 3) Halvannen million mennesker ble utryddet i Maidanek-leiren og ca. fire millioner i Auschwitz. I Lvov-området ble det drept om lag 700 000 og i Ganov-leiren 200 000 sovjet-borgere. 4) Bare fra Sovjet-Samveldet ble nærmere fem millioner mennesker deportert og sendt på slavearbeid. Den omfattende plyndring i okkuperte land prisga millioner av mennesker til hungersnød. 5) Sovjet-Samveldet alene satte sine totale materielle tap til 679 milliarder rubler.

Etter de generelle anklager kom tiltalen mot hver enkelt av nazilederne. De ble også trukket til ansvar som medlemmer av visse organisasjoner og institusjoner. Tiltalebeslutningen ville ha kriminalisert systemets farligste sammenslutninger: riksregjeringen, nazipartiets førerkorps, SS og SD, Gestapo, SA, Wehrmachts generalstab og overkommando.

En brøkdel av de på forhånd velkjente krigsforbrytelser i snevrere forstand ville vært nok til å felle de fleste av dem som satt på tiltalebenken. Den alt overveiende del av de grusomheter og lovbrudd som ble begått, var blitt beordret fra høyeste hold. Det var vel ikke egentlig noe enestående og oppsiktsvekkende at skyldspørsmålet ble reist overfor topp-figurene, ikke bare

overfor håndlangerne, som bokstavelig talt hadde blod på sine hender. Nytt var imidlertid at man ikke begrenset seg til forbrytelser mot «krigens lov», dette i seg selv noe tvilsomme begrep, som forutsetter krigens legalitet. Man besluttet å gå lenger og kriminalisere den nazistiske forbrytervirksomhet før krigen, hele serien av angrepskriger, og tilsidesettelsen av humanitetens opplagte og velkjente om enn ikke internasjonalt kodifiserte krav. Denne betydelige utvidelse av tiltalen hadde vært gjenstand for atskillig diskusjon og meningsskilnad i den inter-allierte kommisjon for krigsforbrytelser. Blant juristene var det en nokså utbredt oppfatning at det ikke fantes noe holdbart grunnlag for å pådømme «forbrytelser mot freden». «Sammensvergelsen» var også et omstridt emne, og det var mange som ville foretrukket et oppgjør av utpreget politisk art. Amerikanerne og russerne — med støtte av representantene for mange av de små land — sørget for at den andre linjen vant fram. Det ble oppnådd enighet om at nazilederne ikke skulle kunne få skjule seg bak noen regjerings-suverenitet. De skulle avsløres som kupmakere uten legalitets-basis. Videre skulle angrepskrigen som sådan, krig som politisk instrument, stemples som forbrytelse. Fantes det ikke noe utformet juridisk grunnlag, så var det på tide at det ble skapt.

Denne utvidelsen langt ut over de egentlige krigsforbrytelsers ramme preget både tiltalebeslutningen og den amerikanske hovedanklagers «opening statement». Robert H. Jacksons fire timers tale 21. november 1945 var en stor opplevelse. Den vil gå inn i historien. En må bare ønske at den før så skjer er blitt kjent over alt hvor mennesker kan nåes ved det trykte ord. Jackson skar på en mesterlig måte igjennom alt mulig juristeri omkring rettsgrunnlaget for prosessen. Det er klart at de tiltalte ble overrasket av at det de stiltes overfor, var loven. De ble overrasket av — som den amerikanske anklager sa — at det fantes noe som het lov og rett. Men de fikk finne seg i å bli rammet av den rett som de hadde trampet under føttene og som millioner av mennesker måtte kjempe og dø for å få gjenopprettet. De fikk finne seg i at man ikke ville nøye seg med å henge de små. Nettopp de «store» — de som kunne finne på å unnskylde seg med at de

ikke personlig hadde myrdet noen fordi de hadde andre til å gjøre denslags — skulle trekkes til ansvar. De skulle ikke lenger få lov til å skjule seg bak «staten». Jacksons tale gikk ut på at det er urimelig å betrakte statlig organisert massemord med blidere øyne enn alminnelig, individuelt mord. Egentlig burde det vel være omvendt. Jeg kan ikke skjønne annet enn at det var på tide å få dette slått fast etter at menneskeheten var truet med å bli trukket ned i barbariet.

Den amerikanske hovedanklager presenterte et overveldende materiale. Det ble et oppgjør ikke bare med dem som satt på tiltalebenken, men med hele det system de hadde vært eksponenter for. Jackson var på samme tid realist nok til å innrømme at selv om man var kommet et langt steg lenger i retning av å få slått fast hva som er internasjonal lov og rett, så er *loven* alene likevel ikke i stand til å hindre krig. Men det minste en kan si, er vel at verdens samvittighet får noe mer bestemt å orientere seg etter. Jacksons «J'accuse» var ikke bare et oppgjør med det fryktelige som hadde hendt. Det pekte framover mot noe bedre som forhåpentlig kommer. Det munnet ut i et løfte om at de som anklaget og dømte i denne domstolen, selv underkastet seg den lov som de nazistiske ledere skulle komme til å rammes av.

Sir Hartley Shawcross — den britiske hovedanklager — hadde en mindre takknemlig oppgave da han slapp til 4. desember. Amerikanerne hadde alt plukket mange rosiner ut av kaken før det ble de andres tur. Sir Hartley måtte pløye igjennom en uendelighet av brutte traktater. Han gjorde det med ære. Det var i og for seg ikke noen kunst å påvise at nazilederne hadde startet en serie av overfallskriger. Men han skulle samtidig bevise at dette var straffbart. Og han satte sin ære i å få klarlagt at straff for angrep *ikke* betydde at man ga loven tilbakevirkende kraft.

På dette punkt kunne en selvfølgelig si at selv om så var tilfelle — en gang må det jo gjøres en begynnelse. En gang må det jo bli slått fast at det er en himmelropende urettferdighet at man straffes for å overfalle en nabo, mens man skal kunne skjule seg bak «statens suverenitet» når det gjelder overfall på naboland og kriger som krever millioner av menneskeliv. Og om det noen gang skulle gjøres en begynnelse, så måtte det vel være nettopp

nå, etter den forferdeligste og mest ødeleggende av alle kriger. Det betyr noe nytt i internasjonal rettspleie? Nåvel, så gjør det det. Loven er ikke til for å drepe retten.

Det er rimelig at Sir Hartley ikke argumenterte slik. Han påtok seg den ikke ganske enkle oppgaven å slå fast at det i Nürnberg *ikke* skulle dømmes etter lover som ble gitt tilbakevirkende kraft. Det er riktig når man legger prinsippet om den territoriale jurisdiksjon til grunn og holder seg til grusomheter og andre ugjerninger i de hærtatte land. I tiden mellom de to verdenskrigene ble det imidlertid også sluttet en rekke traktater som gjorde selve angrepskrigen ulovlig. Kellogpakten av 1928 var og er, som det ble slått fast i Nürnberg, statenes gjeldende lov. Det var heller ikke noe helt nytt, sa Sir Hartley, at stater ble gjort ansvarlig for hva de hadde foretatt seg overfor andre land. Men en stat er ikke noe abstrakt. Det er mennesker som styrer dens politikk. Hva er mer rimelig enn at det reises et hovedansvar overfor dem som hadde en avgjørende innflytelse og bestemte den overfalls- og mordpolitikk som ble ført? Mord, voldtekt og rov har vært og er straffbare i alle land. Folk som starter overfallskrig, skal heretter vite at de gjør det «med repet om halsen».

Den tredje blant hovedanklagerne, de Menthon, utdypet argumentasjonen nærmere i sin åpningstale 17. januar 1946. Med skarp fransk logikk fikk han påvist at en forbrytelse *er* en forbrytelse og at det bare er én moral som gjelder, for internasjonale forbindelser på samme måte som for forholdet mellom individer. Han slo også fast at ansvaret for den politikk som føres i en organisert, moderne stat ligger hos dem som har umiddelbar innflytelse på statens styre. Bare de er i den stilling at de kan vurdere lovligheten eller ulovligheten av de ordrer som blir gitt. Derfor kan man bare anklage dem — og dem *må* man anklage.

Det er soleklart at ingen internasjonal rettsordning kan opprettholdes hvis man ikke for alvor bryter med prinsippet om den enkelte stats uinnskrenkete suverenitet. Dette prinsipp var heller ikke brukbart som grunnlag for Nürnberg-prosessen De Menthon betegnet det som et bemerkelsesverdig framsteg at de fire stater hadde overført sin juridiske makt til en internasjonal domstol. Grunnloven for UNO inneholder visse rettigheter som er

grunnleggende for menneskene i alle land. IMT's charter pålegger statene visse forpliktelser. Det har langt større betydning enn alt som kan fortelles om hvordan Göring og Hess møtte sine dommere.

Generalløytnant Rudenko — Sovjet-Samveldets hovedanklager — som holdt sin innledningstale på et tidspunkt da prosessen allerede hadde pågått i to og en halv måned, fulgte samme hovedlinje som representantene for de andre makter. De opererte ut fra et felles rettsgrunnlag. Det var de samme traktater man påberopte seg. Også Rudenko la således stor vekt på Kellogpakten. Stort sett brukte anklagerne til og med samme terminologi. Noen hadde regnet med at det skulle oppstå uenighet blant de store alliertes talsmenn i Nürnberg. Det var bra at så ikke skjedde.

Rudenko talte på vegne av de millioner av uskyldige ofre som var blitt rammet av den fascistiske terror. Han sa at de tiltalte ble presentert et fullstendig og nøyaktig regnskap, med tanke på å underbygge verdensfreden, med tanke på framtiden og folkenes trygghet. «Dette er hele menneskehetens regnskap, et regnskap som springer ut av de frihetselskende nasjoners vilje og samvittighet. Må rettferdigheten skje fyldest.»

Sammensvergelsen.

Amerikanerne gikk grundig til verks. De følte det som om det i første rekke var *deres* prosess. Kanskje de (og andre etter dem) endog overlesset sin dokumentasjon med ting som ikke beviste annet enn hva alle visste og hva selv ikke den frekkeste nazist kunne finne på å benekte. Traktatbruddene og overfallene var klare forhold. I samband med krigsforbrytelsene og forbrytelsene mot menneskeligheten falt de fleste anklager som hammerslag. Det lå i sakens natur at argumentasjonen ikke alltid hadde samme tyngde når det gjaldt selve opplegget, den nazistiske «sammensvergelsen». En hadde noen ganger følelsen av at de utmerkede om enn ikke alltid like spirituelle jurister beveget seg på gyngende grunn.

Anklagen ble noe utflytende. Det gikk ikke slik som Jackson sa ved starten at han håpet man skulle kunne bli ferdig med prosessen i løpet av et par måneder, «noe mindre eller noe mer». På den annen side skal man vokte seg for lettferdig kritikk. Det *var* en prestasjon at man like etter krigen og i løpet av få måneder fikk gjennomgått titusenvis av erobrede dokumenter. Det *var* av største betydning å få gransket materialet i rettslig betryggende former. Det gjaldt 25 års nazistisk kriminalitet som skulle klarlegges og avsløres, til skrekk og advarsel for den nye slekt. Og denne oppgaven skulle løses av representanter for stater med forskjellig rettspraksis og ulike samfunnsforhold. En del friksjoner var uunngåelige, prestisjehensyn gjorde seg gjeldende. Samordningen gikk likevel forbausende bra. Men det var ting som ble hengende i luften, som da amerikanerne belærte retten om

ett-parti-systemets og den totalitære stats forderveligheit. På den annen side hadde man noe vanskelig for å få avslørt nazismens sosiale bakgrunn, sammenhengen mellom monopolkapitalismen og den moderne kannibalisme. Sammenhengen ble berørt, men ikke utdypet. Jackson slo fast at nazismen var kommet til makten ved hjelp av «den onde allianse mellom de mest ytterliggående av de nazistiske kupmakere, de mest hemningsløse av de tyske reaksjonære og de mest aggressive av de tyske militarister». På et annet sted i sin tale utpekte han de industrielle og monarkistene som de nazistiske banditt-lederes forbundsfeller. Det var en viktig konstatering, men den burde vært dokumentert systematisk, ikke bare nevnt i forbigående.

Den nazistiske sammensvergelsen utmerket seg ved at den i virkeligheten foregikk mye mindre i det skjulte enn konspirasjoner pleier å gjøre. I store trekk hadde nazistene gitt beskjed om hva de aktet å foreta seg. «Mein Kampf» ble brukt av påtalemyndigheten først i begynnelsen av januar. Denne bok kunne med fordel vært lagt fram som første bevismiddel. Hitler sa overraskende meget av hva han aktet å foreta seg. Fra den «nazistiske bibel» fører det, som det ble konstatert, en rett linje til krematoriet i Auschwitz og gasskamrene i Maidanek. De Menthon preget uttrykket om nazistenes «forbrytelse mot ånden». Forbrytelsen besto i selve deres ideologi som fornektet alle åndelige og moralske verdier. Denne forbryterske ideologi var i ferd med å føre menneskeheten tilbake til barbariet, ikke den barbariske tilstand hos primitive folk, men «det djevelske barbari som benytter seg av alle materielle midler nutidens vitenskap byr». Det er den nazistiske *rasisme* som på den ene side fornekter at mennesket har noen som helst egenverdi, mens på den annen side innrømmer en bestemt menneskegruppe «retten» til å etablere et uinnskrenket gangstervelde. Det går, som den franske hovedanklager påpekte, atskillig lenger enn under de mest fanatiske religionskriger. Den gang var det jo ennå slik at den som gikk over til den «rette» tro, kunne bli skånt og opptatt i fellesskapet. De nazistiske rasister har prestert den uhyrlige ting, som en god venn av meg pleide å si, at hele folk ikke lenger ble betraktet som mennesker, men som veggelus. Blant de mange

interessante papirer de allierte hadde funnet etter nazismens sammenbrudd, var et avslørende referat av en tale som Himmler holdt til sine gruppeførere på et møte i Posen 4. oktober 1943. Der betegnet han «ikke-germanerne» som menneskedyr som tyskerne ikke hadde noen forpliktelser overfor. Tyskerne var ikke kjent for å være dyreplagere, men deres forhold til dyret var bestemt av nyttehensynet. Om titusener av russiske kvinner brøt sammen av utmattelse mens de bygde antitank-graver interesserte Himmler bare forsåvidt som at arbeidet måtte bli ferdig. SS-sjefen skrøt i samme tale av at konsentrasjonsleirene hadde gjort stor nytte, trass i alt «idiotisk humanistisk prat». Utryddingen av jødene omtalte han som et ærefullt blad i den tyske historie, og de som hadde deltatt i den, var kommet moralsk styrket ut av det.

Det er den ytterste grense, lenger kan man ikke komme. Og det er ganske sikkert at de fleste ikke var klar over at de kom til å havne der da de startet. Men rasismen — som så meget annet — har sin egen logikk. Det ene trekker det annet etter seg. Det begynte med «bare» lovbrudd, trusler og terror under kampen om makten i Tyskland. Krigen for herrefolkets livsrom var fra først av med på programmet. Den ønsket også storfinansen, tungindustrien og junkerne, de mer gammeldagse imperialister. Så fortsatte det med lovbrudd, trusler og terror i den internasjonale politikk. Etter at man først var kommet i gang for alvor, ble det stort sett den ytterliggående fløy som bestemte takten.

Men marsjretningen var klar da Hitler overtok statsstyret i 1933, hjulpet til makten av den konservativt-kapitalistiske reaksjon og støttet av en massebevegelse av «wildgewordene Kleinbürger». Allerede i mars 1933 danner han et «riksforsvarsråd». Årene fram til 1937 er en forberedelses-periode, men målet er ikke til å misforstå. Tyskland bukseres ut av nedrustningskonferansen og Folkeforbundet. Alminnelig verneplikt gjeninnføres. I mars 1936 besettes den demilitariserte Rhinlandssonen.

I begynnelsen av 1937 er de viktigste forberedelser avsluttet. I juni det året utsteder Blomberg — dengang krigsminister og sjef for Wehrmachts overkommando — direktiver for en ko-

ordinering av krigsforberedelsene. Han sier at Tyskland ikke behøver å regne med angrep fra noe hold. Selv akter Tyskland heller ikke å begynne noen européisk krig. Men, sier han videre, det gjelder om å være forberedt, i første rekke for å kunne møte eventuelle angrep (som han nettopp har konstatert man ikke behøver å regne med), dernest for å ha mulighet til «militær utnyttelse av politisk gunstige situasjoner dersom slike skulle oppstå». Der har en den «moderate» Blombergs linje, et temmelig klart krigsperspektiv.

Hitler talte tydeligere. 5. november 1937 hadde han samlet en liten krets, bestående av Blomberg, von Fritsch, Raeder, Gøring, von Neurath, foruten en oberst Hossbach, som var sekretær. Han ville legge fram sitt syn på utenrikspolitikken, og de tilstedeværende skulle betrakte det som et slags testamente. Hitler slo fast at det tyske spørsmål, kravet om mer livsrom, bare kunne løses ved makt. Det fantes tre muligheter. Den første var at man fortsatte med den «fredelige» opprustning. I dette tilfelle måtte «aksjonen» foretas senest i løpet av tiden 1943—45. Ellers ville man miste rustningsforspranget og maktforholdene ville endres i Tysklands disfavør. Det annet alternativ var at de sosiale motsetninger i Frankrike førte til en alvorlig politisk krise slik at den franske armé ble lammet. I dette tilfelle var tiden inne til å angripe Tsjekkoslovakia. Som tredje mulighet regnet Hitler med at Frankrike ble innviklet i krig med en annen stat, nærmere bestemt Italia. (For ikke å ødelegge denne sjansen gikk han inn for å redusere hjelpen til Franco slik at krigen i Spania ble trukket i langdrag og det fransk-italienske spenningsforhold opprettholdt.) Også da ville det være mulig å angripe Tsjekkoslovakia. Målet måtte være å ta Østerrike og Tsjekkoslovakia i samme omgang, slik at man ikke lenger behøvde å regne med noen flanketrusel ved et framstøt mot vest. Blomberg og Fritsch prøvde å holde igjen. De hevdet at man ikke måtte få England og Frankrike som militære motstandere. Selv om Frankrike kom i krig med Italia, ville det kunne møte med overlegne styrker på Tysklands vestgrense. Befestningene i vest hadde den gang liten verdi. De militære sjefer advarte også mot det sterke tsjekkoslovakiske grenseforsvar. Generalene advarte, de tvilte på om det ville

lykkes med hva de oppfattet som Hitlers dilettantisme. Men de opponerte ikke mot det sentrale: selve opplegget til røverpolitikken.

Sammen med referatet av hva Hitler hadde å si i november 1937, fikk man se protokollene fra noen flere møter. De viste at ingen av dem som hadde en ledende posisjon i det tredje rike, kan ha vært i villrede om målet og kursen. På et møte i rikskanselliet 23. mai 1939 erklærte Hitler at løsningen av Tysklands økonomiske problemer bare kunne oppnåes ved «modig handling». Dette, sa han, var umulig uten invasjon i andre land eller angrep på fremmed eiendom. I mellomtiden hadde han jo allerede fått Østerrike og Tsjekkoslovakia, og hver gang var det kommet løfter om at Tyskland ikke lenger hadde noen territoriale krav. Men nå var man midt oppe i bråket om Danzig. Hitler erklærte uttrykkelig at det slett ikke dreidde seg om Danzig, (på samme måte som han på konferansen i november 1937 ikke hadde nevnt et ord om sudet-tyskerne). Det det dreidde seg om var «vårt livsrom i øst, sikringen av våre levnetsmiddelforsyninger og løsningen av det baltiske problem». Han var klar over at det polske spørsmål ikke kunne sees isolert fra en konflikt med vestmaktene. Meningen var å angripe Polen ved første passende høve. Noen gjentagelse av den tsjekkiske affære kunne man ikke vente seg. På den annen side burde man gjøre alt for å unngå at det ble krig med vestmaktene. Derfor bestemte Hitler på dette tidspunkt at angrepet på Polen bare skulle komme dersom man greidde å holde vestmaktene utenfor. Ellers var det bedre at Tyskland straks gikk til angrep i vest og «løste det polske problem samtidig». I samme møte sa Hitler at han ikke trodde på muligheten av noen fredelig ordning med England. «England er vår fiende, og konflikten med England blir en kamp på liv og død.» Tyskland måtte okkupere «de nederlandske og belgiske luftbaser». Nøytralitetserklæringer fikk man ignorere. Hitler polemiserte mot den oppfatning at krigen kom til å bli en billig affære. Noen slik mulighet så han ikke. Tyskerne måtte brenne sine skip. Det var ikke lenger spørsmål om rettferdighet eller urettferdighet, men om liv og død for 80 millioner mennesker. Fienden skulle allerede ved starten tilføyes avgjørende

slag. Overveielser om hva som var rett eller urett — eller hensyn til traktater — «har intet med saken å gjøre».

De mest delikate dokumenter i denne sammenheng er referatene fra Hitlers møte med armésjefene i Berchtesgaden 22. august 1939, en uke før overfallet på Polen. Der sa han at han ennå på våren hadde vært mest tilbøyelig til først å angripe i vest. Han var imidlertid blitt klar over at Polen ville gripe inn i tilfelle av en tysk konflikt med vestmaktene. Nå var tiden inne, og han tilla «de personlige faktorer» stor betydning. Om seg selv sa han at det i Tyskland sannsynligvis aldri mer ville framstå noen mann med samme autoritet. Og han kunne når som helst bli likvidert av en «forbryter eller idiot». Mussolinis personlighet tilla han også avgjørende betydning. Om det skulle hende ham noe, kunne man ikke lenger være sikker på Italias lojalitet. Franco ble nevnt som den tredje personlige faktor. I England og Frankrike fantes det på den annen side ikke noen betydelige personligheter.

Vi har intet å tape, vi kan bare vinne — sa der Führer. Tysklands økonomiske situasjon var slik at man ikke kunne holde det gående lenge, det kunne Göring bekrefte. Hitler innrømte at den forestående «aksjon» var forbundet med en stor risiko. Men han hadde tatt risikoer før, og det hadde alltid gått bra, trass i de advarsler han hadde fått. Stor-Tyskland var blitt skapt ved bluff. Tysklands utgangsstilling kom til å bli gunstig på grunn av vestmaktenes dårlige rustninger. Det gjaldt om å holde stillingen i vest til man var ferdig med Polen. Vestmaktene håpet at Russland skulle bli Tysklands fiende etter at krigen mot Polen var avsluttet. Men: «Jeg har sett de ynkelige ormer Daladier og Chamberlain i München. De vil være for feige til å angripe.» Hitler sa videre at han hadde vært sikker på at Stalin aldri ville motta Englands tilbud om en allianse. Han mente å vite at Stalin var alvorlig syk. Dessuten måtte Stalin regne med at hans regime var ferdig enten hans soldater kom hjem som overvunne eller som seierherrer. Utskiftingen av Litvinov hadde vært avgjørende. Med utgangspunkt i handelsavtalen hadde man innledet politiske forhandlinger, og nå var man blitt enig om vennskapspakten. Tyskland behøvde ikke lenger å være redd for blokaden. For-

syninger av korn, kveg, kull og metaller ville komme fra øst. Nå fryktet Hitler bare for at Chamberlain eller en annen «drittsekk» kom med forslag om megling. Vedkommende ville bli ekspedert nedover trappene. «Om jeg så skal sparke ham i magen midt foran øynene på fotografene.»

Sa Adolf Hitler til sine generaler. Han fortalte dem også at han nok skulle finne et propagandistisk påskudd for krigen mot Polen. Man kunne bruke noen tyske kompanier i polske uniformer til å angripe i Øvre-Schlesia eller «protektoratet». (Det var nettopp det som skjedde.) Seierherren ville ikke bli spurt om han hadde talt sant eller ikke. Når det gjaldt å begynne og føre krig kom det ikke an på rett, men på seier. Den sterkeste har rett, sa han, og oppfordret militærsjefene til ikke å vise noen medlidenhet. Han sammenliknet seg med Ghengis Khan. Det spilte ingen rolle hva den degenererte vesteuropéiske sivilisasjon tenkte om ham, Adolf Hitler.

Ingen kan si at han ikke var ganske oppriktig overfor sine medarbeidere. De måtte vite hva de var med på. De gjorde seg til medskyldige, enten fordi de ville være det, eller fordi de lot seg lede av ærgjerrighet og av den «overbevisning» som Hitlers tilsynelatende uimotståelige framgang ga dem. De var med i sammensvergelsen — mot freden, sivilisasjonen, menneskeheten.

Det ble slått fast at nazistene tilrev seg makten ved hjelp av lovbrudd, intriger, trusler og terror og at de etter maktovertagelsen fortsatte på nøyaktig samme måte i sitt forhold til andre stater. Det er riktig og viktig. Kritiske tilhørere kunne imidlertid vanskelig la være å gjøre en randbemerkning. Det styret som var blitt til på den måten og hvis ledere hadde gitt beskjed om hva slags politikk de aktet å føre, fikk mer enn formell diplomatisk anerkjennelse. Bedragerne, røverne og morderne var bedragere, mordere og røvere allerede i 1933 — selv om de ennå holdt seg innenfor en mer beskjeden ramme — men de ble behandlet som om de var gentlemen. Ambassadør George Messersmith som da naziveldet begynte, var amerikansk generalkonsul i Berlin, pekte i en erklæring som ble lagt fram i Nürnberg, med rette på at «mangelen på motstand utenfra hurtig fremmet den nazistiske tanken om å skulle beherske Europa og faktisk hele

verden». Erkesynden, den rasistiske pest, ble det heller ikke ryddet opp i i den demokratiske verden.

Heller ikke tok man noe virkelig oppgjør med den «femte kolonne» som nazistene knyttet til seg rundt omkring i de forskjellige land. Det var allerede den gang kjent at det kom direktiver og en god del penger fra Berlin. Ved grundige sikringsforanstaltninger ville man fått fram flere detaljer om utbetalingene til Henlein, Quisling, Karmazin, iranske agenter og mange andre, om våpenleveransene til tyskere i Polen, det fascistiske undergravningsarbeid i Frankrike, og meget mer. Det «brune nett» kunne vært revet i stykker uten at man hadde behøvd å risikere noen krigerske forviklinger.

Neste randbemerkning: Anklagerne gikk leilighetsvis tilbake helt til tiden like etter første verdenskrig for å påvise hvordan tyskerne straks gikk i gang med å krenke Versailles-traktaten og tok fatt på hemmelig opprustning i strid med traktatens bestemmelser. Det var riktig nesten alt som ble sagt, og det kunne vært sagt mer. Den som skriver dette, har ingen grunn til å bryte noen lanse for tyske generaler eller admiraler. Jeg var antimilitarist før Hitler kom til makten. Noe av det første jeg skrev etter at jeg var kommet til utlandet i 1933, var artikler som gikk ut på å vise at nazismens maktovertagelse betydde skjerpete krigsforberedelser. Påstanden kunne underbygges med konkrete opplysninger som nådde meg via illegale kanaler fra Berlin.

En bør imidlertid ikke glemme at «Versailles» var omstridt overalt i den allierte verden og at det ikke var noe fast politisk grunnlag forbundet med fredsgrunnlaget i 1919. I vest var det vakling som følge av indre motsetninger og på grunn av interesseskilnad mellom England og Frankrike. På den annen side var det både Komintern og Sovjet-Samveldet som brukte de sterkeste ord om Versailles-traktaten. Samarbeidet mellom riksvernet og den røde armé var på den tid ganske intimt. Det var heller ikke noe større nytt som kunne avsløres om de tyske traktatbrudd etter 1919. Avsløringene ble i sin tid foretatt av tyske demokrater og pasifister. Det hendte at slike tyskere henvendte seg til de allierte kontrollmyndigheter, og det hendte at de ble utlevert til den tyske reaksjon. Det fantes sterke

krefter, ikke minst på engelsk hold, som ikke bare lot seg lure, men som *ville* bli lurt, eller som endog oppmuntret de tyske militarister. En kan vel også si at den daværende engelske regjering ved flåteavtalen av juni 1935 ga en slags absolusjon for den hemmelige opprustning som allerede var foretatt, og at den var med på å sette Versailles-traktaten ut av funksjon.

Det er ikke noen unnskyldning for nazistene, men en oppfordring til å gå dem som favoriserte nazistene, etter i sømmene. Spørsmålet har også en annen side. Når man anklaget de tyske militarister for den hemmelige opprustning etter forrige krig og for utarbeidelsen av de diverse angrepsplaner, så påtok man seg dermed en stor forpliktelse. Det er helt i sin orden at de tyske militarister ble konfrontert med den del av angrepsforberedelsene som tok til like etter første verdenskrig. Men hvis man vil være konsekvent må det bety at det heller ikke nå sitter generalstaber som, mer eller mindre på egen hånd, pusler med forberedelser til «alle mulige eventualiteter». La oss inderlig håpe at de forente nasjoner lever opp til den store forpliktelsen. La oss håpe at Nürnberg har bidratt til å gjøre det klart for noen hver hva forpliktelsen innebærer.

Overfallene.

Etter Sir Hartleys innledning dokumenterte de engelske påtalerepresentanter nazistenes overfall, først de «fredelige» og siden de væpnede. Traktater var ikke verd det papir de var skrevet på. Sir Hartley sa treffende at det å bli innbudt av Ribbentrop til å skrive under på en ikke-angrepsavtale, var nesten det samme som et varsel om at Tyskland aktet å angripe vedkommende land.

Østerrike og Tsjekkoslovakia fikk Hitler gratis. En visste fra før at «Anschluss» var blitt trumfet igjennom ved bedrag og vold. Dokumentasjonen brakte likevel en hel del nytt, ikke minst angående naziledernes grenseløse kynisme. Göring ringte med Seyss-Inquart og dikterte teksten til det telegram som skulle sendes fra Wien for å tilkalle tysk «hjelp». Og så fant han ut at det i grunnen slett ikke var nødvendig å få sendt telegrammet, han hadde det jo allerede. Østerrike kunne tas uten krig. Men Hitler hadde sin krigsplan ferdig, «Plan Otto». Det er imidlertid høyst tvilsomt om han hadde tort sette denne planen ut i livet om han hadde visst at det ville betydd storkrig. En kan gå ut fra at han ville ha betenkt seg.

Da den tsjekkoslovakiske krisen ble akutt var Hitler overbevist om at vestmaktene ikke ville komme til å engasjere seg. «Plan Grün» var ferdig. Keitel sa imidlertid i et forhør at Tyskland ikke hadde vært forberedt militært til å ta risikoen — hvis det var blitt gjort klart at et angrep på Tsjekkoslovakia kom til å bety krig med vestmaktene og Sovjet-Samveldet. «Plan Grün» som fikk en særlig inngående omtale i Nürnberg, inneholdt den

betegnende detalj at den tyske ambassadør i Praha skulle myrdes hvis man fant det formålstjenlig å få en slik «utfordring» i tillegg til alle historiene om hvordan sudet-tyskerne ble mishandlet.

Det kom ikke til krig, men til «München». Münchenavtalen ble bare streifet. (Man talte heller ikke noe større om krigen i Spania.) Jackson frala seg imidlertid på USA's vegne ethvert ansvar for den skjebnesvangre vestmaktpolitikk som dengang ble ført. «München» var et brannfarlig emne all den stund det var *fire* makter som stilte anklagere og dommere. Den tsjekkoslovakiske representant i Nürnberg sa på en pressekonferanse at han syntes den første store forbrytelse mot freden var blitt begått i München. Han ville ikke utvikle emnet nærmere, og det var lett å forstå. Det var også gitt klar beskjed om at de allierte stormakter ikke aktet å innlate seg på noen diskusjon med de nazistiske krigsforbrytere når det gjaldt krigsårsakene i ordets videre betydning. Det standpunkt var det ikke noe å si på. Men dermed er det også sagt at den historiske klarlegging ikke er helt avsluttet i og med at mange tyske dokumenter er blitt offentliggjort. Materialet til historien om de nazistiske forbrytelser blir ganske fyldig. Materialet til den annen verdenskrigs historie og forhistorie bør absolutt suppleres med opplysninger som fins i de allierte makters arkiver. Kanskje det blir mulig å lette på sløret etter at man er ferdig med storforbryterne?

Tilbake til saken. Da Hitler og hans medsammensvorne forberedte angrepet på Polen, skjønte de at det ikke kom til å bli noen gjentagelse av spillet om Tsjekkoslovakia. Men de trodde de kunne vinne spillet ved å avverge truslen om en to-frontskrig. På et møte med sine øverstkommanderende 23. november 1939 skrøt Hitler av at Tyskland bare hadde én front å kjempe på. Russland var for tiden ikke noen fare. Pakten med Sovjet-Samveldet skulle man imidlertid bare opprettholde så lenge det tjente ens egne formål. Hitler sa at Russland hadde vidtrekkende strategiske mål som kolliderte med målsettingen for tysk utenrikspolitikk. Men man kunne bare stanse russerne etter at man hadde fått frie hender i vest. Hitler gjorde seg skyldig i den meget alvorlige feilvurdering at han trodde den røde armé ikke hadde noen verdi. Ellers hadde han det i denne periode med

å skryte av Stalin. Han likte ikke tanken på at Stalin skulle kunne bli myrdet. Men Himmler hadde bare noen måneder før hatt en konferanse med den japanske ambassadør hvor japaneren bl. a. fortalte at han hadde sendt en rekke agenter over den kaukasiske grense — med det uttrykkelige oppdrag å ta livet av Sovjets første mann.

Tilsynelatende fikk Hitler atter rett. Polenfelttoget ble avviklet fortere enn de tyske generalene hadde regnet med. Vestmaktenes krigføring var ennå i stor utstrekning av formell art. Sovjet-Samveldet var nøytralisert. Hitler tok straks fatt på et nytt framstøt. «Fall Gelb» — invasjonen av Belgia og Holland var det neste på fargeskalaen. Planen ble utarbeidet mens man ennå holdt på med «Weiss», dvs. Polen. Det var de ugunstige værforhold som gjorde at «Gelb» ikke ble gjennomført allerede i november 1939. På møtet den 23. samme måned sa Hitler at han skulle bryte Nederlands og Belgias nøytralitet, men «ikke så idiotisk som det ble gjort i 1914».

I mellomtiden kom forberedelsene til «Weserübungen», stikkordet på invasjonen i Norge og Danmark. Denne plan falt litt utenfor rammen, hva engelskmennene påpekte i Nürnberg. I dette tilfelle måtte Hitler faktisk overtales, det trengtes ellers ikke. De som overtalte ham, var — som en visste fra Quisling-prosessen — Raeder, Rosenberg og Quisling. Av Jodls dagbok framgikk at Hitler 3. mars 1940 hadde gitt ordre om at Norge og Danmark skulle komme først, og Nederland og Belgia like etter. 19. februar var Falkenhorst blitt satt til å lede «Weserøvelsene», og Jodl registrerte at han mottok oppdraget «med glede». 14. mars skrev han i dagboken at Hitler ennå ikke hadde besluttet seg for «hvilken begrunnelse han skal gi Weserøvelsene». Direktiver fra Raeder og Dönitz viste hvordan krigsskipene som deltok i invasjonen, fikk engelske dekknavn og at de hadde instruks om å villede norske bevoktningsfartøyer ved å gi svar på engelsk. Overfallet på Norge ble også behandlet i et større foredrag som Jodl holdt for de nazistiske riks- og gaulederne i München 7. november 1943. Han sa at Norge og Danmark hadde ligget «utenfor umiddelbar fare». Fra tysk side måtte man imidlertid regne med at England ville sette seg fast i

de skandinaviske land for å foreta en strategisk innsirkling fra nord og for å skjære av tilførslen av jernmalm og nikkel som var absolutt nødvendig for den tyske krigsindustri. Men dertil kom, sa han, Tysklands maritime krav. Man ville skaffe seg fly- og marinebaser for å ha fri adgang til Atlanterhavet.

Jodl hevdet videre at motstanden fra norsk side ikke hadde forsinket vestoffensiven i 1940. Da så Frankrike var slått ned, sto nazi-militaristene overfor spørsmålet om de straks skulle fortsette mot England. Invasjonen på de britiske øyer («Operation Seelöwe») ble planlagt i minste detalj. I midten av august 1940 var forberedelsene avsluttet, bortsett fra at transportspørsmålet ennå ikke hadde fått noen tilfredsstillende løsning. I den forbindelse sa Jodl at man ikke hadde kunnet våge å gå på England før det britiske flyvåpen var smadret. Han talte like etter om den tyske marines håpløse underlegenhet. Men, sa Jodl videre, man kunne ikke la det tyske flyvåpen blø seg til døde «med krigen i øst for øye».

I august—september 1940 skjønte Hitler at det ikke gikk med «Seelöwe». Shawcross omtalte det som tyskernes «første og kanskje avgjørende nederlag». Ennå mens krigen på vestfronten pågikk, informerte Hitler sin Jodl om at han skulle marsjere mot Russland så snart den militære stilling tillot det. I begynnelsen av september sa Hitler til Jodl at det ville bli nødvendig å gå mot øst før man var ferdig med krigen i vest. Lenger ut i september fikk Raeder høre det samme. Den daværende storadmiral opponerte for øvrig. Han ville holde fast ved den opprinnelige plan om først å bli ferdig med England.

Allerede 7. september 1940 ga Jodl instruks om å forsterke de tyske okkupasjonstropper i øst. Forsterkningene skulle kamufleres så godt det lot seg gjøre. 12. november kom det en Hitler-ordre, signert av Jodl, om fortsatte forberedelser til krigen mot Sovjet-Samveldet. Det var vel å merke samme dag som Molotov kom til Berlin. Fire dager senere ble direktivene for «Fall Barbarossa», overfallet på Sovjet-Samveldet, sendt ut.

Innimellom — noen dager før «Plan Barbarossa» ble sloppet ut — ga Hitler ordre til å forberede «Operation Marita», angrepet på Hellas. Etter hva Jodl sa i sitt foredrag i november 1943, var

man på ledende militært hold allerede vinteren 40/41 klar over hvordan det var bevendt med Italia. Jo mer man ble klar over dette, desto viktigere ble fronten i Nord-Afrika for den tyske overkommando. Man var misfornøyd med å bli engasjert på Balkan som følge av Italias «upåkrevde aksjon mot Hellas», som Jodl sa var blitt gjennomført i strid med alle avtaler. Det var selvfølgelig avtalene med Tyskland han tenkte på, ikke avtalene med Hellas.

På tross av at nazistene arbeidet for fullt med å forberede krigen i øst, sluttet de i januar 1941 en ny avtale med Sovjet-Samveldet. I mars «besluttet» makthaverne i Berlin å dele opp Sovjet-Samveldet i ni forskjellige stater. På samme tid utarbeidet de økonomiske planer som gikk ut på at Sovjet-Samveldet skulle forsyne hele den tyske armé med levnetsmidler i krigens tredje år. I et memorandum, datert 2. mai, sto det at krigen bare ville kunne gjennomføres under denne forutsetning. Og videre: «Det kan ikke være tvil om at det som følge av dette vil komme til å dø millioner av mennesker.»

1. mai fastsatte Hitler det nøyaktige tidspunktet for angrepet i øst. 15. mai skulle alle forberedelser være avsluttet. Det var meningen å tilintetgjøre arméene i Vest-Russland, og som første mål ble det pekt ut en linje fra Volga til Arkangelsk. Om nødvendig skulle Luftwaffe i neste omgang smadre den gjenstående russiske industri i Uralområdet. Nazilederne feilvurderte situasjonen. De regnet med harde kamper i fire uker — det ble nærmere fire år, og med et ganske annet resultat enn de hadde tenkt seg. Den røde armé ble sterkt medtatt, men det lyktes Stalin å sette nye arméer i bevegelse. Den britiske hovedanklager kunne imidlertid dokumentere at von der Schulenburg — den tyske ambassadør i Moskva — ennå så sent som 7. juni 1941 hadde rapportert til Berlin at Stalin og Molotov gjorde alt for å unngå krig med Tyskland. Sovjet-Samveldet overholdt også, ifølge Shawcross, helt til siste dag de forpliktelser det hadde påtatt seg i henhold til den tysk-russiske handelsavtalen. Alt som Hitler, Ribbentrop og Goebbels sa ved krigsutbruddet, var den rene og skjære løgn — her som ved de andre overfallene.

Overfallet på Sovjet-Samvendet ble utgreidd enda mer detaljert

da den russiske påtalemyndighet la fram sitt bevismateriale. Den framstilte bl. a. et særlig viktig vitne, feltmarskalken fra Stalingrad, Friedrich Paulus. Han påviste at utarbeidelsen av overfallsplanene var blitt påbegynt allerede 2—3 uker før han den 3. september 1940 tiltrådte sin tjeneste som 1. hovedkvartermester i hærens overkommando, hvor han siden utformet «Plan Barbarossa» med de dertil hørende manøvre-forberedelser. Det inngikk i generalstabens planer ikke å foreta noen større rekognoseringsvirksomhet. Derved tok man risikoen for større tap, men man oppnådde til gjengjeld en større overrumplings-effekt. Dette betydde også, som Paulus sa, at man på tysk hold *ikke* regnet med noe russisk angrep. Etter å ha nådd det strategiske mål (linjen Volga-Arkangelsk) var det meningen å kolonisere Sovjet-Samveldet. Denne kolonisering skulle danne grunnlaget for å avslutte krigen i vest og definitivt sikre herredømmet over Europa. På tysk hold gikk man fra begynnelsen av ut fra at Romania skulle brukes som oppmarsj-område for sør-fløyen. Krigen mot Jugoslavia var nødvendig for å sikre flanken, men den medførte at datoen for angrepet på Russland ble forskjøvet ca. fem uker. Hva det nordlige angrepsområde angår, ble samarbeidet med de daværende finske makthavere tatt opp allerede høsten 1940.

Det vakte en viss oppmerksomhet at Paulus — en brutt mann med en fremdeles klar hjerne — etter selv å ha vært med på å utarbeide og gjennomføre angrepsplanen, talte om «det forbryterske overfall» og om «den vanvittige forbryter som sto i spissen for stats- og militærledelsen». Men han gjorde på en — som jeg tror — overbevisende måte rede for at han den gangen satt fast i den tankegang at et folks skjebne kunne baseres på maktpolitikk. Siden var han, som han uttrykte det, kommet til den erkjennelse at det i vårt århundre krevdes en annen basis, nemlig demokratiet og nasjonalitetsprinsippet. Hans erkjennelse var modnet under inntrykket av redslene ved Stalingrad.

Et annet vitne, general Erich Buschenhagen, som i sin tid var generalstabssjef under Falkenhorst i Norge, forklarte at det tyskfinske militære samarbeid ble innledet høsten 40 med avtalene vedrørende transiteringen fra Nord-Norge til finske havner. På

basis av sitt førstehånds-kjennskap slo han fast at den finske generalstabens påstand om «forsvarskrigen» bare var kamuflage. Både Paulus og Buschenhagen deltok i et møte med armésjefene i desember 1940, der Halder informerte dem om overfallet på Sovjet. Den finske generalstabssjef, Heinrichs, oppholdt seg på dette tidspunkt også i Zossen og redegjorde for erfaringene fra den finsk-russiske vinterkrig. I februar 41 reiste Buschenhagen til Helsinki, hvor han sammen med den finske generalstab drøftet konkrete planer for et felles angrep. Etter dette ble planene utarbeidet hos overkommandoen i Norge, nemlig «plan rensdyr» for framstøtet fra Kirkenes—Petsamo og «plan sølvrev» for operasjonene ved Rovaniemi. Buschenhagen sa at Heinrichs og hans folk helt fra begynnelsen av var klar over at det dreide seg om en angrepskrig, mens man på den annen side ikke regnet med noe russisk angrep på Finnland.

Russerne la også fram en del skriftlige vitneprov. General Warlimont fra Wehrmachts overkommando innrømmet at det var 29. juli 1940 han første gang hørte om den plan som siden fikk dekknavnet Barbarossa. Han fikk vite det av Jodl, som sa at Hitler hadde besluttet seg til å forberede krigen mot Sovjet-Samveldet. Egentlig hadde det vært meningen å foreta angrepet allerede høsten 1940, men det lot seg ikke gjøre, fordi arméens strategiske konsentrasjon ikke kunne gjennomføres i løpet av så kort tid.

Generalløytnant Hans Pieckenbrock, en av de militære spionasjesjefer under admiral Canaris (og identisk med ham som møtte Quisling i København i begynnelsen av april 1940), bekreftet at «Abwehr»s virksomhet overfor Sovjet-Samveldet var blitt vesentlig utvidet allerede i august—september 40. De mer presise data i samband med det planlagte overfall hadde Canaris meddelt ham i januar 41. Den gang gikk man ut fra at angrepet skulle settes i gang 15. mai. Generalløytnant Franz von Bentivegni, likeledes tidligere Abwehr-mann, fikk vite om angrepsforberedelsene i august 40. Det var Canaris som underrettet ham. General Müller, tidligere armékorps-sjef, erklærte at forberedelsene hadde begynt i juli måned. Fra Antonescu, den tidligere rumenske marskalk, forelå det også en erklæring. Den gikk ut

på at forberedelsene til angrepet var blitt drøftet allerede på hans første møte med Hitler, i november 40. Ved et tredje møte, i mai 41, ble man enig om definitive planer, samtidig som Antonescu fikk løfte om territoriale erobringer. Ungarerne var Hitler mer forsiktig med. Men han gikk hele tiden ut fra han skulle få dem med.

De russiske representanter påpekte med rette hva følgene ville blitt på andre krigsskueplasser dersom den røde armé var blitt smadret. Det ble den ikke. I 1942 nærte nazi-lederne imidlertid store forhåpninger om at de skulle kunne gjennomføre en knipetangoperasjon fra Nord-Afrika og fra den russiske sørfront, slik at de oppnådde hva de ikke hadde maktet ved generalangrepet året før. Resultatet ble El Alamein og Stalingrad. Så var det om å gjøre å få japanerne til å falle Sovjet-Samveldet i ryggen. I 1941 hadde nazilederne prøvd å få japanerne til å gjøre noe annet. Da Matsuoka var i Berlin i mars og april det året, snakket Hitler og Ribbentrop fram og tilbake for å få ham til å begripe hvor viktig og hvor lite risikabelt det ville være å gå på Singapore. Raeder sørget for en del av argumentene: de amerikanske ubåtene var ingenting verd. Matsuoka hadde hørt noe liknende fra sine hjemlige eksperter. De hadde sagt at den britiske flåte ikke var noen fare og at den amerikanske ville bli smadret dersom det ble alvor. Ribbentrop ville ha Matsuoka til å forstå at Tyskland i virkeligheten allerede hadde vunnet krigen. Det var så å si av hensyn til Japans interesser man gjerne ville ha det med i krigen. Den gode Ribbentrop erklærte også at Hitler — «vår tids største militærekspert» — var villig til å delta i utarbeidelsen av planene for erobringen av Singapore.

Etter disse samtalene i Berlin undertegnet Matsuoka en ikke-angrepsavtale i Moskva. Men det var ikke, som man ofte trodde, i strid med Berlins interesser. Hitler sa etterpå at den pakten hadde vært diskutert og at man ønsket den sluttet, nettopp for å lede Japans aktivitet mot Singapore. Den gang trodde nazilederne at de tyske arméer med sine ressurser i Europa kunne klare Sovjet alene. I slutten av 1941 gikk militaristene i Tokio til angrep ut fra sine egne premisser. Hitler kom straks med en storsnutet krigserklæring til Amerika. Det nazistiske ønske om en

intim samordning med Japan gikk imidlertid aldri i oppfyllelse. De japanske medsammensvorne var lite tilbøyelig til å la seg kommandere fra Berlin.

Etter Stalingrad kom det en direkte tysk henvendelse til Tokio om å angripe Russland. Ambassadør Oshima svarte at man fikk komme tilbake til saken på et senere tidspunkt. Ribbentrop sa han syntes det var et dårlig forbund, når den ene part skulle slåss alene. 18. april 1943 forsikret han Oshima at situasjonen for et overfall på Russland aldri hadde vært så gunstig som da. Nå spurtes det bare om Japan følte seg sterk nok. Men japanerne bet fremdeles ikke på kroken.

Noe av dette tar seg nærmest komisk ut nå etterpå. Men man skal ikke glemme at det var blodig alvor inntil for ganske kort tid siden. Nazilederne var virkelig ute etter verdensherredømmet, og det krevde mange millioner menneskeliv å få veltet den planen. I Nürnberg ble det lagt fram mange dokumenter som viste hvor langt de nazistiske intensjoner gikk. Det begynte med at Versailles-traktaten ble revet i stykker, og det munnet ut i den lange serie av overfall. At land som Sverige, Sveits og Tyrkia ikke ble invadert og at Spania ikke ble trukket inn i krigen, skyldtes nærmest tilfeldigheter. Angrepsplanene omfattet dem og meget mer. Görings Luftwaffe laget kart hvor flere av kommandoene hadde sin plasering langt utenfor Tysklands grenser. Raeders sjøkrigsledelse understreket nødvendigheten av å bli sittende i Skandinavia og Vest-Europa. Den nazistiske fortysking ble drevet planmessig i alle okkuperte land. Det spørs om et oppblåst Hitler-imperium ville kunnet stabiliseres. Men det er et spørsmål som ikke hører hit.

Det er på sin plass å framheve en gang til at Hitlers militære og politiske medarbeidere visste hva de var med på. De fikk greie på planene og metodene. De fulgte med og ga sine bidrag, enten det var Keitel og Raeder eller Papen og Neurath. Og ut over den snevre krets: nazi-organisasjonene og Wehrmachtsledelsen var villige hjelpere ved overfallene og mordpolitikken.

Forbrytelsene i vest.

Ingen historieskriving vil kunne bortforklare det faktum at det var Hitler-Tyskland som startet den annen verdenskrig. Nazilederne *ville* krigen.

Krig er ingen barnelek. Folk kan bli påtvunget en forsvarskrig. De kan føre krig for høye idealers skyld og for den enkle rett til å leve. Men de har meget vanskelig for å verge seg mot at handlingens lov blir bestemt av stadig større hensynsløshet, av økende hat og tiltagende forråelse. Bare hyklere kan påstå at noen av de krigførende har et helt rent skjold. Slikt eksisterer i barne- og historiebøker, ikke i det virkelige liv. Fra alle parter har det forekommet overgrep mot internasjonale avtaler som tok sikte på å begrense krigens redsler.

Det avgjørende for bedømmelsen av hva som hendte, er imidlertid at de nazistiske ledere ikke bare startet den annen verdenskrig. De ga den også et ganske spesielt innhold — og trakk motparten i noen grad ned på sitt eget plan. De var besatt av vill erobringslyst og henviste til internasjonale avtaler bare når de trodde de kunne slå mynt på det. Deres krigføring ble total ikke bare i militær-teknisk henseende, slik som det viste seg allerede ved overfallet på Polen. Den var forbundet med en djevelsk fanatisme og med beslutningen om ikke å vike tilbake for noen forbrytelse — enten den rammet stridende eller ikke-stridende — bare de oppnådde at deres makt ble befestet. Først gjaldt det om å sikre gjennomføringen av erobringsplanene med alle, absolutt alle midler. Siden prøvde man å avverge sammenbruddet ved hjelp av metoder som om mulig var enda verre.

Når en på forholdsvis få sider skal gi en sammenfatning av tre måneders dokumentasjon om 6 års terrorvelde og mordpolitikk, må det nødvendigvis bli ganske summarisk. Jeg akter ikke å utmale redslene eller gi detaljerte beskrivelser av pinslene. Derimot skal jeg prøve å vise *systematikken* i den nazistiske politikk. Overfor én, ti, hundre enkelt-hendinger kan nazilederne hevde at de er overrasket og opprørt over at slikt forekom. Imidlertid foreligger det tusenvis av bevis. Det ville være anklagemateriale nok mot lederne, selv om man ikke hadde funnet deres ordrer.

Det forekom en rekke folkerettsstridige overgrep i samband med overfallene på Danmark og Norge, Nederland, Belgia og Luxemburg og under felttoget i Frankrike. Den alt overveiende del av den franske påtalemyndighets bevismateriale gjaldt imidlertid forholdene under okkupasjonen. Den antok forskjellige former i de forskjellige land. I Norge og Nederland ble det etablert et rikskommissariat, for Norges vedkommende supplert med en quisling-regjering. I Belgia opprettholdt man et militært okkupasjonsstyre. Frankrike hadde likeledes en militær-guvernør, ved siden av en kapitulant-regjering. Landets østre provinser ble imidlertid annektert av Tyskland. Luxemburg ble ganske enkelt innlemmet i Rhin-provinsen.

Men uavhengig av de ytre styreformer foregikk det i alle disse land en hensynsløs nasjonal underkuing og økonomisk utplyndring. Det gikk ikke like langt som i de østre okkupasjonsområder. Men det som skjedde, var ille nok. Det lå, også hva den økonomiske utnytting angår, langt utenfor folkerettens ramme.

Allerede den 18. april 1940 — halvannen uke etter invasjonen — ga Hitler ordre om at Norges næringsliv skulle utnyttes for full kraft. I mai hadde rikskommissariatet detaljerte retningslinjer for hvordan norsk gruvedrift, smelteverk, kjemiske fabrikkker og våpenfabrikker skulle ordnes inn i den tyske krigsindustri. I en hemmelig tysk rapport fra oktober 1944 ble det konstatert at man hadde fått riktig meget ut av Norge. Det ble nevnt at det meget rikere Belgia hadde bare prestert litt mer enn hva Norge hadde gjort, og Danmark hadde sloppet med mindre enn det halve. Den norske regjerings rapport viste at okkupasjonen

hadde kostet Norge i alt 21 milliarder kroner. Av den danske rapport framgikk det bl. a. at man der, likesom i Norge, hadde foretatt bedragerske manipulasjoner med clearingen og at det fra Nasjonalbanken ble trukket langt større beløp enn det som trengtes til besettelsestroppenes underhold. Den tyske rapport av oktober 1944 opererte med den offisielle løgn at Danmark ikke ble betraktet som okkupert land og ikke betalte okkupasjonsomkostninger. I virkeligheten gikk utplyndringen av dette land opp i 11,6 milliarder kroner. Den nederlandske regjering var kommet fram til en sluttsum på 22 milliarder gylden. Inntil 1. januar 44 var det, for å nevne en detalj, ført bort maskiner til en verdi av 677 millioner riksmark. I Belgia, hvor det — etter særlig ordre fra Wehrmachts overkommando — gikk særlig hardt ut over industrien, kom man til et samlet tap på om lag 134 milliarder franc. Der og i Frankrike hadde nazistene beregnet seg okkupasjonsomkostninger langt ut over hva Haag-konvensjonen ga adgang til. Clearingen ble i Frankrike brukt til å røve varer for flere hundre milliarder franc. Det ble satt en tvangskurs på francen, og hele næringslivet var ruinert da landet ble befridd.

I tillegg til alt annet kom nazistenes bruk av svartebørsen. Göring ga i september 42 ordre om å kjøpe opp på svartebørsen alt som var av verdi for Tyskland. Det ble opprettet særlige innkjøps-sentraler i Frankrike, Belgia, Nederland og Serbia. En «generalbefullmektiget for særlige oppgaver» tok senere hånd om den sentrale og metodiske utnyttelse av svartehandelen. Man fikk også klarlagt hva som skjulte seg bak «Einsatzstab Rosenberg». Denne institusjon bortførte fra Frankrike om lag 22 000 kunstgjenstander. Deres verdi ble i januar 41 av Rosenberg selv anslått til en milliard mark. Fra franske biblioteker ble det stjålet 550 000 verdifulle bøker. Einsatz-staben «overtok» også 70 000 komplette møblementer. De ble tatt fra Parisleiligheter med den begrunnelse at man trengte dem til bombeskadde i Tyskland.

Klart folkerettsstridig var også den nazistiske tvangsutskriving og deportasjon av slavearbeidere. Det var nærmere syv millioner av dem som kom til Tyskland, og bare et fåtall var frivillige. Den klart uttalte hensikt med denne politikk, som

ble dirigert av gauleder Sauckel, var ikke bare å skaffe arbeidskraft til den tyske krigsindustri, men samtidig å svekke de okkuperte folks «menneskepotential». Østområdene ble rammet verst, men det gikk også hardt ut over Frankrike, Belgia og Nederland. Amerikanerne berørte dette avsnitt av de nazistiske forbrytelser allerede i sin del av dokumentasjonen. De la bl. a. fram bevis for at Himmler i september 42 sluttet en avtale med den såkalte tyske justisminister om at «asosiale elementer» skulle «arbeides ihjel». I desember samme år ga Himmler ordre til at det i løpet av seks uker skulle overføres 35 000 kvalifiserte arbeidere til rustningsfabrikkene i konsentrasjonsleirene. Sauckel ble med rette utpekt som den hovedansvarlige, men også Speer spilte en stor rolle ved planleggingen. Utover dette var ansvaret rundelig fordelt. Göring, som lot som om han ingenting visste om hva som hadde foregått, skrev i februar 44 til Himmler og rekvirerte så mange konsentrasjonsleirarbeidere som mulig til nye underjordiske flyfabrikker. I mange tilfelle var det bare en gradsskilnad mellom arbeidsleir og konsentrasjonsleir. Sivile og militære myndigheter arbeidet sammen om hva som ble kalt «menneskejakt-aksjonen». En tysk lege fra Essen beskrev de utrolige forhold i arbeidsleirene hos Krupp, forhold som bedriftsledelsen måtte kjenne til. Goebbels talte kynisk om «tilintetgjøring ved arbeidsinnsats».

Det som franskmennene kalte «forbrytelsen mot ånden», tok i alle okkuperte land sikte på å drepe friheten, rettsstaten, den nasjonale selvstendighet og menneskeverdet. I alle land arbeidet okkupantene sammen med forræderklikker. Overalt gjorde de særlig brutale framstøt mot de intellektuelle og åndslivet. For Norges vedkommende belyste man naziledernes ansvar for aksjonene mot kirken og universitetet. Det forelå også protokoller fra forhør over folk fra rikskommissariatet, som innrømte at «Nasjonal Samling» ikke bare fikk økonomisk støtte, men at det også ble satt tyske instruktører til å overvåke og dirigere partiets og hirdens virksomhet. I Danmark, hvor den tyske ledelsen til å begynne med fulgte en mer moderat kurs, forsøkte man seg likeledes med en quisling-organisasjon. Riksdagsvalgene våren 43 og motstandsbevegelsen viste Danmarks demokratiske

ansikt. I august 43 oppsto det så en ny situasjon, særlig kjennetegnet ved at det ble det tyske politi som kom til å spille den helt dominerende rolle.

Fra Luxemburg møtte nasjonalforsamlingens president, Emil Reuter, som vitne i Nürnberg. Han forklarte at over 7 000 av hans landsmenn var blitt satt i konsentrasjonsleir, fordi de ikke ville la seg «germanisere». 150 politifolk ble skutt fordi de ikke ville avlegge ed til Hitler. Da verneplikten ble innført, dømte man dem som nektet, til døden eller til mange års tukthus. Fra Nederland kom formannen i det sosialdemokratiske parti, Koos Vorrink. Han fortalte bl. a. hvordan Mussert-forræderne var blitt brukt av de tyske okkupanter og hvordan hundrevis av prester ble deportert. Av tyve nederlandske prester i Sachsenhausen som han selv kjente, var det bare én som vendte tilbake. Som belgisk vitne møtte professor van der Essen. Han redegjorde særlig for hvordan man hadde prøvd å nazifisere undervisningen. De som motsatte seg at det ble utnevnt nazi-professorer, ble arrestert. Essen følte seg også overbevist om at universitetsbiblioteket i Louvain med overlegg var blitt skutt i brand og bombet, fordi det var et monument som var oppstått på grunnlag av Versailles-traktaten.

Da den franske anklager redegjorde for de mangfoldige fortyskingsbestrebelser, framla han også et dokument fra Görings hovedkvarter, datert 20. juni 1940. Programmet som var satt opp der, gikk ut på at «Norge skal bli tysk», Luxemburg og Elsass-Lothringen skulle innlemmes i riket og «autonome» stater opprettes i Bretagne og Bourgogne. Der fantes også en protokoll fra møtet i SS-hovedkvarteret i Berlin den 12. januar 1943. En Obersturmbannführer Riedweg, som ledet møtet, slo fast at uttrykket «riket» heretter skulle inkludere alle germanske raser og folk, mens man for Tysklands vedkommende skulle bruke det offisielle uttrykk «det tyske rike». Den «liberalistiske» betegnelsen «nasjon» måtte ikke lenger forekomme i forbindelse med de germanske folk. «Folket» skulle brukes om alle germanere, mens de enkelte land skulle kalles «stammer»

De som opponerte mot overfallsmennene og deres nazistiske politikk, ble arrestert, deportert og i mange tilfelle drept. Ter-

roren rammet imidlertid ikke bare dem som opponerte. Systemet med gisseltaking og masse-represalier ble brukt i stor stil. Det inngikk som en fast bestanddel i den tyske okkupasjonspolitikken. Tallene som sto nevnt i tiltaledokumentet, ble for Frankrikes vedkommende rettet dithen at det av 250 000 deporterte kvinner og menn var 35 000 som kom hjem igjen. I Frankrike ble det i løpet av okkupasjonsårene skutt 29 000 gisler, derav 11 000 i Paris. I Nederland ble 3 000 gisler skutt.

En okkupasjonsmakt har rett til å skyte franktirører. Men den har ikke rett til å skyte andre. Den har ikke rett til å pine motstandere og mishandle deres familier. Göring ble utpekt som den egentlige opphavsmann til gisseltakingen. Keitel ga de generelle instrukser. I Frankrike var det militærguvernøren, general von Stülpnagel, som utformet dem nærmere. Han sa at man burde «gjøre helt arbeid», idet befolkningen oppfattet trusler uten skyting som svakhetstegn. For hver drept tysk soldat skulle det skytes fra 50 til 100 «kommunister». Guvernøren i Belgia, general von Falkenhausen, later til å ha innsett at denne framgangsmåten var et tve-egget sverd. I sine rapporter til Wehrmachts overkommando ga han uttrykk for den oppfatning at grusomhetene sveiset sammen partiene og klassene i de okkuperte land og at hatet mot okkupasjonsmakten vokste fra dag til dag. Hans advarsler gjorde imidlertid ikke noe inntrykk på Keitel. Det ble iallfall ikke tatt hensyn til dem.

40 000 patrioter døde i løpet av okkupasjonsårene i franske fengsler. En av de franske anklagerne ga en detaljert oversikt over Gestapos forhørs- og fengselsmetoder. Det ville være en fornærmelse mot middelalderen å kalle disse metodene «middelalderske». Rapporter fra de forskjellige regjeringer viste at det dreide seg om ett system, som Gestapo brukte hvor det enn kom hen. Krigsfanger, politiske motstandere og andre «misliebige» personer ble mishandlet og pint i hjel. Det forelå en lang rekke skriftlige og muntlige vitneprov om hvordan den samme terrorpolitikk gikk igjen i alle okkuperte land. 197 000 belgiere ble deportert, og mange av dem kom aldri tilbake. Forholdene i Belgias og Nederlands Gestapo-fengsler var de samme som i Frankrike, og de nederlendere og belgiere som ble sendt til

Tyskland, møtte samme skjebne som sine franske, danske og norske lidelsesfeller.

Den danske regjering gjorde i sin innberetning rede for hvordan deportasjoner og andre overgrep ble foretatt under ledelse av de tyske politisjefer. Arrestasjonen og deportasjonen av de danske politifolk ble beordret av SS-generalen Pancke og Wehrmacht-generalen Hanneken etter at de hadde innhentet Himmlers og Hitlers godkjenning. Særlig interessante var forhørsprotokollene fra København, som viste at «clearingmordene» såvel som den såkalte schalburgtage (motsabotasje) ble drøftet på en konferanse i Hitlers hovedkvarter 30. desember 43, der Himmler, Kaltenbrunner, Keitel, Jodl og ytterligere et par ledende militære var til stede. Hitler og Gestapoledelsen hadde i begynnelsen av desember beordret «mot-terror» overfor danske intellektuelle og personer som mistenktes for å støtte sabotørene. Politisjefene i Danmark ønsket en konferanse om saken, og til denne konferansen innkalte man så den tyske befullmektigede, dr. Best, general Hanneken og SS-sjefen Pancke. Hitler ga nye og definitive ordrer, og Himmler innskjerpet dem ytterligere overfor Pancke. En liten gruppe veltrenede tyske terrorister overførtes til Danmark, fra den beryktede Skorzenis avdeling i Reichssicherheits-Hauptamt i Berlin. De snikmyrdet og sprengte som best de kunne, og sto i stadig kontakt med ledelsen for det tyske politi.

Fra Norge forelå det en utgreiing med tallrike eksempler på at nordmenn ble henrettet, ikke bare uten lov, men også uten dom. 2 100 nordmenn ble myrdet av Gestapo. Blant påtalemyndighetens bevismateriale fantes en hemmelig rapport fra rikskommissar Terboven til Hitler etter den store skipssabotasjen på Oslo havn høsten 1944. Terboven mente at motsabotasje og mot-terror var verdiløst. Han trodde heller ikke på et forslag fra Keitel som gikk ut på at arbeiderne og deres pårørende skulle gjøres kollektivt ansvarlige for sabotasjehandlinger. Terboven ville ha lov til å gå tilbake til sin «velprøvde metode» med henrettelser «uten hensyn til Sverige». Han ville ha større frihet, slik at han ikke behøvde å spørre Hitler om hver henrettelse. Keitel noterte på innberetningen fra Terboven at de militære

selv burde kunne beskytte båtene. Wehrmachts antisabotasjeavdelinger skulle stilles under SD-kommando. Det ble også lagt fram gjenpart av et Wehrmachtnotat som var laget etter likvideringen av quisling-politisjefen Marthinsen i begynnelsen av 1945. Der sto at Terboven hadde besluttet represalier under forutsetning av Hitlers sanksjon. Generalstabssjefen hadde prinsipielt godkjent de foreslåtte åtgjerder. Men så var det føyd til at Wehrmacht intet skulle foreta seg, «fordi dette utelukkende er Reichskommissars sak».

Bevismaterialet for øvrig var fellende nok for generalene fra Wehrmachts overkommando. Under lunsjpausen den dagen franskmennene hadde framført sin uhyggelige, helt uttømmende dokumentasjon om torturen, skrek Keitel til noen av medforbryterne: «Det er løgn alt sammen!» Etter pausen fikk han sitt pass påskrevet, idet anklageren dro fram hans underskrift under det beryktede Nacht- und Nebel-Erlass som ble utstedt i desember 1941. Føreren var av den oppfatning, sto det der, at man bare ved dødsstraff eller deportasjon kunne oppnå en «ettertrykkelig virkning». Deportasjonene til Tyskland skulle ordnes slik at familiene ikke fikk vite noe om den deportertes oppholdssted og skjebne for øvrig.

Som en av de mange NN-fanger møtte det norske vitne, direktør Hans Cappelen, i retten. Han forklarte seg behersket og med en jurists presisjon om torturen han ble utsatt for etter arrestasjonen i slutten av 1941, og om behandlingen av andre norske patrioter. Det ble en skrekkelig skildring av pryl, treskruer som ble brukt på leggene, lamper til å brenne den arresterte under føttene med, pinner som ble puttet under neglene osv. Etterat Cappelen hadde gitt et bilde av 25 måneders opphold i «redslenes hus», som han kalte Møllergata 19 i Oslo, beskrev han de deportertes skjebne i de leirene hvor han selv hadde vært: Natzweiler, Dachau, Aurich, Neuengamme, Grossrosen og Dora ved Buchenwald. Han fastslo at av 500 norske NN-fanger var det mellom 60 og 70 prosent som gikk til grunne. På anklagerens spørsmål svarte vitnet med å fortelle om de gasseksperimenter som professor Hirth fra det tyske universitet i Strasbourg foretok på fanger ved Natzweiler. Han skildret også den forferdelige

evakuering av Grossrosen ved Breslau i midten av februar 45, da halvparten av fangene døde eller ble slått i hjel underveis. Anklageren ville vite hvorfor Cappelen var blitt arrestert. Han fikk til svar: «De fleste nordmenn var av den oppfatning at vi var i krig med Tyskland. Ingen kunne vente av oss at vi skulle respektere forræderen Quisling.»

Slik var det også med de andre vitnene. De ville heller ikke bli nazister eller nazist-hjelpere. Det var derfor de ble forfulgt og pint. Den tsjekkiske lege, dr. Franz Blaha, som ble framstilt av den amerikanske påtalemyndighet, vitnet om de utrolige eksperimenter som ble drevet i Dachau. Selv hadde han vært der fra 1941 til sammenbruddet i 1945. Han fortalte om professor Schillings malariaforsøk. Den beryktede doktor Rascher brukte 400—500 fanger til lufttrykk-forsøk og ca. 300 til kaldtvanns-eksperimenter. Himmler var selv til stede ved et av disse forsøkene, da praktisk talt ihjelfrosne mennesker ble lagt mellom nakne prostituerte for å se om man kunne få liv i dem igjen. Prester fra Polen, Tsjekkoslovakia og Nederland fikk puss-injeksjoner. Ungarere og sigøynere ble brukt til såkalte saltvanns-forsøk. Det hele foregikk etter ordre fra den øverste SS-ledelsen. Menneskehud ble i Dachau forarbeidet til saler, hansker, ride-bukser og damevesker. De som hadde pene tenner, måtte regne med at de ville bli drept når det kom forespørsel etter «et vakkert hode». Inntil 1943 var Dachau en Vernichtungs-leir. Så ble det omdannet til arbeidsleir, og samtidig ble det bygd ammunisjons-fabrikker der. Blaha regnet med at 25 prosent av Dachaus fanger var sultet i hjel. Han nevnte at av 12 000 russiske krigsfanger som kom dit — for en stor del gutter i 16—17 års alderen — døde 70 prosent av tuberkulose.

Sjefen for laboratoriet ved Pasteur-instituttet, dr. Balachowski, var i forskjellige konsentrasjonsleire inntil han i januar 44 havnet i Buchenwald. Der måtte han delta i arbeidet ved eksperiment-stasjonen, som var blitt opprettet i oktober 1941 etter ordre av den øverste SS-ledelse og i forståelse med Wehrmacht-representanter. Forsøkene her gjaldt bl. a. flekktyfus, fosforforbrenninger og injeksjoner med seksualhormoner. Fanger som ikke døde under eller som følge av eksperimentene, ble drept etterpå ved

innsprøytning i hjertet. Buchenwald hadde en særlig avdeling hvor SS-folk bestilte tatovert eller røkt menneskehud, som de brukte til innbinding av bøker. Såkalte vitenskapelige eksperimenter med konsentrasjonsleir-fanger ble foretatt flere andre steder, bl. a. ved riksluftfartministeriets forskningsinstitutt. Sjefen for dette institutt, dr. Hallenfurten, sa ved et besøk i Mauthausen at når man drepte så mange mennesker, kunne man like godt passe på å sende ham hjernene. Han trengte «så mange som mulig».

Medlem av den franske nasjonalforsamling, Marie Claude Vaillant-Couturier, ga et oppskakende vitneprov fra Auschwitz og Ravensbrück. Hun så hvordan tusenvis av mennesker ble slått i hjel. Noen ble revet i stykker av blodhunder, andre ble slept til krematoriet før de døde. Maurice Lambe var i august 44 vitne til at det i Mauthausen ble myrdet 47 allierte flyoffiserer. I september 44 var Himmler til stede da man i samme leir myrdet et større antall sovjet-offiserer og kommissarer. Det var flere vitner. De fortalte mange flere detaljer fra samme inferno.

Amerikanerne hadde allerede tidligere under prosessen vist sin film fra konsentrasjonsleirene. De hadde bevismateriale i form av menneskehud og sammenskrumpede hoder av polske fanger. USA-anklageren sa at konsentrasjonsleirene som ble opprettet like etter at nazistene var kommet til makten, og hvor det 1. august 44 var samlet 525 000 mennesker (derav 145 000 kvinner), var «fundamentale institusjoner for nazistyret». De hadde vitneprov fra tyske antinazister som belyste hvordan terrorpolitikken var blitt uteksperimentert på dem i årene etter 1933. Et vitne, Pfaffenberger, avslørte at man i Buchenwald allerede i 1939 plukket ut fanger med «særlig pene» tatoveringer. De ble drept ved injeksjoner, og deres hud ble forarbeidet til lampeskjermer og annet som leirsjefens kone hadde glede av. Amerikanerne hadde en bunke med rapporter fra de forskjellige leirene, bl. a. fra Flossenburg i Bayern, hvor det i løpet av det siste år døde 21 prosent av fangene, og fra kjempeanlegget Mauthausen, som ble regnet for å være verst nest etter Auschwitz.

Det var en sentral ledelse som beordret torturen, gisseltakingen, likvideringene og eksperimentene i konsentrasjons-

leirene. Det er klart nok at de forskjellige leirsjefer og underleirsjefer fant på sine spesielle former for «særbehandling». Men vil man virkelig få noen til å tro at det tredje rikes ledende menn ikke visste hva som foregikk i konsentrasjonsleirene? Dr. Blaha kunne fortelle retten, at Rosenberg, Frick, Funk og Sauckel — og selvsagt Kaltenbrunner — hadde vært i Dachau. Andre vitner pekte ut andre selebre gjester. Konsentrasjonsleirenes sentralledelse satt i Reichssicherheits-Hauptamt. Men den politiske og militære ledelse for øvrig visste om leirene — selv om den ikke kjente til alle detaljer. Den *billiget* leirene som en av regimets «fundamentale institusjoner».

Jeg har allerede henvist til Nacht und Nebel-forordningen av desember 41, som var beordret av Hitler og utstedt av Keitel. I juni 42 ga Gestapos hovedkvarter ordre om at tredje gradsforhør (og det betydde gjerne tiende grad!) uten videre kunne anvendes overfor bl. a. «marxister», medlemmer av motstandsbevegelser og fallskjermfolk. Gestapospefen i København, Bovensiepen, forklarte ved forhør at det forelå tortur-ordre fra Berlin, men at han dessuten ga individuelle ordrer i spesielle tilfelle. På samme måte var det andre steder. I oktober 42 kom Hitlerordren — som i likhet med NN-dekretet gikk gjennom Keitels hender — om at medlemmer av commando-avdelinger og sabotasje-grupper skulle drepes, selv om de var i uniform. I mars 44 utstedte Kaltenbrunner — gjennom en viss Müller — sitt Kugel-Erlass, som gikk ut på at *krigsfanger* som fikk sine papirer merket med et «K», skulle sendes til Mauthausen eller andre steder, hvor de ble skutt eller gasset. Og ikke å forglemme ordrene om å myrde nødlandede allierte flygere. Keitel visste om at slike ordrer ble utstedt. Göring måtte være innforstått, han bar iallfall hovedansvaret i egenskap av øverste sjef for Luftwaffe. Ribbentrop kom med forslag om å gå lenger enn man virkelig gjorde.

For å komme tilbake til utgangspunktet: Krig er ingen barnelek. Den som drar ut som ridder, har lett for å bli morder. Ingen regjering som fører krig, kan hindre at det forekommer råskap utover det som anses for å være normalt når det er krig. Men det er ikke det det dreier seg om for det nazistiske Tysk-

lands vedkommende. For dets ledere var mishandlingene ikke unntakene som bekreftet regelen. Det som var unntak hos andre, ble regelen for dem. De satte terroren og mordpolitikken i system, slik som aldri noen før hadde gjort. Og slik som forhåpentligvis aldri noen etter dem vil bli fristet til å gjøre. La oss håpe at sporene skremmer.

Forbrytelsene i øst.

Russerne og de andre slaviske folkeslag fikk lide mest. Det var rimelig at dette faktum ble slått fast i Rudenkos innledningstale, og at det ble understreket og dokumentert av hans medanklagere.

Redslene i Tsjekkoslovakia er kjent nok. Nedmeiingen av studentene i Praha fant sted allerede i slutten av 1939. Lidice ble jevnet med jorden og dets voksne befolkning utryddet i juni 1942. Gestapo-folkenes filmopptagelser ble vist fram i retten. Nazistene hadde ikke fantasi nok til å skjønne at de gjorde Lidice udødelig.

Polen mistet millioner av mennesker. På dets territorium lå de største mord-fabrikker: Auschwitz, Maidanek, Treblinka.

I Jugoslavia gikk det i løpet av krigen til grunne 1 650 000 mennesker.

I Hellas ble det skutt, hengt og på annen måte myrdet 91 000 personer, for en stor del prester, lærere og intellektuelle. Sultepisken ble brukt slik at dødelighetsprosenten økte med 600—1000 prosent.

Sovjet-Samveldet fikk i løpet av krigen ødelagt 1710 byer og over 70 000 landsbyer. Seks millioner hus ble ødelagt. Nærmere 32 000 fabrikker og verksteder, 4 000 jernbanestasjoner, 40 000 sykehus, 84 000 skoler, 43 000 biblioteker, 98 000 kollektivgårder, 2 500 kirker og meget annet ble tilintetgjort. Tapene svarte til mellom tre og fire års nasjonalinntekt.

Millioner av mennesker satte livet til. Hundretusener av krigsfanger gikk til grunne i leirene og på tvangsarbeid. Blant

de 5,5 millioner som ble myrdet i Maidanek og Auschwitz, var det mange sovjet-borgere. De russiske statsadvokater redegjorde for forholdene der og i mange andre leire, hvor tusener og atter tusener ble mishandlet og drept. Bare i Livenitzki-skogen i Lwow-distriktet ble det skutt 200 000 mennesker under okkupasjonen. Det er ikke den forbrytelse som ikke ble begått på sovjet-territorium og mot sovjet-borgere. Da påtalemyndighetens representant redegjorde for grusomhetene, kunne han henvise til 54 804 enkeltrapporter. Det var en uendelighet av vitnemål om en grenseløs utplyndring, om voldtekt, tortur, skyting, hengning og barnemord.

Russerne viste retten filmer av ødeleggelsene og av den vandalistiske nedtramping av kulturminnesmerker. De kjørte filmen fra Maidanek og Auschwitz. De viste også bilder som var tatt av Gestapo-folk. Der fikk en se kvinner som holdt på å kle av seg og noen som allerede var helt nakne, like før de skulle myrdes. Der var et fotografi av en pike som var mishandlet og som man holdt på å kvele, og fotografier av lik som hang ikke bare i lyktestolpene, men også utenpå husveggene. Der sto kvinner, menn og barn på randen av graven som de selv hadde måttet grave. Man så dem idet revolverne ble satt i nakken på dem, og etter at de var skutt. Der var hauger av hoder etter giljotinering. En så en opptagelse av orkestret i en av konsentrasjonsleirene som måtte spille «døds-tangoen» mens «likvideringen» fant sted. Bilder av maskinene som man brukte til å male 250 000 menneskers ben med. Såpefabrikken i Danzig . . .

Nei, det *er* ingen propagandistisk overdrivelse. Der fantes et kjemisk institutt i Danzig. Og dette instituttet ble ledet av en professor Spanner, som utarbeidet oppskriftene for produksjon av kjernesåpe og grønnsåpe, med menneskefett som råmateriale. Prøvestykker av det ferdige produkt ble opptatt i rettens samling av bevismateriale. Den kommersielle utnyttelse av menneskehud var man ikke kommet like langt med. Der befant man seg ennå på forsøksstadiet.

Hva har alt dette med prosessen mot de tyske krigsforbryterne å gjøre? For det første *må* et lands politiske og militære ledere ta ansvaret for resultatene av sin politikk. For det annet var den

nazistiske politikken i øst, likesom i vest, *planlagt på forhånd.* Noen lokale ledere kan ha gått lenger enn det først var meningen, men de opererte ut fra en nazistisk «generallinje».

Det kan være på sin plass å belyse dette ved hjelp av noen av de dokumenter som ble framlagt for retten. Der var f. eks. notatet som Bormann laget etter en samtale hjemme hos Hitler den 2. oktober 1940. Frank var til stede og redegjorde for stillingen i «general-guvernementet». Hitler sa at polakkene, i motsetning til tyskerne, var født til å gjøre tungt arbeid. Levestandarden skulle holdes nede. Den lavest lønnede tysker skulle alltid ligge 10 prosent over den mest velsituerte polakk. Generalguvernementet måtte aldri bli noe selvstendig økonomisk område, sa Hitler videre. Det skulle være et reserveområde for ikkefaglært arbeidskraft til industrien og jordbruket i Tyskland. Polen skulle bli en stor arbeidsleir, og polakkene skulle arbeide 14 timer pr. dag. De større gårdbrukerne i Polen skulle utryddes, likesom alle representanter for den polske intelligens. Dette kunne synes umenneskelig, men «slik er livets lov». Noe seksuelt forhold mellom tyskere og polakker måtte absolutt ikke tillates. For øvrig var Hitler interessert i at polakkene fortsatte å være katolikker. Prestene skulle få mat av tyskerne. «De vil bli lønnet av oss, og til gjengjeld vil de preke hva vi ønsker de skal preke.» Om noen prest fant på noe annet, skulle man gjøre kort prosess med ham.

Om Tsjekkoslovakia sto det i samme dokument: «Det tsjekkoslovakiske område skal bli kolonisert av tyske bønder. Tsjekkerne deporterer vi til Sibir eller Volhynia. De må forsvinne fra Sentral-Europa.» I et senere møte ga Hitler ordre til at Jugoslavia skulle tilintetgjøres som stat. Russerne la fram mange slike dokumenter.

Amerikanerne hadde fått tak i Franks dagbok. Den var på hele 31 bind, og omfattet perioden fra 39 til 45. 19. januar 40 skrev Frank at hans forhold til polakkene var som «forholdet mellom maur og bladlus». I desember 40: «For øvrig bryr vi oss ikke om hvorvidt dette land blomstrer. For oss gjelder det bare at den tyske autoritet blir opprettet i dette «rom». Vi tenker imperialt i alle tiders største stil. Polakken må kjenne at vi

ikke bygger opp noen rettsstat for ham.» 9. januar 41 registrerte Frank at størsteparten av polakkene bare fikk 600 kalorier, og at befolkningen kom til å bli et lett bytte for flekktyfusen. I en tale 18. mars 44 erklærte han: «Om jeg var kommet til føreren og hadde sagt: mein Führer, jeg melder at jeg atter har tilintetgjort 150 000 polakker, så ville han sagt: Schön, hvis det var nødvendig.» På et annet sted sto det. «Vi må ikke være sentimentale når vi hører at 17 000 polakker er blitt skutt. Jeg har ikke betenkt meg på å erklære at det skulle skytes opptil 100 polakker for hver tysker som måtte bli skutt.»

Fra Görings «grønne mappe» ble det sitert atskillige ganger. Den inneholdt en «veiledning for økonomisk kontroll av de nybesatte østområder», datert Berlin i juni 1941. I denne veiledning sa Göring at det — i samsvar med førerens ordre — var nødvendig å ta alle skritt til en øyeblikkelig og fullstendig utnyttelse av de besatte områder til fordel for Tyskland. Felttogets hovedmål var å oppnå et maksimum av levnetsmidler og olje, og især «hurtigst mulig å komme dithen at de tyske tropper helt og holdent kan forsynes med levnetsmidler som tas fra de besatte områder». Det var en komplett misforståelse, sa Göring, når noen trodde at det i de okkuperte distrikter gjaldt om å gjenopprette orden og gjenreise næringslivet. Ordenen skulle bare gjenopprettes i områder hvor man kunne få fram vesentlige mengder av levnetsmidler og olje. I andre distrikter fikk man innskrenke seg til å ta hånd om de rekvirerte lagrene.

I russernes dokumentasjon inngikk også protokollen fra et møte mellom Göring og rikskommissarene 6. august 1942. Göring sa, slik som Hitler hadde sagt før, at det interesserte ham ikke om befolkningen i de okkuperte land sultet ihjel. De som arbeidet for Tyskland, skulle få akkurat nok til å kunne opprettholde livet. De andre fikk det gå med som det ville. I samme møte sa Göring rett ut: «Jeg akter å plyndre, og jeg kommer til å gjøre det . . . De er ikke kommet hit for å engasjere Dem til fordel for disse folk, men for å pumpe ut av dem alt De bare kan. Målet for vårt arbeid er å la ukrainerne arbeide for Tyskland. Vi er ikke her for å gjøre disse folk lykkelige. De må gi oss det vi mangler i Tyskland.»

Knapt en måned etter overfallet på Sovjet-Samveldet, den 16. juli 41, satt Hitler sammen med Rosenberg, Göring, Bormann, Lammers og Keitel for å drøfte hvordan bjørnens skinn skulle deles. De baltiske land, Krim med distriktene omkring og Volga-området skulle bli tysk. Rosenberg kom med forslag til kommissarer for Moskva og andre områder. Hans stabssjef, Schickedanz skulle bli gauleiter i Kaukasus. Hitler konstaterte at finnene ville ha Øst-Karelen. Men Kolahalvøya ville han ha selv, av hensyn til nikkelgruvene, og det skulle sortere under Terboven. Hitler sa videre at anneksjonen av Finnland som «forbundsstat» burde forberedes forsiktig. Finnene ønsket å få Leningrad-området. «Jeg skal jevne Leningrad med jorden og så overlate området til finnene.» Også for Moskvas vedkommende befalte han at byen skulle jevnes med jorden, og ordren ble sendt videre av hans militære medarbeidere.

I referatet fra et møte som Sauckel holdt 3. september 1942, står det at Hitler hadde gitt ordre til at det skulle mønstres et større antall ukrainske kvinner i alderen 15—35 år til husarbeid. Han ønsket uttrykkelig at flertallet av disse kvinner skulle «germaniseres». Det var hans vilje at Europa innen hundre år skulle ha en tysktalende befolkning på 250 millioner. Himmler kom i et møte med SS-sjefene med sitt bidrag. Han hadde sin egen idé om hvordan man skulle nå målet. Han gikk inn for å røve andre folks barn og gjøre dem til tyske nazister. Det var ikke bare fantasterier. De første forsøk ble gjort under krigen.

Feltmarskalk von Reichenau, som den gang var sjef for de tyske styrker på det sørlige frontavsnitt, sa i en dagsbefaling av 10. oktober 1941: «Dere er ikke bare soldater, men bærere av en uforsonlig nasjonalistisk idé. Derfor må hver soldat forstå nødvendigheten av en hard gjengjeldelse overfor de jødisk-bolsjevikiske undermennesker. Det vesentlige mål for vårt felttog er at den asiatiske innflytelse utryddes og at dens maktmidler fullstendig tilintetgjøres i den européiske kulturkrets.»

Slik tale likte Himmler. Han syntes Reichenaus ordre var «utmerket». Selv holdt Himmler i 1941 et foredrag, hvor han sa at hensikten med operasjonene i øst var å redusere den slaviske

befolkning med 30 millioner mennesker. Det var en SS-general som gjenga denne uttalelsen for domstolen i Nürnberg.

Utryddings-felttoget i øst var planlagt like nøyaktig som «Plan Barbarossa». Den tidligere SS-general Walter Schellenberg, som spilte en viss rolle i samband med grev Bernadottes aksjon til fordel for de skandinaviske fanger i Tyskland, forklarte som vitne i Nürnberg at det før overfallet på Sovjet-Samveldet ble truffet en regelrett terror-avtale mellom Wehrmacht og Gestapo. Den såkalte antipartisan-krigføring, som i virkeligheten også gikk ut over den fredelige sivilbefolkning, ble tatt opp etter konferanser mellom SS-ledere og representanter for Wehrmachts overkommando. Einsatz-gruppene var resultatet av disse konferanser. SS-vitner bekreftet uttrykkelig at de ikke gjorde noen forskjell på partisaner og sivilister.

Keitel sendte allerede den 13. mars 1941 ut en instruks om at Himmler hadde fått «særlige oppdrag» på krigsskueplassen, i samband med forberedelsen av den politiske administrasjon. I dag vet hele verden hva de «særlige oppdrag» besto i. De gjalt hovedsakelig «særbehandling», et annet uttrykk for «likvidering» som gestapofolkene brukte når de ville være fine. I juni 41 ga den tyske overkommando en instruks med særdeles brutale retningslinjer for behandlingen av dem som motsatte seg nazistenes kommando. I et tillegg til «Barbarossa-planen» ble det anbefalt «drakoniske åtgjerder» overfor sivilbefolkningen og partisanene. I de tilfelle hvor det var for sent å bruke disse metoder, skulle mistenkelige personer føres til offiseren, som så skulle avgjøre hvorvidt de skulle skytes eller ikke. Samme rundskriv anbefalte «represalier i massemålestokk». Like før overfallet ble det også slått fast fra Hitlers og Keitels side at det skulle være straffefrihet for tyske soldater som foretok overgrep mot den russiske befolkning — rov og mord skulle ikke straffes. Offiserene fikk med seg en instruks som inneholdt tolv bud for holdningen overfor russerne. Der sto det bl. a. at «soldatenes sunne følelse av hat og aversjon mot alt russisk må ikke undertrykkes, men fremmes». Ribbentrop, den tyske utenriksmisteren, sluttet en avtale om nært samarbeid med Kaltenbrunner, Gestapos representant. Keitel var også ganske allsidig. I april 41 hadde han

bl. a. undertegnet dokumentet angående oppstykkingen av Jugoslavia. Rudenko overdrev ikke noe større når han slo fast at Wehrmachts overkommando, utenriksdepartementet og Gestapo var knyttet sammen til en enhet — en djevelsk treenighet kunne man si.

Særlig fyldig var påtalemyndighetens dokumentasjon angående mishandlingen av de russiske krigsfanger. Også på dette punkt dreide det seg om en på forhånd planlagt politikk. Amerikanernes første vitne, generalmajor Erwin Lahousen, fortalte om et møte som ble holdt i juli 41. Der var det general Reinecke som representerte Wehrmachts overkommando, mens Obergruppenführer Müller møtte fra Gestapo. Keitels og Himmlers representanter var skjønt enige om at sovjetsoldatene ikke skulle betraktes som soldater, men som «ideologiske fiender». Kommissarer skulle drepes. Det samme skulle gjøres med andre «aktive bolsjeviker». Lahousen var den gang avdelingssjef i det militære etterretningsvesen. Han sa at Abwehr-folkene hadde opponert mot den kurs som ble bestemt. De hadde henvist til at det ville styrke sovjettroppenes motstandsvilje, samtidig som det ville få ødeleggende innflytelse på de tyske troppers moral. Hva de oppnådde var et slags løfte om at henrettelsene ikke skulle foretas midt for nesen på de tyske avdelinger. Det ble lagt fram et dokument som var undertegnet av admiral Canaris; han opponerte her mot behandlingen av de russiske fanger. Skrivet var stilt til Keitel, og det var Keitels eksemplar de allierte hadde fått tak i. Randbemerkningene viste at advarslen ikke hadde noen annen virkning enn at OKW-sjefen hånte Canaris for hans «gammeldagse oppfatning om ridderlig krigføring».

Russerne la også fram en protokoll fra et forhør over generaloberst Otto Halder den 31. oktober 45. Halder — tidligere sjef for hærens generalstab — fortalte om et møte i hærens overkommando som var innkalt av Hitler. Han sa at man overfor Russland skulle bruke ganske andre metoder enn under felttoget i vest. Russerne var ikke med-undertegnere av Haag-konvensjonen, og behandlingen av deres krigsfanger skulle ikke følge konvensjonens regler. Hitler sa videre at de såkalte kommissarer ikke skulle betraktes som krigsfanger.

General Warlimont, tidligere stedfortredende sjef for operasjonsavdelingen i Wehrmachts overkommando, sa at man i samme møte besluttet at det skulle settes opp spesielle enheter til å skyte fangene. SD-enheter skulle følge arméen i Russland. Hitler ventet ikke at offiserene skulle forstå hans ordrer. Det eneste han forlangte var at de adlød dem.

Generalløytnant Kurt von Österreich, tidligere sjef for krigsfangeavdelingen ved Danzig militærdistrikt, uttalte under forhør at det i Berlin allerede i mars 1941 ble holdt et planleggende møte med over tyve krigsfangesjefer. General Reinecke talte om det forestående angrep. Han ga ordre til at det skulle opprettes friluftleire med piggtråd rundt, dersom det ikke ble tid til å bygge brakker. Fanger som gjorde fluktforsøk, skulle skytes ned uten advarsel. Omkring årsskiftet 1941—42 ble det holdt et annet møte i Berlin. Den gang diskuterte man hva det skulle gjøres med krigsfanger som var ute av stand til å arbeide. Det ble gitt ordre til at de skulle samles i leire eller hospitaler og drepes med gift.

Det fantes også et nazistisk kronvitne. Rosenberg skrev i februar 42 til Keitel og framholdt at de russiske fangers skjebne i Tyskland var en tragedie av største omfang. Av 3,6 millioner krigsfanger, skrev han, var det bare noen hundretusen som var i stand til å yte fullverdig arbeid. (Dette hindret imidlertid ikke Rosenberg i å tolerere og fremme terrorpolitikken på andre områder.) Advarsler hjalp ikke, enten de kom utenfra eller — en sjelden gang — fra noen av deres egne. Sommeren 42 ga Himmler ordre til at de russiske fanger skulle brennemerkes med et særlig tegn. I juli 43 bestemte Keitel at alle menn i alderen 19 til 55 i de besatte østområder eller på Balkan skulle betraktes som krigsfanger når de falt i tyskernes hender.

Og så er det noen som synes det er urimelig at det i Sovjet-Samveldet flammet opp et sterkt hat og en sterk trang til å ta hevn. Kan en undre seg over at russerne ga igjen noe av det de hadde fått motta?

Den største forbrytelsen.

En dag da påtalemyndigheten i Nürnberg hadde presentert en særlig realistisk dokumentasjon av redslene, var det en kjent korrespondent som telegraferte hjem: Jeg kan ikke mer, jeg har ikke flere ord igjen. — Det er sant, vårt språk er for fattig til å uttrykke det 20. århundres store mekanisk-tekniske massemord. Hva betyr det når vi sier at det var «barbarisk», «sadistisk», «dyrisk» (lånte ord alt sammen) eller «uten sidestykke i historien»? I virkeligheten har vel de fleste av oss vanskelig for helt å *forstå* hva som har hendt. Vi prøver å sette oss inn i det. Men folk flest er slik innrettet at de kan fatte tapet av én de har kjær. De kan følge med når det er tale om ti mennesker eller om hundre. Men millioner?

Ja, millioner. Ikke falt ved frontene eller drept ved bombing. Men kaldblodig «konsentrert», «arbeidet i hjel», «gasset» eller «likvidert» på annen måte (det er de nye ordene). I de okkuperte vestområder var det ille. I øst var det meget verre. Verst gikk det ut over de jødiske befolkningsgrupper. 60 prosent av de 9,6 millioner jøder som levde i det nazi-styrte Europa, ble tilintetgjort. Det er ikke nazi-ledernes fortjeneste at resten beholdt livet.

Antisemittismen var et ledd i «sammensvergelsen». Jødeforfølgelsene var den største «forbrytelse mot menneskeheten». Den amerikanske påtalemyndighet påtok seg en viktig oppgave ved å vise linjen i det hele. Jødehatet var slått fast i nazi-partiets program. Nazipressen — med den pornografiske Stürmer i spissen — hisset til forfølgelse og mord. Like etter maktovertagelsen, i april 1933, kom boikotten. Nye overgrep fulgte, og i november 38 fikk man de velorganiserte pogromer med nedbrenningen av

synagogene. Det var en sammenhengende utvikling fra den «uskyldige» begynnelse til menneske-slaktehusene. Jackson påviste også hvordan antisemittismen ble brukt som et middel til å splitte de demokratiske folk. Ley, som etterlot seg et brev hvor han beklaget jødeforfølgelsene, talte på et tidligere tidspunkt om anti-semittismen som nasjonalsosialismens «hemmelige våpen».

I januar 1939 kom Hitler med sin trusel om å utrydde de européiske jøder, dersom det ble krig. Senere ble det ikke talt så meget om det. Men det ble gjort. Kommentarene var forbeholdt den indre krets. Frank sa i en tale som han tok med i dagboken: «Jeg vil si Dem ganske åpent at vi må gjøre ende på jødene, «so oder so». Jeg vil be Dem om at De til å begynne med bare godtar denne formel: Vi har prinsipielt bare medlidenhet med det tyske folk, ellers ikke med noen annen i hele verden. Hvis jødedommen i Europa skulle komme til å overleve krigen, ville denne krig bare delvis være en suksess. Jeg går derfor i min holdning overfor jødene prinsipielt ut fra at de kommer til å forsvinne fullstendig og for alltid.» Jeg har tidligere sitert Himmlers tale om «menneskedyrene». Det er opplagt at en del av nazi-lederne fra begynnelsen av helt kynisk utnyttet antisemittismen i den hensikt å gi sin framferd skinn av et forsvar mot den «internasjonale jødedom» som de påsto forfulgte tyskerne. Andre tenkte i første rekke på materiell vinning. Men det var utvilsomt også en hel del som *trodde* på galskapen. Ikke alle medlemmer av likvidasjons-kommandoene begynte som simple mordere. Man hadde fått innbilt en hel del av dem at det var jødene som hadde startet krigen. Jødene ville at Tyskland skulle gå til grunne. Nå var det de som skulle få «bite i gresset». Slik var argumentasjonen.

Blant det overveldende bevismateriale fantes et skriftlig vitneprov fra dr. Kastner, som inntil november 1944 var formann i den jødiske hjelpekomité i Budapest. Han dokumenterte at 540 000 ungarske jøder og 10 000 jødiske flyktninger ble utryddet av de tyske nazister i samarbeid med deres ungarske medskyldige. 290 000 beholdt livet, de fleste takket være det forhold at forfølgelsene i Ungarn begynte på et forholdsvis sent tidspunkt. Kastner kunne også fortelle at Kaltenbrunner høsten 1941 hadde

gitt ordre om å utarbeide planer for gasskamrene. I desember ble de første gasskamrene tatt i bruk, etter at Hitler hadde godkjent planen.

Det opptrådte et vitne som måtte vite hva han talte om. Det var en Dieter Wisliceny, Hauptsturmführer i SD, fra 1940 til begynnelsen av 1945 en av Eichmanns nærmeste medarbeidere. Eichmann var gestapo-sentralens avdelingssjef for jødespørsmål. Han uttalte i februar 45, da han bebudet sitt selvmord, fordi han skjønte at krigen var tapt: «Jeg kommer til å dø leende. Følelsen av å ha fem millioner jøder på min samvittighet er nemlig overordentlig tilfredsstillende.» Wisliceny forklarte at den offisielle nazistiske politikk overfor jødene inntil 1940 gikk ut på at man skulle få dem til å utvandre. Neste steg var deportasjonen til de øst-européiske gettoer. I begynnelsen av 1942 gikk man for alvor inn for utryddingen. I april det året kom det et skriv fra Himmler til Gestapo og til inspektørene for konsentrasjonsleirene. Himmler meddelte at Hitler hadde gitt ordre til «jødespørsmålets definitive løsning i Europa». Vitnet sa at den definitive løsning betydde «planmessig biologisk tilintetgjøring gjennom utsulting, tungt arbeid og likvidering i konsentrasjonsleirene». Eichmann ble gjort ansvarlig for gjennomføringen av programmet. Heydrich var fremdeles Gestapo-sjef da det begynte. Siden fortsatte man under Kaltenbrunners overoppsyn, helt til høsten 44, da Himmler ga ordre om ikke å drepe flere jøder. Det var et ledd i hans forsøk på å få i stand forhandlingskontakter med de allierte.

Noe av det mest utrolige som ble lagt fram for retten i Nürnberg, var en pent innbundet offisiell Gestapo-rapport med titelen: Warszawas getto eksisterer ikke mer. Der ble det skildret i alle detaljer hvordan de siste 60 000 Warszawa-jøder ble plaffet ned eller sendt bort til likvidering i april 1943. Samtidig fikk man se en smalfilm som var funnet hos SS-folk. Det var 78 redselsfulle scener med kvinner som ble jaget rundt av SS-folkene, lik som ble dradd gjennom gatene, geværsalver som fikk unge og gamle til å stupe.

Der fantes også en rapport fra en gruppenführer Katzmann. Den var datert juni 43, og meddelte i tekst, bilder og statistikk

at Galizia var blitt «renset» for en halv million jøder som levde der. Mordkommandoene i Baltikum laget likeledes en detaljert redegjørelse for likvideringen av 120 000 jøder. I den rapporten understreket man særlig den hjelp man hadde fått av innfødte antisemitter som fikk i oppdrag å innlede pogromer. Der ble lagt fram andre rapporter. Noen av dem som hadde ansvaret for S-vognene (de mobile gasskamrene), skrev om sitt «arbeid» i ordelag som man bruker ved behandlingen av tekniske problemer.

Dokumentasjonen ble også på dette punkt utfylt ved øyenvitne-skildringer fra konsentrasjonsleiren. Madame Vaillant-Couturier fortalte om musikken som spilte når det kom jødiske transporter til Auschwitz. Av en transport på 1200 franskmenn av jødisk opprinnelse, var det bare 125 som slapp inn i selve leiren. De andre ble straks ført bort og gasset. I løpet av en måneds tid var det gått samme vei med resten. SS holdt gjerne tilbake et visst antall unge kvinner og menn for å bruke dem til eksperimenter. Da de store transportene fra Ungarn kom i 1944, plukket man ut tvillinger av alle aldre for å ha dem som forsøksdyr. Gravide kvinner ble underkastet tvangs-abort. Når det likevel fødtes levende jødiske barn ble de druknet. Det hendte også at barn levende ble kastet oppned i gravene hvor man brente folk på bål når gasskamrene var overbelastet. Vitnet skildret også hvordan de jødiske kvinner ble utryddet i Ravensbrück.

Den franske lege Victor Dupont redegjorde for redslene i Buchenwald. Derfra gikk det særlige barne-transporter til Auschwitz, og barna visste hva som ventet dem. Maurice Lambe sa for Mauthausens vedkommende at inntil desember 43 forekom det ikke at jøder levde lenger enn tre måneder.

SS-sjefen Ziereis lå for døden da leiren ble befridd. François Bloix hadde vært til stede og hørt en del tilståelser han kom med på dødsleiet. I april 41 kom de første transporter med nederlandske jøder. Ziereis fikk ordre om å likvidere dem så fort som mulig. Det var heller ikke mange som levde lenger enn fjorten dager. Krematoriene brøt sammen rett som det var, fordi de ikke tålte påkjenningen. Da tyskerne måtte begynne å trekke seg tilbake på Balkan, ga Himmler beskjed om at man måtte ta

imot 180 000 ungarske jøder med familier. Leirsjefen innvendte at han ikke hadde plass, men Himmler sa at det spilte ingen rolle. Det ville likevel ikke være mange som kom til å nå fram. Av den første transport på 4 500 ankom da også bare 148, som straks ble sendt over til gasskamret.

Det ble ytterligere lagt fram rapporter om professor Hirths eksperimenter med unge jødiske kvinner og menn ved Natzweiler. Der ble gitt en detaljert beskrivelse av hva som foregikk ved Magjansk den 3. november 1943. Fire dager før var alle jøder i leiren beskjeftiget med å grave graver bak «felt fem», like i nærheten av krematoriet. Da dagen kom, ble alle jødiske menn, kvinner og barn og likeledes såkalte halv-jøder ført til «felt fem», bevoktet av to rekker med politifolk. Det pågikk hele dagen. Etter hvert som ofrene kom fram til «feltet», måtte de kle av seg. Så ble de tvunget ned i gravene, hvor de måtte ligge ved siden av hverandre. SD- og Gestapo-folkene drepte dem med sine automatpistoler. Et nytt lag måtte legge seg på de drepte. Når en massegrav var fylt, begynte man på neste. For å dempe ned lyden fra automatvåpnene ble musikken fra høyttaleren satt på for full styrke.

Slik kunne man fortsette i det uendelige. Man kunne også fortelle hvordan ofrenes eiendeler ble samlet inn, sortert og sendt til «das Vaterland», hvordan gullplomber ble brutt ut og kvinnehår klipt av. Den som har sett Auschwitz-filmen, vil heller aldri kunne glemme lageret av leketøy som barna hadde med seg når de kom til dette stedet, som de aldri skulle vende tilbake fra. Amerikanerne, franskmennene og russerne hadde alle sammen et kolossalt anklagemateriale. Det betyr søvnløse netter. Men det får ikke hjelpe. Ingen har lov til å flykte fra virkeligheten. Ingen har lov til å si at «det tenker vi ikke mer på». Vi må gjenoppleve det som hendte, slik at vi står rustet til å hindre at det kan hende igjen.

Den franske anklager utpekte Frank, Rosenberg, Streicher, Schirach, Sauckel, Frick og Hess som hovedansvarlige for utryddingen av jødene. Kaltenbrunners forhold var så opplagt at det ikke en gang behøvde å nevnes. Det samme gjelder Bormann. (Han oppfordret for øvrig i en indre parti-forordning av

oktober 42 partimedlemmene til å motvirke enhver legendedannelse i samband med jødenes stilling i østområdene. Han beklaget at ikke alle tyskere var i stand til å begripe nødvendigheten av «meget strenge åtgjerder».) Men kretsen av de hovedansvarlige er større. Jeg ser bort fra leirsjefene og bødlene, som gjorde grovarbeidet. Riksregjeringen, partilederne og Wehrmachtlederne visste hva som foregikk. De understøttet massemordene hver på sin måte. Slik som Schirach satt med hovedansvaret som «Reichsstatthalter» i Wien og Frick som riksprotektor i Praha, slik satt Seyss-Inquart med ansvaret for det som skjedde i Nederland. Han sa i en tale: «Vi skal slå ned på jødene hvor vi enn møter dem, og de som slutter seg til dem må ta konsekvensene.» Og så ville han etterpå få det til at det ikke var hans skyld når 117 000 ov 140 000 nederlandske jøder ble deportert til Auschwitz og gasset.

Men ansvaret går lenger enn til politisjefene og de politiske ledere. I øst var det Wehrmacht-sjefer som samarbeidet med «Einsatz»-gruppene. Og, for å ta et «lite» eksempel, da deportasjonen av de danske jøder sto på dagsordenen høsten 43, ble den uttrykkelig godkjent av Jodl. Han signerte Hitlers ordre angående denne sak, — en av de mange underskrifter som etterpå ikke skulle bety noen ting. I telegrammet som var datert 22. september og stilet til bl. a. sjefen for Wehrmacht i Danmark, sto det: «Deportasjonen av jødene skal gjennomføres av Reichsführer SS, som til dette formål overfører to politibataljoner til Danmark.»

Hovedansvaret ligger selvsagt hos Hitler og Gestapo. Men hele den nazistiske ledelsen må være med og bære skyldbyrden. Ingen skal kunne si at de ikke ble advart. I desember 1942 offentliggjorde de allierte regjeringer en meget ettertrykkelig advarsel. Den stanset ikke det tredje rikes ledere. De bare fortsatte, og de hadde altfor mange redskaper, SS-banditter og andre.

Det kostet meget å få stanset deres herjing. For millioner ble det ikke lenger noen befrielse. Nå skal de skyldige straffes.

Og antisemittismen bør kriminaliseres i alle land som vil regnes for å være siviliserte.

Forbrytere og forbryter-organisasjoner.

Jeg overlater gjerne til andre å beskrive de 21 som satt på tiltalebenken. De interesserer meg temmelig lite. Selvsagt bør man studere deres bakgrunn, motivene for deres handlemåte, og deres holdning da de hadde mistet makt og «verdighet». De fleste av dem gjorde en ganske ynkelig figur. Det som har betydning i denne forbindelse er imidlertid ikke deres psykiske struktur, men den rolle de spilte som ledende representanter for det nazistiske regime.

Det blir rettens sak å avgjøre skyldspørsmålet og utmåle straffen. Jeg skriver dette etter at påtalemyndigheten i tre måneder har hopet opp en mengde bevismateriale, som — etter hva jeg kan skjønne — i alt vesentlig er urokkelig og fellende. Forsvaret skal ha et ord med i laget. Men verdens dyktigste forsvar — og det var det nå på ingen måte man hadde fått mønstret i Nürnberg — kan ikke endre helhetsbildet av det som har hendt og som er blitt dokumentert, for en vesentlig del ved hjelp av nazistenes egne ordrer og andre dokumenter.

Göring ble av anklageren karakterisert som den farligste mann på tiltalebenken, «i visse henseender endog farligere enn Hitler». Tre bøker med dokumenter som inneholdt individuelt anklagemateriale beviste at han hadde vært med på *alle* ledd i sammensvergelsen, terroren, overfallspolitikken og meget mer. Påtalemyndigheten sa også at aldri hadde noen forbryter diktert og underskrevet så mange bevismidler mot seg selv. Göring ville gi det utseende av at han var imot terroren og jødeforfølgelsene. Faktum er at han var SA.s første sjef. I 1933

var det han som skapte Gestapo og konsentrasjonsleirene. I et møte i det brune hus i januar 39 ga han uttrykk for, at behandlingen av jødene var «for human». Han var dristig nok til å påstå at han ikke ønsket krigen. Faktum er at han ville ha den på et tidspunkt som passet nazi-lederne, hvis de da ikke kunne få alt sammen gratis. I en tale til flyvåpnets generaler i desember 36 sa han det ville være bra om man fikk «ro» til 1941. I juli 38 talte han til flyprodusentene og berørte det forestående oppgjør med Tsjekkoslovakia. Dette var det mål han satte opp: «Hvis Tyskland vinner krigen, blir det den sterkeste makt i verden; det kommer til å dominere verdensmarkedet og blir en rik nasjon. For dette mål må man risikere noe.» Göring ville ha det til at han var tilhenger av en ridderlig krigføring. Men det var under hans kommando Luftwaffe ødela Warszawa, Kristiansund, Rotterdam. Slik begynte den uinnskrenkte bombekrigen.

Hess var ute av spillet etter at han hadde hoppet ned i Skottland i mai 41. Inntil den tid hadde han stor innflytelse som Hitlers nærmeste mann i partiledelsen. Heller ikke for hans vedkommende var det mulig å innskrenke ansvaret til noen begrensede områder. Hans navn fantes under alle mulige dekreter, om forgiftningen av den tyske ungdom, om SD, kirkeforfølgelsene, antijødiske åtgjerder, den femte kolonnes virksomhet i andre land osv.

Ribbentrop var i høyeste grad engasjert i de forskjellige etapper av sammensvergelsen, overfallskrigen og dens utvidelse til stadig flere land. Sommeren 39 sa han til grev Ciano: «Vi *vil* ha krig.» Og i september samme år ga han — etter hva general Lahousen forklarte under eds ansvar — retningslinjer som skulle føre til at «alle polske gårder blir brent ned og alle jøder slått i hjel». Da man var kommet så langt at allierte flygere ble lynsjet i Tyskland, syntes Ribbentrop fremdeles at det ikke var nok. Han ville gripe til enda mer rabiate metoder.

Keitel og Jodl ble behandlet under ett, som rimelig kan være. De hadde nøkkelstillinger i den nazistiske krigsmaskin. 87 individuelle dokumenter viste at deres virksomhet gikk langt utover det som kan kalles militære oppgaver. De spilte en aktiv rolle

ved forberedelsen av angrepskrigen, og søkte å skaffe begrunnelser for brudd på folkeretten. Allerede i april 38 sendte Keitel ut et memorandum, hvor det sto at spørsmålet om hvorvidt man skulle overholde de normale krigsregler overfor de nøytrale, måtte gjøres avhengig av hva som var mest fordelaktig. (På samme måten uttalte den tyske admiralstab i et memorandum av 15. oktober 39 at man nok ønsket folkerettens regler overholdt. Hvis man imidlertid kunne vente seg avgjørende resultater av en krigsnødvendig åtgjerd, så måtte den gjennomføres uten hensyn til om den var i samsvar med folkeretten.) Lahousen kom i sitt vitneprov inn på møtet i det såkalte fører-tog 12. september 39. Både Keitel og Jodl var til stede. Canaris ytret — ikke minst av utenrikspolitiske grunner — betenkeligheter overfor det forestående bombardement av Warszawa. Keitel svarte at dette tiltak allerede var blitt bestemt av Hitler og Göring. Canaris advarte mot de forbrytelser overfor den polske befolkning som han hadde fått vite var under oppseiling. Han sa at den tyske krigsmakt en gang ville bli gjort ansvarlig for disse ting. Keitel svarte at avgjørelsen allerede var truffet av Hitler, som ville ha en «politisk stor-rengjøring». I slutten av 1940 fikk «Abwehr» ordre fra Keitel om å myrde marskalk Weygand. Senere forlangte han at general Giraud skulle likvideres. I midten av september 41 underskrev Keitel erklæringen om at man ved hvert forsøk på motstand mot den tyske besettelsesmakt måtte regne med at det sto kommunistiske opphavsmenn bak. De måtte undertrykkes med de strengeste midler. «I den forbindelse må man huske på at et menneskeliv ofte ikke betyr noe i vedkommende land og at en avskrekkende virkning bare kan oppnåes ved hensynsløs hardhet.» Keitels underskrift under det beryktede Nacht- und Nebel-Erlass har jeg tidligere henvist til. I mai 42 rådde Keitel militærsjefene til alltid å sikre seg et visst antall gisler, deriblant kjente personligheter. Disse gisler skulle skytes ved passende høve. Jodl undertegnet ordren av 6. mai 44, hvor det sto: «Ved bekjempelse av bandene skal man bruke SS, SD og hemmelig feltpoliti. I unntakstilfelle skal det brukes kollektivstraffer mot hele landsbyer, også i den form at landsbyen svies av.» De to ledende Hitler-generaler underskrev ord-

rene om den grusomme forfølgelse og utplyndring av sivilbefolkningen i Sovjet-Samveldet. De hadde skaffet seg et særdeles rikholdig synderegister.

Rosenberg var den som gjennom sin «filosofi» opphisset til overfall, rasehat og kamp mot kirkene. På en kongress i Frankfurt i mars 41 kom han bl. a. med forslag om at man for hver tysk soldat som ble drept av franske patrioter, skulle skyte ikke 100 «alminnelige» franskmenn, men 100 jødiske forretningsfolk og intellektuelle. Hans «Einsatzstab» stjal kunst og annet over en lav sko. Som riksminister for de besatte østområder kom han ikke til å spille noen særlig framtredende rolle. Undertiden søkte han til og med å virke i modererende retning. Men jødeforfølgelsene var han med på, likeså utplyndringen og mobiliseringen av tvangsarbeidere. Hans navn sto under de dekreter som man brukte som oppskrift for henrettelsene i de baltiske land. Man bør heller ikke glemme at det var han som sammen med Quisling og Raeder fikk Hitler til å gå inn for overfallet på Norge.

Frank pådro seg først skyld som nazipartiets «jurist-leder» i Tyskland, og siden som generalguvernør i Polen. Man går neppe for langt ved å si at han arbeidet planmessig for å desimere og utrydde et helt folk. I hans dagbok sto det følgende setning: «Når vi har vunnet krigen, kan man for meg gjerne lage karbonade av alle polakker og ukrainere.» I løpet av de første fire årene av hans virksomhet i Polen ble det der myrdet nærmere 4 millioner jøder.

Frick — som fikk sitt pass påskrevet av en tidligere tysk statsadvokat, dr. Kempner, som i mellomtiden var blitt amerikansk professor — ensrettet den tyske forvaltning og ble sjef for det samlede politi. Sammen med Göring etablerte han Gestapo og konsentrasjonsleirene. Han innførte jødestjernen og utsendte — sammen med Himmler og «lege-føreren» Conti — loven om at alle personer i Tyskland som var verdiløse for krigsmaskinen (oldinger, krøplinger, sinnslidende) skulle drepes på såkalte pleiehjem. Senere ble han riksprotektor i Praha og gjorde seg der skyldig i en rekke grusomheter mot tsjekkerne og jødene.

Streicher var dømt i og med de taler han hadde holdt og de artikler han hadde skrevet. Det spiller ingen rolle at han var blitt

skjøvet i bakgrunnen de siste årene. Fruktene av hans djevelske agitasjon hadde da allerede begynt å vise seg. Det var også han som i 1938 ga signalet til å brenne ned synagogene.

Funks karrière sier nok. Det begynte med at han gikk rundt blant de storindustrielle og tigget penger til nazistene. Siden ble han Hitlers økonomiske rådgiver, Goebbels stedfortreder i propagandaministeriet, riks-økonomiminister og sjef for krigsøkonomien. Han var i høy grad medskyldig i angrepskrigen og utplyndringen av de okkuperte land.

Schacht sto ikke tiltalt for hva han *ikke* hadde gjort. Påtalemyndigheten visste godt nok at SD hadde stemplet ham som «partifiendtlig» i 1937 og at han satt i konsentrasjonsleir da krigen sluttet. Men han var med på å hjelpe Hitler til makten. I de første kritiske årene var det han som ledet nazistenes økonomiske politikk og organiserte den finansielle krigsforberedelsen. Da han trakk seg ut av departementet, var det ikke fordi han var uenig i hovedmålet, men på grunn av rivalisering med Göring. Da han ved årsskiftet 38/39 gikk av som president for riksbanken, sa han til den daværende finansminister: «Riket er bankerott, jeg vil ikke være ansvarlig for den uunngåelige finanskatastrofe.» Men helt til januar 43 sto han som riksminister uten portefølje.

Dönitz og Raeder bar et stort ansvar for overfallskrigen, ikke minst, men heller ikke bare, når det gjaldt invasjonen i Danmark og Norge. Raeder hadde deltatt i den hemmelige opprustning, siden i bruddet på flåteavtalen med England. Han deltok i de møter hvor Hitler skisserte sitt angreps-program. Da passasjerbåten Athenia ble senket i september 39, erklærte Raeder seg enig i at skylden skulle veltes over på Churchill, mens han visste at det var den tyske U 30 som hadde gjort det. Han viderebefordret Hitlers ordre om å drepe commando-soldater, og han opponerte ikke mot mordpolitikken overfor allierte sjøfolk. Den ble siden ført videre av Dönitz. Han var kjent som en av de mest fanatiske Hitler-offiserer, og det var forsåvidt ingen tilfeldighet at han ble utnevnt til Ersatz-Führer i siste liten. I september 42 sendte Dönitz ut en instruks med forbud mot å redde mannskapene fra senkede båter, unntatt kapteiner og førstemaskinister.

Mannskapene skulle tilintetgjøres på samme måte som båtene. En tysk marineløytnant, Heisig, opptrådte som vitne og refererte en uttalelse av Dönitz på en ubåtskole ved månedsskiftet september—oktober 42. Den gikk ut på at «mannskapene var like viktige mål som båtene». Hitler og Dönitz rådde japanerne til å bruke samme metode: å skyte på livbåtene. I 44 forlangte Dönitz at 12 000 konsentrasjonsleirfanger skulle overføres til marineverftene. Han tok opp spørsmålet om sabotasje ved de danske og norske verksteder og syntes hele politikken overfor de skandinaviske land burde skjerpes, hvis ikke en skjerpet kontroll fra Gestapos side førte fram. Da skulle man bruke arbeidslag på fangebasis.

Schirach ensrettet den tyske ungdom og gjorde sitt for å forberede den til krigen. Som «statthalter» i Wien under krigen gjorde han seg skyldig i en politikk som i stor utstrekning var basert på terror. I en tale den 15. september 42 sa han at deportasjonen til gettoene i øst var «et aktivt bidrag til den européiske kultur».

Sauckel var en av de verste nazistiske gauledere. Fra 1942 var han øverste sjef for slavearbeider-institusjonen. I et møte med Hitler, Himmler og Speer hvor han fikk beskjed om å skaffe flere arbeidere, forlangte han uttrykkelig å få stilt til disposisjon politi og Gestapo. Det fikk han også.

Speer sto mot slutten i opposisjon til Hitler og motsatte seg den desperate sprengningspolitikken som det ble gitt ordre til. Men det faktum står igjen at han sammen med Sauckel bar hovedansvaret for deportasjonen av utenlandsk arbeidskraft. I et møte som han hadde med Hitler den 4. januar 43, ble det f. eks. besluttet å skjerpe tvangssendingen av franske arbeidere til Tyskland. Som rustningsminister deltok Speer i utplyndringen av de okkuperte land.

Papen og Neurath var Nazi-Tysklands viktigste diplomatiske representanter ved planleggingen av angrepskrigen. Deres rolle i den perioden var ikke bedre enn den de militære ledere spilte. Papen ble karakterisert som den samvittighetsløse intrigant han var. På Neuraths register kom, foruten ledelsen av utenriksdepartementet inntil begynnelsen av 38, også tiden som riks-

protektor i Praha. Det var han som satt der da de tsjekkiske studenter ble meiet ned i slutten av 1939.

Seyss-Inquart var Hitlers viktigste redskap ved inkorporeringen av Østerrike. Siden ble han vise-guvernør i Polen og deretter rikskommissar i Nederland. Det betyr at han har utplyndringen, terroren, jødedeportasjonen på sin samvittighet. Han sto ansvarlig for hungersnøden som rammet den nederlandske befolkning, og for oversvømmelsene som ødela en stor del av landets beste jord.

Fritzsche fungerte vel nærmest som en slags Goebbels-Ersatz. Han deltok aktivt i ensrettingen av den tyske presse. I den tyske kringkasting drev han en skamløs opphisselses-trafikk. Han oppfordret i nokså utvetydige ordelag til voldshandlinger av forskjellig art.

For Kaltenbrunners vedkommende fant man at det ikke nyttet med noen individuell bevisføring. Han ble like godt anklaget sammen med hele Gestapo og SD. Han var opphavsmannen til mange av de verste ordrer om mord, mishandling og massenedslaktning. Hadde det gått etter hans hode, ville praktisk talt ingen antinazist sloppet levende ut av konsentrasjonsleirene. Han aktet å likvidere dem i krigens siste fase.

Bormann kunne man ikke få rede på hvor det var blitt av, og derfor var han tiltalt in absentia. Han hadde ikke stort bedre papirer enn Kaltenbrunner. Han var Hess' etterfølger som sjef for nazipartiets kanselli. Han utstedte mange dekreter om kirke- og jødeforfølgelser, deportasjoner, utsulting og lynsjing av allierte flygere. Bormann var en typisk representant for jungelens lov. Dette var en del av hans program: «Slavene skal arbeide for oss, og i den utstrekning vi ikke har bruk for dem, kan de gjerne krepere.»

Tiltalebeslutningen krevde imidlertid ikke bare at disse 22 representanter for det nazistiske system skulle dømmes for sine gjerninger. Den inneholdt dessuten kravet om at en rekke nazistiske *organisasjoner* skulle kriminaliseres.

Meningen med denne del av tiltalen var å komme fram til en fornuftig begrensning av rettsoppgjøret. Behandlingen av de mange tusen individuelle tilfelle skulle forenkles ved en kjennelse

fra militærdomstolens side. Dette kravet om å avsi en slags kollektiv-dom reiser særdeles innviklede juridiske problemer. Retten ba derfor om at påtalemyndigheten ville presisere anklagene og gjøre nærmere rede for hvilke grupper som hadde gjort seg særlig skyldig. Jeg skal ikke innlate meg på noen gjetning om hva rettens endelige standpunkt til denne sak blir, men innskrenke meg til å referere hvordan spørsmålet fortonte seg for en alminnelig «student of Nuremberg».

For riksregjeringens vedkommende var saken forholdsvis klar. Dens medlemmer måtte vite hva som foregikk og hva som var målet for Hitlers politikk. Om noen av dem ikke visste det, gjør det neppe deres ansvar mindre. Skal et lands regjering ikke bære ansvaret for landets politikk, hvem skal da gjøre det?

Regjeringsmedlemmer var det jo forholdsvis få av. Derimot ville en kriminalisering av nazipartiets såkalte førerkorps — med om lag 600 000 medlemmer — komme til å ramme mange mennesker. De er sikkert ikke like skyldig alle sammen. Men uten skyld er de iallfall ikke. De har visst om, vært med på og gitt ordre til alle slags forfølgelser og terrorhandlinger.

Enda større ble kretsen om man tok med hele SA. Denne organisasjon hadde i 1943 mellom halvannen og to millioner medlemmer, tidligere om lag fire millioner. SA-folkene spilte ikke noen særlig aktiv rolle de siste årene. Anklageren i Nürnberg hadde imidlertid fullstendig rett når han karakteriserte dem som «nazi-terrorens gangsters». Det var SA-overfallene som spilte en vesentlig rolle for å forberede maktovertakelsen, og det var SA-folk som først ble satt til å bevokte konsentrasjonsleirene og som mishandlet motstandere i sine kaserner. SA var også et redskap som ble brukt ved forberedelsen av krigen.

SS — som ved krigens slutt hadde 750 000 medlemmer — rammes imidlertid av et meget større ansvar. SS-mennene visste at deres «eliteorganisasjon» hadde hånd om konsentrasjonsleirene og om utryddingen av jødene. Det var dens medlemmer som ble brukt til «Einsatzgruppen» og andre terrorenheter. Medlemskapet i SS var frivillig, når en unntar dem som ble utskrevet til Waffen-SS i krigens siste fase.

For Gestapo og SD gjelder det som er sagt for SS, bare i

enda høyere grad. Det kan ikke være nødvendig å gjenta oppsummeringen av terror-registret. Gestapo og SD deltok i hver eneste av de aksjoner som kalles «sammensvergelse» og «forbrytelser mot menneskeheten», og dessuten i mange krigsforbrytelser.

Gestapo og SD sto i en særstilling. For SA's og førerkorpsets vedkommende — og i noen grad også når det gjaldt SS — var forholdet mer komplisert. Der måtte det en differensiering til. Det var imidlertid ingen grunn til å drive denne differensiering for langt. Da de amerikanske myndigheter, i forståelse med påtalemyndigheten i Nürnberg, utstedte nye retningslinjer for internering i begynnelsen av februar 46, het det seg at man for førerkorpsets vedkommende skulle ta alle fra «ortsgruppenleiter» og oppover. Fra SS (også Waffen-SS) skulle man sikre seg samtlige offiserer og underoffiserer, fra SA derimot bare ledere med majors rang og oppover. Utover dette holdt man selvsagt fast ved beslutningen om å sikre seg individuelle krigsforbrytere, uten hensyn til hvilken rang og stilling de hadde hatt.

I slutten av februar var det om lag 150 000 medlemmer av de forskjellige nazi-organisasjoner som hadde skrevet til retten og anmodet om at deres sak måtte tas opp til individuell prøving. Det var en noe senkommen omvendelse til prinsippet om en betryggende, individuell rettsbehandling. Rettens president fikk også et brev fra tidligere feltmarskalk Brauchitsch, som protesterte mot at overkommandoen og generalstaben sto oppført blant de kriminelle organisasjoner. Brauchitsch ønsket at det skulle gjøres en klar skilnad mellom folk av typen Keitel—Jodl og offiserer av den gamle skole.

Det er imidlertid en kjensgjerning at påtalemyndigheten nettopp for overkommandoens vedkommende framla et meget konkret og tungtveiende materiale. Kretsen av dem som skulle rammes, ble begrenset til sjefene for Wehrmachts, hærens, marinens og flyvåpnets overkommando og de som sto i spissen for de forskjellige feltkommandoer. Det ble tilsammen om lag 130 personer, hvorav 114 var i live da prosessen tok til.

Den amerikanske anklager som la fram materialet mot denne gruppen, understreket at generalene ikke ble anklaget fordi de

hadde tjent sitt land som soldater. Men de skulle heller ikke kunne unnskylde seg med at de var i uniform da de begikk forbryterske handlinger. Jackson understreket dette synspunkt ytterligere i en polemikk mot et amerikansk militærtidsskrift, som syntes det var for galt at noen skulle dømmes fordi de hadde tjent sitt land i krig. «Jeg framholdt at vi ikke har satt disse militarister under tiltale fordi de tjente sitt land, men fordi de behersket det, ikke fordi de kjempet under krigen, men fordi de begynte den.» Hitler innviet generalene i sine angrepsplaner. De gjorde seg medskyldig i konspirasjonen. De godtok slike ting som ordren om å drepe uniformerte commando-soldater.

Men det var likevel ingenting sammenliknet med hva som foregikk på østfronten. Det ble dokumentert at «Einsatz»-gruppene delvis hadde samarbeidet meget intimt med de militære sjefer. Krigen mot partisanene ble gjennomført etter konferanser mellom SS-lederne og Wehrmachts representanter. Behandlingen av de russiske krigsfanger var de militære også med på å planlegge. von Reichenau godkjente uttrykkelig de åtgjerder som ble satt i verk mot jøder og partisaner. Et dokument vedrørende Einsatzgruppe A (for tiden fram til 15. oktober 1941) og dens utrydding av jødene på nordavsnittet omtalte bl. a. at «samarbeidet med pansergruppe 4 under generaloberst Hoeppner var meget intimt, nærmest hjertelig». Foruten Schellenberg, som jeg har nevnt tidligere, talte også den tidligere SS-brigadefører Ernst Rode om det nære samarbeid som fant sted. Han bekreftet at Einsatz-gruppene ved fronten var underordnet de militære øverstkommanderende. For sin egen del var han kommet til den overbevisning «at en energisk og samlet protest fra alle feltmarskalker ville ha resultert i en endring av disse ekspedisjoner og metoder». Otto Ohlendorf, tidligere sjef for Amt III i Reichssicherheits-Hauptamt, kom i sitt vitneprov likeledes inn på avtalen som ble sluttet like før krigen mot Sovjet-Samveldet tok til, med Heydrich og generalkvartermester Wagner som kontrahenter. Hver armégruppe fikk seg tildelt en Einsatz-gruppe, og Einsatz-gruppene var så inndelt i forskjellige Einsatz-kommandoer. Ohlendorf selv var fra juni 41 til Heydrichs død i juni 42 sjef for Einsatz-gruppe D i Sør-Ukraina. Den sorterte under den

11. armé, først med von Schober, siden med Manstein som øverstkommanderende. Vitnet forklarte at det i hans distrikt var blitt likvidert om lag 90 000 menn, kvinner og barn i løpet av det første krigsår. Dette, sa han, skjedde med overkommandoens vitende og vilje. Det eneste den anmodet om, var at massehenrettelsene skulle foretas minst 200 km fra hovedkvarteret. Men det hendte også at den militære ledelse ba massemorderne om å skynde seg fordi det var «mangel på hus og fare for hungersnød». Arméen hadde også stilt krav om å få utlevert de dreptes klokker. SS-generalen von dem Bach-Zelewski sa likeledes at Wehrmacht hadde hatt godt kjennskap til den såkalte bandebekjempelse. Ohlendorf refererte en samtale han hadde hatt med Himmler i Flensburg i mai 45. Himmler sa at generalene var like skyldige som «oss andre».

Det er selvsagt ikke noe bevis. Himmler var interessert i å få skapt en skyld-solidaritet. De fleste generaler er ikke like skyldige som SS-sjefene. Men det var en hel del blant dem som oppførte seg slik at det er en betydelig kjerne av sannhet i Himmlers ord. De tilsmusset soldatæren. Man kan si om den tyske armé at sjelden har det eksistert soldater som har vært villig til å slåss så utholdende for en så dårlig sak, og sjelden har det vært en så stor del av de militære ledere som har vist så liten respekt for hederens krav.

Det kan ikke nytte å ville bortforklare fakta med at altsammen skyldtes den ene mann eller de to som dessverre ikke kunne plaseres på tiltalebenken: Hitler og Himmler. Det nytter heller ikke å begynne å snakke om noe annet eller om andre. Man må bli ferdig med én ting ad gangen. De allierte må bli ferdig med Nürnberg og med de andre krigsforbryterne. Tyskerne må gjennomføre den gjenstående utrensning så grundig som de får anledning til. De må gjøre opp med de skyldige og samtidig komme fram til en riktig erkjennelse av ansvarsproblemet.

De forsvarere i Nürnberg som lot seg forlede til å identifisere krigsforbryterne med Tyskland, gjorde sitt land en meget dårlig tjeneste. Denne forvirringsmanøvre kunne vært avverget ved at en tysk antinazistisk statsadvokat hadde opptrådt sammen med

de allierte anklagere. Det ville gjort det vanskeligere å blande kortene.

Nürnberg er en prøvesten. Tyskerne må bestemme seg for om de vil ta et klart brudd med fortiden. Jo klarere dette bruddet blir, jo færre forsøk det blir gjort på bortforklaring og begrepsforvirring, desto lettere blir det å finne utgangspunktet for et verdig nasjonalt liv.

III. NÜRNBERG OG TYSKERNE

Dommer Jacksons vitnemål.

Hvordan var tyskernes reaksjon overfor den store prosess? Det er et spørsmål som det ble gitt mange gale svar på. Det var heller ikke lett å besvare. Opinionen er alltid vanskelig å måle, og særlig komplisert blir det hos en befolkning som i stor utstrekning er lamslått etter sammenbruddet og som ennå ikke har fått noen ny politisk og stemningsmessig likevekt.

Det var imidlertid opplagt at de grupper blant tyskerne som fremdeles var nazister, enten avferdiget det hele som «svindel», eller også talte om «den gode førers dårlige rådgivere», og om sin egen snøhvite uskyld. Dernest hadde en den del av befolkningen som sto likegyldig overfor prosessen — likegyldig overfor alt som ikke gjaldt mat, hus og brensel. Når utenlandske korrespondenter fikk «den lille mann», som tilhørte denne kategori, til å uttale seg, kunne de få de mest idiotiske svar. Ikke slik at folk brydde seg noe større om nazilederne skjebne. Men de hadde åpenbart vanskelig for å skjønne at Göring og hans kumpaner sto tiltalt fordi de startet krigen, ikke fordi de tapte den. De hadde kanskje en uklar fornemmelse av at prosessen var rettet mot hele Tyskland og at dommen ville ramme hver tysker, bl. a. i form av tunge økonomiske byrder. Dersom de hadde en overbevisning, var det nærmest den at «dommen var ferdig på forhånd».

Folk behøvde for øvrig ikke å være tyskere selv om de ikke hadde den rette forståelse av hva som foregikk i Nürnberg. Det merket jeg bl. a. den 8. februar, da den russiske hovedanklager skulle holde sin åpningstale. En amerikansk offiser, som var

stasjonert i Nürnberg, spurte meg for ramme alvor om Rudenko var en russisk kollaboratør som hadde deltatt i krigen på tysk side! Han trodde vel nærmest Rudenko satt på tiltalebenken og skulle til å holde en forsvarstale. At de fire makter hadde hver sin hovedanklager, ante den gode mann ikke noe om.

De bevisst antinazistiske tyskere ønsket — en tør si selvfølgelig — et skarpt oppgjør. Men det var mange blant dem som ikke forsto betydningen av at oppgjøret ble foretatt i strengt rettslige former. Rettssansen hadde tatt alvorlig skade under nazismen, også hos det antinazistiske mindretall. Da man begynte i Nürnberg, pågikk ennå diskusjonene om Belsenprosessen i Lüneburg. Det syntes som om den hadde gjort større skade enn nytte. «Parteigenossen» gikk rundt med avisreferatene av hva den engelske forsvarer hadde sagt om Kramer og hans folk: at de ikke kunne felles, fordi de hadde handlet etter ordre. Det var ikke de verste tyskere som sa, at fortsetter man slik, så Gud bevare oss for de alliertes «rettsoppgjør». De mente at det ble gjort alt for mye vesen av nazilederne. De sa, som en av de sosialdemokratiske lederne i Berlin, Gustav Dahrendorf, at det som trengtes var å gjøre «kort prosess».

En ting som hadde en viss betydning for den holdning en del av de antinazistiske tyskere inntok, var at de syntes nazilederne burde vært dømt av en tysk, ikke av en alliert domstol. Dette skinte igjennom en del av de tyske pressekommentarer da prosessen startet. Flere steder ble det framholdt at krigsforbryterne også var folkeforbrytere. En av de nye Berlin-aviser skrev: «Blant anklagerne er enkene og de foreldreløse og uendelig mange tårer.»

Den oppfatning at Hitlers nærmeste menn skulle ha kunnet dømmes av en tysk domstol, bygde imidlertid på en feilvurdering av situasjonen. Retten måtte bli alliert, om ikke av andre grunner, så fordi det ikke fantes noen tysk regjering, ikke noen tysk stat. Jeg tror likevel det hadde vært mulig å gi de tyske antinazister en selvstendig plass ved påtalemyndighetens bord.

Aldeles opplagt er iallfall at det ble gjort en del regifeil i Nürnberg. Med en svak overdrivelse kan en si at de som hadde hånd om arrangementet, til å begynne med hovedsakelig tenkte

på den amerikanske presse. Det *hadde* vært mulig å innby framstående tyske jurister og representative medlemmer av antinazistiske sammenslutninger — som på forhånd hadde bestått de alliertes «modenhetsprøve» — til å overvære rettsforhandlingene. Det *hadde* også vært mulig å gi den nye tyske pressen mer enn fem plasser av mellom 200 og 300 ved en prosess som ble holdt i Tyskland og mot tyske forbrytere. Det varte over en måned før politikken ble lagt om. Etter årsskiftet fikk den tyske pressen flere plasser, den fikk til og med et eget arbeidsværelse i justisbygningen. På tilhører-galleriet slapp det inn flere tyske antinazister, ikke bare allierte i uniform. Det var viktig. Etter at fagforeningstillitsmennene fra Nürnberg hadde vært der og sett hvordan det gikk for seg, kunne de uttale seg med ganske annen overbevisning og myndighet på sine foreningsmøter. Og det var en stor oppgave: å spre opplysning om prosessen blant tyskerne. Advokat Hugo Lindberg oppholdt seg i Nürnberg i desember som den svenske regjerings observatør. Før han reiste hjem spurte jeg ham om det var noe spesielt han ville ha sagt. Han svarte: «Bare tyskerne får *vite* det.»

Manglene ved starten ble delvis oppveid ved Jacksons tale dagen etter åpningen. Han la fram fakta, de mest uhyggelige fakta om forbrytelser som de nazistiske ledere og deres medsammensvorne hadde begått i det tyske folks navn. Men han anklaget ikke folket som sådant. Jackson kom på talefot med tyskerne nettopp fordi han ikke tok opp tesen om kollektivskylden. Han forkastet den, idet han slo fast at nazipartiet ikke var kommet til makten ad demokratisk vei. Nazistene tilrante seg makten ved hjelp av alliansen med de mest hemningsløse reaksjonære og de mest aggressive militarister. Om det hadde vært så at den tyske befolkning villig godtok det nazistiske program — sa den amerikanske hovedanklager — da hadde nazistene ikke trengt stormtropper før maktovertagelsen og heller ikke konsentrasjonsleirer og Gestapo etterpå.

Jackson gjorde det klart at det amerikanske folk, trass i alt som hadde hendt, ikke hatet den alminnelige tysker, men respekterte hans praktiske dyktighet og arbeidssomhet. Han konstaterte også at tyskerne, i like høy grad som verden for

øvrig, hadde et regnskap å gjøre opp med dem som sto tiltalt. De antinazistiske tyskerne var ikke representert blant anklagerne. Jackson talte tildels på deres vegne. I de første avsnitt av sin åpningstale anklaget han nazilederne for vold mot det tyske samfunn, underkuing av den tyske befolkning og terroristisk framferd overfor og utrydding av opposisjonelle elementer. Terroren begynte lenge før 1933.

Selvfølgelig burde de tyske demokrater reist sterkere motstand mot den nazistiske undergraving av republikken, og mot stormløpet i siste omgang. Dommer Jackson er en taktfull mann, så han sa ikke det, men han mente det nok. På den annen side glemte han ikke å nevne at de demokratiske elementer som forsøkte å styre Tyskland ved hjelp av Weimar-republikkens nye og svake apparat, «fikk utilstrekkelig støtte fra de demokratiske krefter i den øvrige verden, deriblant mitt eget land». Han pekte også på de overmåte vanskelige forhold som var oppstått i samband med den økonomiske verdenskrise.

Tiltalebeslutningen anklaget også krigsforbryterne for den voldspolitikk de hadde ført i sitt eget land. Jackson utformet dette punkt nærmere. Folk fra hans stab hjalp ham med det. De redegjorde bl. a. for den nazistiske polypp-organisasjon som slavebandt hele samfunnet. Ambassadør Messersmith ga i en edfestet erklæring uttrykk for at nazistene ikke hadde flertall bak seg da de overtok makten, men at de fikk stabilisert makten ved hjelp av «organisasjon og terror». Jackson påviste hvordan riksdagsbrannen i slutten av februar 1933 ble utnyttet slik at «det tyske folk kom i hendene på politiet, mens politiet var i hendene på nazipartiet, og partiet ble styrt av en gjeng kjeltringer».

Krigen mot de opposisjonelle elementer i Tyskland pågikk uavbrutt. Kampen på det indre-politiske plan var generalprøven på det som siden ble gjennomført i verdensmålestokk. Tiltalen skjelnet mellom forbrytelser mot menneskeheten, som de nazistiske ledere hadde begått i Tyskland før og under krigen, og tilsvarende forbrytelser, som de hadde begått i okkuperte land. I den nazistiske planlegging av sammensvergelsen fantes det ikke noen slik oppdeling. Der var det bare én hensikt og

én plan, som gikk ut på å utrydde mennesker og institusjoner som var eller ble oppfattet som hindringer for «nyordningen».

Først kom «slaget mot den tyske arbeiderklasse». Jackson sa at arbeiderne i Tyskland, som i andre land, skjønte at de hadde lite å vinne på krig. Arbeiderne hadde i 1933 ikke glemt hvor hårdt krigens åk kunne være. Militaristene hadde på den annen side ikke glemt at arbeiderne i 1918 sluttet seg til de opprørske marinegaster og soldater. Nazistene gikk fra første stund inn for å underkue arbeiderklassen. Det betydde at arbeidernes organisasjoner måtte smadres. Fagbevegelsen ble okkupert av nazistene, dens midler stjålet, mange av lederne sendt i konsentrasjonsleir. Amerikanerne redegjorde også for kampen mot de tyske kirkene og pasifistene, og for utryddingsfelttoget mot den jødiske del av befolkningen. En fikk konkrete eksempler på hvordan det hadde gått for seg ved de valg som ble holdt under Hitler-styret. SD-rapporter avslørte at stemmesedlene var blitt nummerert med usynlig blekk, slik at man etterpå kunne bringe på det rene hvem som hadde hatt mot nok til å opponere. Andre dokumenter viste at aksjonen mot jødene i november 1938 ikke var oppstått spontant, som nazistene ville gi det utseende av. Partiavdelinger var blitt satt til denne oppgaven. Men de hadde fått ordre om å operere sivilt.

Terroren var det viktigste av de redskaper som ble brukt for å presse tyskerne inn i krigsmaskinen. Hovedanklageren minte om at Buchenwald ble opprettet i 1933, Dachau i 1934. Det tredje rike ble i løpet av kort tid «et stort torturkammer». De elementer av det tyske folk som var både hederlige og modige, sa Jackson, ble tilintetgjort. De som var hederlige, men svake, ble skremt. Den åpne motstand var svak og ubesluttsom, og etter hvert ble den borte. «Men der var motstand hele tiden.» USA.s representant la til at han var glad for å kunne konstatere dette. Han henviste til «slike hendinger som forsøket på å drepe Hitler 20. juli 1944».

Dommer Jacksons «vitnemål» hadde meget stor betydning. Hans stab sørget også for at tyske antinazister kom til orde ved dokumentasjonen av en rekke anklagepunkter. De tidligere sosialdemokratiske riksdagsmenn Gerhart Seger og Josef Simon,

fagforeningsmannen Lorenz Hagen og andre, vitnet ved skriftlige erklæringer om konsentrasjonsleirene før krigen, Wilhelm Sollmann redegjorde for SA-bandittenes framferd, osv.

Det var fremdeles tyske antinazister som syntes at det burde gått fortere i Nürnberg. Men den oppfatning var også representert utenfor Tysklands grenser. Samtidig var det flere og flere i Tyskland som lyttet til nyhetene og oppmerksomt leste Nürnberg-referatene. De tyske aviser i den amerikanske sone brukte i desember 45 og januar 46 en tredjedel av sin spalteplass til å referere prosessen. Det ble de ikke tvunget til. Redaktørene bestemte selv hvor mye som skulle inn i bladet. I andre land dalte interessen for Nürnberg etter at de første ukene var gått. I Tyskland var det omvendt. Det var alltid noe.

Opinionsundersøkelser som ble foretatt av ICD (Information Control Division) i begynnelsen av januar 46, viste at omtrent halvparten av den voksne tyske befolkning fulgte meget nøye med. Størsteparten av dem som ble spurt — også blant de tidligere nazistiske partimedlemmer — mente at de tiltalte var skyldige og at de fikk en fair behandling. Forholdsvis få mente at enkelte av de tiltalte ikke var skyldig, mens det var et ganske sterkt mindretall som tok avstand fra at hele organisasjoner (især overkommandoen og SA) skulle kriminaliseres. Ved en undersøkelse i begynnelsen av desember sa 65 prosent av dem som ble spurt, at de ved hjelp av prosessen hadde fått rede på forhold som de ikke kjente til før. Ved januar-undersøkelsen var dette tallet steget til 85 prosent.

Franskmannen de Menthon framholdt i sin tale at rettsakten som ble fullbyrdet i Nürnberg, var nødvendig også av hensyn til det tyske folk. Han innrømte at Tyskland tidligere hadde ytet betydelige bidrag til den européiske kultur. Målet måtte være å føre tyskerne tilbake til retten, kulturen og det internasjonale fellesskap. Derfor måtte de gå gjennom en oppdragelses-prosess. En av de andre franske anklagerne, Dubost, syntes de tiltalte hadde gjort seg fortjent til dødsstraff, selv om man bare tok hensyn til det faktum at de hadde «satt det tyske folk tolv hundre år tilbake i tiden».

Ellers var franskmennenes sak i stor utstrekning et oppgjør

med tyskerne som nasjon. Russerne rettet, i overensstemmelse med angelsakserne, sitt hovedangrep mot «nazi-konspiratørene». Sovjets hovedanklager beskjeftiget seg ikke, som enkelte hadde ventet, noe større med nazismens sosiale og økonomiske røtter. Han la stor vekt på å vise at den nazistiske ideologi var roten til de enestående forbrytelser menneskeheten hadde vært vitne til og offer for. Han anklaget også krigsforbryterne for at de hadde begynt sin forbryterske gjerning med å forgifte det tyske folk. De hadde bemektiget seg den tyske stat og krigsmaskin, for å forvandle dem til redskaper som de kunne bruke til å forberede og gjennomføre sine forbryterske angrep, med den følge at millioner av uskyldige mennesker ble utryddet.

Ved den uhyggelige og omhyggelige dokumentasjon i Nürnberg er det blitt lagt til rette et stort materiale for «omskoleringen». Nå gjelder det at materialet brukes på den rette måten.

Den «onde allianse».

Jeg har allerede gitt uttrykk for den oppfatning at det er omvendt nazisme å ville forklare nazismen ved tyske raseegenskaper. På den annen side har jeg aldri kunnet være riktig enig med dem som ville forenkle det dithen at nazismen *bare* var et «redskap for finanskapitalen». Virkeligheten lar seg vanskelig presse inn i denne enkle formel.

Hva en hadde med å gjøre, var for det første en ytterliggående nasjonalistisk bevegelse, skapt av rotløse og deklasserte elementer. Denne bevegelse fikk etter hvert massekarakter ved tilslutningen fra byenes middelstand og en stor del av bondebefolkningen — en utvikling som delvis ble muliggjort ved arbeiderbevegelsens sterilitet. Den tyske reaksjon — de avgjørende grupper blant storkapitalistene og junkerne — hadde aldri vært i stand til å skape en massebevegelse som den Hitler hadde skapt. Reaksjonen bestemte seg for å bruke nazismen mot den forhatte arbeiderbevegelse og demokratiet, som ga sosialistene anledning til å utfolde seg, mot fredskreftene i det tyske samfunn — for et autoritært styre, for opprusting, for krisens «løsning» ved hjelp av krig og erobring. De herrer stålkonger og bankmagnater var villig til å betale for hjelpen, og de betalte forskuddsvis. Nazistene på sin side trengte støtten. Men de aktet ikke å gi makten fra seg når de først hadde fått den. Harzburg-frontens penge- og blodsaristokrati fikk oppleve at lakeiene meget snart opptrådte med stor myndighet og arroganse. Nazistene forsto imidlertid sin begrensning, for så vidt som de aldri gikk til noe frontalt angrep på storkapitalens økonomiske makt. De rørte heller ikke junkerne som klasse. Politisk var

nazilederrnes maktkrav totalt, økonomisk foretok de en hensiktsmessig maktfordeling. En hel del av deres opprinnelige forbundsfeller ble skjøvet til side, andre måtte nøye seg med å spille rollen som statister, noen ble likvidert.

Verden lærte seg omsider å betrakte Göring og Goebbels, Himmler og Kaltenbrunner, Frank og Sauckel som de banditter de var. Men det var nok mange som stusset da de herrer Papen og Neurath og Schacht ble satt under tiltale, sammen med bøllene. Og, som representanter for tredje gruppe: Keitel og Jodl, Raeder og Dönitz. Men det var i samsvar med Jacksons definisjon av «den onde allianse mellom de mest ytterliggående av de nazistiske kupmakere, de mest hemningsløse av de tyske reaksjonære og de mest aggressive av de tyske militarister».

Egentlig skulle også Krupp von Bohlen sittet der. Han ble imidlertid så syk at han ikke kunne framstilles i retten. Amerikanerne tok da opp igjen et tidligere forslag om at sønnen, Alfred Krupp, skulle settes under tiltale. Domstolen sluttet seg til det engelske standpunkt, som gikk ut på at det ikke måtte bli noen utvidelse med derav følgende utsettelse av rettssaken. Jackson skrev et meget alvorlig brev til retten. Franskmennene var rasende. Til slutt ble alle enige om at det jo ikke var noe i veien for å komme tilbake til Krupp i neste omgang. Det var en fordel at amerikanerne — og andre med dem — påpekte Krupps og den øvrige tung-industris store ansvar for nazismen og krigen. Etter at Hitler var kommet til makten, innrømte Krupp von Bohlen åpent at han hadde begynt med den hemmelige gjenopprustning like etter forrige krig. Han motarbeidet bestrebelsene for å stabilisere freden og ga store summer til nazibevegelsen. Under krigen utnyttet dette foretagende alene 55 000 utenlandske slavearbeidere og 19 000 krigsfanger. Nettoutbyttet av verkene økte fra 57 millioner mark i 1935 til 112 millioner i 1941. Mente man det alvorlig med det som ble sagt om Krupp — og det var det ingen grunn til å tvile på, selv om motivene kan ha vært noe forskjellige — var den eneste rimelige konsekvens at man tok fatt på en annen prosess, og da like godt mot en hel gjeng av nazistenes medsammensvorne blant de ledende industri- og finansfolk.

Storindustriens forhold til Hitler ble i Nürnberg bl. a. belyst ved en redegjørelse som skrev seg fra Georg von Schnitzler, styremedlem i I. G. Farben. Han berettet om et møte som ble holdt på Görings kontor i riksdagsbygningen 20. februar 1933. Göring var ikke til stede. Det var Schacht som fungerte som vert. Blant deltagerne var Krupp von Bohlen — på det tidspunkt formann i det tyske industriforbund, som han like etter stilte til disposisjon for Hitler, — videre Albert Vögler, den ledende mann i De forente stålverkene, en dr. Stein fra et av I. G. Farbens gruveselskaper, og flere andre Ruhr-industrielle. Hitler holdt en tale om «den kommunistiske fare». Etterpå forklarte Schacht at det trengtes tre millioner til sluttspurten i den forestående valgkamp. Beløpet skulle deles mellom nazistene og de tysknasjonale i forhold til deres daværende styrke. Stein antydet at også det tyske folkeparti — en gang Stresemanns parti — burde få sin lille andel. Det ble visstnok godtatt. Det var jo samtidig en forsikring om at «folkepartiet» sluttet seg til alliansen.

Amerikanerne framla også de hemmelige protokoller fra en del møter som Hitler-regjeringen holdt i begynnelsen av 1933. 30. januar, samme dag som Hitler ved Hindenburgs underskrift (hverken militærregjeringen eller den nye tyske byforvaltning hadde brydd seg om å døpe om Hindenburg-plassen i den by hvor prosessen ble holdt!) var blitt utnevnt til rikskansler, reiste han spørsmålet om hvordan man skulle sikre seg et flertall i riksdagen. Han ville nok straks undertrykke kommunistpartiet, men han var redd det kunne bli generalstreik. Hvem var det som i denne situasjon bokstavelig talt hisset opp nazilederne til å gripe til de mest drastiske åtgjerder? Det var ingen annen enn den berømmelige Hugenberg, formannen for de tysknasjonale, det tyske «konservative» parti. (Denne mann var i begynnelsen av 1946 fremdeles på frifot og kommenterte prosessen på sitt landsted i nærheten av Minden!). Seldte sto sammen med Hugenberg og sa at det innen hans organisasjon — frontkjempersammenslutningen Stahlhelm — var lutter glede over dannelsen av den «nasjonale» regjering.

Det var også en protokoll fra regjeringsmøtet 15. mars. I

mellomtiden hadde nazistene fått flertall sammen med de tysknasjonale. Men de hadde ikke den to tredjedels majoritet som de trengte for å få vedtatt fullmaktsloven, som skulle sette forfatningen ut av funksjon. De «konservative» var straks med på notene. Det var skjønn enighet om at de kommunistiske — og muligens en del av de sosialdemokratiske — riksdagsmenn skulle utelukkes. Det var heller ingen av herrene som protesterte da Frick lanserte tanken om å opprette konsentrasjonsleirer. Protokollen fra neste møte, 20. mars 1933, viser at forhandlingene med det katolske sentrumsparti hadde ført fram. Sentrumsfolkene hadde lovt nazistene å stemme for fullmaktsloven. De gikk med på forfatningsbruddet mot et bedragersk Hitler-løfte om å nedsette en komité som skulle holdes underrettet om hva regjeringen aktet å foreta seg. Det varte ikke lenge før Hitler forbød alle andre partier enn sitt eget.

Vi har hørt om den rolle Schacht spilte på møtet 20. februar. Hitler gjeninnsatte ham så i stillingen som president for riksbanken. Fra sommeren 33 og til 1937 fungerte han også som riks-økonomiminister. Schacht visste meget vel hva det dreide seg om. Overfor den daværende amerikanske ambassadør i Berlin, Dodd, uttalte han i september 34 at nazipartiet med alle midler holdt på å forberede krigen. Samme høst begynte riksøkonomiministeriet krigsforberedelsene. I mai 35 ble Schacht utnevnt til en slags riksbefullmektiget for krigsøkonomien. Samme måned erklærte han i et memorandum at rustningsprogrammet var selve hovedoppgaven for den tyske politikk, alt annet måtte underordnes denne oppgaven. På et møte i ministerrådet 12. mai 1936 talte Schacht for en «kultivert og lovmessig politikk» som han mente gagnet næringslivet best. Men han erklærte samtidig at hans lojalitet overfor Hitler var urokkelig. «Nasjonalsosialismens grunnleggende idé» anerkjente han fullt ut. Og han skrøt av at han — utenom budsjettet — allerede hadde skaffet til veie elleve milliarer mark til opprustningen. Så gikk Schacht av som økonomiminister, fordi han var kommet opp i kompetansestridigheter med Göring. Like etter at Østerrike var okkupert kom Schacht til Wien for å «overta» nasjonalbanken der. I en tale til personalet slo han fast at ved

riksbanken hadde ingen noen framtid som ikke helhjertet gikk inn for Hitler. Da han gikk av som president for riksbanken i januar 1939, skrev han til Hitler og sa at «riksbanken» alltid hadde vært av den oppfatning at en effektiv utenrikspolitikk bare ville kunne føres ved hjelp av opprustning. Hitler svarte at Schachts navn «fram for alle andres alltid vil være forbundet med den første periode av den nasjonale opprustning». Det er domstolens sak å bestemme hvilken straff Hjalmar Schacht skal få. Uskyldig er han ikke.

Storkapitalen fulgte Krupp og Schacht. De industrielle likte ikke at deres disposisjonsrett ble snevret inn. Men de håpet at dette bare var forbigående og at de iallfall ville få rikelig erstatning ved erobringene i de okkuperte land. Det har gått en legende om I. G. Farbens «opposisjon» mot nazismen. Sant er det, som vi allerede har sett, at I. G. var representert på februarmøtet i 1933. Sant er det videre at da Göring i 1938 skulle ha utarbeidet sin «Karinhall-plan» for produksjonen av ammunisjon, sprengstoff og giftgass, overlot han denne «ærefulle» oppgaven nettopp til I. G.-direktøren Krauch.

Det er ingen overdrivelse når man har kalt I. G. Farben «angrepskrigens industri-imperium». Dette kjempeforetagende, med en nettoformue på seks milliarder og med 380 andre firmaer under seg, utførte ikke bare regjeringens ordre. Dets ledere tok selv initiativet til utarbeidelsen av de mest djevelske krigsmidler. De ble på forhånd underrettet om hvilke overfall som sto på dagsordenen. I Wuppertal-Elberfeld laget man den farligste giftgass som ennå var blitt produsert og som ble uteksperimentert først på apekatter, siden på fanger i konsentrasjonsleirene. I. G. hadde fullt ferdige planer for erobringen av den kjemiske industri i hele Europa, og planene var i stor utstrekning gjennomført da Nazi-Tyskland sto på høyden av sin makt.

I Nürnberg fikk en også se et interessant dokument som var datert 27. august 1943. Det var et overstrømmende gratulasjonsbrev fra bankier von Schröder i anledning av Himmlers utnevnelse til innenriksminister. Baronen ga uttrykk for sin glede og for den oppfatning at det nettopp nå trengtes «en sterk hånd» til å lede departementet. Og så nyttet han høvet til å sende

Himmler litt over en million mark som han skulle få bruke til «særlige formål». Her er listen over bidragsyterne: Dr. R. Bingel (Siemens-Schuckertwerke), Dr. Buetefisch og Geheimrat Schmitz (I. G. Farbenindustrie), Dr. Friedr. Flick (Mitteldeutsche Stahlwerke), Ritter von Halt (Deutsche Bank), Ewald Hecker (Ilseder Hütte), Staatsrat Helfferich og Staatsrat Lindemann (Deutsch-Amerikanische Petroleum-Gesellschaft), Dr. Kaselowsky (Dr. August Oetker), Dr. Alfred Olscher (Reichs-Kredit-Gesellschaft), Prof. Dr. Meyer og Dr. Rasche (Dresdner Bank), Staatsrat Reinhart (Commerz & Privatbank), Generaldirektor Roehnert (Rheinmetall Borsig), Dr. Voss (Hermann Göring-Werke), Generaldirektor Roesterg (Wintershall A.G.), Fregattenkapitän Otto Steinbrinck (Vereinigte Stahlwerke), Kurt Freiherr v. Schröder (Braunkohle-Benzin A.G., Felten & Guilleaume Carlwerk A.G., Mix & Cenest A.G., C. Lorenz A.G., Gewerkschaft Preussen).

Fra v. Schröder forelå også en edfestet erklæring, undertegnet i Frankfurt 5. desember 1945. Der nevnte han enda flere medlemmer av den gruppe av forretnings- og industrifolk som i midten av tredve-årene hadde valt Himmler til sin «protektor» og som hvert år sendte ham penger til «spesielle formål» (ikke å forveksle med Hitler-fondet, som var blitt dannet våren 33, med Krupp som formann). Schröder fortalte også at det var Papen som i desember 1932 hadde anmodet ham om å arrangere et møte med Hitler. Dette møte ble så holdt hjemme hos Schröder 4. januar 33. Som en slags unnskyldning passet baronen på å henvise til at «representanter for storbankene i andre land som kom til Berlin hvert halvår i anledning moratoriums-avtalene, uttalte sin misnøye med den ustabile situasjon i Tyskland». Hva han ikke nevnte noe om, var at bank- og industrifolkene selvfølgelig kjente til at krisen holdt på å ebbe ut og at de nettopp derfor — før det ble «for sent» — skyndte seg å spille makten over i hendene på Hitler.

På møtet den 4. januar kom Papen med forslag om at de konservative og tysknasjonale som støttet ham, skulle gå sammen med nazistene og danne regjering i fellesskap med dem. Hitler og han skulle stå på like fot som sjefer for den nye regjer-

ing. Det ville ikke Hitler gå med på, han ville ha ledelsen alene. Hitler sa videre at den første oppgaven måtte bli å «eliminere» sosialdemokratene, kommunistene og jødene. De herrer ble enige i prinsippet. Detaljene skulle drøftes senere. Her var det Ribbentrop fikk sjansen til å yte sitt bidrag til den «nasjonale revolusjon».

De forhenværende konservative, som ikke representerte direkte pengeinteresser, bærer også et stort ansvar. Neurath f. eks. deltok i de hemmelige møtene hvor angrepskrigen ble planlagt. Jeg har alt nevnt at det i Nürnberg ble lagt fram en del edfestede erklæringer fra den tidligere amerikanske generalkonsul i Berlin, nåværende ambassadør George S. Messersmith. I en av dem gjenga han noe han hadde skrevet i en innberetning til Washington i oktober 1935. Han polemiserte mot den myte som man ikke ville komme bort fra, nemlig myten om at folk som Neurath, Papen og Mackensen (dengang tysk sendemann i Budapest) ikke var farlige, men «diplomater av den gamle skole». Messersmith slo fast at de i virkeligheten var «servile redskaper for regimet» og at de var i stand til å arbeide særlig effektivt nettopp fordi utenverdenen betraktet dem som ufarlige.

En av de moderate innen Hitler-regjeringen var finansministeren, Schwerin von Krosigk, som i mai 1945 dukket opp igjen i Flensburg som en slags utenriksminister under Dönitz. I Nürnberg fikk en se et interessant brev som han hadde sendt til Hitler 1. september 1938. Det var en kraftig advarsel mot det forestående overfall på Tsjekkoslovakia og en på mange måter intelligent påvisning av hva som ville følge etter. von Krosigk forutsa at Churchill ville komme til å overta etter Chamberlain og at England ville ta krigen, tross dårlig forberedelse, fordi det stolte på amerikansk hjelp. Han påpekte også Tysklands vanskelige økonomiske situasjon. Men hva er konklusjonen? Han vil ha utsatt krigen for å fortsette de militære og økonomiske forberedelser, fordi han tror at *de* franske krefter vil få overvekt som vil bryte alliansen med Tsjekkoslovakia, og fordi han mener at man i Amerika kan spore en «reaksjon mot den jødiske hatpropaganda». Og så vil den dag ikke være langt unna «da man kan gi tsjekkerne dødsstøtet».

Jeg har allerede belyst de militæres forhold. De gikk ikke

alle sammen så langt som Keitel og Jodl. Enkelte tok avstand fra visse utslag av den nazistiske politikk, men de var med på å forberede angrepskrigen, og de avfant seg med nazismen som basis for opprustningen og overfalls-politikken. Det gjelder også folk som Blomberg og Fritsch, som ble satt utenfor i februar 1938, og Blaskowitz, som i begynnelsen av krigen utmerket seg ved å nedlegge en skarp protest mot SS-hordenes framferd i Polen. De «moderate» generaler skal selv få tale.

Blomberg sa i en edfestet erklæring, som ble lest opp i Nürnberg: «Før 1938—39 sto de tyske generaler ikke i opposisjon til Hitler. Det var ingen grunn til å opponere mot ham, for han oppnådde de resultater som de ønsket. Etter dette tidspunkt begynte noen av generalene å fordømme hans metoder og mistet troen på hans dømmekraft. Som gruppe greidde de imidlertid ikke å ta noe bestemt standpunkt mot ham. Noen få av dem prøvde å gjøre det — med den følge at de måtte bøte for det med sitt liv eller sin stilling.» Blomberg sa videre at han hadde foreslått Göring som sin etterfølger i 1938, men ham ville ikke Hitler ha fordi han var «for utålmodig og doven». Da anbefalte Blomberg Keitel, nettopp fordi Keitel ikke sto i opposisjon. Det var nødvendig, for «ellers ville det blitt borgerkrig».

Hva von Fritsch angår, siterte Jackson disse ord som generalen hadde skrevet i desember 1938: «Kort etter den første krig kom jeg til den slutning at vi måtte seire på tre felter, hvis Tyskland skulle bli mektig igjen. Det gjaldt: 1. Slaget mot arbeiderklassen — det har Hitler vunnet. 2. Mot den katolske kirke, kanskje bedre uttrykt: mot ultramontanismen. 3. Mot jødene.»

Blaskowitz uttalte i en erklæring, som ble forelagt retten, at hele gruppen av tyske stabs- og frontoffiserer helt fra 1919 og særlig fra 1924 hadde vært av den oppfatning at tre territoriale spørsmål måtte løses, om nødvendig ved krig. Det gjaldt den polske korridor, Saar og Ruhrområdet og Memeldistriktet. Han påsto at 90 prosent av det tyske folk hadde vært enig med offiserene når det gjaldt det polske spørsmål, som var det viktigste. Blaskowitz sa videre at han med glede hadde hilst den

opprustning som ble foretatt hemmelig fram til 1935 og åpent i de årene som fulgte. «Alle hærens offiserer var av samme oppfatning, og hadde derfor ingen grunn til å opponere mot Hitler. Hitler oppnådde de suksesser som vi alle lengtet etter.» Offiserene hadde vært på det rene med, skrev han videre, at det polske spørsmål ville føre til krig, også med vestmaktene, dersom politiske åtgjerder ikke førte fram. Etter Hitlers tale 22. august 1939 så han krigen som en klar kjensgjerning.

Dette er bare bruddstykker av det materiale om den onde allianse som kom fram i Nürnberg. Etter hvert vil det bli lagt fram meget mer fra de dokumenter som de allierte kommer til å offentliggjøre i form av hvitbøker.

Det som hittil foreligger inneholder imidlertid også opplysninger som meget tydelig viser at alliansen i 1933 ennå ikke var fast sammensveiset, at nazistenes stilling var svakere enn deres motstandere trodde, at det ikke hadde vært håpløst å gjøre slik som titusenvis av alminnelige antinazister ønsket: å ta opp kampen. Hitler ga i sitt første regjeringsmøte uttrykk for en slik overvurdering av motparten at han tiltrodde den besluttsomhet nok til å slippe løs en generalstreik. Göring uttalte under et forhør i Nürnberg i oktober 1945, da han ble spurt om forhold som angikk riksdagsbrannen, at «vår nye regjering som sådan satt ikke særlig sikkert».

De som ville forsvare republikken mot nazibandene, ventet på et signal som aldri kom. Det kom til å demoralisere de tyske motstandskrefter. Det betydde en støtte for Hitler slik at han kunne stabilisere makten i løpet av meget kort tid. Og det bidro sterkt til at man i andre land verdsatte tysk antinazisme meget lavt.

Fantes det noen tysk motstandsbevegelse?

Den historiske klarlegging i Nürnberg gjenoppfrisket triste minner fra Weimar-republikkens ynkelige sammenbrudd. Det er sant at sosialdemokratenes formann, Otto Wels, holdt en modig tale i riksdagen 20. mars 33. Men det er også sant at fagorganisasjonens ledere trodde de kunne bevare legaliteten ved å stille seg til disposisjon for nazistenes frekke anneksjon av 1. mai-dagen, og at resten av den sosialdemokratiske riksdagsfraksjon 17. mai gikk så langt som til å stemme for Hitlers «fredsresolusjon». De borgerlige demokrater hadde drevet det enda lenger, idet de stemte for Hitlers fullmaktslov. Kommunistene hadde oppfordret til generalstreik, men parolen ble ikke fulgt. Den kommunistiske ledelsen feilvurderte situasjonen fullstendig når den hevdet at det bare var en gradsskilnad mellom borgerlig demokrati og fascistisk diktatur og når den innbilte sine tilhengere at «den røde oktober» var umiddelbart forestående.

Store organisasjoner brøt sammen på en fryktelig måte. Siden brast også illusjonene. Det var en hel del overløpere. Tysk arbeiderbevegelse og anti-nazisme hadde imidlertid en grunnstamme som sto fast gjennom alle år. De trofaste fortsatte under ytterst vanskelige forhold. De måtte kjempe mot skuffelser og nederlagets demoraliserende følger. De hadde vært vant, altfor vant, til å få paroler fra partisentraler, som nå ikke lenger fungerte. Erfaringer fra illegalt arbeid fantes praktisk talt ikke. Det man tidligere hadde kalt illegalitet var lek sammenliknet med Gestapo-veldet. Nazismens totale maktkonsentrasjon *var*

noe nytt. Manglende forståelse av at man var kommet over i en langvarig reaksjonær periode, førte til at mange ofret seg «til ingen nytte» (hvilket selvfølgelig ikke er helt riktig). For hver gang Gestapo slo til, ble det vanskeligere å rekonstruere de underjordiske gruppene. Noen ga opp da regimet hadde fått stabilisert seg for alvor. Andre falt fra under inntrykket av den hjelpen Hitler fikk fra utenverdenen.

Det fantes ikke noen tysk motstandsbevegelse som kan sammenliknes med den som under krigen oppsto i de okkuperte land. Men det var berøringspunkter. Det viktigste er kanskje at opposisjonens stilling i Tyskland minte om den som forelå i flere av de nazi-okkuperte land *i de første uker og måneder etter at de var blitt hærtatt,* da de aktive krefter måtte kjempe seg fram mot motløshet, feighet, vakling og legalitetsillusjoner. Hjemmefrontene ble bygd opp ved demokratiske paroler, men først og fremst ved hjelp av den samlende *nasjonale* appell. I Tyskland var det omvendt. Der var det nazistene som tok det nasjonale moment til inntekt for seg, selv om de objektivt sett var «nasjonale» eventyrere og forrædere. Skillelinjen gikk tvers gjennom samfunnet, og praktisk talt alt som hadde samfunnsmessig makt og innflytelse var konsentrert på den nazistiske siden. De som sto mot dem, var på grunn av en ulykkelig forhistorie ikke en gang i stand til å finne fram til et samlende antifascistisk-demokratisk opposisjons-program.

Men opposisjons-grupper fantes. Det var sosialister og kommunister som ikke ga opp. Det var kristne og borgerlige demokrater (og ikke-demokrater). Det var intellektuelle som ikke ville prostituere seg. Det fantes sentra for noen av gruppene og det fantes en del forbindelser mellom dem og emigrasjonssentrene ute. Jeg skriver ikke om ting jeg har hørt andre tale om. I årene fra «maktovertagelsen» til krigsutbruddet traff jeg en hel del tyske illegale som reiste ut og hjem igjen, i Oslo og Stockholm, Göteborg og København, Nederland og Belgia, Frankrike og Tsjekkoslovakia. Jeg hadde kontakt med motstandsgrupper i forskjellige deler av Tyskland. Vinteren 36—37 arbeidet jeg i Berlin sammen med flere hundre, for det meste unge, sosialister som igjen hadde kontakt med andre opposisjonelle strømninger.

Arbeidet under denne perioden, fram til krigsutbruddet, krevde mange ofre. Det førte ikke til noen håndgripelige resultater. De som likevel ikke lot seg kue har krav på hederstitelen «anti-nazist».

Enda større ble kravene da krigen tok til. Hundretusener hadde allerede passert Gestapo-kjellerne og konsentrasjonsleirene (pålitelige tall vil vel omsider bli offentliggjort), og nå ble den indre terror ytterligere skjerpet. Det kan ikke være tvil om at de bevisste anti-nazister ble enda mer isolert enn de hadde vært før. Riktignok var det ikke noen vill begeistring da krigen kom. Men i 1940 ble meget store deler av befolkningen grepet av den sjåvinistiske bølgen. Det gjør innsatsen fra dem som ikke lot seg rive med, enda større. Blant arbeiderbevegelsens folk var det dem som heller ikke nå glemte at fienden sto i eget land og at den indre fiende måtte bekjempes med alle til rådighet stående midler. Det var få, men de fantes. Noen søkte kontakt med motstandsgrupper blant de utenlandske arbeidere. Andre mente man måtte finne midler til å spille ut de militære mot NS-gardene, for på den måten å utløse en krise for regimet.

På kirkens front fantes det folk, som i likhet med Landes-bischof Wurm i Württemberg (i dag leder for den protestantiske kirken, sammen med Niemöller) tok det avgjørende bruddet med nazismen nettopp under inntrykket av krigen og hendingene i de okkuperte land. Det var menn som biskop Galen i Münster som i sin preken den 3. august 41 avslørte mordene på de sinnssyke. Etter denne talen, som i likhet med Wurms brev ble spredt i mange kopier, anbefalte Goebbels propagandasjef Tiessler at biskopen burde henges. Bormann var enig, men trodde ikke Hitler ville gå med på forslaget, «av hensyn til krigsforholdene». Goebbels syntes det var best å vente til krigen var slutt. Han var tilhenger av kall, ikke varm hevn, sa han. Allerede prestene var man mindre forsiktig med enn biskopene. I min fødeby ble f. eks. den protestantiske pastor Stellbrink og tre katolske prester halshogd 10. november 43 for «høyforræderi og landsforræderi, begunstigelse av fienden, angrep på verne-makten, lytting til fiendtlige sendere» osv.

Alminnelige menneskers liv var enda mindre verd enn de

opposisjonelle prestenes. Pastor Buchholz, som tjenestegjorde ved henrettelses-fengslet Plötzensee, har fortalt om den tyske mor som skrev i et brev til sønnen ved fronten at han ikke skulle tape motet og la seg overmanne av hjemlengsel, det kunne ikke vare lenge før det var slutt med å myrde. Hun måtte dø på grunn av det brevet. Buchholz nevnte også andre tilfelle. Blant ofrene var en ung kvinnelig student fra Berlin, Eva-Maria Buch. Det var Hildegard Coppi, som var dømt til døden sammen med en større gruppe, og som nedkom i dødscellen. Hun ble likevel ført til skafottet. Dr. Metzger måtte dø fordi han i 1943 hadde advart Hitler mot å fortsette krigen. Også en kjent diplomat, dr. Kiep, og mange, mange andre, ble henrettet. Høsten 45 var et par norske repatrierings-løytnanter i Berlin for å oppspore landsmenn som var blitt borte. De fortalte bl. a. om de 3000 lik av myrdede anti-nazister som var blitt levert inn til Berlins anatomiske institutt. 70 prosent av likene var tyske. Buchholz fortalte om noen av ofrene. Det var en natt det begynte å brenne i den bygning hvor 300 dødsdømte lå i lenker. Ingen ble drept ved bombeangrepet, men neste natt ble 186 hengt uten at de fikk skrevet så meget som en avskjedshilsen.

De som opponerte da det ikke var så sikkert at Hitler kom til å tape krigen, gjorde seg særlig fortjent. I 1940 hadde nazistenes riksledelse innbudt en del offiserer og mannskaper til å se på Oranienburg-Sachsenhausen. Etter besøket var det en ung soldat, innehaver av ridderkorset, som henvendte seg til sin foresatte og ba om å få levere tilbake utmerkelsen. Etter at han hadde sett redslene, ville han ikke lenger ha den. Tre dager senere ble han dømt til døden og skutt for «mytteri».

Hvor mange var det som opptrådte slik? Det var få i forhold til hele det tyske folk. Men det var mange i forhold til hva folk i andre land forestilte seg. I oktober 45 holdt jeg et foredrag i studentersamfunnet i Bergen. Jeg sa der om de tyske motstandsgruppene at det bare var de alliertes etterretningsvesen som kunne ventes å ha ordentlig oversikt over hva de hadde betydd. De allierte fikk samlet tusenvis av rapporter. De hadde anledning til å granske dem og sette de lokale meldinger inn i en større sammenheng. Jeg har fått bekreftet at de allierte myn-

digheter — på tross av at deres gransking ikke bestandig ble foretatt slik at den førte til riktige resultater — mange steder var blitt overrasket over hva som fantes av opposisjonelle elementer i Tyskland. Hadde de hatt den samme oversikt før, ville det kanskje øvd en viss innflytelse på deres politikk.

Det fantes mer motstand enn man hadde fått rede på. Det framgår også av gestapo-rapporter som de allierte har fått tak i. Og for øvrig ikke bare av gestapo-rapportene. Utad het det seg bestandig at tyskerne sto samlet. På møtet med rikslederne og gaulederne den 7. november 43 — som jeg har henvist til før — talte Jodl om «hele den fiendtlige propaganda, defaitismen og den ondsinnede bakvaskelsen» som spredte seg blant folket. Han sa videre at «gjennom hele landet går oppløsningens djevel», at «alle feiginger» søkte en «politisk løsning» og ville at det skulle opptas forhandlinger, og at det fantes en «bølge av fiendtlig propaganda og feighet».

Det er noe av et mysterium at nazistene kunne holde det gående så lenge. Det kan bare forklares ved den fantastiske makt de hadde samlet i sine hender. Opposisjonens splittethet og ubesluttsomhet var delvis en følge av denne makt-konsentrasjon. Den tyske opposisjon har ikke vært heldig i sin kamp mot de nazistiske makthaverne. Men den har ikke manglet folk som satte livet inn. La meg nevne noen få eksempler.

Det er kjent nok at kommunistene og sosialdemokratene mistet en stor del av sine ledende menn, med Thälmann og Breitscheid i spissen. Når en unntar dem som var i landflyktighet, er det bare noen ganske få av den tidligere kommunistiske sentralkomitéen som overlevde nazi-veldet. Sosialdemokratenes sentrale arbeidsutvalg, som ble dannet i 1933, besto av tolv mann. Ti av dem satte livet til. Da fagbevegelsen ble gjenreist i Berlin, kom dens ledelse til å bestå av åtte mann. De hadde sittet inne alle sammen. Fem av dem hadde vært i konsentrasjonsleir i opptil seks år.

Et av medlemmene i denne nye ledelsen var Hermann Schlimme, som før Hitler var sekretær for landsorganisasjonens formann. Han ble innesperret i 1933. Da han kom ut igjen ble han kontaktmann mellom tyske tillitsmenn og den faglige inter-

nasjonale. Han ble tatt og dømt til tre års tukthus. Sommeren 44 slapp han ny arrestasjon og dødsdom ved å gå under jorden. Høsten 45 sendte Schlimme en rapport til påtalemyndigheten i Nürnberg. Den opererte ikke med store tall, men med konkrete, bekreftede opplysninger om en del av de ledende fagforeningsmenn som ble drept av nazistene.

Rapporten inneholdt flere kjente navn: gruvearbeidernes leder Husemann, som ble slått i hjel på et tidlig tidspunkt, den tidligere mecklenburgske ministerpresident Johannes Stelling, som ble druknet, formannen for sosialdemokratene i Berlin, Franz Künstler, som ble drept i Sachsenhausen, tillitsmennene Kurt Ackermann, Julius Birk osv. Landsorganisasjonens redaktør Lothar Erdmann, som alt hadde sittet inne før, ble hentet igjen 1. september 39, i samband med «særaksjonen mot tidligere parti- og fagforeningsfunksjonærer». Han ble pint i hjel i Sachsenhausen, etter at han bl. a. hadde vært torturert «am Pfahl». Av dem som satt inne etter «særaksjonen» ved krigsutbruddet, ble 250 drept i Sachsenhausen noen få uker før krigen sluttet. Landarbeiderforbundet hadde sendt inn rapport om at et av styremedlemmene ble slått i hjel i mars 33, hans sønn ble skutt av SA noe senere. Forbundets distriktssekretær Friedrichsohn ble myrdet i Küstrin i august 34. En annen sekretær, Henkel, ble i april 33 mishandlet slik at han døde av det. Forbundet for grafiske yrker meldte om fire tilfelle hvor tillitsmenn ble prylt i hjel. Trearbeiderne mistet en av sine fremste menn, Wilhelm Leuschner, som ble hengt i september 44. Helmut Masche fra samme forbund ble likeledes henrettet i 44 og Ernst Schneppenhorst i 45. Av lærarbeidernes ledende menn ble Paul Hegenbart henrettet 18. februar 45, etter å ha vært stilt for Freislers «folkedomstol». Nærings- og nytelsesmiddelarbeidernes forbund meldte om fem bekreftede tilfelle av mord på tillitsmenn. Bygningsarbeiderforbundet redegjorde for tapet av fire funksjonærer, blant dem Fritz Vogt, som ble henrettet i Breslau i 1944, sammen med landsorganisasjons-sekretæren Oswald Wiersing. Forbundet for tekniske funksjonærer og verksmestre meldte at det bare ved en bedrift i Berlin, AEG-Turbine, var blitt henrettet sju arbeidere og to teknikere. Flere av de sentrale

tillitsmenn i forbundet for handels- og kontorfunksjonærer var blitt drept. Fire av de kvinnelige funksjonærer var blitt sendt til Auschwitz. En av tillitsmennene, Carl Bublitz, omkom under dødsmarsjen fra Sachsenhausen til Mecklenburg.

Foruten arbeiderbevegelsen og kirkeopposisjonen er det grunn til å nevne et eksempel fra studentverdenen. Det er ikke sant at nazistene ikke møtte *noen* motstand ved de tyske universitetene. Aksjonen i München i februar 43 var ikke noe helt isolert tilfelle. Det var en illegal gruppe som sto bak den 24-årige medisiner Hans Scholl og hans søster Sophie. De begynte med å gi ut en stensilert avis, «Blatt der Weissen Rose». Den kom ut i opptil 20 000 eksemplarer og nådde fram til bl. a. Stuttgart og Wien. I november 42 oppnådde gruppen i München kontakt med opposisjonelle studentkretser i Berlin, Heidelberg og Freiburg. En bokhandler i München søkte via Italia å få forbindelse med motstandsbevegelsen i andre land. Man prøvde også å få kontakt med England via Sveits. Så kom Stalingrad. Natten før den offisielle sørgedag dro medlemmene av den illegale gruppen gjennom byen og malte paroler som «frihet» og «ned med Hitler» på veggene. Så fikk man det tvangsinnkalte studentmøte, hvor nazitaleren fornærmet de kvinnelige studenter med kåte vittigheter. En del av studentene opponerte slik at det kom til håndgripeligheter. Noen dager senere gikk Hans og Sophie Scholl til det selvmorderiske skritt å kaste ned en hel bunke med flyveblad blant studentene i universitetsbygningen. Like etter ble de, sammen med en av sine kamerater, dømt til døden av «folkedomstolen». To andre kamerater og professor Kurt Huber ble noe senere tiltalt for høyforræderi og begunstigelse av fienden. Om lag 80 personer ble arrestert, blant dem de dødsdømtes nærmeste pårørende. Hans Scholl ropte «Leve friheten» da de bandt ham til blokken.

Enkelte har spurt hvorfor den «såkalte tyske opposisjon» ikke kunne røre på seg da de allierte sto utenfor byportene iallfall. Det gjorde den.

I Bremen hadde det vært særlig harde forfølgelser. I 1934 og 35 ble hundrevis av sosialister og kommunister dømt til fengsels- og tukthusstraff. Flere konsentrasjonsleirer ble opp-

rettet. Bare i en av dem, Vegesack, myrdet man 32 av Bremens antinazister. Tre av byens kommunistiske tillitsmenn ble halshugget. Hans Hackmack, som nå er sjefredaktør for «Weser-Kurier», satt først i såkalt beskyttelses-arrest i 1933. Siden deltok han i det underjordiske sosialdemokratiske arbeid, ble dømt til tre års tukthus, ble arrestert igjen samme dag som krigen brøt ut, slapp ut etter trekvart år, men ble hentet igjen enda en gang i 1944. Den sommeren havnet de fleste av de av partiets tillitsmenn som ikke var tatt før, i konsentrasjonsleiren. Men forfølgelsene hindret likevel ikke at «Kampfgemeinschaft gegen den Faschismus» trådte fram mens det ble kjempet rundt byen. Den gjorde hva den kunne for å motarbeide nazistenes ødeleggelses-lyst. Da de allierte var rykket inn i byen, måtte den antifascistiske komité ut av det huset den hadde besatt. Komitéen ble ikke direkte forbudt, men den fikk føre en slags halv-legal tilværelse. Slik var det mange andre steder også.

Heller ikke i Leipzig, for å ta et eksempel fra en annen kant av Tyskland, lyktes det noen gang helt å knekke det illegale arbeid. Arrestasjonene i 1936 hadde imidlertid vært så omfattende at det bare var meget små grupper som levde over. De som fortsatte ga seg heller ikke da nazistene seiret som verst. De hadde kontakt med en konsentrasjonsleir i nærheten og det hendte at man der, i leiren, laget flyveblad som ble spredt ute. Under krigen ble det etablert et samarbeid som svarte til parolene fra «nasjonalkomitéen» i Moskva. Den tidligere sosialdemokratiske statsminister Zeigner (siden utnevnt til overborgermester) var med, likeså en del protestantiske og katolske prester. Da det led mot slutten av krigen, arbeidet komitéen energisk for å hindre brosprengninger. Det ble sendt ut flyveblad med beskjed om at folk skulle heise hvite flagg og at det ikke måtte forekomme plyndring. Parolene vant gjenklang blant befolkningen. Da amerikanerne var rykket inn i byen, innledet de først samarbeid med komitéen. Men etter fjorten dager ble den forbudt. Det skulle jo ikke være noen «politisk virksomhet».

I Halle arbeidet et illegalt utvalg med formannen i den faglige distriktsorganisasjon, Otten, i spissen, og med representanter fra de forskjellige antinazistiske grupper. Også her virket

komitéen for å hindre ytterligere ødeleggelser i krigens siste runde, og det ble sendt ut flyveblad med oppfordring til å heise hvite flagg. Grev Felix von Luckner som nettopp var i Halle, påtok seg på vegne av utvalget å forhandle med amerikanerne. Her ble det etablert godt samarbeid med militærguvernøren som straks sendte rundt høyttalerbiler for å kunngjøre at fagforeningene skulle gjenreises. Han forsto at de kunne yte ham verdifull hjelp i arbeidet å oppspore nazistene og få administrasjonen i gang.

I Breslau etablerte den nazistiske gauleder Hanke sitt redselsvelde etter at byen var omringet av russerne. Dødsdommer ble avsagt på løpende bånd, festningskommandanten og borgermesteren var blant bøddelens ofre. På dette tidspunkt gikk de aktive anti-nazister over til handling. Nazipressen kalte dem «kjeller-muldvarper». De fikk kontakt med den røde armé, skaffet seg sprengstoff, og en dag i mars smalt det rundt om i byen. Tolv ortsgruppen-kontorer ble sprengt på samme tid. Tredve aktive nazister ble likvidert. Det ble også gjort forsøk på å ta livet av Hanke og den nye festningskommandanten, men uten hell. Den som ga rapporten fra Breslau, anklaget befolkningens flertall, som av feighet ikke torde slutte seg til «muldvarpene» og som nå flakker omkring som flyktninger. Han sa at de aktive anti-nazister ikke fikk gjort mye, men at de var stolte over at de hadde fått utrettet *noe*.

I München virket flere opposisjonsgrupper, blant dem den kommunistiske «Aufbruchkreis», den kristelig-sosiale gruppe «for Bayerns befrielse», «O 7», og «Bayerns frihets-aksjon». Flere av disse grupper hadde fått kontakt med hverandre i 1943 og dannet en slags folkefrontkomité. Tusenvis av flyveblad og aviser ble sendt ut. En del eksemplarer av avisen «Der Wecker» ble også smuglet inn til Dachau for å gi fangene nytt mot. Man tok opp samarbeid med en illegal organisasjon blant krigsfangene. Denne organisasjons russiske sektor ble imidlertid rullet opp av Gestapo i slutten av 1943. Bare i Münchens Gestapo-distrikt ble det foretatt 383 arrestasjoner, i hele Sør-Tyskland over 1000. De tyske antinazister ble også rammet. Tre av deres aktive menn, blant dem boktrykker Rupert, som

hadde framstilt de illegale skrifter, ble henrettet i Brandenburg 15. januar 45. Tre andre var blitt pint i hjel under forhørene. Men her som andre steder var det noen som fortsatte. Da man nærmet seg krigens slutt, i mars og april 45, ble det flere steder i Bayern gjort forsøk på reisning. Motstandsgruppene rekruttertes fra de mest forskjellige lag, offiserer og intellektuelle, arbeidere og folk fra kirkefronten. Gruvearbeiderne i Penzberg fikk skutt 13—14 av sine beste like før området ble okkupert av amerikanerne. På samme måten var det med arbeiderne ved de kjemiske fabrikkene i Burghausen.

«Frihets-aksjonen» i München begynte natten mellom 27. og 28. april 1945. Den illegale bevegelsen hadde siden 1942 hatt forbindelse med sveitsiske generalstabskretser og med den britiske legasjon i Bern. Men man hadde funnet at det var meningsløst å slå til for tidlig. Selve aksjonen var ikke bare imponerende. Det lyktes likevel allerede i første omgang å besette de nazistiske avisbygninger og rådhuset, mens generalkommandoens telefon- og sendeanlegg på Starnberg ble ødelagt. Senderen Freimann ble tatt av opprørerne og befolkningen ble oppfordret til å reise seg mot nazistene. Like etter ble også storsenderen München tatt. De allierte ble underrettet pr. radio og gjennom kurerer, slik at München slapp den skjebne som ramte andre tyske byer i siste omgang. I selve byen hadde arbeiderne blokert tilførselsveiene. I Grünwald, Grosshadern og på mange mindre steder fikk antinazistene befolkningen med seg. Den militære motstand gikk i oppløsning. Divisjonene ved Amper og Glonn nedla våpnene. Det var blitt konsentrert SS-tropper i dette område og den beryktede «divisjon Nordmark» greidde å erobre tilbake kringkastingsanlegget. Gauledereren talte enda en gang, men det var for sent. München ble tatt uten kamp. Mye blod ble spart på begge sider.

Man må heller ikke glemme at det fantes tyske anti-nazister utenfor Tysklands grenser som prøvde å gjøre sin innsats. Mange hundre av dem falt som frivillige i Spania. Under krigen deltok noen som soldater, noen som medlemmer av andre lands motstandsbevegelser, noen som medarbeidere i de alliertes etterretningsvesen. En del vendte illegalt tilbake til Tyskland —

i klar erkjennelse av at alle nasjonale betenkeligheter måtte skyves til side til fordel for den store anti-nazistiske oppgaven. Kanskje det ikke var mange nok som gjorde sin plikt, men det var noen. Det var noen som fra Stockholm og andre havnebyer drev illegalt arbeid blant de tyske sjøfolkene, i samarbeid med den internasjonale transportarbeider-føderasjon. Noen gikk over grensen fra Sveits. Andre hoppet ned med fallskjerm.

Sluttresultatet gir ikke bildet av noen sammensveiset, landsomfattende motstandsbevegelse. Det sanne bilde viser oss mange fortvilte anstrengelser for å reise motstand mot dem som hadde makten og som kunne befeste den på grunn av store massers feighet. De som gjorde slike anstrengelser, behøver ikke å skamme seg.

20. juli-mennene.

Ved siden av at man opprettet de lokale gruppene, ble det gjort ett større forsøk på å skape en samlet motstandsfront. Dette forsøket munnet ut i den mislykte revolten 20. juli 1944.

Stockholm spilte en viss rolle i samband med «20. juli». Biskopen av Chichester hadde allerede under sitt Sverige-besøk i mai 42 et møte med to tyske utsendinger, som ikke bare talte på vegne av kirkeopposisjonen, men også på vegne av kjente militære og folk fra den gamle arbeiderbevegelse. De underrettet biskopen om at man holdt på å organisere en reisning mot Hitler. Han ble bedt om å undersøke om de allierte var villig til å forhandle med en ny tysk regjering. Det var forutsetningen at den likviderte nazismen, innførte rettstilstand, ga avkall på Hitlers erobringer og gikk inn for européisk og internasjonalt samarbeid. De som arbeidet for en regimeforandring, ønsket å få en erklæring fra de allierte for å unngå at de så å si ble hengende i luften. Chichester forela saken for utenriksminister Eden, som ba om at de måtte gå fram med den aller største forsiktighet. Det var fare for at Russland og Amerika kunne mistenke engelskmennene for å føre forhandlinger med fienden. Forslaget ble lagt ad acta, idet man bestemte seg for å vente og se om de tyske opposisjonelle greidde å utrette noe «innenfra».

Slik gikk det med mangfoldige forsøk på å komme på talefot med den allierte krigsledelsen. Og her har man en av grunnene til at det gikk som det gikk. Det lyktes ikke — som jeg har påpekt før — å samordne de allierte krigsanstrengelser med motstandsgruppenes arbeid innenfor «stålvollen».

Selv fikk jeg i 1942—43 de første meldinger om arbeidet med å samle forskjellige krefter, som man mente skulle kunne overta makten etter et attentat mot Hitler. Vinteren 43—44 traff jeg sammen med en av kirkeopposisjonens framtredende menn, som deltok i samlingsbestrebelsene, samtidig som han ikke var tilhenger av noe attentat. Det var daværende sjef for det tyske transportkommandantur i Oslo, Theodor Stelzer, som nå er overpresident i Schleswig-Holstein. Jeg fikk også kontakt med min gamle venn Julius Leber, tidligere sosialdemokratisk riksdagsmann og sjefredaktør, som underrettet meg om de innenrikspolitiske forhold. En måned før det siste attentat-forsøket var jeg sammen med Adam von Trott, legasjonsråden fra Wilhelmstrasse, som ble hengt i september 44. Han var — i likhet med forhandlerne i 1942 — særlig opptatt av å granske de utenrikspolitiske vilkår i samband med en reisning mot Hitler.

Det som førte fram til den 20. juli, har imidlertid krav på interesse utover den utenrikspolitiske sammenheng. Så lenge krigen varte, var det ikke mulig å gi noe klart bilde. Gestapo måtte ikke få vite detaljer som det ikke allerede hadde fått tak i. Det kunne til og med være hensiktsmessig å framstille visse ting på en slik måte at det vill-ledet Gestapo. I dag spiller slike hensyn ikke lenger noen rolle.

I Tyskland er det allerede blitt skrevet en hel del om disse hendinger. Mye av det går ut på å vise hvor glimrende de sammensvorne holdt seg oppe etter at de var falt i Gestapos klør. Det gjorde de. Neue Zeitung hadde rett da den skrev at menn var de, selv om de kanskje ikke alle sammen var særlig store menn.

I Nürnberg ble det vist et lite utsnitt av nazistenes filmopptak av folkedomstolens forhandlinger. Det var en fantastisk kontrast. I salen sørget domstolen for at prosessen ble ført på en verdig måte og våket over de tiltaltes rettigheter. På lerretet så man en brølende Roland Freisler som statsadvokat og dommer i samme person, med noen ynkelige figurer av SS- og Wehrmacht-representanter ved siden av seg. I salen var der velnærte og til dels smilende tiltalte, på lerretet menn som bar tydelig spor etter mishandlinger. Josef Wirmer, som skulle

vært medlem av regjeringen Goerdeler-Leuschner, måtte bare stå og høre på at Freisler skjelte ham ut. En gang fikk han så vidt svart «ja», neste gang han ville gjøre en bemerkning, fikk han ikke sagt en sammenhengende setning. Men nazistene hadde klipt den scenen hvor Wirmer sa til Freisler at om kort tid var det *han* som kom til å stå anklaget. Man så Freisler «forhøre» grev Schwerin von Schwanefeld. Også han ble avbrutt så snart han ville si noe. Den unge offiser snakket lavt, han hadde gjennomgått meget, men han var ikke brutt sammen. Så sa han noe om «de mange mord i Tyskland og ute». Lenger kom han ikke. Freisler skrek, forulempet ham og spurte om han ikke iallfall nå ville gi opp. Han fikk et lavt, men bestemt «nei» til svar, hvorpå Freisler sa at den tiltalte hadde mistet den siste rest av «selvrespekt».

Jeg har tidligere sitert pastor Buchholz. Han var vitne til at det bare i Berlin-Plötzensee ble henrettet 85 av dem som var tatt i samband med 20. juli. Han berettet hvordan menn som feltmarskalk Witzleben, general Stieff, generaloberst Hoeppner, von Haase og Yorck von Wartenburg bevarte en fast holdning på tross av at de var blitt fryktelig torturert. Hitler hadde nedlagt forbud mot at 20. juli-mennene fikk snakke med noen sjelesørger. Buchholz fikk likevel kontakt med flere av dem. Og, sa han, «hvor rik var jeg ikke da jeg gikk fra dem, lykkelig over å få oppleve en så stor heroisme som den jeg med beundring så hos de rhinlandske arbeiderlederne Gross og Letterhaus, Leipzig-kjøpmannen Kramer, grev Moltke, jesuittpateren Delpe og andre. Like store inn i døden var de andre, som jeg ikke lærte å kjenne så godt, men hvis død jeg opplevde på nært hold: den tidligere württembergske statspresident Bolz, den sosialdemokratiske arbeiderleder og tidligere hessiske innenriksminister Leuschner, den tapre dr. Goerdeler, kapellan Wehrle, advokat Wirmer, grev Matuschka og dr. Lejeune-Jung». Bare noen ganske få unnslap døden, den tidligere Saarminister Kossmann, den kristelige arbeiderleder Kaiser, Andreas Hermes og Theodor Stelzer. Andre ble likvidert samme dag som fengslet ble evakuert på grunn av russernes framrykking. Stelzer skulle vært henrettet 5. februar. Henrettelsen ble imidlertid utsatt

på grunn av en intervensjon fra skandinavisk kirkehold hos Himmler; den førte fram i siste liten.

Det er tarvelig å angripe ofrenes ære. Den sosialdemokratiske formann i Berlin sa i en tale høsten 45 at æren fikk de iallfall beholde, enten de tilhørte generalstaben og adelen, den borgerlige intelligens, forretnings- og embetskretser eller arbeiderklassen. «20. juli» var en revolusjon, sa han. Den førte ikke fram. I Gestapo- og morderriket hadde den imidlertid betydd like meget som den innsats som ble ytet av motstandsbevegelsene i Frankrike, Italia og Slovakia, på et tidspunkt da de allierte befrielsesarméer nærmet seg. Man kan tvistes om hva som skal legges i begrepet revolusjon, og man får vel holde fast ved den skilnad at sammensvergelsen i Tyskland ble båret fram av «toppsirkler», mens reisningen i andre land var preget av større eller mindre aktivitet fra befolkningens side. Det var imidlertid helt historisk riktig når den sosialdemokratiske taler slo fast at frigjøringen fra Hitler-åket også i juli 1944 ville vært en frigjøring *utenfra*. Man behøver bare tenke tilbake på den militære situasjon for å forstå at det er sant.

Hvilket politisk innhold hadde så 20. juli-bevegelsen? De av dens medlemmer som soknet til arbeiderbevegelsen eller til den kristelig-demokratiske fløy, gikk ut fra at nazismen ikke kunne styrtes nedenifra. Den eneste mulighet som fantes, var å spille ut den ene del av den væpnede makt mot den andre. Det betydde at man måtte innlede samarbeid med Wehrmacht, eller rettere sagt, med militære representanter, som skjønte hvor det bar hen og som hadde tatt bruddet med nazistene, eller var villig til å ta det. Man fikk en koalisjon av ganske ulikartede krefter, som ble holdt sammen av det felles mål å bli kvitt den nazistiske stats- og militærledelsen.

Det betyr at koalisjonen ikke nødvendigvis måtte være basert på et demokratisk program. Det fantes også ikke-demokratiske motstandere av Hitler. Noen *hadde* et demokratisk program, andre hadde det ikke. Goerdeler og storparten av den militære fraksjon var ingen demokrater.

Goerdelers familie fikk høsten 45 en bunke med papirer som den dødsdømte hadde betrodd en av fangevokterne hos Gestapo

i Prinz-Albrechtstrasse. «Verden må få vite,» skrev dr. Goerdeler, «at det foruten 20. juli-mennene er mange tusen andre tyskere som har gått en forferdelig offergang.» Dette Goerdelers siste testament er ennå ikke blitt offentliggjort. Men det er kjent at han der har gitt en oversikt over de mangfoldige forsøk som han gjorde i årene etter 1933 på å samle kreftene mot hva han kalte «den perverse, tilintetgjørende fanatisme». Offentliggjort er imidlertid et «politisk testament» som han avfattet i 1937, og som ble deponert i Amerika. Der skrev han bl. a. om Versailles-traktatens «meningsløse lenker». Det framgikk også tydelig at hans opposisjon mot nazismen bunnet i hans kristne overbevisning og samvittighet, ikke i noen demokratisk tenkemåte. Man har siden sett et memorandum angående «prinsippene for ledelsen av tysk stats- og næringsliv», som den tidligere overborgermester skrev i begynnelsen av 1942. Han syntes at det burde opprettes en stender-stat, med en «autoritativ» statsledelse, og helst med en monark i spissen. Partier ville han ikke vite noe av, «parti-pampene» var det ikke plass for, og kommunene skulle representeres korporativt og ledes autoritativt. Han gikk inn for et slags folkeforbund, men Tyskland skulle beholde sin hær. Han hyllet også tyskernes «soldat-egenskaper».

Da man fant papirene fra folkedomstolens sak mot 20. julimennene, kom det for dagen et opprop som feltmarskalk von Witzleben skulle ha sendt ut umiddelbart etter attentatet, i egenskap av ny øverstkommanderende for Wehrmacht. I dette oppropet het det innledningsvis at «Føreren Adolf Hitler» var død og at en samvittighetsløs klikk av «frontfremmede» partiledere hadde prøvd å utnytte situasjonen til å falle den sterkt utsatte fronten i ryggen. Riksregjeringen hadde derfor innført militær unntakstilstand og overdradd den utøvende myndighet til Wehrmachts øverstkommanderende. Witzleben befalte at samtlige enheter av Wehrmacht og Waffen-SS, arbeidstjenesten og organisasjonen Todt, rikets myndigheter og politiet, liksom alle nazipartiets «amtsträger» skulle være underordnet de respektive militære sjefer. Enhver motstand skulle brytes hensynsløst. Til slutt sto det følgende: «Den tyske soldat står overfor en historisk oppgave. Det avhenger av hans besluttsomhet og

holdning om Tyskland kommer til å bli reddet.» Man kan lese ut av dette oppropet hva man vil, men det virker ikke som om Witzleben og hans krets var innstilt på noen øyeblikkelig kapitulasjon. Man får nærmest inntrykk av at de hadde tenkt på fortsatt kamp.

Sosialistiske og demokratiske representanter, som hadde alliert seg med Witzleben, tenkte imidlertid på våpenstillstand pr. omgående. En av de overlevende, Gustav Dahrendorf, sa at det var sant nok at det ved forberedelsene — særlig i den siste periode, da krigsutviklingen var blitt nokså tydelig — deltok personer som bare lot seg lede av opportunistiske motiver. Men, sa han videre, det var ikke dem som bestemte aksjonens betydning. Deres syn spilte ikke noen større rolle enn den kjensgjerning at menn som generaloberst Beck lenge mente at Tyskland kunne fortsette krigen etter et gjennomført attentat for å oppnå en «anstendig fred». Vi vet godt, sa Dahrendorf, at det blant de militære og blant en del av politikerne var dem som lot seg lede av den oppfatning at attentatet skulle være opptakten til et «reaksjonært» eller «liberalt» regime. Men han trodde disse menn ikke satt i ledende stillinger og at de dessuten henga seg til illusjoner. Det kunne ikke være tvil om, mente han, at nazismens likvidering og den umiddelbart etterfølgende kapitulasjon ville gjort alle mer vidtrekkende planer for en uavhengig gjenreisning ikke bare problematiske, men helt illusoriske. «Av den grunn var det allerede før 20. juli uten betydning hva slags planer av denne art ble drøftet og bearbeidet. De politiske bærerne av dette revoltforsøket var klar over at den fullstendige besettelse ville følge etter den totale kapitulasjon og at grunnlaget for det nye Tysklands oppbygging så i stor utstrekning ville bli bestemt av okkupasjonsmaktene.»

Fullt så klart var det vel kanskje ikke den gangen. Men klart nok er det at de forskjellige grupper håpet å kunne påvirke utviklingen etter en regimeforandring hver på sin måte. Jeg tror ikke militaristene og monarkistene ville fått innfridd sine forhåpninger. Men det er det vanskelig å bevise.

De forskjellige grupper og kretser hadde for øvrig ikke noen fast organisasjonsmessig ramme. Grensene kunne i visse tilfelle

være nokså flytende. Det var personer som hadde kontakt med flere «sentraler». Forhandlingene ble i stor utstrekning ført ved hjelp av mellommenn, hvilket bidro til at det ble en god del uklarhet. Det er likevel ikke vanskelig å skjelne mellom visse hovedgrupper.

Arbeiderbevegelsens gruppe ble ledet av yngre sosialdemokrater. De hadde for det meste stått på sitt partis høyre fløy, men hadde slått til lyd for en mer aktiv politikk. Foruten Leuschner må en i første rekke nevne de tidligere riksdagsmenn Carlo Mierendorf (drept ved bombardementet av Leipzig i desember 43), Julius Leber (henrettet i januar 45), Theodor Haubach (likeledes henrettet) og Gustav Dahrendorf. Men det var også med folk fra den eldre generasjon, f. eks. den tidligere overpresident i Schlesien, Lüdemann (henrettet), gamle Josef Simon i Nürnberg, Gustav Noske og tidligere riksdagspresident Paul Löbe. Han var utsett til formann for et rådgivende «senat». Denne og mange andre detaljer ble aldri oppdaget av Gestapo, slik at Löbe slapp ut igjen etter noen ukers opphold i konsentrasjonsleiren. Den sosialdemokratiske gruppen arbeidet planmessig for å skaffe seg et nett av tillitsmenn utover landet. Det samme skjedde fra fagforeningsledernes side. Hermann Schlimme og Bernhard Göring fra den tidligere landsorganisasjon, Jakob Kaiser fra de kristelige fagforeninger og Ernst Lemmer fra det upolitiske funksjonær-forbund var innvidd i planene og deltok i forberedelsene. De greidde å komme seg under jorden. I den siste fasen ble det også knyttet forbindelser med den illegale kommunistiske ledelse i Berlin. Den ble imidlertid rullet opp av Gestapo i begynnelsen av juli 44, like etter at kontakten var etablert.

De kristne arbeiderledere arbeidet sammen med sine sosialdemokratiske kolleger. Man var allerede den gangen enig om at det ikke måtte bli noen ny splittelse i forskjellige faglige retninger. De hørte ellers til en demokratisk mellomgruppe, som hadde sitt hovedgrunnlag i kirkeopposisjonen, såvel den katolske som den protestantiske fløy. Her fant man menn som Wirmer, Hermes, den tidligere württembergske statspresident, dr. Eugen Bolz (henrettet 23. januar 45) og den tidligere sentrumsleder i

Hessen, dr. Fritz Bockius (drept i Mauthausen). En ledende skikkelse innen denne gruppe var grev Moltke, som ble hengt den 17. januar 45. Hans krets, som ble dannet i 1940, var imidlertid ikke stemt for et attentat mot Hitler. Man tok avstand fra voldsåtgjerder, av religiøse og moralske grunner, og mente dessuten at Tyskland måtte gå gjennom det verste før det kunne reise seg igjen. Attentatplanene, slik de ble forberedt av Goerdeler og andre, kjente man til, og man avviste ikke et samarbeid med andre som tok sikte på nydanningen etter nazismen. Moltke satt arrestert den 20. juli. Han hadde advart noen som ble skygget av Gestapo, og Gestapo ville vite hvem som hadde underrettet ham. I august 44 ble det oppdaget at Moltke hadde vært leder for en opposisjonsgruppe. Han ble så hentet fra konsentrasjonsleiren og satt under tiltale fordi han hadde visst om «Goerdelers planer» og ikke røpet dem. Stelzer ble dømt til døden for «høyforrædersk sinnelag». Det eneste man kunne påvise i hans tilfelle, var at hans navn sto på en liste over folk som skulle ansettes i forskjellige embeter etterat den nye regjering var dannet.

Goerdelers gruppe var preget av hans tysknasjonale bakgrunn og av hans forankring i forretningsverdenen. Tidligere konservative politikere, som Lejeune-Jung og flere diplomater, soknet til denne krets. Det var bl. a. tilfelle med tidligere ambassadør i Roma, Ulrich von Hassel, som ble hengt sammen med Goerdeler den 8. september 44. I de notater han etterlot seg i fengslet Fürstenberg, fantes en interessant passus. Han sa at den egentlige årsak til dødsdommen var at man ville rydde av veien en høyst ubekvem medviter til Hitlers og Ribbentrops historiske skyld for denne fryktelige krigen. Fra Goerdeler gikk det kontakter til visse partirepresentanter, som man håpet å kunne bruke, og til «opposisjonsmenn», som hadde en så tvilsom fortid som Papen og Schacht. Det endrer ikke noe ved det faktum at Goerdeler var en mann som har krav på respekt for det mot og den beslutsomhet han la for dagen. Kvinnen som anga ham, da han satt i et vertshus i Konradswalde den 12. august 44 og så hevet den belønning på en million mark som Hitler hadde utlovt, ble arrestert i januar 46.

Foruten disse politiske grupperinger hadde man også opposisjons-sentra i forskjellige deler av riket. Delvis var det tillitsmenn og små utvalg som var blitt utpekt fra Berlin og som ventet på stikkordet til å overta den sivile administrasjon i samarbeid med vedkommende militære distriktskommando. Men delvis var det også, som i Bayern, mer uavhengige opposisjonsgrupper. München-gruppen ble ledet av Bayerns tidligere sendemann hos riksregjeringen, den 65-årige Franz Sperr, som ble hengt i Berlin 23. januar 45. Han forhandlet med militære sjefer, som Halder, og samarbeidet med politikere som tidligere riksvern-minister Gessler og økonomi-minister Hansen. Sperr hadde til hensikt å overta ledelsen av den nye bayerske regjering og utpekte medarbeidere på alle viktige områder. Han etablerte kontakt med Nord- og Vest-Tyskland og hadde også et møte med grev Stauffenberg. Dette fikk Gestapo vite og det førte til Sperrs arrestasjon i august 44.

Så kommer vi til de militære opposisjonskretser. Der var generaloberst Beck den dominerende skikkelse. Von Harnack, Witzleben, Hammerstein, Olbricht og andre hørte til hans krets. Som sjef for de yngre konservative militære sto oberst Stauffenberg, som i siste omgang påtok seg å utføre attentatet selv. Blant de militære var det en hel del som stilte seg «velvillig avventende» og som vedlikeholdt kontakten med opposisjonen, uten å engasjere seg på en mer forpliktende måte. Kluge, som den gangen var øverstkommanderende i vest, ble regnet til de passive deltagere i kupforsøket, hvilket ikke forhindret at han — liksom Falkenhorst i Norge — fikk det travelt med å sende Hitler en troskapserklæring. Rommel hadde sagt at «de i Berlin» kunne stole på ham. Det førte til at han siden ble tvunget til å begå selvmord.

Noe for seg selv — selv om den hørte til den militære sektor — var gruppen Canaris. Det er utvilsomt en av denne tids mest fantastiske historier at hovedkvarteret for Wehrmachts spionasje og kontra-spionasje ble en av sentralene for konspirasjonen mot Hitler. Jeg har tidligere omtalt general Lahousens vitnemål i Nürnberg. Han framholdt med bestemthet at «Abwehr»-sjefen og hans medarbeidere hadde opponert mot

den nazistiske mord-politikk. Dette ble også bekreftet ved Canaris' brev til Keitel, hvor han advarte mot den kriminelle behandling av de russiske krigsfanger. General Oster, som var sjef for Abwehrs hovedavdeling, hadde en egen, mindre opposisjonsgruppe helt siden 1938. De arbeidet hele tiden med planer, som for å bruke Lahousens uttrykk, «gikk ut på å rydde av veien den som utløste katastrofen». Til kretsen omkring Canaris hørte bl. a. oberst Piekenbrock, sjef for første avdeling, som ble tatt til fange av russerne, dennes etterfølger, oberst Hanson, som ble drept etter 20. juli, videre Lahousens etterfølger i 1944, oberst Freytag-Loringhoven, som drepte seg selv like før han skulle arresteres, oberst Bentivegni, som ble tatt til fange av russerne, og flere andre offiserer, som ble fengslet og drept etter det mislykte attentatet.

Lahousen skildret Canaris, som en ikke bare dristig, men også meget human mann, og som et «rent intellekt». Han nærte avsky for krigen, regimet og dets metoder. Han sa at krigen betydde en katastrofe for Tyskland. Samme morgen som Polen-felttoget begynte, kom han inn på kontoret og sa til sine medarbeidere: Dette er slutten. Men, sa han, det ville være en enda større katastrofe om Hitlers regime skulle komme til å triumfere. Det var det bilde Lahousen tegnet av Canaris. Men spørsmålet kan ses fra flere sider. At han var anti-Hitler-mann er det ikke tvil om, men demokrat var han neppe. En kan beklage at Canaris' mangfoldige forsøk ikke resulterte i at Hitler ble styrtet. Men det ville neppe vært betryggende med den mystiske admiralen som et nytt Tysklands mektige mann — bak kulissene. Nå er det sikkert nok at Canaris er blitt beskyldt for en hel del ting som han ikke har gjort, men hans rulleblad fra tiden før Hitlers maktovertagelse, er likevel alt annet enn plettfritt. Han var implisert i en rekke intriger mot Weimar-republikken. Han gjorde også sin «plikt» ved forberedelsen av angrepskrigen. Alt kan forklares og meget kan bortforklares. I dag kan man si han ble sittende der han satt, fordi han ikke ville utlevere posisjonen til Himmler, og fordi han nettopp trengte denne nøkkel-stilling for å rette et alvorlig slag mot regimet. Men det er ikke sikkert at det var spionasje-sjefens opprinnelige motiv.

Som patriot og forstandsmenneske skjønte Canaris imidlertid at Tyskland ble drevet ut i den verste ulykke. Han ønsket at Skandinavia og Nederland skulle bli varslet om det forestående angrep i 1940, fordi han ville tvinge Hitler til å oppgi planene. Siden sørget han for at Sverige ble varslet om at det var fare på ferde, slik at man kunne svare med en lyn-mobilisering, som faktisk gjorde et sterkt inntrykk i hovedkvarteret. Canaris motarbeidet mange av de verste utslag av Hitler-politikken. Han tilbakeholdt visstnok også meldingene om de alliertes forestående invasjon i Nord-Afrika. På den annen side tok han det ikke særlig nøye med hvem han samarbeidet med. Reichenau var f. eks. blant hans forbindelser, samme Reichenau som gjorde seg fortjent til Himmlers ros for de mord-dekreter han hadde utstedt i øst. Canaris ble tatt den 23. juli. Han tidde, som de fleste andre (ellers ville det neppe vært noen overlevende igjen) og han ble hengt i konsentrasjonsleiren Flossenburg den 9. april 1945, sammen med general Oster og flere andre medarbeidere og venner.

«Tilfellet Canaris» fører tanken inn på spørsmålet om Himmlers forhold til 20. juli. Høsten 43 ble admiralen innkalt av SS-sjefen, som sa at han visste det foregikk litt av hvert. Det fantes en mann som het Goerdeler og en annen som het Beck. Man kunne tro om ham hva man ville, men man skulle bare ikke tro han var dum. — Himmler kjente nok ikke til alle detaljene, men han visste at det var noe i gjære. 11. juli 44 kom arrestasjonen av Julius Leber, 17. juli ble arrestordren mot Goerdeler utstedt. Men Canaris ble ikke rørt ennå, heller ikke Beck. Spørsmålet om hvor meget Himmler visste, hvorfor han lot det drive, og hvilke planer han aktet å utnytte attentatsforsøket til, står ennå åpent.

Den «tekniske» side ved attentats-forberedelsene byr på en lang rekke av uhell. Når alle detaljer blir offentliggjort vil folk ryste på hodet og spørre seg selv hvordan det kunne være mulig at det kom så lite ut av så megen planlegging. Det er uforstålig, især når man vet at de fleste av konspiratørene var klar over hva som ventet dem i tilfelle noe ble oppdaget, og at det *fantes* menn som var villig til å ofre seg.

De første attentats-planer ble lagt av Halder, Harnack og Canaris i 1938. De falt bort i og med «München». I 1939 gjorde Canaris og Oster et nytt framstøt. Hitler skulle arresteres og erklæres for sinnssyk. Men Brauchitsch og andre, som de søkte kontakt med, sa nei.

Så kom en hel rekke praktiske, men alltid mislykte forsøk i 1943 og 44. Det begynte etter Stalingrad. 11. mars 43 vendte Hitler tilbake til hovedkvarteret i Øst-Prøyssen, etter et besøk på Østfrontens midtavsnitt. Det var meningen å få Hitlers fly til å eksplodere ved hjelp av et par drammeflasker med engelsk sprengstoff. Den som gjorde forsøket var den unge von Schlabern-dorf, som er blant de overlevende og som jeg traff hjemme hos hans svigerfar, landråd Bismarck, i Buch am Forst. Han var uheldig. Ladningen virket ikke.

Neste plan gikk ut på at man skulle bruke framvisningen av nye uniformer til å bringe sprengstoff i nærheten av Hitler. Det var nemlig ikke så ganske enkelt å komme fram til ham, og noen bagasje eller dokumentmappe fikk man slett ikke ha med seg. Tre sikkerhets-sperringer måtte passeres, skriftlig tillatelse måtte foreligge, og dessuten ble besøkende ledsaget av en særlig sikkerhets-offiser. Uniformsframvisningen innebar også den fordel at man kunne regne med Himmlers nærvær. Den som tok på seg oppgaven, var i første omgang den unge baron von dem Bussche, som var blitt utpekt av Stauffenberg. Han lever. Framvisningen skulle finne sted den 22. november 43. Bussche fikk engelsk sprengstoff fra general Stieff, som var sjef for generalstabens organisasjonsavdeling og en av dem som ble dømt til døden sammen med Witzleben. Det at sprengstoffet var engelsk, skulle vill-lede Gestapo. Bussche ville imidlertid ha tysk sprengstoff. Han fikk hentet det pr. fly, men så kom den store britiske bombing av Berlin — de nye uniformene som skulle vises fram, ble ødelagt. Nå tok en annen ung løytnant, von Kleist, over. Men den andre framvisningen ble det ikke noe av, fordi Hitler sendte avbud.

Vinteren og våren 44 var det lagt forskjellige nye planer. Dessuten oppsto det livlige diskusjoner om hvorvidt man skulle ta attentatet før eller etter invasjonen. De konservative ville ha

det før, fordi de ville «redde hva som reddes kunne». Venstrefløyen var mer stemt for å vente, slik at man ikke fikk noen ny dolkestøt-legende, bortsett fra at det, som nevnt, fantes en mellomgruppe som var motstander av attentatsplanene.

Invasjonen kom. Fjorten dager senere traff jeg sammen med Adam von Trott. Han var mest opptatt av om de allierte ville gi dem en sjanse til å stabilisere en ny tysk regjering innenfra, slik at det ble en våpenstillstands-pause før de allierte foretok sin eventuelle total-okkupasjon. Man skulle ikke kunne si at den nye regjering var innsatt av okkupasjonsmaktene. De opplysninger som von Trott hadde med seg tilbake og som stemte overens med hva man fikk høre fra andre kanter, var ikke oppmuntrende. Selv var han nærmest kommet til det resultat at man ikke lenger skulle foreta seg noe, men la «de andre» ta hele ansvaret for det totale nederlaget.

I slutten av juni ble det holdt en sammenkomst på en gård i Øst-Prøyssen, like i nærheten av Hitlers hovedkvarter. Den militære situasjon var klar. Feltmarskalk Kluge hadde sendt beskjed om at de alliertes gjennombrudd i vest bare var et spørsmål om få dager. Diskusjonen gikk fram og tilbake. Da avgjorde Beck spørsmålet ved å si at riktignok var alt tapt, men han ønsket at når historien om denne tid ble skrevet, så skulle det stå en setning om at det «dog fantes noen *menn*».

Uhellet var ute igjen. To forsøk, ett i begynnelsen og ett i midten av juli, mislyktes. En gang kom Hitler ikke, den andre gangen gikk han, helt mot sin vane, fra hovedkvarterets «Lagebesprechung». Og så kom Stauffenbergs siste desperate forsøk. Det var like ved å lykkes, men det lyktes altså ikke.

Når en ser det hele under ett, virker det fantastisk at så mange gruppedannelser, konferanser og planleggelser kunne finne sted uten at det hele ble rullet opp på et langt tidligere tidspunkt. Det er nesten ikke til å tro at det kan ha vært mulig midt i «Gestapo- og morderriket». Men enda mer fantastisk er det at det kom så lite ut av så megen konspirasjon. Man vet at det fantes yngre offiserer som var villig til å risikere alt, men man sitter samtidig igjen med et sterkt inntrykk av at de «ansvarlige» militære aldri kunne beslutte seg til noen samlet,

kraftig aksjon. *Det* — ikke «forsynet» — er hovedgrunnen til at det hele løp ut i sanden.

Tyskland ville sannsynligvis hatt godt av et attentat med heldig utfall. Det hadde kanskje betydd et indre blodbad. Men det ville også spart mange menneskeliv. Megen ødeleggelse kunne vært unngått. Den mislykte 20. juli bidro imidlertid også i noen grad til å forkorte krigen. Motstandskraften ble svekket. Himmlers store «Gitter- und Geiselaktion», som rammet sammensvorne, medvitere og mistenkte, betydde på den annen side at det gikk hardt ut over opposisjonens ledende kadre.

Hadde 20. juli-mennene hatt hell med seg, kunne tysk antinazisme kanskje stilt en offisiell medanklager ved rettssaken mot de store krigsforbrytere. Det ville også blitt skapt visse indre garantier mot den oppløsningsprosess som truet med å bli en følge av sammenbruddet slik det artet seg i mai 1945. «Uhellet» fikk vidtrekkende følger.

IV. DEN POLITISKE AVLUSING

Etter Potsdam.

Det fantes «andre» tyskere. Men noen revolusjon var de ikke i stand til å gjennomføre. Det «annet» Tyskland trengte de alliertes fødselshjelp.

Goebbels og Himmlers folkekrigs-paroler ble ikke fulgt. Men vanviddet ble ikke møtt av noen samlet, aktiv motstand. De bevisst opposisjonelle kreftene var pulverisert. Folket var trett. Det ble et sammenbrudd og ingen revolusjon.

Den «naturlige» reaksjon ville vært at de brede lag av det tyske folk hadde reist seg mot nazi-pampene, Gestapo-bødlene og propagandaens løgnhalser, at arbeiderne hadde tatt hånd om bedrifter som tilhørte nazistenes storkapitalistiske forbundsfeller, at landbefolkningen hadde jaget vekk nazistiske junkere og «bondeførere», at soldatene hadde valgt tillitsmenn og nektet å adlyde nazi-offiserene. Denne reaksjon uteble, ikke bare fordi man manglet indre drivkrefter. Den annen grunn var at de allierte hadde bestemt seg for en helt igjennom militær løsning. Det går ikke å forene okkupasjon med folkereisning. Den som okkuperer et land vil ha «ro og orden», ikke kaos og bråk.

Det trakk etter seg ganske besynderlige konsekvenser. Delvis måtte de allierte beskytte nazistene mot «overgrep» fra deres landsmenns side. Det ble de alliertes oppgave å hindre at disiplinen gikk i oppløsning. I Norge var man så heldig at okkupasjonen ble avviklet uten kamp. Det man på ledende norsk hold mest fryktet for i begynnelsen av mai 1945, var at soldat-disiplinen skulle svikte, slik at det ble tysk borgerkrig i landet, med masseødeleggelse av norske verdier. De norsk-allierte disposisjoner

gikk derfor ut på å stabilisere kommandoforholdene på tysk side. Slik kunne det hende at Wehrmacht-sjefer fortsatte å undertegne dagsbefalinger med «Heil Hitler», at antinazistiske soldater ble satt i konsentrasjonsleir i et land som var blitt befridd fra det nazistiske voldsstyre, at tyske krigsretter i samme land dømte soldater for «faneflukt». Under slike forhold redusertes muligheten for en reisning til absolutt ingenting.

Et annet spørsmål er om det som skjedde ikke også var det mest heldige for det tyske folk og dets framtidige utvikling. Den rent militære løsning med total-okkupasjon som den logiske konsekvens, hindret en tysk reisning som kanskje — kanskje! — ville kommet, men hvis forløp man ikke vet noe om. Meget taler for at en slik reisning på dette tidspunkt ville blitt dominert av destruktive tendenser, og at den hadde munnet ut i en fullstendig ødeleggende borgerkrig.

La oss — istedenfor å spekulere på hva som kunne ha hendt — vende tilbake til hva som faktisk hendte. Tyskland ble delt opp i fire besettelsessoner. Det lyktes imidlertid bare i liten grad å samordne politikken i de fire sonene. Det allierte kontrollrådet som ble etablert i Berlin, arbeidet tungvint og fikk i virkeligheten ikke formen av en felles militærregjering.

På Potsdamkonferansen i juli 1945 ble Truman, Stalin og Churchill enig om at soneavgrensingen ikke skulle bety noen varig oppstykking. Tyskland skulle behandles som økonomisk enhet. Det ble vedtatt å opprette visse fagdepartementer, hvis myndighet skulle strekke seg ut over sonegrensene. Administrasjonen, rettsvesenet og undervisningen skulle bygges opp etter felles retningslinjer. I forhold til den labile tilstand som rådde like etter krigens slutt representerte Potsdam-vedtakene utvilsomt et framsteg. Okkupasjonsmaktene (unntatt Frankrike, som ikke var representert) gikk i fellesskap inn for å opprette nye demokratiske institusjoner. Antinazistiske partier skulle få virke i alle soner. På det økonomiske område lå det progressive først og fremst i det at de okkuperte tyske områder skulle forvaltes som et samlet hele og at det skulle tas skritt for å få bukt med den verste nød.

Potsdam-vedtaket var ikke noe tilintetgjøringsprogram. Men

det bar tydelig preg av å ha blitt til som et kompromiss mellom forskjellige stormaktsinteresser. Kommunikéet som ble sendt ut, inneholdt en hel del uklarheter. Erstatningskravene ble ikke endelig fiksert. Den foreløpige skissering tydet imidlertid på at man hadde tenkt å gå meget langt. Tyskland skulle ikke bare de-militariseres, men også sjaltes ut som en av de ledende industristater. Det var klart nok. Mindre klar var den stilling Tyskland skulle tildeles i den européiske og internasjonale økonomi. Med hensyn til de territoriale spørsmål gikk man atskillig lenger enn det som tidligere var blitt erklært for de forente nasjoners krigsmål. Det var avgjort på forhånd at Sovjet-Samveldet skulle få en stor del av Øst-Prøyssen, inkl. Königsberg, og at Polen skulle få kompensasjon for de vest-ukrainske og vest-kviterussiske områder, ved utviding på bekostning av Tyskland. Det som skjedde i Potsdam var at de vest-allierte i prinsipp godtok kravet om at Tyskland skulle fratas områdene østenfor Oder—Neisse-linjen. Man valte den form at Polen skulle administrere disse områder inntil den endelige avgjørelse ble truffet på fredskonferansen. I realiteten betydde det at den allerede påbegynte polonisering østenfor Oder fikk fortsette. Tvangsflyttingen av en tysk befolkning på nærmere 10 millioner — inkl. dem som alt var evakuert — ble også godtatt. De «tre store» henstilte imidlertid til den polske regjering å stanse utvisningen inntil det var skapt forutsetninger for å kunne motta de deporterte. En liknende henstilling ble rettet til den tsjekkoslovakiske regjering. Det innebar at også planen om å tvangsflytte 2—3 millioner såkalte sudet-tyskere var godtatt.

«Potsdam» var det eneste samarbeids-grunnlag for tyske antinazister. Noe særlig gunstig utgangspunkt var det ikke. Det kunne en vel heller ikke vente. Betenkelig var det imidlertid at grunnlaget ikke holdt. En vesentlig del av vedtakene ble stående på papiret. Bestemmelsen om å opprette inter-sonale fagdepartementer kunne ikke gjennomføres på grunn av de franske representanters hardnakkede motstand. Bortføringen av realverdier gikk for østsonens vedkommende meget langt. I mange tilfelle ble befolkningen fratatt alt den eide. Tvangsflyttingen fra Polen,

«Ny-Polen» og Tsjekkoslovakia fortsatte tross henstillingen fra Potsdam.

Ingen som vil være objektiv kan imidlertid benekte at de allierte militærregjeringer utførte et på mange måter imponerende arbeid i løpet av de måneder som fulgte etter det tyske sammenbruddet. Selvsagt gjorde de mange feil, selvsagt var offiserene som ble satt til disse oppgavene ikke overalt av samme kvalitet. De hadde heller ikke alltid den rette forståelse av de oppgaver de ble satt til å løse. Men de hindret at det ble kaos. De mestret det overmåte vanskelige problem som oppsto i og med at millioner av utenlandske krigsfanger og tvangsarbeidere ble kvitt sine lenker. Den mest livsviktige produksjon kom i gang igjen, det ble ikke noen virkelig hungersnød, epidemi-faren ble stanset. Samfunnsbygningen var ille medtatt, men den styrtet ikke sammen.

Situasjonen sommeren 1945 var den at okkupasjonsmaktene så vidt holdt det gående. Noen virkelig gjenreising var det imidlertid ikke tale om. Den var det også vanskelig å komme i gang med, så lenge man ikke visste om de mest primitive behov kunne bli tilgodesett fra den ene dag til den annen. En dansk journalist skildret tidlig på høsten 1945 «den første politiske demonstrasjon» han hadde opplevd i Berlin. Tolvskillings-operaen hadde premiere, og det var øredøvende applaus til refrenget: «Erst kommt das Fressen und dann die Moral».

Det store problem var å få bukt med den verste nød, slik at man kunne komme i gang med de enkleste former for gjenreising. Der fantes kjempemessige problemer. For det første hadde man de objektive vansker, som lå der som en arv etter nazistene. For det annet var stillingen den at de allierte så vidt klarte de daglige oppgavene, men ikke var kommet så langt med sine administrative forberedelser at de kunne ta fatt på noen alvorlig nyreising. For det tredje var forholdet mellom de mest framtredende av de forente nasjoner ikke bedre enn at det meldte seg ganske store uoverensstemmelser på det politiske og økonomiske område.

Sovjet-Samveldets offisielle politikk hadde vel egentlig aldri vært bundet av noen rasefordommer. Ehrenburgs ytterliggående skriverier ble desavouert fra ledende partihold like før krigen

sluttet. I Moskva virket en tysk «nasjonalkomité» med kommunister og generaler i spissen. Det er grunn til å tro at Sovjet-Samveldet temmelig lenge tok sikte på en slik utgang av krigen at et nytt Tyskland — som ikke nødvendigvis måtte ha gjennomgått noen sosial revolusjon i gammel forstand — kom til å orientere seg østover og søke nær økonomisk og ikke minst utenrikspolitisk tilknytning i øst. Det fantes to muligheter for å nå fram til en slik løsning. Den ene var at den røde armé erobret størsteparten av det tyske territorium eller endog rykket fram helt til Rhinen før de vest-allierte ennå var kommet i gang med invasjonen, eller mens de satt fast i Frankrike. Den annen mulighet var at det lyktes å styrte Hitler innenfra og etablere et styre med tilknytningspunkter til «nasjonalkomitéen» i Moskva. Noen slik indre løsning lyktes ikke. Og angelsakserne rullet opp Tyskland fra vest. Forutsetningene for en mer eller mindre isolert russisk-tysk løsning var ikke til stede.

Målet for den russiske politikk overfor Tyskland var bestemt av hovedkravene, som gikk ut på erstatning og sikkerhet. Man slo inn på nye veier for å få oppfylt kravene. Istedenfor en hurtig gjenreising av den tyske industri og dens samordning med det russiske næringsliv, kom det umiddelbare erstatningskravet i forgrunnen. Motiveringen var klar nok: Sovjet hadde mistet uendelig meget. Det var opptatt av fortest mulig å komme på bena igjen. Slik som situasjonen hadde utviklet seg — med en hel del usikkerhetsmomenter i forholdet til vestmaktene, og med en viss uklarhet angående deres tyske planer — var sovjetpolitikken innstilt på å svekke Tyskland mest mulig, iallfall i første omgang. Sovjet-regjeringen drev gjennom grenseforskyvningen i øst. Den gikk også inn for en sterk reduksjon av det tyske industriutstyr.

Det var dog bare den ene side av saken. I sin tyske innenrikspolitikk holdt russerne i det store og hele fast ved de retningslinjer som var utarbeidet på forhånd. Det var ikke bolsjevismens, men antifascismens program som ble lansert. Kommunistene ble favorisert, men de fikk ikke noe monopol. Fire antinazistiske partier og fagorganisasjonen kom i gang igjen i Berlin i juni, en måned etter kapitulasjonen. Der fantes intet fraterniserings-

forbud i den russiske sone. Tyske aviser kom ut. Radioen, teatre og kinoer ble fortest mulig satt i gang igjen. Plakater gjentok Stalins uttalelser om hitlerismen og det tyske folk. Tyske antinazister ble satt til å danne delstat-regjeringer. De fikk adgang til å forberede en rekke viktige reformer.

Det forsprang russerne hadde i politisk henseende, mistet de imidlertid, hovedsakelig som følge av okkupasjonstroppenes ofte hardhendte framferd, og på grunn av de drastiske erstatningsåtgjerder som ga seg uttrykk i at man demonterte og førte bort maskinene. Psykologisk interessant er det at tyske arbeidere opponerte mot den *måten* bortføringen skjedde på. De sa som så at når man først skulle ta maskinene, var det ingen mening i å behandle dem slik at de ble ødelagt, eller frakte dem slik at de rustet.

Disiplinen innen den røde armé viste tegn på svikt. Det er et vurderingsspørsmål om det forekom flere og større overgrep enn de som kunne begrunnes med sovjet-soldatenes spontane raseri mot dem de gjorde ansvarlig for massemordene og plyndringen under den tyske okkupasjon av sovjet-områdene. Man skal imidlertid vokte seg for å tro at plyndring og voldtekt bare forekom i den russiske sone. Den engelske korrespondent Mosley skrev i sin Report from Germany: «Even staid English officers began to loot like mad.» Jeg har sett *noe* av det i den amerikanske sone, og der foreligger en mengde mindre oppbyggelige historier om hva som foregikk i de fransk-besatte områder. For ikke å tale om de røverbander som oppsto blant utenlandske arbeidere (oftest blant dem som mer var kommet frivillig enn tvunget). Den amerikanske øverstkommanderende sa i sin månedsrapport for september 1945 at «displaced persons continued to constitute the chief source of unrest and lawlessness». På samme tid skrev militær-regjeringens offiser i Landkreis Aschaffenburg i Bayern: «Kveg blir røvet. Arbeiderne nekter å forlate sine hjem av frykt for å bli overfalt og bli frastjålet sine sykler. Bøndene er redde for å arbeide ute, fordi de regner med å bli angrepet av maroderende bander.» Jeg har selv sett en del av de stakkars rotløse polakkers meritter. Men jeg kvier meg for å gå i detaljer. Et par eksempler får være nok.

Da jeg kom til Lübeck i midten av november 1945, fikk jeg bevis på at polakkene i løpet av en måned hadde drept 31 personer utenfor den kneipe hvor sosialdemokratene hadde sitt provisoriske partikontor. Jeg må legge til at denne gaten var et sentrum for svartebørsen. Det er sant, likesom det er et faktum at kvinner gang på gang ble kledd halvnakne og fratatt sine klær når de var på vei til kirkegården utenfor samme by. Mord var heller ikke uvanlig.

Dette skal man huske på når man hører historiene om russerne. Man skal videre være klar over at voldtekts-affærer har en egen evne til å sette folks fantasi i sving. Jeg skal aldri glemme en kvinne blant flyktningene i Hamburg som åpenbart nøt å beskrive overfor et tallrikt publikum hvor mange ganger hun var blitt voldtatt. På torget i Lübeck var det massevis av flyktninger som sto og diskuterte. En av mine venner var vitne til at en mann sto der og fortalte de mest redselsfulle historier, under påberopelse av et brev som han sa han hadde fått smuglet over fra Pommern. Han gikk bort til mannen og ba om å få se brevet. Etterat mannen forlegent hadde lett i lommene, ba han ham om å hente det. I mellomtiden skulle han oppgi sin adresse til det britiske militærpoliti. Da de hadde gått noen skritt, fikk min venn høre en lang tale om at han ikke måtte bringe mannen i ulykke, han hadde slett ikke noe slikt brev, men han hadde hørt det av en annen som han hadde grunn til å tro talte sant. Vedkommende måtte gå tilbake til sine tilhørere på torget og fortelle dem at han var en løgner. Her står vi altså overfor ting som har med fantasien og overdrivelsene å gjøre. Dertil kommer at det stort sett bare fortelles historier som gjelder den *ene* ytterlighet. Jeg har også hørt om folk som har opplevd gledelige ting, f. eks. kona i Mecklenburg som hadde fire barn og en innkvartering på syv russiske offiserer. Obersten sa til henne at hun skulle ta ut mat til tolv, slik at hennes barn fikk noe ordentlig å spise. Den slags historier sirkulerer ikke.

Men jeg vil ikke et øyeblikk gi inntrykk av at det ikke har forekommet meget graverende overgrep, og det ikke bare i første omgang. Voldtekt har forekommet i stor målestokk, plyndring likeså. Det ble stadig nye bølger etter hvert som det kom nye

tropper. Begrunnelsen kunne det være så som så med. Det var mer enn én arbeider som fikk høre at han var «kapitalist», og mer enn én antinazist ble stemplet som «fascist» når man dro av gårde med eller slo i stykker hva de hadde i sin leilighet. Kommunister ble heller ikke spart for meget pinlige opplevelser. Jeg vet om gamle kommunister som sa at de var «grenseløst skuffet» eller spurte: «Er dette sosialisme?» Jeg har sett brev fra kommunister som hadde sittet i konsentrasjonsleir i mange herrens år og som så ble sendt av gårde med «Bewährungstruppe 999». De nyttet første høve til å gå over til russerne, og hevdet senere at de der ble behandlet på samme måte som hvilken som helst nazist. Det var forresten ikke bare kommunister som ble skuffet. På en sosialdemokratisk konferanse i Nürnberg sa den meget solide representant for Erlangen: «Sovjet-Samveldet har ødelagt en stor sjanse for seg. Ved dets hjelp ville det i Tyskland vært mulig å skape forhold som hadde gitt den tyske arbeider nytt håp . . . Jeg mener at hvis man hadde latt maskinene stå igjen, slik at arbeiderne kunne brukt dem til produksjon for erstatninger, så kunne Sovjet-Samveldet fått igjen det som nazistene hadde ødelagt.»

På russisk og kommunistisk hold forklarer man de åpenbare overgrep med at de beste soldater var falt. Flere steder hørte jeg at «bare fem prosent av offiserene vet hva det virkelig gjelder». Straffe-åtgjerdene viser at en ikke driver «greuelpropaganda» når en konstaterer at husfreden og kvinnedyden ikke alltid var meget verd, og at det på jernbanene, på stasjonene og ved sonegrensen eksproprierte s over en lav sko. I Sachsen ble det i oktober 1945 henrettet 782 russere for desertering, plyndring og voldtekt. Det skulle jo samtidig tyde på at man på ledende sovjethold var interessert i å få stanset overgrepene.

Det vil senere bli anledning til å komme tilbake til nye faser i den russiske okkupasjonspolitikken. For vestmaktenes vedkommende var den første periode preget av at de var akterutseilt i politisk henseende. Riktignok var det så at en også på russisk hold kunne spore forskjellige tendenser. Hærens folk brukte ofte et annet språk og en annen framgangsmåte enn partiets representanter. I det store og hele fantes det imidlertid hos

russerne en streng samordning av okkupasjonspolitikkens forskjellige organer. På vestmakthold var okkupasjonspolitikken preget av atskillig større vakling. Der var den også gjenstand for en langt mer intens tautrekking mellom forskjellige interessegrupper.

Hos vestmaktene ble arbeidet i Tyskland betraktet som et militært anliggende. Det kom dermed til å ligge under de militære sjefer. Generaler kan være gode politikere, men de behøver ikke å være det.

Franskmennene skilte seg ut, ikke bare fordi de var kommet med i siste liten. Det var ikke de beste representanter for den fjerde republikk som reiste østover, dels for å avreagere nasjonale mindreverdskomplekser, dels for å opptre i et nytt rollefag i Baden-Baden (som også kaltes «Vichy-Vichy», bl. a. fordi franskmenn som tidligere hadde vært underordnet tyskere i Paris nå tok de samme tyskerne i sin beskyttelse og brukte dem som sine underordnede i hovedforvaltningen for den franske okkupasjonssone). Det er et — ikke uforståelig — faktum at de franske og fargede tropper ikke brukte silkehansker i første omgang. Der var mer plyndring og liknende enn det nødvendigvis pleier å være i forbindelse med en militær okkupasjon. Noe som er vanskeligere å forstå, er at samme Frankrike, som senere valte et sosialistisk-kommunistisk flertall, i sterkere utstrekning enn andre makter favoriserte utpreget reaksjonære elementer blant tyskerne. Først godtok man i det hele tatt bare slike som ville stille seg til disposisjon (for ikke å si: som ville la seg bruke). Siden fortsatte man med å støtte tyskere — selv om de hadde en nazistisk eller ganske stripet fortid — bare de gikk inn for løsriving fra «riket» eller iallfall for «føderalismen». Sent på høsten 1945 foregikk det likevel en ganske vesentlig kursendring. De Gaulle reiste til de besatte områder og holdt taler om fellesskapet som knyttet befolkningen der sammen med franskmennene. Man anstrengte seg for å understreke at vest-tyskerne også var vesteuropeere. Det var et ledd i den vest-européiske blokk-politikk de Gaulle forsøkte seg på.

Ellers var målene for den franske Tysklands-politikken tydelige nok. Man ville ha herredømme over Saar, kontroll med

Rhinlandet og en «internasjonalisering» av Ruhr. Inntil disse spørsmål var avgjort, motsatte man seg en felles tysk administrasjon i samsvar med Potsdam-vedtaket.

På angelsaksisk hold var det stadig flere som gikk inn for en *samlet* løsning av det tyske spørsmål. Ikke minst etter at Labour-regjeringen var kommet til makten, merket en den interesse engelskmennene har av en positiv europèisk, økonomisk politikk. Hos amerikanerne var det også slik at forsvarerne av «Morgenthau-planen»s agrariserings- og desimerings-program mistet terreng. Amerikanske eksperter er mange ganger forstandige menn. De fant ut at hvis tyskerne skulle kunne leve og betale okkupasjonsomkostningene, måtte eksporten holdes omtrent på samme nivå som før krigen. Engelske sakkyndige har mer til overs for commonsense enn for vansittartisme. De skjønte at det var i Europas interesse å få fram så mye Ruhr-kull som bare mulig. Da kunne de heller ikke lukke øynene for det faktum at Ruhr-arbeiderne måtte få mat. Det er ingen tvil om at den engelske regjering tenkte på den *europèiske* gjenreising.

Samtidig var det imidlertid ikke til å ta feil av at usikkerheten og mistenksomheten som preget den internasjonale situasjon, også for Englands og Amerikas vedkommende innvirket på deres tyske okkupasjonspolitikk. De søkte å ordne forholdene i sine respektive soner slik at det skulle styrke deres posisjon i det storpolitiske spill. Det var heller ikke vanskelig å oppdage at mange engelskmenn og amerikanere iallfall til å begynne med ennå var bundet av den vansittartistiske propaganda. Det gjorde det vanskelig for dem å komme på talefot med anti-nazistiske tyskere. Den skjematiske likestilling av tysk og nazistisk hindret dem i å utnytte den stemning som rådde da krigen sluttet: et ekte raseri mot de vanvittige nazi-ledere som gjorde alt de maktet for å rive folket og landet med i graven. Fraterniseringsforbudet hadde nok sin berettigelse så lenge det pågikk militære operasjoner. Men det var meningsløst å opprettholde forbudet etter at seieren var vunnet. Det var en kortsynt, farlig politikk, som truet med å sveise tyskerne sammen istedenfor å isolere de aktivt nazistiske og militaristiske elementer. De anti-nazistiske tyskere

fikk ikke lov til å opprette sine organisasjoner eller utgi aviser. Anti-nazistiske komitéer som var blitt dannet ved overgangen fra krig til fred, og som mange steder hadde gjort de allierte tjenester, ble oppløst. Fagforeninger ble tillatt i prinsipp. De skulle imidlertid holde seg innenfor en strengt lokal ramme, og deres arbeid ble også ellers hemmet av en hel del restriksjoner.

Forbudet mot politisk virksomhet ble begrunnet med at man måtte sikre seg mot nazistiske og krypto-nazistiske kamuflasjeforsøk. Virkningen ble den motsatte. Utrensingen ble forsinket og avsløringen av de nazistiske forbrytere vanskeliggjort ved at man ikke satte liv i de tyske gruppene som kjente dem best. Man ga ut allierte aviser på tysk istedenfor å la tyskere lage en antinazistisk presse. Kinoene var stengt eller reservert for okkupasjonstroppene. Kringkastingen ble dirigert av de allierte, og fortalte tyskerne at riktignok var det ille, men de måtte være klar over at det kom til å bli mye verre. Arbeidet med å bygge opp en ny lokaladministrasjon ble drevet på en lite elastisk måte. Mange steder fortsatte nazister i sine stillinger, dels fordi de allierte myndigheter ikke kjente til deres synderegister, dels fordi vedkommende offiser syntes at han ikke kunne unnvære dem. Nesten overalt i de vestlige soner fantes også en tendens i retning av å favorisere medlemmer av de tidligere konservative partier, mens arbeiderbevegelsens folk ble skjøvet til side. Mest typisk var dette i München, hvor folk fra det bayerske folkeparti, som hadde meget på samvittigheten, fikk styre sammen med en haug av hel- og halv-nazister. Det varte inntil månedsskiftet september—oktober 45.

I Potsdam gikk de allierte inn for en annen og ganske annerledes differensiert politikk. Men det tok tid før den ble satt ut i livet. Det ville imidlertid være urettferdig å nøye seg med å registrere de negative utslag av den allierte okkupasjonspolitikk. Faktum er at det mange steder ikke bare ble vist god vilje, men også betydelige evner. Mangelen på en samlet, konstruktiv plan gjorde imidlertid at det varte lengre enn nødvendig før man fikk løst de foreliggende problemer. Men etter hvert ble de løst.

Nazistene ble satt fast. En ny administrasjon ble bygd opp. Antinazistiske partier ble tillatt. Stadig større ansvar ble ført over til tyske antinazister.

I begynnelsen av mai var Tyskland brutt sammen. Mindre enn tre måneder senere sa de «tre store» at det skulle gjenreises. Ved årsskiftet 45—46 var man allerede kommet et stykke på vei. Men det var uendelig meget som sto igjen.

De-nazifiseringen.

Mange journalister har vært på jakt etter de berømmelige «varulvene». Jeg kjenner ingen som har funnet dem. Derimot vet jeg om noen som spredte oppdiktede varulv-historier. Faktum er at det iallfall i første omgang ikke *lyktes* nazi-lederne å skape noen sammenhengende underjordisk bevegelse. De illegale gruppene som ble avslørt, var i virkeligheten ikke noe videre imponerende.

Det forelå ingen virkelig fare for nazistiske opptøyer og opprørs-forsøk. Nazismen var selvfølgelig ikke forsvunnet i og med sammenbruddet. Den hadde fått herje i altfor mange år. Befolkningen, især ungdommen, var blitt forgiftet altfor lenge. Men det heldige var at den militære katastrofe også utløste et komplett organisasjonsmessig og et alvorlig mentalt sammenbrudd. Slik gikk det i de tidligere okkuperte land, og slik gikk det i selve Tyskland.

De verste nazistene — eller iallfall storparten av dem — ble satt fast. I den amerikanske sone satt det i januar 1946 om lag 117 000 nazi-fanger, hos engelskmennene 53 000, hos franskmennene 11 000. Russerne offentliggjorde ikke noen statistikk, men det var kjent nok at det nye Sachsenhausen f. eks. ble ganske godt utnyttet. Mange av de som satt inne følte seg selvfølgelig forurettet. De bedyret at de bare ville «det gode». Det sa Quisling også da han møtte sine dommere. Jeg husker en vinterkveld i Coburg. Hennes kgl. høyhet hertuginne Viktoria — mor til prinsesse Sibylla — la ut om den blodige urett som var skjedd

ved at man hadde arrestert hennes mann. Han hadde jo «bare» vært Obergruppenführer i NSKK, den nazistiske automobilorganisasjon. Han var også medlem av Hitlers riksdag og president i det tyske røde kors. Redslene i konsentrasjonsleirene visste han — selvsagt — ikke noe om. «Han gjorde alt for Tyskland.» I 1940 tok han til og med på seg de strabaser som var forbundet med en reise via Sibir til Amerika for på Hitlers vegne å overtale amerikanerne til å holde seg utenfor krigen. «Han snublet over sin idealisme», som hertuginnen formulerte det.

Coburgeren — med sine 30 000 (tredve tusen) hektar jord og skog — var ikke alene om denne rørende idealismen. Nazistene løp fra sin fortid. De var mest av alt opptatt av å redde sitt eget skinn. Noen var så frekke at de utga seg for å være «demokrater». Andre nøyde seg med å ta avstand fra grusomhetene, mens de samtidig gjorde forsøk på å forsvare hva de kalte «idéen». En måtte lete lenge for å finne en som fremdeles var fullblods nazist. En av dem traff jeg på en kafé i selvsamme Coburg. Det var en fyr i tredveårsalderen som nettopp hadde tatt seg over den russiske sonegrensen. Han skjelte ut de demokratiske stater på den mest perfide måte, og forherliget samtidig nazismen fullstendig skamløst. Alt som var prestert av gemene forvrengninger gikk igjen i hans taleflom. Mannen var noe beruset, hvilket vel bidro til at han talte mer hemningsløst. Jeg lyttet tålmodig da han for ramme alvor ville få meg til å forstå at det var England og Amerika som hadde overfalt Tyskland. Men da han gikk så langt som til å si at dersom det var hendt noen mindre behagelige ting i konsentrasjonsleirene, så gjaldt det iallfall bare «kriminelle og homoseksuelle» — da hadde jeg ikke noe annet argument enn å få kastet ham ut.

De som sitter inne representerer ikke noen fare. Det gjør heller ikke de få som avslører seg som fullblods nazister. Farlig er derimot det forholdsvis brede lag av tidligere aktive nazister som ikke var så sterkt engasjert at man fant det påkrevd å sperre dem inne, og som på den annen side er oppbrakt over å ha mistet «makt og ære». Det begynte med at de rottet seg sammen i små grupper, uskyldige familie-sammenkomster og liknende. De hjelper hverandre så godt de kan, med mat, arbeid, forretninger

og meget annet. Disse nazister har sine forbindelser i orden. De lever mange ganger bedre enn anti-nazistene.

De aller fleste driver ikke aktiv sabotasje og varulv-virksomhet. Men de blir stadig mer uforskammet etter at de har kommet såpass helskinnet gjennom den første tiden. Hos mange av dem lever håpet om at alt ikke er definitivt avgjort ennå. Noen spør forsiktig: «Men hadde vi det kanskje ikke bedre under Hitler?» Andre er mer dristige og sier: «Bare vent, det kommer tider etter disse.» Det skaper en viss usikkerhet blant de upolitiske og ubefestede. Det skaper store vansker for de krefter som går inn for en positiv demokratisk oppbygging.

Nazistene driver ikke med sprenging og snikmord, ikke nå lenger, eller — ennå ikke. De har tatt på seg filttøflene. Men det betyr ikke at de er blitt ufarlige. De sår mistillit. Ryktet er deres viktigste våpen. Tyskland er blitt ryktenes land. De mest horrible historier sirkulerer og blir trodd. Mange går nazistenes ærender uten å være klar over det. Framfor noe annet kretser ryktene omkring forholdet mellom de allierte stormakter. Noen har «nøyaktige» rapporter om at russerne bygger befestninger i Mecklenburg og Thüringen. Andre siterer hva amerikanske offiserer skal ha sagt om det «uunngåelige» oppgjør med Russland, eller gir detaljerte beskrivelser av alle de panserkjøretøyer som engelskmennene skal ha trukket sammen ikke langt fra sone-grensen. Motsetninger og splittelse blant de forente nasjoner er det store håp nazistene klamrer seg til. Og dessverre er det jo slik at det fins en hel del «rykter» med en kjerne av sannhet. Enhver overbevisende demonstrasjon av at samarbeidet mellom de forente nasjoner fungerer og at de kan bli enig om sin Tysklands-politikk, er et effektivt slag mot de nazistiske, nasjonalistiske og militaristiske krefter som sitter igjen og venter.

De isolerte nazi-gruppene som fins rundt omkring i Tyskland, var forholdsvis ufarlige til å begynne med. Men det er klart at de kan bli farlige dersom det oppstår større materielle vansker eller man befinner seg i en situasjon hvor det kommer til splittelse blant okkupasjonsmaktene. Forhåpentlig skjer det ikke. Varulvene er blitt en skuffelse for opphavsmennene. Men de kan bli en realitet. Der fins jo selvfølgelig en ganske stor

menneske-reserve som man kan rekruttere terrorister og andre illgjerningsmenn fra. Da man høsten 45 oppdaget nazipartiets offisielle kartotek, viste det seg at det hadde hatt 8 millioner medlemmer. Tallet reduseres med en fjerdepart når en trekker fra østerrikerne og de falne. Blant de 6 millioner som blir igjen, kan en regne med at om lag 10 prosent tilhører de kategorier som er eller blir isolert fra samfunnet. Blant de 90 prosent er det mange som man ikke behøver å bry seg om. For det første har man de «formelle» medlemmer — (Karteigenossen, som de kalles, i motsetning til Parteigenossen) — som sluttet seg til eller lot seg presse inn i partiet for ikke å miste sin stilling. Det gjelder især mange tjenestemenn. En hel del blant dem er utvilsomt bedre enn de «Volksgenossen» som var nazister uten å ha medlemsboken. Det fantes slike også. Men det er på den annen side en hel del tidligere nazister som for det første ikke har forbrutt seg individuelt, og som for det annet gjør ærlige anstrengelser for å bryte med fortiden. Og så har en dem som «bare» fulgte med forbrytergjengen. De var vant til å marsjere og adlyde. Det gjelder å passe på at de ikke lenger kan bli kommandert fra galt hold.

De ufarlige nazistene er ikke uskyldige. Det er ikke så enkelt, som noen av dem tror, at de kan renvaske seg ved å henvise til at de ikke har tilhørt noen gassing-kommando eller at de en gang har gjort en bestemt jøde en eller annen tjeneste. De har ved selve sitt medlemskap bidradd til de nazistiske forbrytelser. De får bære en del av konsekvensene. De kan ikke regne med å bli godtatt med det samme. Men samfunnet kan heller ikke sjalte dem ut for godt. Tyskland kan ikke leve med fem—seks millioner voksne mennesker i varig karantene. 600000 i fengsler og arbeidskommandoer vil allerede være en sterk belastning, især når en tar hensyn til at mange av dem også har familie. Jeg tror en kan gå ut fra at det foruten disse 10 prosent fins ytterligere 20—30 prosent som i årene framover representerer en latent fare. Det er nærmere to millioner som en ny stat må forsvare seg mot.

Dessuten er det slik at nazistene har en reserve utenfor sin tidligere medlemskrets. Til denne reserve hører *en del* av de

tidligere soldater. Militarismen har satt dype spor, nasjonalismen og rasismen er ikke definitivt overvunnet. Landsknektmentaliteten er sterkt utbredt. Den kan gi grobunn for frikorps og bandevesen. Tilløp i den retning så man allerede sommeren og høsten 45. Mange av soldatene som vender hjem, er temmelig bitre over den behandling de har fått i fangeleirene. De har glemt — eller vil ikke huske — hvordan det tredje rike behandlet sine krigsfanger.

Når jeg påpeker dette, sier jeg ikke dermed «ja og amen» til forholdene i alle allierte fangeleire. Jeg har talt med ganske mange «Heimkehrer», og jeg har sett en mengde rapporter om forholdene i leirene. Det er et faktum at mange av de tyske soldater som vendte hjem fra russisk fangenskap, var i en bedrøvelig forfatning. De var underernært og kledd i filler. Mange var bukket under på veien hjem. Men det fantes også dem som kunne fortelle om sovjet-leire hvor forholdene var meget korrekte. Noen var blitt kommunister. Andre hadde sluttet å være det. I de amerikanske fangeleire i Tyskland hendte det mange ting som ikke burde ha forekommet. Forpleiningen var ofte altfor miserabel. Pryl var heller ingen sjeldenhet. Men her — som hos russerne — fantes det eksempler på det motsatte. Det ser ut til at forholdene i de engelske fangeleirene var minst preget av ytterligheter i den ene eller annen retning. Det er mer enn man med den beste vilje kan si om leirene i Frankrike. Mange av dem var konsentrasjonsleirer. Der døde flere fanger enn forsvarlig. Antinazister ble ikke behandlet bedre enn de andre. En av mine venner — en lærer med mange års konsentrasjonsleir bak seg — var omsider så heldig å komme hjem. Han hadde vært i Sør-Frankrike, i en leir med 5 000 mann. Da vinteren kom, laget de like godt tre hundre graver på forhånd. Blant dem som gjorde dette arbeid, var flere politiske fanger og én som var blitt dømt til døden av nazistene, men på et så sent tidspunkt at de ikke hadde fått tid til å henrette ham. Men det må legges til at leirforholdene ble endret i løpet av vinteren, etter at en del av den franske presse hadde slått alarm.

Jeg har berørt forholdene i fangeleirene for å forklare at

den bitterhet som preger mange av dem som vender hjem, ikke behøver å være helt uforståelig. Jeg mener også at de allierte burde ha vært i stand til å føre en noe mer smidig politikk. En opinionsundersøkelse som ble foretatt i tiden mellom slutten av oktober og midten av desember 45, viste at folk var mest opptatt av matspørsmålet. Det som dernest vakte størst bekymring, var krigsfangene og slektningene som var blitt borte. Frykt for arbeidsløshet, husproblemer og brenselsmangel kom lenger ned på listen. Kvinnene var selvfølgelig i enda høyere grad enn mennene opptatt av hvor det var blitt av krigsfangene og pårørende som de ikke hadde noen kontakt med. Overalt hvor det ble holdt politiske møter i Tyskland, var det ett krav som utløste sterkere bifall enn noe annet: kravet om at krigsfangene, eller iallfall antinazistene blant dem, skulle utveksles mot naziaktivister. Massevis av resolusjoner ble sendt over til de allierte myndigheter. Men måned etter måned gikk uten at det ble gjort noe.

I Potsdam ble det trukket opp felles retningslinjer for denazifiseringen. SS, Gestapo og det nasjonalsosialistiske parti skulle likvideres. Alle naziledere og slike som var farlig for okkupasjonsmaktene, skulle arresteres. Dessuten bestemte man seg for å fjerne fra offentlig og halv-offentlig tjeneste og fra ansvarlige stillinger i det private næringsliv alle dem som hadde vært mer enn formelle parti-medlemmer eller som på annen måte måtte betraktes som fiender av de alliertes politikk.

Hos franskmennene gikk det til å begynne med meget langsomt med utrenskingen. I begynnelsen av november 45 sparket man imidlertid ut to tredjeparter av alle borgermestre. Det trengtes. I den russiske sone var man delvis ganske forståelsesfull når det gjaldt små-nazistene. Ellers var utrenskingen meget radikal. I Sachsen fjernet man f. eks. 95 prosent av dem som var knyttet til rettsvesenet, og 92 prosent av alle lærere. Hos engelskmennene arbeidet man ut fra det prinsipp at de-nazifiseringen måtte gjennomføres «med forstand og forsiktighet». Den burde — mente man — ikke forseres slik at næringslivet og administrasjonen gikk i oppløsning. Montgomery holdt i begynnelsen av november 45 en tale i Berlin hvor han sa at «slaget

om vinteren» var viktigere enn alt annet. Han nevnte at man hadde gjort meget dårlige erfaringer under forsøket på å de-nazifisere forstvesenet. (Det var også et særlig ugunstig område å begynne på!) Nazistene var blitt kastet ut, og vedleveransene hadde stoppet opp. Ved årsskiftet hadde utrenskingen i den britiske sone resultert i 12 000 avskjedigelser i Westfalen, 10 000 i den nordre Rhinprovins, vel 9 000 i Hannover, vel 5 000 i Schleswig-Holstein, 1500 i Hamburg og 54 i den engelske sektor av Berlin. I januar 46 ble det foretatt 447 nye avskjedigelser — arrestasjoner ikke medregnet — i Schleswig-Holstein, 3053 i Hannover, 1733 i Westfalen, 2688 i Nordre Rhinprovins, 868 i Hamburg og 115 i Berlin. Amerikanerne gikk mer radikalt til verks enn engelskmennene gjorde. I deres sone var pr. 1. februar 46 over 220 000 nasjonalsosialister blitt fjernet fra eller nektet ansettelse i forvaltningen eller ledende industristillinger (i forvaltningen var 107 000 blitt avskjediget og 42 000 nektet ansettelse, i industrien 55 000 avskjediget og 17 000 nektet ansettelse). Dessuten ble 38 000 personer fjernet fra andre stillinger, deriblant en god del tilhørende de frie yrker. I en by som München fikk over 4000 arbeidere og tjenestemenn sparken. Blant sjefene for de 200 bayerske sparebanker var det bare fem som fikk fortsette.

Det var stadig noen som sa det måtte bli kaos. Men det ble det slett ikke. Amerikanerne var i begynnelsen forsiktig med jernbanen. 1. februar ble det foretatt en stor-rengjøring. Sjefdirektøren var blant dem som måtte gå. Togene stanset ikke for det.

Det er nok et faktum at den individuelle etterforskning ofte var mer effektiv hos engelskmennene enn hos amerikanerne. Men det er også sant at de-nazifiseringen gikk meget langsommere i den engelske enn i den amerikanske sone. Overalt kunne man treffe på antinazister som med en viss bitterhet sa at «skal man oppnå noe, må man ha vært nazist». Det var en overdrivelse. Det ble gjort en del. Men det tok tid. Da jeg var i Nord-Tyskland i november 45, var utrenskingen nettopp kommet i gang i Hamburg. I Lübeck rådde det ennå ved årsskiftet ganske bedrøvelige forhold. De antinazistiske partier var ennå ikke lega-

lisert. Sosialdemokratene måtte finne seg i den rene bakgårdstilværelse, i en by hvor de før Hitler sto sterkere enn i de fleste tyske byer. Der var selvfølgelig foregått en ommøblering, men den var ikke radikal nok. Et medlem av nazi-senatet fikk fortsette. Da den engelske ortskommandant utnevnte et midlertidig «Bürgerschaft», syntes han at nazistene måtte være med der også.

I slutten av januar 46 fikk jeg et brev fra Lübeck som viste at forholdene ennå ikke var blitt bedre: «Her synes det å bli en motesak at nazistene skal behandles som okkupasjonsmaktens kjælebarn. Passarge (den sosialdemokratiske politisenator) avskjediget om lag 150 nazister, men engelskmennene krevde at halvparten skulle tas inn i tjenesten igjen. Det gikk likedan med Klann (den kommunistiske direktør for arbeidskontoret). Han bestemte at en del tidligere offiserer fra dimitteringsleiren ved Neustadt skulle sendes på arbeidsinnsats ved Ruhrgruvene. Men det måtte han ta tilbake etter engelsk ordre.» Slike brev var ikke noen sjeldenhet. Fra Gelsenkirchen skrev en tidligere politisk tukthusfange at nazistene gikk rundt med sine høye støvler og lo godt av «demokratiet». Når noen ble fjernet fra en stilling, løp konen til presten, og presten til den engelske kommandant, hvorpå kommandanten ofte ga beskjed om at vedkommende — som da alltid var både troende og human — skulle få fortsette.

Det het seg at utrenskingen ikke måtte ødelegge administrasjonen. Noen av de britiske militærsjefer syntes imidlertid å tro at man måtte ha vært nazist for å kunne skrive. I Lübeck satt det helt til årsskiftet en SA-mann som bl. a. hadde til oppgave å utstede og undertegne legitimasjonskortene til de tyskere som hadde sittet i tukthus og konsentrasjonsleir! *Han* ble betraktet som uunnværlig. Mens Bremen ennå var amerikansk «enklave», dvs. før 10. desember 45, kunne det hende at en ingeniør ved en av fabrikkene ble avskjediget som nazist og like etterpå fikk tilbud om en stilling i den britiske sone. Politifolk som ble kastet ut i Bremen, flyttet over til Köln. I Osnabrück brukte de allierte en kjøpmann som hadde diplom for «trofast medarbeiderskap» i Streichers Stürmer. I samme by nektet en

av arbeidsgiverne å gi tillatelse til valg på tillitsmenn, hvis det ikke på forhånd ble bestemt at han — på samme måte som under nazi-styret — fikk være bedriftsrådets formann. Ortskommandanten billiget dette barokke standpunkt.

De-nazifiseringen og demokratiseringen ble heller ikke fremmet ved bestemmelsen om at tjeneste- og embetsmenn ikke fikk delta i politisk virksomhet. Først het det seg at de heller ikke skulle kunne være medlem av noe politisk parti eller gi penger til politiske formål. Denne del av bestemmelsen ble imidlertid ikke opprettholdt. Det var rimelig at man etter nazistenes maktmisbruk søkte utveier til å skape en hederlig, upartisk embetsstand. Den som ikke var blind, måtte imidlertid skjønne at det især i et land som Tyskland — med dets reaksjonære byråkratiske tradisjoner — ikke gjaldt om å få «upolitiske», men anti-nazistiske tjenestemenn. Det behøvde slett ikke å bety at de fikk adgang til å utnytte sin stilling til fordel for partipolitiske interesser. Bestemmelsen om at tjenestemennene skulle være «upolitiske», fremmet ikke den demokratiske nyreising. Den førte til at endel anti-nazister betakket seg for å være tjenestemenn. Reaksjonære kretser fikk vann på møllen. I Oldenburg gikk slike kretser så langt at de ville misbruke okkupasjonsmaktens bestemmelse om forbudet mot politisk virksomhet til å nekte tjenestemenn medlemskap i fagorganisasjonen. Det standpunkt lot seg nå ikke opprettholde. Men tendensen var tydelig nok.

Reaksjonære embetsmenn følte seg altfor fort trygge igjen, og slett ikke bare i den engelske sone. I Bremen hendte det at en domstol som var innsatt av militærregjeringen — Strafkammer 2 des Landgerichts — dømte en mann til to års fengsel fordi han var desertert fra Hitlers Wehrmacht. Mannen var blitt dømt til døden før, fordi han ikke ville slåss mot Sovjet-Samveldet, men dommen var blitt omgjort til åtte års tukthus. Strafkammer 2 konstaterte nå aller nådigst at det fantes formildende omstendigheter og at straffen kunne settes ned til to år! Her er et annet eksempel. Nordwest-Nachrichten i Oldenburg gjenga en ordre som 20. november 1945 ble slått opp på lasarettet i Vechta. Det var den tyske feltlege som meddelte at han hadde straffet en

grenader P. med fjorten dagers portforbud, fordi han ikke hadde hilst tilstrekkelig militært på sjeflegen og dertil «bibeholdt sin umilitære holdning» etter at han var blitt tilsnakket.

Blant tyske sosialister nærte man en sterk mistanke om at det ikke minst i den britiske sone var en gruppe av konservative politikere og militære som bevisst forsinket de-nazifiseringen. Man var overbevist om at Montgomery ikke tilhørte denne «gruppen», men at han hadde vanskelig for å mestre de militære, politiske og økonomiske problemer i sin helhet. Det var vel også grunnen til at den engelske Labour-regjering omsider utnevnte en spesiell minister for de okkuperte tyske områder.

Denne kritiske gransking må ikke misforståes. Engelskmennene *har* en Tysklands-politikk. De tar seg etter hvert av nazistene. Det går etter manges mening altfor langsomt. Men mistanken om at nazi-forbrytere og militaristene skulle kunne finne noe eldorado i den britiske sone, er uberettiget. Arrestasjonene blant de nazistiske stor-kapitalister lot vente på seg, men i desember 45 og januar 46 kom de planmessig og ubønnhørlig. Først ble det tatt 42 direktører for det vest-tyske kull-syndikat. Så kom 76 tungindustrielle og seks ledende menn fra oljeindustrien, med henholdsvis Rudolf Siedesleben og Emil Helfferich i spissen. 44 Ruhr-magnater, blant dem Hugo Stinnes, var blitt tatt allerede i september.

Som jeg nevnte gikk amerikanerne lenger enn engelskmennene gjorde. Det førte til at tyske antinazister i den britiske sone gjerne henviste til Sør-Tyskland som et eksempel på hvordan det burde gjøres. Omvendt kunne man i den amerikanske sone treffe antinazister som syntes at amerikanernes metoder var for skjematiske, og som derfor hadde mer til overs for hva de oppfattet som engelskmennenes mer nyanserte politikk. Blant befolkningen for øvrig ble forholdene selvfølgelig kritisert fra helt forskjellige utgangspunkter. Noen syntes alle nazister burde vært fjernet. Andre klaget over den urimelige hardhet, som førte til at man fratok folk stilling og levebrød. Det lå i sakens natur at man ikke kunne gjøre alle til lags.

Både amerikanerne og engelskmennene brukte lange «Fragebogen», spørreskjemaer hvor folk som ville beholde sin jobb eller

som søkte en stilling, måtte gjøre nøye rede for sin politiske fortid. I den amerikanske sone var det på skjemaet satt opp 131 spørsmål. Det begynte med spørsmål om vedkommende hadde vært medlem av regjeringen og generalstaben, og fortsatte videre nedover til de ytterste forgreninger av den nazistiske organisasjon. Engelskmennene hadde ved årsskiftet fått inn vel en halv million slike spørreskjemaer, amerikanerne ikke langt fra en million. Svarene var stort sett korrekte. Noen hundre, til dels meget strenge, dommer skremte folk fra å fuske. Vanskeligst var det med de nazistiske elementer blant flyktningene fra østområdene. De hadde ofte ingen papirer med seg. Det var vanskeligere å avsløre dem.

Engelskmennene bestemte seg høsten 45 for å la tyske antinazister delta i den politiske utrensking. Det ble dannet rådgivende utvalg. Amerikanernes politikk var preget av en bestemt hensikt, nemlig at de nye tyske myndigheter i løpet av kort tid skulle overta ansvaret for alt vesentlig som hadde med denazifiseringen å gjøre.

Grunnleggende for utrenskingen i den amerikanske sone var den berømte «lov nr. 8», som ble utstedt av militærregjeringen i slutten av september 45. Den bestemte at medlemmer av nazipartiet og av visse tilsluttede organisasjoner ikke kunne inneha noen ledende stilling i næringslivet. De kunne ikke lede noen bedrift, unntatt gårdsbruk og såkalte enmannsbedrifter. Samtidig med avskjedigelsen ble vedkommendes formue beslaglagt i henhold til Eisenhowers tidligere kunngjorte «lov nr. 52», som trakk opp retningslinjene for økonomiske åtgjerder overfor nazistene. Meningen med den nye loven var ikke at vedkommende nazist skulle fratas muligheten for å livnære seg. Men han skulle henvises til «vanlig arbeid». Avskjedigelsene kunne innankes for særlige granskingsnemnder, som ble dannet i alle kommuner. Disse nemnder besto av antinazistiske tyskere. De måtte høre appellanten og hans eventuelle vitner. Som vitner godtok man imidlertid bare personer som hadde bevist sin antinazistiske holdning ved aktiv opptreden. Granskingsnemnda kunne anbefale at en mann ble gjeninnsatt i sin stilling, men bare etter at militærregjeringen hadde godkjent kjennelsen.

Ved årsskiftet tok man fatt på neste skritt. De tre regjeringer i den amerikanske sone utarbeidet en felles de-nazifiseringslov. Hvert av landene skulle få sin de-nazifiseringsminister. Hans oppgave var blant annet å oppnevne en eller flere de-nazifiseringsdomstoler i hver krets, og en appellasjons-domstol for hvert av de tre land. I det sistnevnte tilfelle skulle oppnevnelsen skje i forståelse med justisministeren. Som medlemmer av de særlige domstoler godtok man bare antinazister.

Den nye sør-tyske lov deler nazistene opp i fem forskjellige kategorier. Til første gruppe regner man de kriminelle hovedskyldige, og til gruppe to aktivistene, militaristene og de større profitører. De som tilhører denne gruppen, skal få en streng straff. De mister dessuten valgretten og får heller ikke adgang til å inneha offentlige verv. De får ikke være eiere eller medinnehavere av noen bedrift, likesom de utelukkes fra de frie yrker, fra høgskolene, fra selvstendig ervervsvirksomhet og fra ledende stillinger i næringslivet. Deres formue inndras helt eller delvis til fordel for et erstatningsfond. Gruppe tre er de «betingede». Til den regnes personer som nok har vært aktive nazister, men som samtidig kan påberope seg formildende omstendigheter. Heller ikke de skal kunne inneha ledende stillinger. De flyttes tilbake til den stilling de hadde før de ble partimedlemmer. Dessuten skal de ved en særskatt og ved kroppsarbeid bidra til gjenoppbyggingen. Og så blir det deres egen sak å bevise om de tilhører aktivistene eller om de kan overføres til fjerde kategori.

Denne fjerde gruppe — som i motsetning til de andre slipper meldeplikt hos politiet — består av de såkalte medløpere. Også de skal imidlertid ved arbeid og ad skattemessig vei gi sitt bidrag til gjenreisingen. Endelig har man en femte kategori med «rehabiliterte». Overfor ungdommen (fra 27 år og nedover) aktet man å være overbærende, dersom det ikke dreide seg om avgjorte «aktivister». Loven forutsatte at hele befolkningen skulle underkastes en ny gransking. Den inneholdt også en passus om at de som ble avskjediget av politiske grunner, ikke skulle kunne søke seg over til noen annen sone. Et liknende prinsipp-vedtak ble fattet av det allierte kommandantur i Berlin.

Det kan kanskje synes betenkelig at man vil begynne gjenreisingen av et krigsherjet land med en sterk oppkløving av befolkningen. Men det er likevel ikke det som er mest betenkelig. Det verste ville være om nazistene fikk fortsette med å forgifte samfunnet. Dessuten vil en fornuftig de-nazifisering nettopp ta sikte på å *hindre* at nazistene blir en samlet blokk. Massen av forhenværende nazister skal splittes. Man vil skape garantier mot en gjentagelse av det som skjedde sist. Men målet er at den store massen av medløpere skal føres tilbake til samfunnet.

De-nazifiseringen var vinteren 45—46 det alt overskyggende indre-politiske problem, og kommer vel til å være det en god tid framover. Det gjelder om å finne en mellomvei. Nazistene bør behandles uten noen falsk sentimentalitet. Men på den annen side må man hindre at de sveises sammen eller blir liggende samfunnet til byrde som en slags pariakaste. Jeg har undersøkt forholdene i en del byer og landkommuner, og det viste seg at mellom 10 og 23 prosent av befolkningen i den stemmeberettigede alder hadde vært partimedlemmer. I Württemberg regnet man med at omtrent halvparten av befolkningen kom til å bli rammet av de-nazifiseringen, direkte eller indirekte. I Bayern blir det litt mer enn halvparten.

En ting er de store retningslinjer. En annen ting er hvordan de praktiseres. Man skal være klar over at i praksis finnes det alltid smutthull. Etter at «lov nr. 8» var trådt i kraft, hendte det gang på gang at en nazist «avskjediget» seg selv, for å fortsette som «vanlig arbeider» eller «bokholder» med tusen mark om måneden og med en stråmann som formell leder av bedriften. Slike misforhold har lettest kunnet ryddes opp i hvor det fantes effektive fagforeninger og bedriftsråd. Det har også forekommet tilfelle hvor militærregjeringen gjeninnsatte bedriftsledere på tross av at de ikke klarte å renvaske seg overfor den tyske granskingsnemnda. Omvendt hadde man tilfelle hvor tidligere medlemmer av arbeiderbevegelsen som ble utskrevet til Waffen-SS i krigens siste fase, ble nektet den rehabilitering som de tyske antinazister ville gi dem. Både allierte og tyske myndigheter har vist slapphet når nazister lurte seg unna i søndags- eller kveldsarbeid ved oppryddingen. Mange steder var det en tendens til å ta retts-

statens prinsipper noe for bokstavelig. Og så hadde man det vanskelige problemet med alle dem som påsto de var tvunget til å gjøre både det ene og annet. Skarpretteren i München var blant dem som hevdet han måtte bli medlem for ikke å miste jobben. Det ble godtatt. Han fikk fortsette, selv om arbeidet nå ble mindre anstrengende og vel også mindre innbringende enn under Hitler. Det kan forsåvidt være det samme. Man behøver ikke å være demokrat for å være skarpretter.

Og hva med ungdommen?

De-nazifiseringen, den politiske og moralske avlusing, er selvfølgelig ikke bare en politisk og rettslig oppgave. Skal problemet løses, må man mestre forsyningssituasjonen, gjenreise en effektiv administrasjon og sterke demokratiske organisasjoner, og skape et normalt samfunnsliv i den utstrekning det lar seg gjøre. Spørsmålet har imidlertid også en annen side. Det store flertall av befolkningen, og ikke minst den unge slekt, må vinnes for et fredelig og demokratisk samfunnssyn. Vil man sikre seg mot nazistiske tilbakefall, må man vinne kampen om den tyske ungdom.

Først har man barna. De representerer ikke det alvorligste problem. De er preget av det som er skjedd, men de er ennå ikke helt ødelagt. De kan formes av den nye skolen som man er i ferd med å bygge opp. På det område ble det i løpet av meget kort tid utrettet mer enn en kunne ventet.

I begynnelsen av 1946 ble det i München foretatt en interessant undersøkelse blant en gruppe skoleungdom fra 10 år og oppover. De hadde alle vært med i Hitler-Jugend. Idretten likte de, men de likte ikke det at de var nødt til å delta i tjenesten. De spurte alle etter mer skolegang og skolemateriell, og ville gjerne med i en eller annen forening i fritiden. Religionsundervisningen var de ikke begeistret for. Ingen likte polakkene, på tross av at de fleste aldri hadde møtt en polakk annet enn på trikken eller på gaten. På den annen side fantes det bare i få tilfelle noen bestemt aversjon mot jødene. De fleste sa at de aldri hadde hatt kontakt med jøder. Men de syntes det var galt

at tyskerne hadde behandlet jødene slik som de hadde gjort. De hadde samme rett til å leve som folk ellers. Denne undersøkelsen — som ble foretatt av amerikanske eksperter — gir ikke noe fullstendig bilde, men viser at situasjonen ikke er håpløs.

Dernest har en ungdommen i pubertetsalderen, som i en sammenbrudds- og overgangstid kanskje er mest utsatt for destruktive og demoraliserende innflytelser. Den tredje kategori består av de som er i alderen mellom 18 og 30—35 år, blant dem hovedmassen av soldatene som er kommet hjem eller som ennå venter på å bli sendt hjem. Denne ungdom har ikke noen demokratisk erfaring. For guttenes vedkommende er den dessuten redusert slik at det må sette meget sterke spor i den framtidige utvikling. Det er et ungdomsproblem og samtidig et kvinneproblem. Tyskland har fått et voldsomt kvinneoverskudd. Man vet ennå ikke hva de endelige tall blir. Mange steder regner man med at det er 180 kvinner pr. 100 menn. Tar man hele befolkningen i alderen 14—65 år, blir forholdet 1,51 : 1. Misforholdet er imidlertid langt større når det gjelder de ganske unge. Jeg har gransket en statistikk som skriver seg fra borgermesterembetet i Berlin-Treptow, og som ble utarbeidet i slutten av januar 1946. Tallene viser at det i aldersgruppe 19—21 år er 6 jenter for hver gutt. For 18-åringene er forholdet 3 : 1, og for syttenåringene 2 : 1. Forholdet kommer til å forskyves en del når resten av krigsfangene er kommet hjem, men tendensen er ille nok.

En annen statistikk skriver seg fra det sentrale arbeidskontor for Westfalen-Lippe. I 1938 fantes der 1 293 000 registrerte mannlige arbeidere og funksjonærer. I desember 1945 lå tallet bare litt lavere: 1 122 000. Av arbeidere under 18 år hadde man i 1938 136 000 og i vinter 133 000. Tallet for aldersklassen 19—42 år var imidlertid gått tilbake fra 889 000 til 553 000. Aldersgruppen over 42 år viste derimot en stigning fra 268 000 til 436 000. For kvinnelige arbeidere og funksjonærer var totaltallet i denne landsdel gått opp fra 447 000 til 521 000, med en økning på et par tusen for de ganske unge, 34 000 for aldersgruppen mellom 19 og 42, og 37 000 for de eldre. Det mest iøynefallende ved disse tall er jo at det mangler 300 000 arbeidere

i alderen mellom 19 og 42 år. Enda kommer noen tilbake fra fangenskapet. Det sentrale arbeidskontor var imidlertid på det rene med at tallet på dem som *ikke* kom til å vende hjem, for Westfalen-Lippes vedkommende lå *over* 300 000. Hva det vil si er ikke vanskelig å forstå. 300 000 kvinner kan ikke gifte seg. De må finne sin plass i næringslivet. Hele den mannlige befolkning «førgubbas».

Man regner med at det i årene 1941—44 fantes om lag 10 millioner tyske menn i alderen 18—35 år. Videre kan man regne med at tre fjerdeparter av de falne tilhørte disse årsklassene. Det betyr at tallet er gått ned med om lag 2,5 millioner eller 25 prosent. Ytterligere 25—30 prosent av dem er fremdeles i fangenskap utenfor Tysklands grenser. Videre kan man gå ut fra at 10 prosent er rammet av varig krigs-invaliditet. Det betyr at man har 3,5 istedenfor 10 millioner unge arbeidsføre menn. Når krigsfangene vender hjem, vil tallet stige til 6 millioner.

Jeg har ikke tenkt å drøfte de samfunnsmessige konsekvenser på lengre sikt. Jeg skal prøve å gi svar på spørsmålet om hva som nå foregår blant den sterkt reduserte tyske ungdom. Der foregår mange høyst betenkelige ting. De unge guttene vil mange ganger ikke arbeide. De stjeler og vagabonderer. De drikker når de kan få noe å drikke, og seksuelle utskeielser er ikke noen sjeldenhet. Ikke minst blant de guttene som er flyktninger, har det vært en del tilløp til bandevesen.

Blant jentene har prostitusjonen økt sterkt, og det vrimler av «sjokolade-ludder». Fra amerikansk side ble det i desember 1945 offentliggjort en gjetning som gikk ut på at det skulle være 100 000 prostituerte i Berlin (fem ganger så mange som før krigen) og dessuten 250 000 «amatører». Jeg tror tallene er overdrevne, men de er skremmende nok, selv om de reduseres til det halve. I den amerikanske rapport ble det henvist til den seksualmoral som ble preket i det tredje rike. Det er en faktor som en må ta med i betraktning, men mangel på mat og brensel spiller nok den største rolle. Faktum er iallfall at det rår lite oppbyggelige forhold. Offisielle tall fra Berlin går ut på at fire promille av befolkningen lider av kjønnssykdom. Det virkelige tall ligger meget høyere. Og det gjelder ikke bare Berlin. Over alt er det

ganske unge jenter — 15- og 16-åringer — som leter etter faren til barnet de venter eller har fått. I en liten nord-bayersk by offentliggjorde overborgermesteren i begynnelsen av september 45 en kunngjøring hvor det sto: «Avbrytelse av svangerskap som følge av voldtekt er i alminnelighet ikke tillatt. Unntak bare etter myndighetenes godkjenning. Nærmere opplysninger ved henvendelse til stadsfysikus eller overborgermesteren.»

Politisk er situasjonen den at de allierte av og til oppdager noen «illegale» ungdomsgrupper. De oppfattes gjerne som naziseller (eller som varulvflokker, fordi det nå endelig skal finnes noen av arten), men de er det ikke alltid. De behøver forresten ikke å være det, selv om de har klipt håret av noen piker som flyr med allierte. Oftest dreier det seg om gutter som har samlet seg omkring en ung offiser eller en tidligere ungdomsleder. Det er atskillig romantikk forbundet med disse gruppedannelsene. De har en latent nasjonalistisk tendens. Men de likner mange ganger mer på Wandervögel enn på Hitler-Jugend. De er ikke noen større fare i og for seg. Men de kan fanges opp og misbrukes av en bevisst nasjonalistisk og militaristisk bevegelse, om en slik oppstår. Det er derfor naturlig at de allierte er på vakt. Hva man kan diskutere er imidlertid om ikke 15 års gutter heller burde sendes på en eller annen oppdragelsesanstalt istedenfor å dømmes til flere års fengsel, slik som det bl. a. skjedde i Coburg i begynnelsen av februar 1946.

Forholdsvis alvorlig er faren for at den akademiske ungdom enda en gang blir preget av nasjonalistiske og militaristiske krefter. Det har vært foretatt en utrensking blant professorene før universitetene ble satt i gang igjen. Men den utrenskingen var ikke grundig nok. Ved universitetet i Erlangen ble f. eks. en professor som var partimedlem fra 1933, satt til å avgjøre hvilke søkere som skulle få adgang til det medisinske fakultet. Det gikk slik som ved andre høgskoler, nemlig at aktive offiserer ble meget sterkt representert blant studentene. Og nettopp i Erlangen laget disse offisers-studentene bråk da pastor Niemöller holdt et foredrag i slutten av januar 46. Niemöller var omstridt blant tyske anti-nazister, og mange hadde vanskelig for å godta hans teologiske behandling av skyldspørsmålet. Protestene i

Erlangen hadde imidlertid avgjort nasjonalistisk karakter. Den bayerske regjering forlangte at det straks skulle foretas en ny gransking av studentenes forhold. Militaristiske og nazistiske elementer skulle utvises. Det hørtes bra ut, men i virkeligheten skjedde intet. Intermessoet i Erlangen, som ikke var enestående, representerte en oppfordring til å følge utviklingen ved høgskolene med våkne øyne. Anti-nazister (og allierte) må være blottet for all fornuft, hvis de finner seg i at offentlige midler enda en gang brukes til å oppdra en akademisk ungdom som er antidemokratisk og nasjonalistisk.

De tendenser jeg har antydet er ikke typiske for hele den tyske ungdom. Dannelsen av potentielt nasjonalistiske grupper har — iallfall foreløpig — en temmelig sekterisk karakter. Meget mer typisk er den store tomhet som preger de tidligere medlemmer av Hitler-Jugend, og den store massen av «Heimkehrer». De dro ut for å erobre verden. Nå er de hjemme igjen, og har mistet troen på sitt fedreland.

En skal vokte seg for generaliseringer. Der finnes også noen som nettopp nå oppdager fedrelandet, uten støvletramp og trommeslag. Det er galt å tro at ungdomsproblemet er det vesentlige ved de-nazifiseringen. Provinsialforvaltningen i Brandenburg fattet et fornuftig vedtak i begynnelsen av desember 45 da den bestemte at alminnelig medlemskap i Hitler-Jugend *ikke* skulle likestilles med deltagelse i andre nazistiske organisasjoner. Jeg tror man kan gå lenger og si at de verste nazister fins ikke blant dem som så å si er vokst inn i nazismen, men blant dem som allerede var nazister da Hitler kom til makten. Det er mellomgenerasjonen fra 30 til 45 år.

Men blant de yngre er det selvsagt mange som har tatt alvorlig skade av tolv års nazistisk påvirkning. Det betyr ikke at de er blitt banditter alle sammen. Det betyr heller ikke at man uten videre kan fordømme dem og erklære seg ferdig med dem. I virkeligheten er det vel slik at en må bebreide de eldre mer enn de ganske unge. De som var barn da Hitler kom til makten, kan ikke ha husket stort av forholdene før 1933. Og det de husket, var ikke alltid oppløftende. Det var krisedemokratiet med arbeidsløshet, slagsmål og oppløsning. De ble

presset inn i den nazistiske ungdomsbevegelsen. De fleste lærere underviste dem slik som nazistene ønsket. Det var de eldre som gjorde dem til nazister. Noen få overvant påvirkningen ved egen kraft eller ved eldre venners hjelp. De fleste så slett ikke noe alternativ. De syntes ikke at de hadde noe å velge mellom. Nå er alt brutt sammen.

Mange av de unge er tause for godt. Mange av de andre er blitt fåmælt. De har gjennomgått meget. Ikke alle levde høyt på de undertrykte folks bekostning. Mange var ved fronten. De så sine kamerater gå til grunne. Barn ble menn. Gutter i 17 års alderen snakker om skrekkelige krigsopplevelser som om det var helt dagligdagse ting. De som er 25 år nå, har vært soldater i 8 år. Noen har vært innkalt enda lenger, når man regner med arbeidstjenesten.

Soldatene vender hjem. Huset hvor de har vokst opp, er i mange tilfelle borte. Hvis de har hatt hellet med seg, er de ennå i besiddelse av armer og ben. Ellers er det faktisk ikke stort de har igjen. De går kledd i en blanding av Wehrmacht-filler og sivile plagg, som de har tigget sammen. Det er ikke noen arbeidsplass som venter på dem. De som hadde en jente eller ung kone, kan også regne med at en fremmed soldat eller en annen mann har tatt deres plass.

Denne ungdom har ikke mange illusjoner i behold. Den tror ikke lenger på noen ting. Hvordan var det 17-åringen sa til en kvinnelig amerikansk korrespondent? — «Jeg misunner dem som fremdeles kan tro på noe, selv om det er Hitler de tror på. Da har de tross alt noe de kan holde seg til. Jeg har intet, absolutt intet.»

Og så får de høre at det er *dem* som skal stemples som de verste nazister. Folk fra den generasjon som førte dem ut i elendigheten oppkaster seg til dommere over ungdommen. Gamle menn, som gjorde fiasko under Weimar-perioden og som den gangen da de var femten år yngre enn de er i dag, ikke kunne få seg til å slåss for sin sak, skal belære dem om demokratiets styrke og fortreffelighet. Jeg gjentar at man skal være på vakt mot generaliseringer. Det fins naturligvis unge mennesker som ikke har hatt så vanskelig for å finne seg til rette i de nye for-

hold og som allerede har funnet kontakten med de eldre. Men den stemningsmessige situasjon jeg har antydet gir likevel noe av det vesentlige.

Blant dem som preges av den store tomhet er det noen som trekkes ned i forbrytelsen. Andre søker de fornøyelser de kan få. De vil ta igjen det de har mistet. Men der er også dem som gripes av fortvilelse over at det er så vanskelig å finne et nytt holdepunkt. Enkelte reiser seg i protest og sier til de gamle: «Hva gir dere rett til å kritisere oss? Det er vi som har grunn til å anklage dere.» Det behøver ikke å være de verste som forsvarer seg ved å angripe.

I desember 1945 ble ungdommens protest utløst ved en artikkel som sto i Weser-Kurier, den tyske avisen i Bremen. Artiklen handlet om den hjemvendte «Landsknecht Schmidt», som hadde vent seg til soldaterlivet slik at det han nå savnet mest av alt, var selve krigen. Han hatet den *tapte* krig. Han ventet på neste sjanse til å få slåss, enten det nå ble i en tredje verdenskrig eller i en tysk borgerkrig. Det sto mange harde ord i den artikkelen, ord som i altfor høy grad kom «ovenfra». Konklusjonen var at landsknektene burde kommanderes til å arbeide, uten kommando var de likevel ikke lenger i stand til å utrette noe fornuftig. Denne artikkel trakk etter seg en flom av brev til redaksjonen. Intet av det avisen før hadde skrevet, hadde resultert i så mange brev fra leserne. Det var i seg selv et godt tegn. Det sto ikke bare godt i brevene, men de var meget lærerike.

En hel del av brevskriverne var personlig fornærmet. Noen syntes at man «misbrukte de demokratiske friheter» når noe slikt kunne gjengis på trykk. En skrev til og med: «Diskusjon er nonsens, man kan jo likevel ikke snakke artikkelskriveren vekk fra hans hat mot soldaten.» En stor del av dem som protesterte, spurte redaksjonens medlemmer om noen av dem hadde nærkamp-medaljen eller infanteriets storm-merke eller andre utmerkelser. Bare den som selv hadde vært med i krigen, hadde rett til å delta i diskusjonen om «Landsknecht Schmidt». En som var ille til å skryte av sitt storm-merke, ble imidlertid motsagt av en «feldwebel» med både jernkorset og det tyske kors i gull. Han framholdt at man ikke behøvde å være litterat eller freds-

apostel for å hate krigen. Et slikt hat var i løpet av krigen oppstått hos mange soldater og offiserer. Han siterte noe hans bataljonssjef, innehaver av ridderkorset, hadde sagt til ham: «Det er ikke så lett å gi ordrer som fører til at andre mennesker blir drept. Især når en har forstått hvilken forbrytelse det er. Jeg er nødt til å drikke meg full for å få ro om natten for de døde som jeg har på min samvittighet.»

Denne feldwebel var blitt motstander av krig, ikke på grunn av feighet, men på grunn av en moralsk følelse som var oppstått under inntrykk av krigsopplevelsene. En lang rekke av brevskriverne avslørte imidlertid at de ennå ikke hadde forstått noe av det hele. En skrev at Göring var idiot, fordi han ikke hadde satt fart i produksjonen av et bestemt våpen. En annen kalte de ledende tyske militære for svin, fordi de, som han sa, hadde falt soldatene og arbeiderne i ryggen. En tredje skrev at om «disse banditter» bare hadde villet gjøre sin plikt, «så hadde vi aldri tapt krigen». Hadde man bare hatt disse uttalelser å holde seg til, ville det vært en bekreftelse på artikkelskriverens påstand om at det de hatet, var ikke krigen, men den tapte krig.

Brevene viste at mange av de hjemvendte soldater ennå ikke hadde nådd fram til noen forstandig vurdering av den krigen som ble iverksatt av de nazistiske makthavere og munnet ut i Nazi-Tysklands sammenbrudd. De oppfattet artiklen som en diffamering av «mennesker som i årevis har satt livet inn for fedrelandet». Vi kjempet i god tro, sa noen, for vårt fedreland, vår mor, vår kone og vårt barn. En annen skrev at selv om man hadde tapt krigen, og selv om den tyske soldat var blitt misbrukt av en stormannsgal ledelse, så hadde man likevel all grunn til å være stolt av den innsats soldatene hadde gjort. En annen igjen fortalte at han betraktet hvert minutt av de seks år han hadde vært soldat, som en hån mot de mest primitive menneskelige rettigheter.

Det syntes tydelig å framgå av brevene — det var flere hundre av dem — at størsteparten av de hjemvendte soldater ikke ønsket noen ny krig. Vi vil ikke vite mer av prøyssisk militarisme og kadaverdisiplin, skrev en, og han la til at han kom til å slå til den som ville begynne på galskapen igjen. En annen

skrev at han og hans kamerater hadde fått mer enn nok. Her er noen flere sitater: «Vi hater krigen.» — «Vi er alle opptatt av tanken på fred.» — «Vi vil gjøre vårt arbeid og oppfylle de forpliktelser vi har overfor vår familie.» — «Vi vil ikke vite noe av frikorps og denslags.»

Men det annet syn var også representert. En av brevskriverne konstaterte at det var mange dimitterte soldater fra de annekterte områder som stadig lekte med tanken om å få en sjanse ved å delta i et kommende storoppgjør, på den ene eller annen side, slik at de kunne vinne sitt hjemsted tilbake. De var ikke tilgjengelig for fornuftige argumenter. En underoffiser som hadde fått amputert det ene benet, skrev: «Kanskje De har rett når De skriver at vi ikke hater krigen. Men enda mindre hater vi den tapte krig. *Vi* har nemlig ikke tapt krigen. Hvis det blir krig mellom vestmaktene og Russland, ville De da være villig til å hjelpe, dersom dette kunne resultere i at tyskerne fra østområdene fikk tilbake sin bygd, sitt hus og sin gård? Hvis ikke, er De en feiging.» En annen igjen sa at krig mellom vestmaktene og Sovjet-Samveldet bare var et fantasifoster. Flertallet av de hjemvendte var klar over, hevdet han, at enhver ny krig bare ville øke elendigheten.

Nesten alle de som skrev protesterte mot at man skulle behøve å kommandere de hjemvendte soldater til å arbeide. De sa de var trette av å bli kommandert, og at de mer enn gjerne ville ta fatt. En skrev: «Selv i det mest forbitrede landsknekthjerte lever viljen til liv, troen på retten og håpet på gjennoppbyggingen. Vi vil gjerne gå veien fram. La oss ikke bli stående alene på denne vei.» En annen ba om at man måtte være tålmodig. Det tok tid før ungdommen fikk vent seg til de nye forhold og ble i stand til å gjøre sin innsats. Han slo til lyd for å danne frivillige arbeidsgrupper som skulle tildeles bestemte oppgaver ved gjenreisingen. Atter en annen var kommet så langt at han slo fast: «Vi venter ikke på noen tredje verdenskrig. Vi vil heller ikke slåss som tyskere mot tyskere. Vi har bare ett ønske, og det er at vi ikke skal behøve å vente på noen kommando, men får høve til selv å kunne delta ved oppbyggingen av et sant demokrati.»

Referatet av denne «diskusjon» etterlater kanskje ikke noe særlig klart bilde. Men virkeligheten er heller ikke alltid klar. Hva skal man så gjøre med denne ungdom? Det har stått i mange artikler, og det sies av mange tyske foredragsholdere, at ungdommen må vekk fra gatene og over i arbeid, helst produktivt arbeid. Men selv om det bare gjelder opprydding blant ruinene, så er det bedre enn lediggang. Mange steder i Tyskland var man kommet inn i en blindgate ved at opprydding til å begynne med bare ble brukt som et slags straffearbeid for nazi-aktivistene. Det førte til at selve oppryddingen i folks bevissthet fikk noe vanærende over seg. Hamburg trengte arbeidskraft utover den som fantes på stedet. I Lübeck fantes det ledige, bygningsarbeidere og andre, blant dem mange fagorganiserte. De ble kjørt over til Hamburg, men der fikk de oppleve at folk skjelte dem ut for å være nazister, eller kanskje endog spyttet på dem. En videre følge av dette var at de dro til arbeidskontoret i Lübeck og forlangte at det skulle skrives ut nazi-aktivister i deres sted. Som om landet noensinne skulle kunne gjenreises bare ved nazi-innsats. Det var en horribel begrepsforvirring som gjorde seg gjeldende. Det ble gjort altfor lite for å overvinne den.

De nye tyske myndigheter var opptatt av å få satt ungdommen i arbeid. Men det var ikke lett. Det rår mangel på fagarbeidere. Den alt overveiende del av de unge har aldri lært noen ting. En stor del av de hjemvendte har aldri vært annet enn soldater. Det trengs massevis av yrkesopplærings- og omskolingskurser. Individuelle læreguttplasser strekker ikke til. I Berlin var det 30 000 unge som ville bli læregutter i forskjellige fag, men bedriftene kunne bare motta 10 000. Enkelte steder kom man tidlig i gang med kurser. Som oftest manglet man imidlertid lokaler, materiale, lærere. Noen steder gikk man nye veier. De kommunale arbeidskontorer fikk f. eks. byggefirmaene til å overta et bestemt antall «Heimkehrer». Det ble truffet en avtale om at de skulle få hjelpearbeiderlønnen, som var 70 pfennig timen. Læretiden ble satt til to år. Men de som var flinke, kunne melde seg til svenneprøven allerede etter ett eller halvannet år.

Arbeid er kanskje det viktigste. Men det er ikke det hele. Meget avhenger av den opplysningsvirksomhet som blir drevet

med tanke på den unge generasjon. De som skjønner hvor skoen trykker, vet at de nye partier og den mer eller mindre alliert-dirigerte pressen har vanskelig for å finne fram til det språket som den tyske ungdom forstår. Det hjelper ikke med aldri så mange talemåter om at «vi må vinne ungdommen». Det går iallfall ikke an å tale til ungdommen som om den bare besto av banditter og håpløse nazi-terrorister. Man må tvert om skjelne klart mellom et forbrytersk regime og en opprinnelig ungdommelig idealisme som ble misbrukt av dette regimes propagandister og forførere.

Jeg skal ikke gjøre den tyske ungdom bedre enn den er. Men jeg vil gjerne den skal bli bedre. En del av arbeidsgrunnlaget ligger i den ting at ungdommen har fått nok av propaganda. Den er også mistenksom overfor «partipolitikk». Den har ikke lett for å forstå slagordene fra tiden før 1933. Men den er mottagelig for et realistisk språk. Den tåler — og den bør tåle — at man opplyser den om de faktiske forhold, uten noe forsøk på lettkjøpt idealisering. Det betyr ikke at ungdommen skal holdes nede i svart pessimisme. Den trenger et perspektiv, et mål å begeistres for, en «ny tro», om man så vil. Er ikke arbeidet med å bygge landet opp igjen en stor oppgave som appellerer til sann heroisme? Især hvis denne oppbygging gis et européisk perspektiv, slik at den tyske ungdom får et over-nasjonalt mål å orientere seg mot. Den bør vite at tyskerne skal få en plass i den nye verden ikke militært, men økonomisk og kulturelt.

Jeg har et bestemt inntrykk av at man bør tale mindre om abstrakt demokrati og mer om de grunnleggende menneskelige verdier, rettigheter og forpliktelser, om anstendighet, renslighet, sannhet og rettferd. Nürnberg-prosessen gir en mengde av omskoleringsmateriale, bare det brukes på den rette måten. Jeg vet om mer enn én tysk ungdom som har sagt at det de mest av alt forakter, er de nazistiske ledere slik de blir avslørt og slik de har avslørt seg selv.

Omsider vil det vokse fram nye ledere for den unge generasjon. Inntil så skjer, bør de unge hjelpes med å komme til klarhet. Man bør appellere til deres ansvarsfølelse. Den er ikke helt borte.

Det er et stort spørsmål om okkupasjonsmaktene gjør rett i å motsette seg dannelsen av politiske ungdomsorganisasjoner. Religiøse ungdomssammenslutninger er kommet i gang i de vestlige soner. Men det er behov for andre foreninger. Arbeiderbevegelsen burde få rett til å danne egne ungdomslag. Enkelte steder har okkupasjonsmyndighetene ikke tatt det så nøye med de sentrale direktiver og gitt tillatelse til å starte foreninger med en «politisk» bakgrunn. Tilslutningen og interessen var lovende.

Idretten kom godt i gang i de vestlige soner. Foreløpig er virksomheten begrenset til et større eller mindre lokalt område, og okkupasjonsmyndighetene forlangte selvsagt at styrene skulle renses for nazister. Denne utrensking har latt seg gjennomføre i løpet av forbausende kort tid. De nye eller gjenreiste foreninger fikk stor tilslutning. I en by som Lübeck hadde idrettskretsen vel 10 000 medlemmer allerede i slutten av desember 45. De allierte har øvd en gunstig innflytelse på den nye idrett ved å insistere på at den ikke må militariseres, og videre ved å kreve at alle foreninger må stå tilsluttet samme forbund. Før Hitler fantes det en meget sterk arbeider-idrettsbevegelse i Tyskland. En hel del av dens tillitsmenn var konservative nok til å beklage at de måtte gå sammen med de «borgerlige». For idretten og ungdommen er den kurs man er blitt «påtvunget», fornuftig. Dessuten er det slik at arbeider-idrettsmennene i stor utstrekning har overtatt ledelsen av de samlede forbund. En får håpe at den politiske oppkløving blir begrenset også på andre felter. Det er ingen mening i at frimerkesamlere og kanin-oppdrettere organiserer seg etter parti-politiske skillelinjer.

I den russiske sone har man forløpig ikke fått noen idrettsorganisasjon. I Berlin og andre byer tok kommunen seg av idretten. Alle interesserte kunne delta, men man hadde ikke noen fast organisasjonsmessig ramme. Tilslutningen til denne kommunale idrett var imidlertid ikke tilfredsstillende. Derimot synes man i en rekke tilfelle å ha gjort gode erfaringer med de kommunale ungdomsutvalg som arrangerte sammenkomster, foredrag og drev studievirksomhet. Slike utvalg finnes også i vestsonene. For østsonens vedkommende begynte man dessuten i mars 46 å organisere en samlet «fri tysk ungdom».

De tyske kommuner er fattige. De må likevel avse midler til studiesirkler og liknende arbeid blant ungdommen. Der er mangel på hus, men lokaler til ungdommen er et av de behov som først og fremst må tilgodeses. I en mellomstor by hadde den dyktige prest som var formann for vergerådet, innkalt en av de mange løsgjengere i 16 års alderen. Gutten sa: «Men hva skal jeg bruke min fritid til? Hvor skal jeg gå hen? Jeg har jo ikke noe sted å gå.»

Eliten er kommet atskillig lenger. En del sosialistisk ungdom har begynt å samles, selv om bevegelsen ennå ikke er legalisert. Det pågår vesentlige, alvorlige diskusjoner blant ungdom som sokner til den kristelig-demokratiske union. Noen av de unge begynte mot slutten av 1945 å gi ut tidsskrifter. Et av de nye bladene som ble gitt ut i Berlin, heter «Horizont». En av de viktigste medarbeiderne — en 17-åring — hadde vært formann for en illegal «frihetsgruppe av tyske gymnasiaster». Et annet tidsskrift heter «Neues Leben». I det første numret av dette bladet sto det at man ville gå inn for å rydde vekk alt som fantes av grus, på gatene og i hodene, for å skape «et nytt liv, hvis innhold består av alt det store og vakre som kulturen og sivilisasjonen kan gi oss». Det var et lovende program.

Okkupasjon og okkupasjon.

Allerede før krigen var slutt og like etter kapitulasjonen pågikk det i tyske emigrantkretser ganske livlige diskusjoner omkring «det nye quisling-problemet». Jeg opplevde en rekke slike diskusjoner i Stockholm. De var gjerne preget av innlegg fra folk som mente anti-nazistene burde vise den største forsiktighet slik at de ikke kom til å spille rollen som quislinger. Når man ser bort fra ekstremt nasjonalistiske standpunkter, som også var representert, gikk nok oppfatningen hos de fleste ut på at man burde passe på ikke å bli *avhengig* av okkupasjonsmaktene.

Diskusjonene hadde ikke alltid så meget med virkeligheten å gjøre. De var heller ikke fri for ondartede beskyldninger. Slik har det alltid vært blant emigranter. Jeg husker særlig godt hva som hendte da et par av mine tyske venner gjennom sine internasjonale fagforenings-forbindelser og ved hjelp av amerikanske kontakter fikk reise hjem en måned etter kapitulasjonen, mens de alliertes generelle — etter min mening gale — retningslinje gikk ut på at flyktningene måtte vente et år før de fikk tillatelse til å vende tilbake. De som reiste ble av noen stemplet som «agenter for den amerikanske imperialisme». En annen var reist illegalt allerede før krigen var slutt. Om ham het det seg også at han var «kjøpt». Siden kunne en høre fantasifulle beretninger om at han «mishandlet tyske arbeidere».

Det var emigrantenes dom, eller rettere sagt slik var dommen blant en del av emigrantene. I Tyskland så man annerledes på det. Da jeg traff igjen de to som var reist i juni 45, satt de som medlemmer av redaksjonen i en av de nye tyske aviser. Det var

ved Gud ingen quisling-avis. De to redaktører var kommet til Tyskland ved de alliertes hjelp. Hvordan skulle de ellers ha kommet hjem? Han som reiste fra Stockholm før krigen sluttet, gjorde rede for sitt aktivt anti-nazistiske arbeid da han kom til den by hvor han skulle bo. Resultatet var at han ble valt til partisekretær.

Det slo meg at det problemet som hadde beskjeftiget emigrantkretser i Stockholm og andre steder, faktisk ikke eksisterte i selve Tyskland. Jeg regner ikke med nazistene. Blant antinazistene betraktet man det som den mest naturlige sak av verden at folk overtok funksjoner i samråd med og etter formell bekreftelse av de allierte militærregjeringer. Det var en realistisk måte å se tingene på. Noen tysk regjering fantes ikke. Militærregjeringen var den eneste myndighet som kunne sette inn nye folk i administrasjonen. Antinazistene trakk derav den fornuftige slutning at det gjaldt å sørge for at de rette menn ble anbrakt på de rette plasser. For det var jo slik at militærregjeringene handlet på vegne av de allierte stormakter som hadde knust hitlerismen. De hadde bombet Tyskland, men de hadde ikke overfalt det. De var ikke nazister, hva de enn ellers kunne være.

Blant den øvrige tyske befolkning — de mange passive og indifferente — kunne en nok støte på atskillig kritikk av de nye myndigheter som ble utnevnt av de allierte. Men kritikken berodde som oftest ikke på at vedkommende var oppnevnt av de allierte. Det nasjonale moment spilte til å begynne med praktisk talt ikke noen rolle. Tvert om, det var tendenser i retning av at nasjonalismen ble avløst av holdningsløshet og selvoppgivelse. Det utelukker ikke at nasjonalistiske argumenter kan komme til å spille en rolle på et senere tidspunkt. En viss forskyvning i den retning har allerede kunnet spores.

Foreløpig har hovedtendensen imidlertid vært en annen. Det var slik at tyskerne gikk til militær-regjeringen selv etter at de hadde fått tydelig beskjed om at de skulle henvende seg til vedkommende *tyske* kontor. Det gjorde et visst inntrykk på meg hva jeg så ved militærregjeringens bygning da jeg kom til Bremen i begynnelsen av november 45. Huset ble bevoktet av det nye *tyske* politi. Det var det første. Og det annet var at disse tyske

politifolkene sto der og avviste sine landsmenn, ga dem beskjed om at de værsågod skulle henvende seg til vedkommende tyske «Amt». Bortsett fra alt annet, må en spørre seg selv om Terboven i Norge eller Seyss-Inquart i Nederland — for ikke å snakke om Frank i Polen — ville våget å la seg bevokte av «innfødt» politi. Og om de anstrengte seg for å styrke nasjonale myndigheter på bekostning av den tyske administrasjon!

Under den tyske okkupasjon var hovedtendensen den at stadig mer makt og innflytelse skulle konsentreres hos besettelsesmakten. Hos de allierte er det omvendt. Deres prinsipp går ut på at de etter hvert vil gjøre seg selv overflødig. Det behøver ikke å bero på lutter idealisme og uselviskhet. Men det er iallfall noe ganske annet enn den nazistiske politikken.

De tyske nazister kom til de okkuperte land som overfalls- og erobringsmenn. De utbyttet de okkuperte, arresterte deres beste menn, kvalte tale- og pressefriheten, tvang på dem et fremmed styre og, i den utstrekning det lot seg gjøre, også en fremmed ideologi. De allierte la tunge byrder på tyskerne. Men de befridde dem også fra krig og nazisme. De kunne vise tilbøyeligheter i retning av å opptre som «herrefolk». Men de kom ikke for å sulte tyskerne i hjel. De skaffet dem mat, for lite, men dog mat. Det gjelder også for østsonen. Ellers ville berlinerne og folk i Leipzig og Dresden ha sultet ihjel sommeren 45. De allierte arresterte ikke de beste menn, men slapp dem ut av konsentrasjonsleirene — de som hadde overlevd redslene. De allierte kunne nok ta fra Tyskland maskiner og markeder, men de ville ikke at folket skulle gå til grunne.

Da den amerikanske politikken i Bayern ble revidert i september 45, fikk sosialdemokratene beskjed om at man ville ha dem til å overta hovedansvaret i den nye regjering. De sosialdemokratiske representanter var ikke særlig begeistret. De ville heller hatt en jevn fordeling av ansvaret inntil det var holdt valg. Man lot dem forstå at de ikke måtte vike unna, det ville kunne bli betraktet som sabotasje. Da aksepterte de tilbudet. Men de gjorde det ikke av frykt for å bli fengslet. For dem var det om å gjøre å få det best mulige ut av situasjonen uten at samarbeidet med de allierte myndigheter gikk i stykker. Den engelske orts-

kommandant i en nordtysk by innkalte til første møte i det nyoppnevnte midlertidige bystyre i begynnelsen av desember 45. Sosialdemokratene, som syntes at de hadde fått en altfor svak representasjon, protesterte ved ikke å møte. Da fikk de rekommanderte brev om at dersom de ikke kom neste gang, ville de bli satt inn. Jeg kan ikke skjønne hvorfor de bøyde seg for den truslen. Hadde de vist en fastere holdning, ville den gode oberstløytnant nok blitt nødt til enten å flytte eller å revidere sin besynderlige oppfatning om hvordan demokratiet skulle gjenreises.

La oss imidlertid et øyeblikk tenke tilbake på hva stikkordet «sabotasje» betydde under tyske okkupasjonsforhold. Det var det samme som trusel om dødsdom. Hos de allierte risikerer man ikke stort mer enn å miste jobben, i verste fall å bli satt inn på en ganske god rasjon. De allierte undertrykker ikke pressen. De hjelper den på bena igjen. De støtter gjenreisingen av foreningslivet og av den frie vitenskapelige forsking. De øver kontroll. Det hender nok at noen gjør det vel kommissarisk. Men så er det andre som betrakter seg som venner og hjelpere. Og som *er* det.

Jeg skal ikke prøve å innbille noen at den allierte okkupasjonspolitikken er hevet over enhver kritikk. Men jeg har prøvd å fortelle en hel del tyskere at det iallfall ikke gikk slik som Goebbels forsøkte å innbille dem. Tyskerne er ikke blitt utryddet. Der har heller ikke foregått noen masse-deportering av slavearbeidere. Stillingen var tvert om den at meget var kommet over på tyske hender allerede få måneder etter kapitulasjonen. Forsyningsnemndene, priskontrollen, helsemyndighetene og styrene for de forskjellige kommunikasjoner var rekonstruert få uker etter det totale sammenbruddet. Da det var gått enda noen uker, ble posttrafikken i de enkelte soner åpnet. Tyske domstoler ble gjenopprettet. Aviser kom ut, fagforeninger, partiorganisasjoner og andre sammenslutninger ble bygd opp. På høsten kom skolene i gang igjen. Tyske forlag begynte å gi ut nye bøker. Ved årsskiftet var det kommunale selvstyre gjenopprettet i hele den amerikanske sone. I januar ble de første kommunevalg holdt.

Amerikanerne arbeidet meget bevisst for å få tyskerne til å styre seg selv. I oktober sørget de for at de tre regjeringer innen

sonen ble sluttet sammen i et «Länderrat». I november ble tyske representanter innkalt til en ernæringskonferanse for hele sonen. I desember ble den nye overlandsretten i Württemberg-Baden innsatt. Tysk rettsvesen var blitt ført tilbake til de tre instanser det bygde på før nazistene kom til makten. De tyske justisministrene var ansvarlig for rettsvesenet, amerikanerne innskrenket seg til kontroll av tredje instans. Ved årsskiftet kom transportmidlene under tysk administrasjon. Det ble nedsatt et sentralt økonomisk utvalg for de sør-tyske land, og i Frankfurt møttes eksperter for å drøfte pengesaneringen. Militærregjeringen nøyde seg med å kontrollere regjeringenes arbeid. De lavere instanser fikk sine retningslinjer fra de tyske departementer. Utnevnelsen gikk også over til å bli et tysk regjeringsanliggende. De-nazifiseringen ble overlatt de tyske antinazister. 75 prosent av det nye politi fikk våpen, og det ble delvis satt inn som grensevakt. 31. mars ble telegrambyrået i den amerikanske sone et selvstendig tysk foretagende. 30. juni skal liaison-offiserene trekkes tilbake fra de tyske lisens-aviser.

Mange steder er denne utvikling blitt oppfattet som et bevis på at amerikanerne forbereder en hurtig retrett fra Tyskland. Det står i sterk motsetning til offisielle erklæringer om at man tenker på minst ti års okkupasjon. Men det er riktig nok at amerikanerne vil redusere sine styrker ganske betraktelig. Den som har hatt føling med amerikanske soldater og offiserer, er dessuten på det rene med at de mest av alt er opptatt av å komme hjem. Den stadige omplasering av folk som følger med den hurtige utskifting, er ikke bare av det gode. Den gir den amerikanske okkupasjons-administrasjon mindre fasthet enn den burde ha. Men det er samtidig så at amerikanerne har en velsignet evne til å korrigere sine feil. De får det til å gli allikevel.

Hos engelskmennene har det foregått en liknende utvikling, med gradvis overføring av ansvar og myndighet til tyskerne. Utviklingen har imidlertid gått noe saktere. Det varte helt til januar 46 før den første tyske lisens-avisen kom ut i den engelske sone. De rådgivende utvalg i den engelske sone fikk heller ikke så stort spillerom. Til gjengjeld var det slik at engelskmennene i gjennomsnitt visste mer om tyske forhold enn amerikanerne

gjorde. Engelskmennene hadde «a policy». De hadde orden i sine saker, og gjenoppbyggingen gjorde visse framsteg.

Russerne gikk — som jeg alt har påpekt — sin egen vei, idet de tidlig ga tillatelse til å opprette politiske partier, med egne aviser. Allerede i august—september 45 ble det opprettet en tysk sentraladministrasjon for sonens fem delstater resp. provinser, sammen med den russiske sektor i Berlin. På den annen side var det ikke til å ta feil av at sovjet-myndighetene ga meget strenge instrukser. Det het seg at den russiske øverstkommanderende befalte det og det, og dermed basta. De politiske forhold artet seg annerledes østen- enn vestenfor Elben. Økonomisk artet forholdene seg også annerledes, men i øst ble det satt i gang en planmessig nyreising etter den første, meget betydelige årelating.

Franskmennene gikk i slutten av 1945 inn for et mer indirekte styre i sin sone.

Men sonegrensene lå der som vesentlige hindringer for en rasjonell oppbygging. Oppdelingen i soner, som var foretatt ut fra politiske forhold og ikke ut fra økonomiske overveielser, førte til helt urimelige forhold. Det kunne hende, for å ta ett eksempel blant mange, at folk som led av sukkersyke i én sone, holdt på å gå til grunne ene og alene fordi det ikke lyktes å få over insulin fra en annen sone. Det var også et meningsløst forhold at mens det satt en labour-regjering i London, og sosialister og kommunister hadde flertall i parlamentet i Paris, var det samtidig umulig å få samordnet gjenreisingen av fagbevegelsen i de engelske og franske okkupasjons-soner.

Visse framsteg ble likevel gjort. Høsten 45 kom posttrafikken i gang i hele Tyskland, ved årsskiftet var man kommet så langt at også krigsfangepost ble befordret uten hensyn til sonegrensene. Vareutvekslingen mellom de forskjellige soner gjorde små framsteg. Kontrollrådet i Berlin og dets koordinasjons-komité utarbeidet felles retningslinjer for hvordan rettsvesenet skulle bygges opp og for visse grener av det økonomiske liv. I noen tilfelle oppnåddes også reiselettelser fra en sone til en annen. Disse og andre åtgjerder ga imidlertid ennå ikke noe virkelig svar på spørsmålet om Tyskland skulle få leve videre som nasjonal enhet.

Skilnaden mellom nazistisk og alliert okkupasjon er klar nok. Men der fins også berøringspunkter, iallfall i det ytre. Jeg har berørt plyndringen like etter besettelsen. Den innskrenket seg ikke til østsonen. Jackson sa i sin innledningstale i Nürnberg at man ikke skulle være hyklersk i spørsmålet om «looting». Det ble plyndret i ganske stor utstrekning, og det ble ødelagt ikke så få bøker. Soldatene beroliget gjerne sin samvittighet med å si at det gikk ut over nazistene. Blant amerikanerne i Vest-Tyskland het det at «we liberated some bicycles and sold them at Liège». Visse polske elementer fortsatte med plyndring og andre overgrep. De tok det ikke så nøye med noen menneskeliv heller. Utenfor Bremen ble det f. eks. i midten av desember 45 myrdet en hel flokk tyske sivilister, blant dem den lokale tillitsmann for hjelpeorganisasjonen «Arbeiterwohlfahrt». Fagorganisasjonen i Bremen proklamerte etter denne hending en to minutters symbolsk generalstreik. I sin rapport av 20. februar 46 sa den amerikanske militærguvernør at «gangs of displaced persons continued to be credited with many of the crimes of violence that occurred in January». Han la imidlertid til at det i visse tilfelle dreide seg om såkalte «volksdeutsche» og at tyskere noen ganger hadde kledd seg ut som «displaced persons». I Berlin hendte det at tyske forbrytere opptrådte i russiske uniformer og plyndret og myrdet.

En venn av meg og hans kone foretok mellom jul og nyttår en reise til Berlin, Leipzig og Dresden. I Jüterbog måtte de bli natten over i venterommet. Den tyske stasjonsmester kom inn og sa at han ville ha beskjed dersom det oppsto vanskeligheter med fremmede soldater. En offiser og to soldater sto inne i rommet og hørte hva han sa. De gikk til aksjon med en gang stasjonsmesteren var gått ut. En koffert ble tatt fra en gravid kvinne som var flyktning, og da hun søkte å hindre det, ble hun slått i golvet. En av soldatene hadde tatt fram pistolen og forsynte seg med en koffert til. De forsvant i mørket uten at det tyske jernbanepoliti kunne gjøre noe. Offiseren hadde forholdt seg passiv. Etter at soldatene var forsvunnet satte han opp en slags protokoll. Senere kom kommandanten i følge med russisk og tysk politi. Alle som var i venterommet måtte legitimere seg

og noen måtte gå med. I Falkenberg kom fire soldater inn på jernbanevognen noen minutter før toget skulle til å gå. De reisende ble blendet med lommelykter. Da de fremmede var forsvunnet igjen, konstaterte en av passasjerene at hans koffert var borte. Underveis fra Berlin til Wittenberg ble kofferter og ryggsekker skåret opp og ribbet for mesteparten av innholdet. På strekningen fra Wittenberg til Leipzig begynte en soldat å «visitere» bagasjen til en av passasjerene. Da vedkommende søkte å hindre det, fikk han til svar: «Din fascist!» I selve Wittenberg ble noen av de reisende fratatt sine eiendeler idet de skulle forlate stasjonen.

Jeg satt en kveld på jernbanestasjonen i Fürth ved Nürnberg og ventet på toget til Frankfurt. Foruten meg var det på stasjonen syv amerikanere, som holdt til inne på Railway-Transportkontoret. Plutselig kommer det inn en ung tysker, øyensynlig flyktning og neppe mer enn 19—20 år gammel. Han spør om noen kan tysk, og får et latterbrøl til svar. Så får han forklart at to amerikanske soldater nettopp har pirket ham med bajonetten mellom ribbenene og tatt fra ham klokka. Latteren fortsetter, og mannen blir henvist til det tyske politi i den andre enden av jernbanebygningen. Etter at gutten var gått, moret man seg kostelig ved tanken på at man var blitt kvitt ham så fort, og man visste meget godt at han ikke hadde noen sjanse for å få sin klokke igjen. Rettskjenslen hos disse soldater hadde fått en knekk.

Alt som skjer i den retning kan forklares. Det er barnemat i forhold til det Himmlers bander foretok seg når de herjet. Likevel må man — bortsett fra det problem de allierte soldater representerer når de skal ordnes inn i et normalt liv igjen — se den fare i øynene at det blant tyskerne kan oppstå stemninger av samme art som dem som rådde i de tysk-okkuperte land. Alt nå er det mange som sier at «slik er det nå en gang under okkupasjonsforhold — våre soldater var ikke Guds beste barn, og de andre er det ikke heller». Men dermed er den pedagogiske virkning av avsløringene om de tyske nazisters framferd gått til spille.

Der er selvfølgelig en hel del berøringspunkter mellom forskjellige former for okkupasjon. Da sjefen for militærregjeringen,

en meget hyggelig oberst, skulle etablere seg i en nord-tysk by, satte den nyoppnevnte antinazistiske borgermester sin ære i å skaffe ham et førsteklasses utstyr til et privat arbeidsværelse. En dag i november kom obersten til borgermesteren og sa at nå skulle han reise hjem. Neste dag fikk borgermesteren beskjed om at obersten, uten å underrette noen, hadde beordret møblementet kjørt ned til båten. Den som fortalte meg det, la til at obersten hadde vært en utmerket mann å arbeide sammen med. «Men sett en blikkpotte på hodet på dem, så blir de gærne. Slik var det hos oss, og slik er det hos de andre.»

Rekvisisjoner er nødvendige. Men de foretas ikke alltid på den heldigste måte. I Hof/Saale bor det en 65-årig tidligere riksdagsmann og redaktør. Han hadde sittet i konsentrasjonsleir og fengsel i flere år. Men han hadde fått beholde sitt lille hus i utkanten av byen. Da amerikanerne kom den 17. april 1945 måtte han ut, på tross av at det i samme strøk fantes nok av nazihus å rekvirere. Etter fjorten dagers forløp fikk han flytte inn igjen. Men det varte ikke lenge. I august sørget militærregjeringens sjef, en major med politisk og menneskelig forståelse, for at huset ble gitt tilbake til eieren. Men løytnanten som bodde der, erklærte at «majoren har intet å si». Mannen måtte ut enda en gang. Og så hendte følgende: En nazifotograf i denne byen hadde i 1933 filmet de ydmykelser som de lokale antinazister ble utsatt for. Blant dem som ble mishandlet var riksdagsmannen. Smalfilmen ble en kveld vist fram for amerikanerne for at de skulle få se hva nazistene hadde foretatt seg på dette sted så tidlig som i 1933. Så drar løytnanten og hans kamerater hjem til det rekvirerte huset, og gir uttrykk for sitt antinazistiske sinnelag ved å slå i stykker bilder, klokker, lamper og annet. Men kanskje visste de ikke at det tilhørte et av ofrene for naziterroren. Nazifotografen, for å ta med den detaljen også, var på frifot og tjente godt med penger på de amerikanske soldatene.

Et annet eksempel som likeledes er hentet fra en mindre bayersk by: Det amerikanske Røde Rors trengte et klubb-hus. Man bestemte seg for å ta byens teater, på et tidspunkt da det ble skrevet i avisene om at nå skulle teaterlivet komme i gang igjen. Golvtepper og gode stoler ble rekvirert rundt omkring i

byen. Og så kom det beskjed til arbeidskontoret om at man trengte 25 «serveringsdamer» med følgende kvalifikasjoner: ikke eldre enn 25 år, ugift, uten barn, med godt utseende og velstelte hender.

Forholdet til kvinnene er i det hele tatt noe av et problem. Det har vært noen tilfelle av hårklipping. Jeg tror imidlertid ikke man kan si at problemet ligger på samme plan som i de tyskokkuperte land. Der oppfordret man jentene til ikke å bryte den nasjonale front. I Tyskland spiller det «nasjonale» moment foreløpig ikke så stor rolle. Og der hvor det nevnes, blir det imøtegått fra antinazistisk hold. Avisen i en av de mest bombeherjede byene gjenga en samtale på trikken. Det var noen eldre damer som kjørte gjennom den mest ødelagte del av byen. En av dem sa: «Og så er det noen av våre piker som flyr med dem som har ødelagt alt sammen.» Da var det straks en annen som minte henne om Rotterdam, Warszawa og Belgrad. Jeg har til og med gjort den iakttagelsen at det fins forbausende få tilfelle av «rasemessig» ressentiment i de distrikter hvor tyske piker flyr med negersoldater. Der er det i virkeligheten de «hvite» amerikanerne som representerer raseriet og synes det er helt utrolig at denne «naturstridige utukt» skal kunne foregå.

Det behøver ikke å bero på nasjonalisme når representanter for tyskerne oppfordrer til renslighet og verdighet på det seksuelle område. De skjelner mellom ordentlige forhold og «sjokoladeprostitusjon». Man vil også forstå at det kan oppstå friksjoner når jentene får følge med amerikanerne på klubbene, mens den mannlige ungdom må stå utenfor — og samle sigarettstumper.

Amerikanerne — og de andre — fører en energisk kamp mot veneriske sykdommer. De har bl. a. sendt ut en brosjyre hvor man først ser bildet av en kirke og dessuten en tekst som går ut på at det første budet er avholdenhet. På neste side står det så at om man likevel faller for fristelsen, gjelder det å følge de og de forsiktighetsregler. Det er greitt nok. Men det ville åpenbart være på sin plass å drive et opplysningsarbeid som tok sikte på å motarbeide bestialiseringen av forholdet mellom kjønnene. Jeg kjørte en søndagsmorgen i en buss sammen med en flyver som skulle ut og hilse på sin «fräulein». Han viste fram noen her-

metikkbokser som han hadde med seg. «You know, I like to feed my dog.» Jeg satt på militærtoget fra Frankfurt til Nürnberg. På hver stasjon hadde man vansker med å hindre tyske sivilister i å bli med toget. Noen greidde likevel å komme med, til neste stasjon. Ved en kontroll sa de to togkontrollørene til to unge piker at de kunne få følge med dit de skulle, dersom de ville bli med inn og være gode venner med dem i deres kupé. Slikt er en skamløs utnyttelse av folks vansker.

Tyskerne får finne seg i den militære okkupasjon. De får finne seg i kontrollen og erstatningene. De nazistiske halvguder må rives ned fra sine støtter. Intet annet enn skammen må bli igjen etter dem. Men det stiller krav både til den okkuperte og til okkupanten. Den allierte ledelsen er klar over dette forhold. Den vet nok også at det ikke er klok politikk å angripe de okkupertes selvrespekt. Demokratiseringen av det tyske samfunnet avhenger til en viss grad av hvordan ledelsens retningslinjer følges av de utøvende organer. Tysk innenrikspolitikk er jo inntil videre i stor utstrekning et utslag av alliert okkupasjonspolitikk.

V. SLAGET OM VINTEREN

Den store bankerott.

Da nazistene var ferdig og deres militære forbundsfeller ble nødt til å undertegne den betingelsesløse kapitulasjon, var Tyskland så bankerott som et land vel kan være. Store deler av industrien lå i ruiner. Arbeidslivet og forsyningene hadde stoppet opp. Det var oppstått transport-kaos etter bombingen og nazistenes vanvittige ødeleggelser. Administrasjonen var gått i oppløsning. Millioner av utenlandske krigsfanger og tvangsarbeidere sto på randen av opprør.

Så kom total-okkupasjonen. De allierte sørget for at de oppløsende krefter ble lagt i lenker. Men okkupasjonen betydde jo på den annen side en økt belastning. Den var forbundet med en omfattende bortføring av maskiner og private eiendeler, i mer eller mindre organiserte former. Og den betydde at tysk industri ble pålagt meget strenge restriksjoner.

Men til å begynne med var det andre spørsmål som sto i forgrunnen. 7—8 millioner tyskere var blitt husville under krigen. Millioner var blitt evakuert, og store masser flyktet vestover, etter hvert som den røde armé rykket fram. Da krigen sluttet kom det en ny evakuerings-bølge. Den tyske grense ble flyttet vestover, og Potsdam-konferansen gikk med på at tyskerne østenfor den nye grensen skulle «hjem» — til et rike som ikke lenger fantes. Det samme gjaldt sudet-tyskerne og de tyske befolkningsgrupper i Ungarn og andre land. Nazistene hadde opptrådt på en slik måte at ingen ville ha noen tysk minoritet innen sine grenser.

Det tyske område ble snevret inn med en tredjepart i

forhold til hva det var i 1914, og med 24 prosent i forhold til grensene før «maktovertagelsen». De tapte østområder hadde levert en fjerdepart av levnetsmiddelproduksjonen, især korn og poteter. Det fantes også viktige industrier: kull og maskiner, sukker, tekstil og papir.

«Rest-Tyskland» skulle huse minst tolv millioner østfra. På et område som ble snevret inn med 24 prosent, skulle det bo 36 prosent flere mennesker. Befolkningstettheten kom derved til å øke fra 147 til nærmere 200 pr. kvadratkilometer. Folketallet ble like stort som før forrige verdenskrig, mens territoriet skrumpet sammen til 60 prosent av hva det den gang var.

Man regnet med at de industrielle produksjonsmidler som sto til disposisjon etter krigsødeleggelsene og erstatningene, neppe ville utgjøre mer enn en tredjepart av hva man hadde før. Nasjonalformuen var sterkt redusert. Man mente at bygningenes verdi i løpet av krigen var gått ned fra 250 til 150 milliarder mark. Den øvrige formue hos firmaer og private var sunket fra 300 til 125 milliarder. En har foreløpig bare gjetninger å holde seg til. Men det spiller liten rolle. Tendensen er klar nok.

En fantastisk gjeld lå igjen etter Hitler. Den var tre ganger så stor som den forhåndenværende nasjonalformue. Realverdien ble, som vi har sett, anslått til mindre enn en tredjedels billion. Opprustingen og krigen hadde kostet minst tre fjerdedels billion, sannsynligvis ikke mindre enn 900 milliarder. Den egentlige statsgjeld utgjorde 400 milliarder. Om en, som et tankeeksperiment, fordelte gjeldsmassen på den samlede befolkning, ville det falle 12—13 tusen mark på hver levende tysker, fra spebarna til oldingene. Arbeidskraften hadde man igjen, men også den var sterkt medtatt.

Den virkelige situasjon ble tilslørt i og med at massevis av penger fra Hitler-tiden fortsatte å sirkulere. De ga inntrykk av en kjøpekraft som ikke var til stede. Ved årsskiftet 45—46 regnet man med at om lag 60 milliarder var i omløp. Tiendeparten ville vært nok, med den varesirkulasjon som fantes.

Dette var utgangssituasjonen. Vilkårene for å komme i gang igjen, ble ikke bare bestemt av tyskere og i Tyskland. I begynnelsen hadde tyskerne til og med meget liten innflytelse på

forholdene. Det ble okkupasjonsmaktene som bestemte. Deres innstilling var ikke bare et resultat av økonomiske overveielser, og heller ikke var det alltid rasjonelle synspunkter som ble lagt til grunn. Mange forskjellige innflytelser gjorde seg gjeldende.

De som satt med ansvaret var hjertens glad om de kunne hindre kaos. Man fryktet for at det ville komme til en stor katastrofe vinteren 1945—46, med hungersnød, epidemier, opptøyer og spetakler. Fantasifulle skildringer ble sendt ut til verdenspressen om hvordan den «uunngålige» katastrofe ville arte seg. Man tok det ikke så nøye med gjetninger om hvor mange millioner som kom til å stryke med. Men det var ikke bare fantasi alt sammen. Allierte helseoffiserer hadde et møte i Frankfurt am Main høsten 45, og der regnet de med den mulighet at vinteren kunne komme til å kreve større tap blant sivilbefolkningen enn selve krigen. Og det var ikke småtterier. Man gikk nemlig ut fra at om lag en halv million sivilister omkom ved bombingen, mens om lag 700 000 fikk mer alvorlige skader. 80 000 var ennå savnet — begravd under ruinene — da krigen sluttet.

Så kom Montgomerys tale i Berlin den 11. november. Han redegjorde for «slaget om vinteren». Opptakten var vunnet i og med at man hadde bestemt seg for å slåss. Administrasjonen var kommet på bena igjen. Det hadde stor betydning, ikke minst når det gjaldt å kontrollere helsesituasjonen.

De allierte militærmyndigheter mestret også de tvangsdeporterte utlendingers problemer. Hvor alvorlige og tallrike overgrepene fra individer og grupper enn kan ha vært, må man likevel si det gikk bra, sett i forhold til det faktum at antallet av «displaced persons» ved kapitulasjonen neppe var mindre enn åtte millioner. Den nazistiske forbrytelse som heter deportasjon, blir for øvrig ikke mindre alvorlig i og med at det blant de deporterte også fantes uheldige elementer. Russerne ordnet med hurtig hjemsending av de utenlandske fanger og slavearbeidere som fantes innen deres sone. Engelskmennene fikk sendt hjem ca. 1,6 millioner innen slutten av oktober 45. De hadde da igjen 550 000 og ved årsskiftet 450 000. Amerikanerne hadde i slutten av september repatriert 2,5 millioner, og i slutten av januar 46

var det 556 000 igjen, derav 406 000 i leirer. Tar man de vestlige soner under ett, så var det i begynnelsen av 1946 sendt hjem vel 5,5 millioner utlendinger. Det hele var gått meget fortere og — tross alt — mer knirkefritt enn man på forhånd hadde regnet med. En million statsløse var igjen. UNRRA tok hånd om 800 000 av dem. Det dreide seg for det meste om folk fra Polen, Jugoslavia og de baltiske land, som ikke ville reise hjem.

Problemet med de deporterte ble sterkt redusert. Men andre bekymringer var det nok av. I store deler av Tyskland greidde man ikke å skaffe den mat som trengtes for å skaffe befolkningen minimums-rasjoner. Folk sultet virkelig, især i Berlin og i Ruhr-området, men også i en hel del andre byer og industridistrikter. Plyndringene i mai måned gikk hardt ut over matvarebeholdningene. Jordbruket var ikke i stand til å forsyne hele befolkningen, dets produksjon ble ytterligere innskrenket ved flere uheldige forhold. De utenlandske arbeidere forsvant, og det var ikke lett å erstatte dem i en fart. Ikke minst ble landsbygda rammet av plyndringstokter. Det var oftest utenlandske, men undertiden også tyske bander som opererte. I østsonen ble det foretatt meget store rekvisisjoner. Dertil kom det dårlige høstvær, i visse distrikter det dårligste på mange år. Det forårsaket f. eks. i Hannover en reduksjon av kornhøsten på 20 prosent. Også i Bayern var kornhøsten dårlig og av grønnsaker fikk man bare inn 50 prosent. Kvegbestanden var gått ned. Man hadde fått et nytt «grisemord», i likhet med det Tyskland opplevde under første verdenskrig. I Bayern var det blitt slaktet 300 000 griser, bestanden gikk ned med over 30 prosent fra desember 44 til september 45. Høns var det i mange bygder i det hele tatt ikke noe igjen av. Storfebestanden hadde holdt seg bra i Bayern, for hestenes vedkommende var antallet til og med gått opp med 22 prosent, på grunn av tilbakelevering fra Wehrmacht. I Hessen var stillingen den at bestanden av melkekuer var gått opp en del. Melkemengden var imidlertid gått ned på grunn av mange sykdomstilfelle. Bestanden av slaktesvin viste en nedgang på 45 prosent. I Thüringen hadde storfebestanden holdt seg bra, men svin var det 50 prosent mindre av. Verst var tallene fra Mecklenburg. I slutten av 1945 var tallet på arbeids-

hester gått ned fra 142 000 til 77 000, og på samme måten var det med hornkveg. Av en million griser fantes det nå bare 250 000.

Det var satt bestemte grenser for hva man kunne få ut av tysk jordbruk. De allierte var ikke kommet for å sulte tyskerne i hjel. Men de kunne heller ikke innfri forhåpningene hos de tyskere som trodde at nå skulle det bli gode dager. De allierte var bundet av løftet om først å forsyne de land som hadde vært utsatt for tysk okkupasjon. De sto dessuten overfor transportvansker og overfor en internasjonal mangelsituasjon.

Forsyningsforholdene var ille nok i de forskjellige storbyer og industridistrikter. Men verst var det for de mange flyktninger som kom fra øst, under forhold som gjorde en uhyggelig stor dødelighetsprosent uunngålig. Fram til årsskiftet var det halvannen million som passerte Berlin. Det foreligger ennå ikke noen full oversikt over hvor mange som ikke kom så langt eller som ikke kom stort lenger enn til Berlin. Rundt om i de bombeherjede byene var det massevis av mennesker som møtte vinteren under de mest ugunstige forhold. Da jeg kom til Nürnberg i midten av november, var det 30 000 som holdt til i bunkers og ruiner, hvor det ikke var mulig å fyre. Det kunne være ille nok for mange av de 270 000 som bodde trangt, og hadde altfor lite brensel.

Skulle en komme til en noenlunde fornuftig vurdering, måtte en imidlertid huske på at det var mangel på mat og brensel ikke bare i Tyskland. For høsten 45 var det slik at en del av befolkningen i de land som hadde vært under nazistisk okkupasjon, fremdeles hadde det vanskeligere enn mange tyskere. I Norge var det allerede blitt bedre, men noe kjøttmåltid kunne en ennå ikke få på noen restaurant da jeg reiste fra Oslo i begynnelsen av november. Det kunne man faktisk på restaurantene i Nürnberg. Kolleger som kom fra Nederland, Polen og Jugoslavia reiste hver lørdag fra Nürnberg til Fürth for å «shoppe». I butikkene der fantes det mange ting som de ikke kunne få kjøpt hjemme. Tyskerne var vel også gjennomgående bedre kledt enn befolkningen i flere av de befridde land.

Det *var* ikke så ille som noen ville ha det til. Og det *ble*

ikke så ille som mange fryktet for. Jeg talte med representanter for tyske og allierte myndigheter i en rekke forskjellige byer, og det viste seg overalt at helsetilstanden var *forholdsvis* tilfredsstillende.

Sommeren og høsten 45 viste tallene for flekktyfus, tyfus og dysenteri sterk stigning. I deler av Øst-Tyskland var situasjonen faretruende, og i de vestlige deler viste det seg også foruroligende tendenser. Bayern var mindre krigsherjet og bedre forsynt enn andre landsdeler, men også der var antallet av meldte tyfustilfelle ti ganger så høyt som foregående år. Takket være det glimrende arbeid som utførtes av allierte og tyske myndigheter og leger, greidde man imidlertid å isolere de epidemiske sykdommer og fikk hindret virkelige massepidemier. Medisiner ble i noen utstrekning stilt til disposisjon fra alliert side, og det var i det hele tatt et meget intimt samarbeid ved gjenreisingen av helsevesenet. Legene har en utpreget sans for realiteter.

I begynnelsen av 1946 sto man imidlertid overfor en alminnelig mangel på legemidler, beholdningene var mindre enn noensinne siden okkupasjonen tok til. En god del av legene var blitt satt utenfor ved de-nazifiseringen (i den amerikanske sone ble 23 prosent av det medisinske personell fjernet), men noen større legenød forelå egentlig ikke, når man unntar Berlin og enkelte andre byer. Transportvanskene gjorde seg imidlertid sterkt gjeldende. Tyske og allierte myndigheter arbeidet sammen for å skaffe til veie et minimum av sykehus-plasser. I den amerikanske sone hadde man i februar 46 nådd en tilfredsstillende standard, det fantes 10,8 senger pr. tusen innbyggere.

I Berlin var det inntil november 45 foretatt to millioner vaksinasjoner mot tyfus, og sykdomstilfellene gikk tilbake fra 3272 i oktober til 1935 i november. De fleste av de gravene som ble laget på forhånd i Berlin — «så lenge folk ennå hadde krefter» — ble stående tomme. Rundt omkring i Tyskland ble det foretatt omfattende vaksinasjon mot difteri, skarlagensfeber og kopper. I den amerikanske sone kunne man også for disse sykdommers vedkommende konstatere en tydelig tilbakegang (liksom for tyfus og dysenteri), når en sammenliknet første uke i januar 46 med første uke i oktober 45. Statistikken viste også nedgang for

tuberkulose, men på det punkt var stillingen mindre gunstig i andre deler av landet. Skabb grep mer og mer om seg fordi en manglet såpe og medikamenter.

Et sørgelig kapitel var de mange tilfelle av veneriske sykdommer. Alt før krigen regnet man med at det i Tyskland årlig døde 15 000 mennesker av syfilis. Etter krigen ble antallet av nye sykdomstilfelle anslått til det fem- eller seks-dobbelte av det normale. Hva jeg tidligere har sagt om ungdommen, bestyrkes når man hører at de nye tilfelle især rammet mennesker i alderen mellom 17 og 24 år, og at man hadde den sterkeste øking blant 15-, 16- og 17-åringene. Gonoré-tilfellene ble bare i den amerikanske sone anslått til 225 000. Amerikanerne skaffet til veie penicillin, som først og fremst ble brukt til å bekjempe kjønnssykdommene. I Berlin gikk man også i gang med egenproduksjon av penicillin i begynnelsen av 1946. Antall meldte tilfelle av veneriske sykdommer gikk opp i løpet av vinteren. Men det betydde ikke at antallet steg absolutt sett. Man fikk bedre kontroll, og de smittede søkte i større utstrekning til sykehusene, hvor de visste at de kunne få gratis behandling.

Det var ingen egentlig hungersnød, men en god del underernæring. Især gamle mennesker klaget over vekttap som undergrov motstandskraften. Ellers hadde en inntrykk av at matmangelen gikk sterkest ut over spebarn og ungdom i pubertetsalderen. I det hele var forholdene ganske stabile inntil mars 46. Det viste bl. a. de 20 000 legeundersøkelser og 100 000 kontrollveiinger som hver måned ble foretatt av amerikanske eksperter. I Berlin var det til og med slik at en ganske stor del av befolkningen gikk litt opp i vekt i løpet av vinteren — delvis som følge av at de altfor tidlig spiste opp sin tildeling av poteter.

Barnedødeligheten viste sterk øking sommeren og høsten 45. Denne tendens fortsatte også utover vinteren. Før krigen regnet man med 70 dødsfall pr. tusen levendefødte. I slutten av 1945 var barnedødeligheten i mange tyske distrikter 150—200 pro mille. I en by som Karlsruhe var den steget til 590. Og den byen hørte ikke til de områder hvor nøden var størst. I noen utstrekning ble det tatt hensyn til dette ved fastsettelsen av nye rasjoner. Situasjonen var alvorlig nok, men den var dog preget

av at det ikke ble noen virkelig hungersnød. Det var mer enn en hadde ventet.

I slutten av januar konstaterte den stedfortredende amerikanske sonesjef, general Lucius D. Clay, i Berlin, at slaget om vinteren var vunnet. Men hvordan skulle det gå utover våren? — Det lot seg dessverre ikke hindre at det ble et alvorlig tilbakeslag.

Hvordan lever tyskerne?

Skal en svare på dette spørsmål, plikter en først å peke på at livet arter seg ganske forskjellig for de forskjellige lag av samfunnet. Slik er det overalt. I Tyskland har en imidlertid med en ny «klassedeling» å gjøre. Den kan i den nåværende situasjon ofte spille en større rolle enn den gamle. På det laveste trin står de mange millioner flyktninger. De utgjør en slags paria-klasse. Dernest kommer de proletariserte og utbombede masser i storbyene og industridistriktene. Og endelig har man den nye «overklasse», på landet og i småbyene. En slik oppdeling blir selvfølgelig noe skjematisk. Det finnes priviligerte grupper i storbyene, liksom det på den annen side finnes elendighet i småbyer og på landet. Anslagsvis regnet man med at 25 prosent av tyskerne hadde sine eiendeler i behold og at 35 prosent hadde reddet noe, mens de 40 prosent ikke eide annet enn det de hadde på kroppen.

Flyktningene har det mange ganger ille. Jeg tenker da især på de som er utvist fra «Ny-Polen», Tsjekkoslovakia osv. For dem som ble utbombet og evakuert under krigen, er husproblemet det dominerende. Ellers har de levd seg inn i forholdene og har langt lettere for å klare seg enn de som kommer utenfra.

Jeg skal ikke framstille forholdene bedre enn de er. Det er en stor sum av nød, elendighet og fortvilelse, som er konsentrert i flyktningeleirene, på landeveiene og jernbanestasjonene. Men storparten er ikke kledt i filler. De fleste har varme klær. Det er riktignok alt de har. Og ungene mangler ofte det mest

nødvendige. Når en spurte folk på sosialkontorene eller dem som hadde hånd om den gjenreiste «arbeiderhjelp», var svaret ofte at varme klær og skotøy til barna trengte de mer enn noe annet.

I Berlin og Ruhr er situasjonen elendig med hensyn til klær. Ellers er tyskerne slett ikke så dårlig kledt. Det er lenge siden de fikk kjøpt ordentlige ting, men de har likevel hatt en priviligert stilling, sammenliknet med befolkningen i de okkuperte land. I store deler av Tyskland har det vært en omfattende rekvirering av klær (og annet) som kom de utenlandske tvangsarbeidere til gode. Der hvor de allierte hadde forstandige folk — og det hadde de jo mange steder — sørget man for at rekvireringen i første rekke rammet de organiserte nazister. Hovedinntrykket etter flere måneders iakttagelser er at klærne holder ennå en stund. I Bayern var det ikke så ganske få som hadde sine beksømstøvler i behold, og en så ganske mange damer med skinnkåpe. Verst stilte det seg for krigsfangene som kom hjem og i mange tilfelle ikke fant igjen noen ting av sine private eiendeler. De ble gående i fillete uniformer, som de måtte få farget, fordi alt som minte om Wehrmacht skulle forsvinne fra gatebildet.

Boligproblemet var selvfølgelig meget vanskelig med alle de ødelagte husene. I Nürnberg var halvparten av alle husene helt ødelagt, bare 10 prosent var uskadd. I München var 39 000 leiligheter helt ødelagt, 23 000 lønte det seg neppe å reparere, mens 270 000 hadde fått mellomstore og lettere skader. For hele den amerikanske sone regnet man i begynnelsen av 1946 med at 29 prosent av boligene var ødelagt slik at de ikke kunne repareres. 5,5 prosent var ubebodd, men kunne repareres. 27 prosent av de bebodde leilighetene trengte reparasjon. Dette gjaldt alle byer med over 20 000 innbyggere, og dessuten hadde man tatt med de mindre steder hvor det var nevneverdige krigsskader. Landsbygda hadde jo i det store og hele sloppet billig fra bombingen. (Da de tvangs-flyttede ble overført, kunne en imidlertid konstatere at det meget snart ville bli overbefolkning på landsbygda.)

I den amerikanske sone bodde det gjennomsnittlig 1,6 personer i hvert rom. Verre var det altså ikke, når man regnet

sonen under ett. Mange steder *var* det mye verre. I Schweinfurt var det f. eks. 3, i Ansbach 4 og i Kassel over 4 personer pr. rom. Sone-gjennomsnittet betydde en øking på 45 prosent sammenliknet med 1939, men det lå betraktelig under minimumsstandarden (3 personer pr. rom), som de fire okkupasjonsmakter var blitt enige om.

I en by som Essen var 50 prosent av alle leilighetene helt ødelagt. I Bremen, hvor 64 prosent av husene var ødelagt, gjaldt det om å skaffe 60 000 nye leiligheter. For hele den britiske sone var stillingen den at 3,5 mill. leiligheter (eller 60 prosent av i alt 5,5 mill.) var blitt ødelagt eller skadet. Inntil begynnelsen av desember 45 hadde man greidd å få reparert 140 000 sivilhus. Enda var det vel en million hus som måtte settes i stand. Noen nevneverdig nybygging kunne det rimeligvis ikke bli tale om i første omgang. Men man fikk reparert mange av de husene som hadde fått mindre skader. I Nürnberg f. eks. ble 12 500 leiligheter, som hadde fått mindre skader, reparert i 1945, i Bremen 15 000 værelser, i Dresden 50 000 leiligheter. I Berlin var 43 000 hus helt ødelagt og 21 000 lønte det seg knapt å bygge opp igjen. Men 155 000 hus var enten uskadt eller lappet sammen slik at folk kunne bo der.

Folk ble nødt til å flytte sammen. De tyske myndigheter fikk utstrakte fullmakter til å disponere boligene på den mest hensiktsmessige måte. En av de viktigste praktiske oppgaver arbeider-tillitsmennene måtte ta seg av mange steder, var å gå rundt med legitimasjoner fra de kommunale bolignemnder og rekvirere «overflødige» værelser. Den oppgaven var ikke bare behagelig, bortsett fra at det kanskje kunne være forbundet med en viss tilfredsstillelse å få nazistene til å flytte ekstra tett sammen — hvis det da ikke var noen alliert myndighet som holdt sin beskyttende hånd over dem.

Folk hadde lite å varme opp de overbefolkede leilighetene med. Kull ble ikke delt ut. I enkelte distrikter fikk man en del briketter eller koks. Ved-rasjonen var meget liten. Men forbausende mange mennesker skaffet seg noe utenom. Det gikk hardt utover skogene, især de som lå i nærheten av storbyene. Allé- og parktrærne ble ofret mange steder. Veden var rå, men

den var bedre enn ingenting. En hel del mer verdifullt tremateriale gikk også opp i røyk. Noen begynte til og med å gå løs på trebruer. Folk småfrøs og la seg tidlig. Mest kritisk var det selvsagt for de hundretusener som vegeterte i bunkers og ruiner. For deres og alle de andres skyld rundt om i Europa som manglet varme, får en være glad for at det ikke ble noen særlig streng vinter.

Når det gjelder matsituasjonen, så regnet man i september 45 med at 60 prosent av befolkningen i den amerikanske sone ikke hadde mer enn 1300 kalorier om dagen. Det vil si at en hel del fikk mindre. Da vinteren kom, var stillingen blitt noe bedre. Så vel i den amerikanske som i den britiske sone, oppnådde man for perioden 15. desember—15. januar en normalrasjon på 1500 kalorier, for den etterfølgende periode ble det hos amerikanerne 1550 kalorier. Barn over seks år fikk et lite tillegg. Vordende og diegivende mødre fikk også mer, og for tungarbeiderne var forholdet det at de — iallfall i prinsippet — skulle få det dobbelte av normalrasjonen. Småbarna og de unge i pubertetsalderen fikk avgjort for lite. Ellers kunne folk så vidt klare seg.

Som et «kuriosum» kan nevnes at de internerte nazister — iallfall i den amerikanske sone — fikk bedre forpleining enn sivilbefolkningen. Normalrasjonen i interneringsleirene var 1700—2000 kalorier, for arbeidende 2500 og for syke 3500. I Moosburgleiren, hvor det var om lag 10 000 mer eller mindre prominente, lå normalrasjonen ved årsskiftet på 2285 kalorier, mens de som arbeidet fikk 3110!

Allierte helseeksperter arbeidet for å få hevet rasjonene — iallfall i de områder hvor det var virkelig nød — til 1750 og i neste omgang til 2000 kalorier. Men det lot seg ikke gjennomføre. I den russiske sone lå rasjonene gjennomgående noe lavere enn i vest. Det var også lange perioder da folk ikke fikk kjøpt det de hadde merker til. I det store og hele var det imidlertid slik at merkene ikke forfalt. Rasjonene i østområdene var sterkere differensiert enn i vest, for å tvinge folk til å være med på arbeidsinnsatsen. Dette system praktisertes også i Berlin. Det medførte en ganske fortvilet stilling for gruppe V:

husmødre og andre som ikke deltok i bedriftslivet. Deres «dødsrasjon» lå i flere måneder på 900 kalorier. Det ble gjenstand for megen kritikk, også på kommunistiske partimøter. Særlig urimelig virket det at husmødrene, som faktisk hadde mye å slite med, stort sett skulle være uten fett og kjøtt. Etter hvert ble imidlertid forholdene bedre, og i begynnelsen av januar 46 fikk en million berlinere sin dagsrasjon satt opp fra 1240 til 1500 kalorier. Det skjedde på den måten at de fikk 400 gram brød istedenfor 300, og 20 gram sukker istedenfor 15. Matsituasjonen i Berlin bedret seg framfor alt ved at folk virkelig fikk kjøpt rasjonene sine. Til å begynne med var det bare brødrasjonen de kunne være sikker på. Potettildelingen ble i slutten av 1945 sikret fram til begynnelsen av mars. Berlinerne fikk også en liten kaffe- eller terasjon som folk på mange andre steder misunte dem. For å nevne et av de mer kritiske punkter: barn over seks år fikk i det hele tatt ikke melk.

I den franske vest-sone var rasjonene til å begynne med på 500 kalorier, som gikk opp til 1100 høsten 45, og videre til 1300—1400 ved årsskiftet. Man søkte å tilpasse seg stillingen i vestområdene for øvrig. Men i praksis var det ikke alltid så fint som på papiret. Det fikk man bl. a. bevis for ved de detaljer som ble offentliggjort da forsyningsdirektøren i det fransk-okkuperte Baden ble avskjediget i slutten av januar 46. Det var byer hvor man bare hadde fått halvparten eller fjerdeparten av hva som ble delt ut andre steder. I Freiburg hadde fettrasjonen for hele desember ligget på 50 gram pro persona, i Neustadt derimot på 200 og i Baden-Baden på 375 gram.

Brød og grynvarer var det *forholdsvis* rikelig med i de fleste distrikter, men fett var det altfor lite av. Den offisielle rasjonen lå på 400 gram pr. måned i den amerikanske sone, og noe lavere andre steder. Det kom jo også an på hva slags fett som ble delt ut. I Dresden fikk folk sin novemberrasjon i januar, i form av en liten flaske med rapsolje. Kjøtt-tildelingen hos amerikanerne lå på 200 gram pr. uke. Også den var lavere i andre områder, og hos amerikanerne trodde man heller ikke den ville kunne holdes utover våren. Fisk var det meget lite av. Den første sukker-tildeling folk i den amerikanske sone

fikk etter kapitulasjonen, var en halv kilo til jul. Ellers var det bare barna i alderen under seks år som ble sikret en rasjon. Under forutsetning av en god høst håpet man å kunne sikre folk en månedsrasjon på 400 gram — i 1947. Potetforsyningen var noenlunde sikret hos amerikanerne og russerne, men ikke hos engelskmennene, som i det hele tatt sto overfor de største forsyningsproblemer.

Det trengtes ganske betraktelige tilførsler utenfra. Og det kom noen. I januar og februar 46 fikk sør-tyskerne korn, tørrede grønnsaker, tørrmelk, frø og gjødningsstoffer til en verdi av 50—60 millioner mark. For å holde rasjonene oppe i den amerikanske sone aktet man i tidsrommet inntil høsten 1946 å importere 777 000 tonn matvarer. Dette tilførselsbehov var imidlertid en følge av den befolkningsøking som oppsto ved innvandringen fra øst. Bayern skulle egentlig hatt et lite overskudd, men det ble underskudd, fordi man skulle ta imot halvannen eller endog to millioner utviste. Ruhr og Hamburg fikk på et tidlig tidspunkt en god del kanadisk hvete. For første gang på mange år ble det bakt hvitt brød igjen. Engelskmennene møtte vinteren med visse kriselagre, som befant seg innen deres sone. Men det skulle snart vise seg at de ikke var store nok. I den russisk besatte sone foretok okkupasjonsmakten omfattende rekvireringer — der fantes det også ganske mye å ta. Men det er mindre kjent at det var den røde armés hurtige leveranser som hindret at folk i Berlin og de store sachsiske byene sultet i hjel. Da russerne den 10. mai rykket inn i Dresden, kunne lagrene i byene ikke dekke mer enn fjorten dagers behov. Ved årsskiftet ble stillingen i Sachsen kritisk igjen. Sukker hadde man praktisk talt ikke noe igjen av. Det som fantes av kjøtt dekket bare halvparten av rasjonene, smør-produksjonen dekket 75 prosent, kornlagrene ville vært tømt senest i mars. I samarbeid med de russiske myndigheter sørget man imidlertid for at Sachsen fra andre områder fikk de tilførsler som trengtes for tiden fram til den nye høsten. Blant leveransene var også kjøtt fra Bayern og fisk fra Nordsjøen. Intersone-handelen var — endelig — kommet i gang og bidro *noe* til å løse problemene. Men det må legges til at en fri plan-

legging for alle fire soner ville muliggjort en atskillig mer rasjonell løsning.

Da general Clay på sonerådets møte i Stuttgart i begynnelsen av januar 46 ga melding om tilførslene utenfra, tilføyde han at matsituasjonen i virkeligheten var bedre enn det framgikk av de statistikker som de tyske forsyningsmyndigheter la fram for amerikanerne. Det var nok riktig. Sonerådets tyske formann oppfordret også sine folk til å holde seg til sannheten.

Sant var det at man så vidt kunne leve på de rasjoner som ble delt ut, og at en ganske betraktelig del av befolkningen, også i byene, greidde å skaffe seg noe utenom. Det var likevel fritt salg på noen få varer, og man kunne gå ut fra at den faktiske normalrasjon derved ble økt fra 1500 til 1700, 1800 eller 1900 kalorier for en stor del av befolkningen. Jeg opplevde søndagsmiddager med poteter og kål eller kålrot og intet ellers. Men det var også noen som spiste kjøtt, gåsestek, eller pølser, hvite kaker og andre gode ting, som ikke fantes i statistikken. Dobbelt-vitaminet B (B for Beziehungen og Bestechungen, forbindelser og bestikkelser) gjorde underverker. Og så har man, som sagt, landsbygda, hvor det ofte så ut som om det aldri hadde vært hverken krig eller okkupasjon. Slik er det vel i alle land. Bøndene stilles overfor skjerpede leveringskrav, men de klarer seg likevel. De ble gjenstand for atskillig kritikk, slik er det også i alle land. Undertiden appellerte man til deres samvittighet og fortalte dem at spebarn måtte unnvære melkerasjonen, fordi melken ikke kom fram til byen. Man forsøkte seg også med trusler og sa at bønder som ikke gjorde sin plikt, ville bli betraktet og behandlet som nazister. Russerne fikk tryllet fram en del varer ved å tillate salg på det frie marked, uten priskontroll, men selvfølgelig etter at bøndene hadde etterkommet de regulære leveringskravene.

Vintermånedene gikk som sagt uten at det ble noen virkelig hungersnød, og tyfusdistriktene i øst ble isolert. Men så kom det store tilbakeslaget i mars.

Jeg var akkurat i Bremen da Montgomerys kunngjøring om at rasjonene skulle settes ned pr. 1. mars, ble kjent. Byen sto fremdeles under den amerikanske armés overhøyhet, men når

det gjaldt siviladministrasjonen og forsyningene, var den blitt ordnet inn i det britiske okkupasjonsområde. Dette var altså en av de byer hvor folk plutselig skulle klare seg med 40 prosent mindre enn de før hadde fått. Da meldingen kom, så jeg forstandige, ellers beherskede mennesker gråte som barn. En arbeider-tillitsmann som alltid pleide å snakke om annet enn mat, reagerte nærmest hysterisk. På redaksjonsmøtet i Weser-Kurier sa den meget ansette økonomiske medarbeider at det burde gjøres en henvendelse til okkupasjonsmyndighetene — han ville ikke kunne fortsette hvis han ikke en gang fikk med seg tørt brød på kontoret.

Slik var den første reaksjon. Ingen kunne si hvordan det ville gå videre, især hvis det skulle bli ytterligere nedskjæring. Det var imidlertid ikke vanskelig å regne ut at man måtte være forberedt på hunger-opptøyer. Nazistiske elementer var forholdsvis fornøyd. De kom med «uskyldige» bemerkninger om at det jo likevel ikke var så dårlig under Hitler. Andre gikk rundt og håpet at utbrudd av fortvilelse skulle gi dem en ny sjanse. Bevisste anti-nazister forsto selvfølgelig at det ikke ble drevet noen systematisk utsultingspolitikk fra de alliertes side. Den erkjennelsen ble de ikke mett av, men den satte dem i stand til en noenlunde nøktern vurdering. Hos den store masse måtte man derimot være forberedt på atskillig mer primitive reaksjoner.

En plutselig nedskjæring av rasjonene med henimot 40 prosent er ingen bagatell. Inntil 1. mars regnet man — som nevnt — i den britiske sone med en gjennomsnittlig normalrasjon på 1500 kalorier pr. dag. Nå kom man ned i 900—1000 kalorier. Det *var* avgjort for lite. Med de gamle rasjoner kunne folk så vidt klare seg. Brød og grynvarer var det forholdsvis rikelig av. Nå ble nettopp rasjonen av disse varer satt ned til det halve, bortsett fra at det ble foretatt andre reduksjoner. Mange steder i den britiske sone fantes overhodet ikke poteter lenger, i andre distrikter hadde man forsvinnende små rasjoner. Reduksjonen ble særlig følelig av den grunn at det — iallfall i byene og industridistriktene — praktisk talt ikke fantes noen reserver lenger. Den motstandskraft befolkningen var utstyrt med etter en *forholdsvis* rikelig forsyning under krigen, var også svunnet inn.

Dette var stillingen i den britiske sone. Men tendensen var den samme overalt i Tyskland. Fra øst-områdene, hvor de nominelle rasjoner lå på 1600 kalorier i april 46, forelå det underretning om at mars ville bli den kritiske måned. De mest nødvendige forsyninger var skaffet, slik at man hadde nok til i midten av denne måned, men så fikk man en mer eller mindre alvorlig krise fram til juli. I den amerikanske sone, hvor situasjonen hadde vært best, gikk man ut fra at rasjonene ikke kunne holdes ut over våren. Leveransene fra Amerika ble mindre enn man først regnet med, og i april var man kommet ned i 1275 kalorier. I den franske sone, hvor man hadde oppnådd en tilnærming til standardrasjonen, ble det foretatt en stor reduksjon allerede i februar. Hvetelagrene hadde tatt slutt. Utsiktene der var ikke lysere enn i den britiske sone, med vel 1000 kalorier i april.

Amerikanske, engelske og franske spesialister — og sammen med dem noen russiske observatører — hadde i februar foretatt en studiereise gjennom de vestlige soner. De påpekte etterpå at man burde gjøre alt for å sikre en normalrasjon på 1550 kalorier. Dessuten konstaterte de at arbeiderne gjennomgående fikk for lite å spise. Man var tidligere blitt enig om at tungarbeiderne burde få 2500 kalorier og tyngstarbeiderne 3000. Disse tall nådde man ikke i noen av sonene. I Saar-området fikk de henholdsvis 1650 og 2400 kalorier. Ernærings-spesialistene hadde også konstatert at det var atskillig underernæring blant barna i den franske sone. Normalrasjonen var i minste laget når det gjaldt aldersgruppen 10 til 18 år. Blant normalforbrukerne var det ellers eldre folk det gikk sterkest ut over; de led under betraktelige vekt-tap. Komitéen syntes man burde gjøre alt for å få fram korn-forsyninger slik at rasjonene kunne holdes oppe. Man så helst at barna fikk 1750 kalorier. Dessuten pekte man på at det også burde tas hensyn til kvaliteten av maten. Mangel på vitamin A og C gjorde seg sterkt gjeldende.

Det var vel og bra med komitéens utgreiing. Den viste at man på alliert hold virkelig arbeidet for å hindre en katastrofe. Men på samme tid fikk man beskjed om at dersom det ikke lyktes å få fram betydelige forsyninger i løpet av kort tid,

ville rasjonene komme ned i 400—500 kalorier. Det trengtes mer enn statistikk for å avverge hungersnøden, som uvegerlig ville trekke etter seg landsomfattende epidemier. Jeg er ikke sikker på at den allierte planlegging var helt på høyde med situasjonens krav. Men jeg vet at de ansvarlige allierte sjefer gjorde store anstrengelser for å overvinne krisen.

Det ville iallfall være en for billig trøst om man sa at «tyskerne har godt av å sulte». Ingen har godt av det. Det vet de som har sultet.

Hjulene kommer i sving igjen.

Virkningene av den akutte forsyningskrisen har man ennå ikke oversikt over, mens dette skrives. Inntil denne krisen åpenbarte seg, overrasket det en imidlertid mest å se hvor hurtig man på mange områder hadde formådd å vende tilbake til en slags «normal» tilværelse.

Noen pengenød eksisterte ikke. Folk klarte seg stort sett med det de tjente. Det hersket lønns-stopp og pris-stopp. Folk kunne kjøpe rasjonene sine og betale husleien. Stort mer var det jo heller ikke å bruke pengene til. Man skal imidlertid være klar over at arbeidernes reallønn gikk ned, og det ganske betraktelig. Timelønnen var den samme, men folk arbeidet ikke lenger 60 og 70 timer som under nazistene. 48 timers uken ble innført igjen, omkring årsskiftet ble den uttrykkelig stadfestet ved et vedtak av kontrollrådet i Berlin. Reallønnen sank også som følge av høyere skatter og avgifter på den ene side og reduserte sosial-ytelser på den annen side. Timelønnen for en arbeider kunne variere mellom 70 og 110 pfennig. Det vil si at ukelønnen for de fleste ikke lå stort over 35 mark. De som hadde gamle leiligheter, brukte en ukelønn, eller litt mer, til husleie. Moderne leiligheter var noe dyrere. Men så var det jo mange som slapp med leien for et værelse — med adgang kjøkken — om de var heldig.

Hva fikk man så kjøpt for en mark? Offisielt ble en krone vekslet mot to mark og en dollar mot ti mark. Underhånden var det en kurant sak at det ble gitt ti—tolv ganger så mye for amerikanske penger. Markens forhold til utenlandsk valuta

har imidlertid bare teoretisk interesse. Det er pengeverdien i Tyskland som interesserer menigmann. Og det er et faktum at på det indre kontrollerte marked har pengene bevart sin kjøpekraft. Et tokilos brød kostet i Nürnberg 72 pfennig i februar 46 (i mars ble det litt dyrere, som vi straks skal få se), et halvt kilo margarin 180 pfennig. På de tyske restaurantene betalte man mellom en og halvannen mark for en middag bestående av suppe, poteter og grønnsaker (eller også en kjøttrett om man ville spandere ukens merker).

Amerikanerne meddelte i begynnelsen av februar at markens indre verdi i deres sone svarte til 35 cent (ved krigsutbruddet mellom 30 og 35 cent). De kontrollerte prisene var steget noe i 1945 og varenes kvalitet var gått ned, men så var også dollarens kjøpekraft sunket med 21 prosent. I begynnelsen av mars økte prisene på de rasjonerte varer med i alt 8,5 prosent. Dette var en følge av at man sløyfet 95 prosent av statsbidragene til jordbruksprodukter, i den hensikt å redusere delstatenes budsjettunderskudd med en femtepart. Denne nyordning ble først innført i den amerikanske sone, men det var meningen at de andre skulle følge etter. Før prisforhøyelsen kostet de rasjonerte varer — igjen i henhold til en amerikansk beregning — for en periode på 28 dager og for en gjennomsnittsfamilie (mann som tilhørte mellomtungarbeidergruppen, kone som var normalforbruker, og to barn på henholdsvis 8 og 12 år) 42,60 mark. Dette beløp økte nå med 3,65 mark.

Når en regner vel en ukelønn til husleie og halvannen ukelønn til de rasjonerte matvarer, var det jo likevel noe igjen. Klær, møbler og liknende fantes praktisk talt ikke å få kjøpt. Så det var ikke så umulig å få familie-budsjettet til å balansere. Men man hadde ikke råd til å kjøpe på svartebørsen. Der hadde arbeidsfolk ingen mulighet for å boltre seg. Svartebørs-prisene lå mellom ti og hundre ganger høyere enn de lovlige prisene. Det vil si — for å gå tilbake til sammenlikningen med dollaren — at markens kjøpekraft på svartebørsen svarte til en eller to cent. Sigaretter ble gjerne betalt med 4—6 mark pr. stykk, brennevin med 100 sigaretter eller 500 mark pr. flaske, kaffe med det samme pr. halvkilo. I Berlin lå svartebørsprisene enda høyere

i begynnelsen av 1946. Der ble amerikanske sigaretter betalt med 12 og tyske med 8 mark pr. stykk. Her er noen andre priser: et halvt kilo smør 500 mark, 50 kg poteter 350 mark, et kilo oksekjøtt 140 mark, en bit amerikansk sjokolade 80 mark, en flaske brennevin 700 mark, et glass øl 3 mark, en dress 1500 mark.

De gamle skatter og avgifter ble bibeholdt og nye kom til. Kontrollrådet i Berlin ble enig om å forhøye skatten på lønn og annen inntekt med 25 prosent for de tre siste måneder i 1945. I begynnelsen av 1946 kom det nye, drastiske forhøyelser. Elektrisitetsprisen ble satt opp i slutten av 1945. En bankfunksjonær i Frankfurt, som hadde en månedsgasje på 358 mark, fikk utbetalt 198. Han sa at han trengte 250, men så stilte han også noe større krav enn en vanlig arbeider.

Et av de mest alvorlige problemer som man sto overfor var det sammenbrudd som hadde rammet de sosiale trygdene. Innbetalingene gikk sterkt ned, for invalide- og alderstrygdens vedkommende (i den amerikanske sone) til en tredjepart av det normale. Trygdenes formuer var «tatt av vinden». De 20 milliarder mark som fantes, ville ha vært tilstrekkelig til at man kunne fortsette med normale utbetalinger i tre år uten at det ble foretatt noen innbetalinger. Men 14 milliarder var plasert i rikslån eller liknende opprustningspapirer. Og resten var også for en stor del anbrakt i papirer som var blitt verdiløse ved krigstap.

Fram til årsskiftet var forholdene for trygdemottagerne alt annet enn hyggelige. Noen generell ordning eksisterte ikke, og det hørte til unntagelsene at man fortsatte med utbetalingene. Mange steder ble satsene satt ned til det halve, noen steder ble ytelsene for 1945 begrenset til to av de ni måneder som var gått siden kapitulasjonen. De som intet fikk ble henvist til fattigvesenet. Litt over en million mennesker i den amerikanske sone — 7,3 prosent av befolkningen — fikk offentlig understøttelse i januar 46. I gjennomsnitt fikk de utbetalt 24 mark. I Berlin var det i januar—februar 17 prosent av befolkningen som måtte søke understøttelse. I den østlige sone, f. eks. i Brandenburg, kom alders- og invalidetrygden i gang igjen, men

det månedlige maksimum ble satt til 35 mark, for dem som hadde kone og flere barn til 75 mark pr. måned.

Nazistene ble i prinsipp utelukket fra trygdene. Mindre rimelig syntes det å være at man ikke fikk ordnet med noen regulær understøttelse til krigsinvalidene (som det ved Gud er mange av — bare i Stor-Hessen, med 3,9 mill. innbyggere, hadde man i begynnelsen av 1946 registrert 30 000 som hadde mistet armer eller ben). På de fleste steder ble utbetalingene begrenset til krigsblinde og andre hardt sårede. Det var selvfølgelig forståelig at det ikke lenger skulle kunne stilles krav under påberopelse av tjenesten i Wehrmacht. Men det hadde vidtrekkende konsekvenser og betydde bl. a. at det ikke lenger ble utbetalt understøttelse til de falnes etterlatte. Hele spørsmålet om samfunnets forhold til krigsofrene hang i luften. Det er ikke vanskelig å forstå at det skapte bitterhet, i første rekke blant krigsinvalidene. Spørsmålet om fast støtte til de arbeidsuføre og til de enker og barn som ikke kunne klare seg selv, begynte man imidlertid å ta opp til løsning i de forskjellige delstater og provinser. Man var også klar over at det var viktig å få satt flest mulig av invalidene i arbeid eller la dem gå på kurser. Det fantes en lov av 1924 om at private bedrifter pliktet å beskjeftige to prosent krigsinvalider. Den bayerske regjering endret prosent-tallet til ti.

Man behøvde ikke regne med at arbeidsløshetstrygden ville få noen større pågang. Det betydde — iallfall på lengre sikt — at en del av de midler som ellers gikk dit, kunne overføres til andre grener. For alderstrygdens vedkommende var gjenreisingen forbundet med en utvidelse av de trygdedes antall og høyere premier, og dessuten ble aldersgrensen hevet fra 65 til 70 år. Det framkalte sterk misnøye. Det viktigste var nok likevel at trygdene kom i gang igjen. Delstat-regjeringene måtte skyte til penger hvor det trengtes.

Også for syketrygdens vedkommende skjedde gjenreisingen på et lavere nivå. Bestemmelsene var ikke ensartet over hele Tyskland, men det syntes å være en tendens til å sløyfe sykepengene for den første uken, og begrense dem til maksimalt halvparten av lønnen. Familiemedlemmenes refusjon for legemidler ble satt til 70 prosent, og soldat-familier, som tidligere

automatisk var trygdet, mistet denne rettighet. De som arbeidet med problemene, gjorde nok sitt beste for å unngå at det ble altfor ille. De var lite fornøyd med at ytelsene måtte presses ned og premiene opp. Når en ser det under en større synsvinkel er det vesentlige likevel at selve rammen kom i orden etter en ganske kort overgangsperiode. Etter hvert blir det nok også mulig å gi den nye rammen et mer tilfredsstillende, dvs. mer sosialt innhold.

Også på andre områder var det ganske meget som ble utrettet i løpet av et halvt års tid. I mai var Berlin en død by. I desember var det nok fremdeles ganske trist, men hjulene *var* kommet i sving igjen.

Det er blitt skrevet mye om forholdene i Berlin. De var ikke noe å skryte av. Enkle tall viser imidlertid de framsteg som ble gjort. I slutten av året var de kommunale virksomheter i den fire-delte, men felles administrerte byen, i funksjon igjen. Gassledningene var ødelagt av artilleri-ild og bombing. I desember ble det igjen levert gass til de forskjellige bydeler. Det var 2600 skader på vannlednings-nettet da krigen sluttet, overalt lå det kadavre, som representerte en stor fare for folkehelsen. Ved årsskiftet var 2300 skader utbedret og faren avverget. Renovasjonen var kommet i gang og brannvesenet var gjenreist, likeså torghaller, det sentrale slaktehus og den såkalte vest-havna. En stor del av undergrunnsbanen, trikkene og busslinjene var kommet i gang igjen. Ved årsskiftet gikk det 800 trikker, som transporterte 1 124 000 passasjerer pr. dag. 749 trikker var blitt satt i stand, men fremdeles hadde man 1400 igjen å reparere. Det var trafikk på alle linjer i undergrunnsbanen, unntatt den strekning som var blitt sprengt i siste liten. Med mindre enn halvparten av vognene ble det fraktet 820 000 mennesker pr. dag, 140 000 mer enn gjennomsnittstallet i august 39. Av busser var det bare 38, som fraktet 47 000 passasjerer, mindre enn ti prosent av antallet før krigen. Forstadsbanen fraktet daglig 850 000 av byens folk. Hver eneste uke kom det 150 jernbanetog med mat til berlinerne. Skolene var kommet i gang og ungene fikk en slags skolelunsj. Hundretusen berlinere kunne spise middag på restauranter og folkekjøkkener. Tyve teatre spilte, foruten en

masse kinoer og varietéer. Til og med en del hoteller, med tilsammen tusen senger, var i drift.

Slik ble det arbeidet rundt om i de forskjellige byene for å gjøre tilværelsen noenlunde utholdelig. Arbeidet foregikk ikke alltid planmessig og rasjonelt, men det viktigste var nesten at det i det hele tatt ble *gjort* noe. De fleste bedrifter arbeidet under usikre forhold. En del av dem fikk ordre fra de allierte. Ellers var alle mer eller mindre normale økonomiske forbindelser brutt. Mange steder var også sjefene stukket av eller arrestert. Der ble det arbeidernes og de kommunale myndigheters sak å fylle tomrommet. Det kom hverken kull eller råstoffer. Men i mange tilfelle hadde man noe å fortsette produksjonen med. Dessuten var det overalt reparasjoner som skulle gjøres. I Bremen steg antallet arbeidere i industrien fra 19 000 i juni til 28 000 i slutten av året. I juni ble halvparten beskjeftiget med reparasjonsarbeid etter bombeskadene, i november bare 16 prosent. I Berlin var det nesten total stans i mai. I slutten av september var tallet på beskjeftigede steget til 845 000, i november til vel en million.

Kommunikasjonene var den økonomiske gjenreisingens «flaskehals». Men halsen ble gjort videre; det viser disse tallene fra den britiske sone:

I løpet av de første seks måneder etter besettelsen ble det bygd 195 nye veibruer. Tusen kilometer landevei ble utbedret. 232 jernbanebruer (av 661, som var bombet eller sprengt), var blitt reparert. I mai 45 var det bare 1180 km av sonens jernbanenett som kunne brukes, ved årsskiftet 12 000 km. I slutten av mai utgjorde jernbanetransporten ikke mer enn 13 000 tonn pr. dag. I juni var tallet fordoblet og i juli fire-doblet. I november ble det fraktet 220 000 tonn pr. dag, bortsett fra transitt- og persontrafikken. Storparten av transportkapasiteten ble utnyttet av okkupasjonsmakten, men den tyske andel (som utgjorde en sjettepart i september) økte stadig. I mai fraktet jernbanen ikke mer enn 2000 tonn kull pr. dag, ved årsskiftet vel 100 000 tonn, og dessuten ble det fraktet 18 000 tonn med biler. I oktober var 55 000 lastebiler i drift i den engelske sone. Elleve hundre verksteder med 80 000 beskjeftigede holdt på å reparere biler.

Kanalene var i stor utstrekning gjort farbare igjen. Det var ingen liten bedrift: 540 demolerte bruer måtte ryddes vekk. Mittellandkanalen kunne trafikeres ved årsskiftet, etter at den nye jernbanebrua på strekningen Oldenburg—Osnabrück var blitt ferdig i desember. På Dortmund—Ems-kanalen begynte trafikken i begynnelsen av 1946; samtlige bruer over denne kanalen hadde vært ødelagt. Ems var delvis farbar igjen etter at man hadde fått ryddet vekk deler av den 450 meter lange brua ved Leerort.

På Rhinen var det ingen som helst trafikk da krigen sluttet. Alle bruer var ødelagt, den ved Remagen ble jo også bombet i stykker. Der hvor de allierte gikk over, hadde de laget pongtong- eller trebruer, som nå sperret trafikken på elva. I de bombede byer var havneanleggene ille medtatt eller helt forsvunnet. Dette må man se i forhold til det faktum at i fredstider ble kvantitativt regnet, nærmere halvparten av Tysklands eksport fraktet på Rhinen. 85 millioner tonn årlig ble fraktet fra Ruhrområdet og de andre industrisentre nedover til de hollandske havner eller oppover til Strasbourg og Basel. Oppryddingsarbeidet ble påbegynt i mai. Det gjaldt å gjøre elva farbar igjen og samtidig holde trafikken over de provisoriske bruene ved like. Det gjaldt videre å heve de fartøyene som var senket. I midten av november hadde man bare i den amerikanske sone berget 501 av dem, og 200 var i gang igjen. I den britiske sone hadde man inntil slutten av oktober satt i stand 157 fartøyer i Duisburgs havneområde. Franskmennene hadde berget 63 skip av 344 som var senket, for det meste i nærheten av Mainz. Havneanleggene måtte repareres, først og fremst de ved Duisburg, verdens største innlandshavn. 1. september 45 begynte de første lektere og bukserbåter å gå. De brakte briketter fra Wesseling, sør for Köln, til Karlsruhe i den amerikanske sone. Ruhr-kull ble brakt fra Duisburg til Nederland, og båtene tok amerikansk hvete og kanadisk mel med på tilbaketuren til Ruhr. Trafikken var fremdeles sterkt begrenset på grunn av bru-ruinene ved Köln og Duisburg. Men 10. oktober var man kommet så langt at Rhinen kunne erklæres for åpen. Omkring årsskiftet kunne man seile helt til Basel. I september

ble det på Rhinen fraktet 266 000 tonn kull og 38 000 tonn korn og mel, tilsammen 304 000 tonn. I oktober var det 625 000 og i november 870 000 tonn.

På Main og Neckar gjorde oppryddingsarbeidet framsteg. I Bayern kunne man ta i bruk igjen den del av Donauflåten som var i behold. I den russiske sone organiserte man en tilsvarende gjenreising av trafikken på Elben.

For jernbanetransportens vedkommende viste det seg i januar 46 at den i Frankfurt-distriktet hadde nådd en femtepart av månedsgjennomsnittet i 1933. Gjennom Frankfurt kjørte det daglig 24 kulltog, mest til Sør-Tyskland. Person- og godstrafikken hadde allerede tatt et stort oppsving. Fra eller gjennom Frankfurt gikk det hver dag 520 persontog, mot 150 i juni 45. 31. januar gikk det i den amerikanske sone 5406 tog, 1167 mer enn 31. desember. I den franske sone hadde man nådd et tall på 500 person- og godstog pr. dag. Både hos amerikanerne og franskmennene var man kommet langt med å sette i stand de ødelagte strekningene. Lastebiltrafikken tok seg likeledes opp. For å bedre transportforholdene besluttet amerikanerne seg til å overlate tyskerne flere tusen armé-lastebiler. To hundre av dem ble straks tatt i bruk for å sikre gjennomføringen av Münchens vedforsyning. Ellers ble en stor del av disse kjøretøyer reservert jernbanen og posten.

Nå kunne man selvfølgelig si at det var liten hjelp i de beste statistikker når det likevel ikke var mulig å reise. Og det var temmelig umulig. Godsvogner ble brukt til persontrafikk midt på kalde vinteren. Men det var dog bare den halve sannhet. Bildet ble gunstigere når en iakttok den fundamentale bedring som var skjedd og som etter hvert også vil komme sivilbefolkningen til gode.

Jeg har nevnt noen tall fra sporveistrafikken i Berlin. I Hannover var sporveiene likeledes brutt fullstendig sammen da engelskmennene rykket inn. Ved årsskiftet var størsteparten av materiellet i orden igjen, og det ble befordret et dobbelt så stort antall passasjerer som på det tilsvarende tidspunkt i 1939. I Stuttgart fraktet trikkene langt flere mennesker enn i fredstid. I Kassel ble det kjørt like mange kilometer og fraktet like

mange personer som i 1944. Hamburg hadde hatt enorme tap, likevel nådde man opp i halvparten av trafikken i 1944.

Sommeren 45 ble postbefordringen gjenopptatt i de enkelte soner. Noen måneder senere kunne man sende brev fra en sone til en annen. I desember 45 gikk det daglig mellom 250 og 400 postsekker fra de amerikanske og franske områder til Berlin og den russiske sone. I den amerikanske sone viste posttrafikken i desember en øking på 45 prosent. 57 millioner brev, postkort og trykksaker ble ekspedert denne måned og 70 mill. i januar (mot 10 mill. i september). Det ble sendt 117 000 postpakker i november, tallet økte til 400 000 i desember og 668 000 i januar. I november ble det ekspedert 4000 telegrammer, i desember 50 000, og i januar 188 000. Antallet av telefonapparater som var tilkoblet nettet i den amerikanske sone, økte med 30 prosent i desember, slik at man nådde et tall på 116 000 (mot 40 000 i september). I januar steg dette tallet med 21 000 tilkoblede apparater. I desember hadde 73 000 personer tillatelse til å føre rikstelefonsamtaler, og antallet av slike samtaler var over 900 000 (55 prosent mer enn i november). 1. januar ble det opprettet telefon- og telegrafsamband mellom de vestlige soner, i februar mellom vest- og øst-sonene, og fra 1. april 46 ble det opptatt postforbindelse med andre land.

Hvordan gikk det med selve produksjonen? Foruten levnetsmiddelindustrien var kull det første man måtte tenke på. Det var også mange andre enn tyskerne interessert i. Det viste seg ganske vanskelig å komme i gang ved gruvene i den engelske og franske sonen. Det var mangel på alt mulig, arbeidskraft, mat til arbeiderne, pitprops osv. I oktober var man likevel kommet så langt at man hadde nådd en produksjon på 4,3 million tonn (én million tonn mer enn i september). I desember lå produksjonen på 4,8 million tonn, eller 42 prosent av førkrigsnivået. 244 000 gruvearbeidere var i virksomhet. Ved å utskrive arbeidskraft fra andre distrikter hadde man oppnådd en øking på 100 000 fra sensommeren 45. På dette sentrale område var produksjonsresultatene slett ikke utilfredsstillende. Alt ved årsskiftet 45—46 var stillingen den at det fantes mye mer enn man kunne transportere vekk.

Brunkull-produksjonen i Vest-Tyskland (engelske og amerikanske soner) nådde i desember 3,5 million tonn, eller 75 prosent av produksjonsresultatet i 1938. I den russiske sone regnet man ved årsskiftet med en brunkull-produksjon på 8 million tonn, eller 70 prosent sammenliknet med 1938. Heri var medregnet Sachsen, hvor man hadde en stigning fra 800 000 tonn i mai til 2,1 million tonn i november. Også steinkullproduksjonen i øst (det lille av den som var igjen) viste en jevn øking. I desember var resultatet 200 000 tonn, eller 68 prosent av tallet for 1938.

I slutten av 1945 var om lag 4000 fabrikker i den amerikanske sone i drift, og 53 prosent av dem laget forbruksvarer. Det var en sterk øking sammenliknet med stillstanden i mai, men i virkeligheten var det jo svært lite når man tar i betraktning at bare 10—12 prosent av kapasiteten ble utnyttet. Opprydningsarbeidet absorberte en god del arbeidskraft, slik at man for sonen som helhet ikke regnet med mer enn mellom 5 og 10 prosent arbeidsløse, og med en lett synkende tendens. Bildet blir imidlertid mer korrekt når man føyer til at en stor del arbeid var uproduktivt. Mangel på fagarbeidere var det overalt — i alle soner — og dessuten trengte det bayerske jordbruk alene 30 000 arbeidere.

I Stor-Hessen var stillingen i februar 46 den at 2900 industrielle bedrifter beskjeftiget 150 000 arbeidere. Næringsmiddelindustrien hadde like mange arbeidere som før krigen. For tekstil-, beklednings- og skotøyindustriens vedkommende var beskjeftigelsesgraden 75 prosent, for jord- og steinindustrien 70 prosent og for jern- og metallindustrien 30 prosent. De sistnevnte bedrifter klarte seg såpass bra, fordi de var gått over til å lage landbruksmaskiner og husholdningsgjenstander eller hadde fått arbeid med reparasjon av jernbanemateriell.

I den engelske sone var det lite arbeidsledighet. I Westfalen-Lippe var det f. eks. pr. 15. desember 45 bare 3000 registrerte ledige, et forsvinnende fåtall i forhold til de 1 643 000 beskjeftigede.

I den russiske sone var det en hel del arbeidsløshet, men den ble hurtig overvunnet ved at folk ble satt til å rydde opp.

Sachsen hadde om lag 160 000 arbeidsledige ved årsskiftet, men man regnet med at det ville bli mangel på arbeidskraft utover våren. I Berlin var det noe verre. Der var det i slutten av året en tredjepart av de arbeidspliktige (kvinnene inkludert) som gikk ledige.

Håndverket hadde lettest for å komme seg etter sjokket. Berlin hadde tidligere 70 000 håndverksbedrifter. 42 000 av dem, med 70—80 tusen arbeidere, hadde gjenopptatt virksomheten ved årsskiftet. I Thüringen hadde man i midten av januar 46 registrert 50 000 håndverksbedrifter. Det var en øking på 40 prosent i løpet av året, og 3000 nye småverksteder var blitt opprettet etter freden. Av Thüringens 5345 industribedrifter var om lag 5000 i gang i begynnelsen av 1946 (600 flere enn i november 45). I Sachsen regnet man i januar 46 med at 10—12 tusen fabrikker og verksteder var kommet i gang, med en samlet produksjon på 35 prosent av det normale. Okkupasjonsmakten hadde, helt eller delvis, tatt utstyret fra om lag 400 fabrikker. Produksjonen i de andre fabrikkene gikk for en stor del til erstatningsleveranser, men en del kom også den tyske befolkning til gode. I en del av Sachsen, distriktet omkring Plauen, var antallet av igangværende bedrifter steget fra 26 i juli 45 til 800 ved årsskiftet. Provinsen Brandenburg hadde i juli 276 bedrifter med 13 000 beskjeftigede, men i desember 2143 bedrifter med 62 000 arbeidere og funksjonærer; produksjonsverdien var steget fra 11 til 42 millioner mark.

Jeg skal senere gi en mer inngående vurdering av forskjellige produksjonsgrener.

Et trist kapitel.

Seks eller sju prosent av den tyske befolkning er strøket med under det nazistiske forsøket på å vinne verdensherredømmet. Av de tyske jøder er det neppe stort mer enn seks eller sju prosent som fremdeles lever. Tyskland tapte, nazismen ble slått ned, men Hitler vant sitt utryddingsfelttog mot jødene.

I 1933 hadde den jødiske menighet i Berlin 190 000 medlemmer. Høsten 45 talte den 6 500 sjeler. I Frankfurt am Main hadde menigheten 34 000 medlemmer i 1933, og 500 høsten 45. I Bayern fantes det før Hitler 47 000 borgere med jødisk trosbekjennelse. I slutten av 1945 var det mellom 2500 og 3000, og av dem var ikke alle fra Bayern.

Myndighetene anstrengte seg for å hjelpe de overlevende så godt de kunne. Det var det minste de kunne gjøre. Synagogene og kirkegårdene ble gjenreist, delvis av tvangsutskrevne nazister. Det ble tatt skritt til å ordne med tilbakebetaling av kontribusjonene, og andre former for økonomisk støtte. I Bayern ble det innsatt en særlig statskommissær for jødiske anliggender, andre steder ble det opprettet spesielle hjelpekontorer. Det var også tilløp til moralsk godtgjøring. Da jeg kom til Bremen i begynnelsen av november la jeg merke til et opprop som var slått opp rundt om i byen. Det var undertegnet av overborgermester Kaisen og mange av byens kjente menn, og var sendt ut i anledning sjuårs-dagen for de beryktede novemberpogromene. Kaisen og hans medunderskrivere sa at en stor del av befolkningen den gangen hadde stått maktesløse. Men de ville være med og sone forbrytelsen. De oppfordret til å samle

inn penger til den nye synagogen. I januar 46 søkte Bamberg okkupasjonsmyndighetene om tillatelse til å anlegge sak mot de av byens naziledere som i sin tid fikk satt fyr på den mosaiske kirken. Om dette gir uttrykk for det tyske folks innerste overbevisning? Det tør jeg ikke svare på. En skulle jo tro at Hitler hadde redusert anti-semittismen in absurdum.

Det merkelige er at storparten av de overlevende blant de tyske jøder øyensynlig ønsker å bli i Tyskland og bygge opp en ny eksistens. Annerledes er det med de jødiske innvandrere fra øst, som delvis har flyktet fordi anti-semittismen er vakt til live igjen i Polen. I november 45 var 25 000 utenlandske jøder samlet i flyktningeleirer i Bayern. I februar 46 var tallet steget til 50 000. Over nitti prosent av dem ønsket å komme videre til Palestina. Det ble framsatt et meget ettertrykkelig krav om det på den første konferanse av européiske jøder etter krigen. Den ble holdt i München i de siste dager av januar 46.

Men Hitler seiret også på et annet område. Han hadde fått de tyske minoriteter til å rope «hjem til riket». Nå ble de jaget fra sine hjem. Hitler seiret delvis fordi den tilspissede nasjonalisme overlevde krigen. Et av resultatene av det som hadde skjedd, var at tyskerne måtte forlate Polen og dets nye vestområder, Tsjekkoslovakia og Ungarn. Det måtte kanskje gå slik, men det er ingen grunn til å rope hurra for det. La meg gi et utsnitt av den triste skjebne som ligger i uttrykket «folkeflytting».

Der hvor det amerikansk-besatte Bayern og det russiskbesatte Sachsen støter sammen med Tsjekkoslovakia, ligger tekstilbyen Hof. I denne byen, som slapp forholdsvis billig fra krigen, arbeider en ung aktiv mann ved navn Arno Behrisch, som sosialdemokratisk partisekretær. Han flyktet i sin tid til Tsjekkoslovakia og deltok i det illegale arbeid ved grensen. Etter «München» kom han til Sverige. Da Hitler overfalt Danmark og Norge, syntes han det trengtes noe mer enn propaganda og diskusjon. Sammen med etpar engelskmenn prøvde han å foreta sprengninger som skulle hindre tilførslen av svensk malm til den tyske krigsmaskinen. De ble tatt og dømt. Behrisch slapp ut igjen i 1944 og gikk tilbake til sin jobb som typograf.

Våren 45 tok han seg over til Danmark. Han ville være i Tyskland når sammenbruddet kom. I april 41 sendte han et brev fra fengslet i Falun til en venninne i Stockholm. I dette brev som først var blitt holdt igjen av fengselsdirektøren, sto det at han tenkte meget på Praha. Han håpet inderlig at tsjekkerne måtte komme noenlunde helskinnet gjennom krigen. De måtte være med når alle folk som hadde kjempet og lidt, sendte troppeavdelinger til en seiersparade i Berlin — «slik at de tre ganger fordømte Himmelstoss-knekter får kjenne dypt i sine hjerter hva det vil si når fremmede støvler tramper på egen jord». Denne mann, som i sin svenske fengselscelle nærte varm sympati for Masaryks folk, ble nå vitne til den sudet-tyske tragedien.

Hof var blitt en flyktninge-by. Vanligvis bodde det 45 000 mennesker der. I slutten av 1945 var det over 100 000. Rundt byen var det opprettet flyktningeleirer. Nesten daglig kom det transporter med sudet-tyskere, som var blitt utvist eller på grunn av forholdene hadde valt å forlate den tsjekkoslovakiske republikk. Det lå også transporter med folk som ventet på å komme over til den russiske sone. Noen gikk illegalt over grensen, andre kom illegalt fra Sachsen, på tross av plakatene om at den som overskred sonegrensen uten tillatelse, «wird erschossen», og på tross av at det smalt rett som det var, især om natten. Her fantes mye elendighet. Men her ble også utført et stort hjelpearbeid. Sveitsisk Røde Kors hjalp med mat til barna. Den lokale ettersøkelses-sentralen utførte et imponerende arbeid med å oppspore folk som var blitt borte. Hver eneste dag var det 40 lykkelige mennesker som fikk vite hvor deres nærmeste oppholdt seg.

Behrisch la fram 16 detaljerte rapporter om hva som foregikk på den andre siden av grensen. Det var stoff nok til en bok, men det ville ikke bli noen oppbyggelig lesning. Jeg skal nøye meg med å gjengi noen hovedtrekk.

Tvangs-evakueringen av sudet-tyskerne begynte like etter at krigen var slutt. Den pågikk uavbrutt. Potsdam-vedtaket om at tvangsflyttingen skulle foregå i humane former, spilte liten rolle for de lokale myndigheter. Det vanlige var at folk

fikk noen timers varsel, undertiden fikk de bare ti minutter. I alminnelighet fikk de ta med seg 25 kilo bagasje, noen fikk ta med 30, andre bare 15 kilo. Som regel fikk de ha med seg 200 mark, men noen ble fratatt 50, 100 eller 150 mark. Når ordren om å møte på en bestemt samleplass kom, måtte de ha med seg nøkleknippe med adresselapp, og dessuten alt de hadde av smykker og verdigjenstander. På de fleste steder, men ikke overalt, fikk de beholde gifteringene. Offisielt het det seg at de fikk ta med seg proviant for sju dager, men ofte var tiden så knapp at det ikke var mulig å få kjøpt maten.

Noen ble kjørt av gårde med lastebiler og godsvogner. Andre måtte gå til fots. Gamle mennesker kom kjørende på gjødselkjerrer. Ved grense-overgangen ble kontrollen ofte foretatt på en slik måte at det lille flyktningene hadde med seg, svant inn til ingenting. De som hadde to skjorter måtte gjerne gi fra seg den ene. Andre måtte ta av seg frakken. Mange måtte etterlate seg skoene og ta på tretøfler i stedet.

Det var ikke alt. Tvangsevakueringen var forbundet med mange andre overgrep. Rapportene fra Hof og en hel del personlige samtaler ga meg et inntrykk av hvordan mange av de evakuerte ble slått, sparket og pisket i samleleirene eller under transporten og hvordan folk som hadde protestert mot denne behandling, var blitt skutt. Det var troverdige beretninger om hvordan vaktmannskaper hadde brukt geværkolber og gummikøller på en del av tyskerne som ble satt til arbeidstjeneste før de ble sendt av gårde. Det forelå en rapport fra Postelberg om at folk måtte ligge under åpen himmel flere netter etter hverandre, med ansiktet ned mot jorden. Pisken traff dem som løftet hodet, geværsalvene smalt og om morgenen stupte det folk, fordi de misforsto ordrer som ble gitt på tsjekkisk. Prylekommandoer var i virksomhet i leirene. Det hendte at folk måtte kle seg nakne, at noen ble slått i hjel, at menn fikk sparket i stykker sine kjønnsorganer. Voldtekt forekom også.

En annen rapport, fra Saaz, skildret fem gutter i alderen 13—16 år som ble stilt mot muren og skutt fordi de hadde fjernet seg fra den plass som var blitt dem anvist. 40 småbarn døde i løpet av to døgn. Noen mødre som mistet sitt eneste

barn, hengte seg. Det forelå beretninger, f. eks. fra Katharinaberg, om at kvinner i 70—80 årsalderen ble jagd ut av sengen. I det ene tilfellet måtte konen gå fra sin syke mann. Hun fikk lov til å gå tilbake for å hente noe hun hadde glemt. Da så hun at den gamle allerede hadde funnet fram tauet som han skulle henge seg med. En annen melding, fra Tetschen, fortalte at tvangsevakueringen også rammet dem som lå på sykehuset. Ved Bodenbach hadde det hendt at folk stormet inn på lasarett-toget og rev bandasjen av de syke. Russerne ga en del kvinner tillatelse til å bringe suppe til de syke på toget. Oppfanatiserte vakter jagde dem tilbake og sparket matfatene ut av hendene på dem. Andre vitnesbyrd gikk ut på at krigsinvalider var blitt prylt.

Opprinnelig ble det gjort unntak for de sudet-tyskere som kunne bevise at de hadde tatt et klart anti-nazistisk standpunkt. Kommunister og sosialdemokrater ble utstyrt med røde armbind og antifa-legitimasjoner. Men de lokale befrielseskomitéer tok ikke alltid hensyn til regjeringens bestemmelser. I en lang rekke tilfelle ble sosialdemokrater og kommunister — som hadde kjempet til siste slutt mot Henlein høsten 1938 — jagd av gårde sammen med de andre. Flere steder ble det utstedt altfor få legitimasjoner. Vi kan som eksempel ta Granlatz. De lokale tillitsmenn hadde satt opp en liste over 450 aktive sosialdemokrater. Det ble ikke delt ut legitimasjonskort til mer enn 120, skjønt det på dette sted var 128 som hadde «legitimert» seg i og med at de hadde vært i konsentrasjonsleir. Fra flere steder kom det melding om at anti-nazister som var igjen, ble fratatt de normale rasjoneringskort og fikk «jøde-kort» i stedet. Det hendte også at de måtte bære forræder-merket.

Først var det rikstyskerne som kom over grensen. Så kom folk fra den store masse, som lot seg lokke av Henlein og Hitler. Men det kom også stadig flere med røde legitimasjonskort. Behrisch traff igjen noen av dem som deltok i det illegale arbeid ved grensen. Den tyske kommunistiske avisen i Bodenbach ble stanset tidlig på høsten. Det ble tatt opp forhandlinger om hvorvidt aktive kommunister og sosialister skulle få ta med seg sine eiendeler.

Der hvor sudet-tyskerne kom, måtte hjelpen improviseres. Forholdene i leirene ble deretter. Ofte manglet en til og med halm til natteleie. Mat var det nesten alltid for lite av. Det var ikke så rart at enkelte spurte: «Hvorfor gir man oss ikke gift?»

Men det fantes også dem som hadde bevart håpet og livsviljen. I august 45 fikk man i Hof melding om at 150 flyktninger fra bygda Münchenreuth kamperte i ingenmannslandet mellom den amerikanske og russiske sone. De var dradd av gårde under ledelse av sin protestantiske prest. Han brukte sterke ord om visse av sine «brødre» fra bekjennelseskirken i Sachsen. Derimot hadde han bare godt å si om de nyinnsatte sosialdemokratiske og kommunistiske borgermestrene som hadde ordnet med provisorisk innkvartering og forpleining. Da gruppen havnet i ingenmanns-landet, så det verst ut for de 40 barna. Amerikanerne ga tillatelse til at folk brakte dem mat. Til slutt slapp flyktningene inn på bayersk område. De holdt sammen. Etter ni ukers vandring havnet de i Ries-distriktet, hvor de slo seg ned for vinteren. Menigheten var i mellomtiden vokst til 400 sjeler. Pastoren var villig til å ta imot enda flere «verdifulle og trofaste bønder og håndverkere, som var villige til å innordne seg». Til våren skulle de begynne som nybyggere et eller annet sted, sa presten, og han la til: «vi har håp om å kunne mestre den harde skjebne og bygge oss et nytt hjem».

Jeg har gitt et lite utsnitt. Helhetsbildet er ikke lysere, snarere mørkere. Jeg retter ingen bebreidelse mot tsjekko-slovakerne. Det er med meg som med Behrish, at jeg nærer stor respekt for dette folk. Men det betyr ikke at jeg er i stand til å begeistres for tvangsutflyttingen og iallfall ikke for *måten den ble gjennomført på.*

Det er sant at den som sår vind høster storm. Goethe sa det slik: «Es ist der Fluch der bösen Tat, dass fortzeugend sie Böses muss gebären.» Et stort flertall av sudet-tyskerne begikk forræderi mot den tsjekkoslaviske republikk, som tross alt hadde gitt dem meget store minoritetsrettigheter. Etter undergravingen i grenseområdene fulgte okkupasjonen. Tyske nazister presterte Lidice. Alt det skal en huske på. Men en

skal også tenke på framtiden. Mennesker som blir jagd inn i Tyskland, ofte under slike forhold som jeg her har skildret, skal opptas i et på forhånd sykt samfunn. Det gjør ikke helbredelsesprosessen lettere.

Den engelske kringkasting sa i slutten av 1945 at bare tvangsflyttingen fra Polen og de ny-polske områdene østenfor Oder—Neisse, var mer hardhendt enn tvangsevakueringen av sudettyskerne. Jeg tar Schlesien som eksempel, og jeg bygger her på opplysninger fra protestantisk kirkehold.

Tidlig i 1945 — i samband med den røde hærs framrykking — rømte massevis av schlesiere fra sine hjemsteder. I Breslau gikk innbyggerantallet ned fra 750 000 til 250 000. Etter kapitulasjonen strømmet befolkningen tilbake igjen. I november regnet man med at det fantes ikke langt fra to millioner tyskere i Schlesien. Men det fantes også over en million polakker, på grunn av den polske innvandring som hadde pågått helt siden det tyske sammenbruddet. Ved årsskiftet ble det opplyst fra offisielt polsk hold at man i 1946 aktet å befolke de nye vest-områder med tre millioner polakker, som kom tilbake fra Sovjet-Samveldet eller fra vest-européiske land. To millioner, derav 700 000 som var kommet tilbake fra Sovjet-Samveldet, var allerede flyttet vestover. Av de seks millioner tyskere som fantes igjen da krigen sluttet, hadde man i første omgang greidd å transportere vekk en tredjepart.

Matmangelen i Schlesien var alvorlig. For store distrikters vedkommende var det ingen overdrivelse å tale om hungersnød. Høsten, kveget og landbruksmaskiner ble i stor utstrekning rekvirert. Mange steder fantes det ikke noen ordnet tildeling av matvarer, andre steder var rasjonene altfor små. Forretningene som var overtatt av polakker, solgte en del levnetsmidler, men bare mot zlotys, som den tyske befolkning ikke hadde. Helsetilstanden var forferdelig, mangelen på leger og medikamenter stor. Tyfusen herjet. I Øvre-Schlesien, hvor en stor del av tyskerne var samlet i leirer, ble situasjonen vanskeligst. Men også i andre distrikter hendte det fryktelige ting. En meget stor del av barna i alderen under to år døde, og mange i alderen mellom to og seks år klarte heller ikke påkjenningen. Det skulle

ikke bidra til å bedre forholdene at det på samme tid også foregikk en omflytting av polakker fra øst mot vest. Der hendte det også at barn døde i armene på mødrene.

En del av schlesierne bestemte seg for å evakuere frivillig. Men så hendte det gang på gang at de ved grensen ble fratatt det lille de hadde fått med seg, og at de dernest ble nektet innreise, slik at de vendte «hjem» bokstavelig talt som tiggere. Det får være nok med disse eksemplene fra Schlesien. Det er ellers meget som tyder på at den sveitsiske avis som kalte de tidligere tyske østområder et «dødsland», ikke gjorde seg skyldig i noen stor overdrivelse.

Etter de avtaler som ble truffet av kontrollrådet i Berlin på senhøsten 45, skulle det flyttes 6,5 millioner tyskere i løpet av månedene fram til juli 46. Fra de polske områder skulle det komme 2 millioner til den russiske og 1,5 millioner til den britiske sone. Fra Tsjekkoslovakia skulle russerne ta imot 750 000 og amerikanerne 1 750 000. De amerikansk-besatte områder skulle dessuten ta imot 500 000 fra Ungarn og den franske sonen 150 000 fra Østerrike. Det var imidlertid bare rammebestemmelser, som ikke behøver å stemme overens med det faktiske antall. I den amerikanske sone regnet man med at det like godt kunne bli over 3 millioner istedenfor de 2,25 millioner som sto i avtalen, og bare for Bayerns vedkommende traff man forberedelser til å ta imot 2 millioner flyktninger. Fra den franske sonen ble det i slutten av januar 46 meldt at man innstilte seg på å måtte ta imot 500 000 snarere enn 150 000.

Den tyske administrasjon gjorde — i samarbeid med militærregjeringene — store anstrengelser for å kunne ta seg av flyktningene. Her var det skjedd en kolossal forandring. Våren og sommeren 45 måtte det bli rot og kaos mange steder, fordi (det halv- eller hel-nazistiske) Røde Kors og de humanitære organisasjoner ganske enkelt ikke maktet å løse oppgavene. Siden ble det oppnevnt flyktning-kommissærer med utstrakte fullmakter. De sto i intim kontakt med arbeidskontorene, helsemyndighetene og de humanitære organisasjoner hvis oppofrende frivillige innsats man ikke kunne unnvære. I den franske sone var det ordnet slik at familier med barn prinsipielt skulle anbringes i

leiligheter, mens det ble opprettet leirer for ugifte og ektepar uten barn. Det ble organisert samlesentraler for klær og skotøy. Alt ble satt inn på å skaffe de voksne arbeid og barna skolegang så fort som mulig. Her er et konkret eksempel på hvordan de utviste ble mottatt i Bayern, da de regulære transporter begynte å komme i januar 46. Jeg tar byen Regensburg. Der hadde man fått bygd opp gjennomgangsleirer for mellem 3000 og 4000 personer — man regnet med at ca. 18 000 sudet-tyskere pr. måned kom til å passere her. Innkvarteringen var primitiv. Det fantes ikke tilstrekkelig brensel til å varme opp brakkene. De sanitære forhold var heller ikke tilfredsstillende. Men foreldreløse barn, barnerike familier, mødre med småbarn, invalider og ungdom som trengte særlig oppsyn, ble anbrakt på en mer betryggende måte. Forpleiningen var enkel, men tilstrekkelig. Flyktningene fikk reparert sine sko, og det var opprettet systuer hvor kvinnene fikk lappet klærne. Det viktigste var at de allerede i gjennomgangsleiren fikk merke en ordnende hånd. Oppgaven måtte jo bli å la dem vokse inn i det tyske samfunn. De måtte få arbeid, selv om det var dårlig lønnet, og et hjem, selv om det var meget primitivt. Tyskernes, og kanskje især bayrernes, solidaritetskjensle var ikke alltid så imponerende. Myndighetene og de anti-nazistiske partier var imidlertid klar over situasjonen og forpliktelsene.

Situasjonen ble til en viss grad bedre da de tsjekkiske myndigheter — etter forhandlinger med amerikanerne — gikk med på at flyktningene skulle få ta med seg femti kilo bagasje. Det betydde at de var bedre utstyrt med klær når de kom. De organiserte transportene foregikk nå i mer betryggende former. Jeg har sett flyktninger som nå reiste i oppvarmede jernbanetog. De var ikke akkurat begeistret, men det er vel også for meget forlangt.

Man må for øvrig være oppmerksom på at det stort sett ikke er SA-menn og nazi-krigere som kommer fra øst, men kvinner, barn og oldinger. Blant dem som kom fra Tsjekkoslovakia i januar og februar 46, var det iallfall bare mellom 10 og 20 prosent som representerte fullverdig arbeidskraft. Av en transport på 1500 personer var 1400 kvinner og barn. I et

annet tilfelle viste en gruppe på 2478 personer følgende sammensetning: 243 menn over 18 år (for det meste meget gamle), 800 kvinner over 18 år, 63 gutter mellom 14 og 18, 81 piker i samme alder, 346 gutter under 14 og 945 piker under 14.

Planen for flyttingen slik den var blitt fastsatt av det allierte kontrollråd, ble forskjøvet en del på grunn av transportvanskene. Ellers foregikk utflyttingen etter det program som var lagt på forhånd. Med hensyn til utflyttingen fra Ny-Polen ble det kunngjort at også den skulle skje i humane former. De som ble flyttet vestover skulle få forpleining og legetilsyn underveis. I noen tilfelle ble det gjennomført. De første transporter fra Ungarn, som kom i slutten av januar 46, foregikk imidlertid på en slik måte at de utviste sultet underveis og dessuten ikke fikk med seg sin personlige bagasje. For Tsjekkoslovakias vedkommende erklærte president Benesj at 200—300 tusen gruve- og fabrikkarbeidere skulle få bli igjen, åpenbart under forutsetning av at de ble «de-nasjonalisert». Flere steder hadde arbeidet stanset opp fordi man hadde vanskelig for å erstatte den sudet-tyske arbeidskraft. En del av de sudet-tyske bønder var også blitt sendt til de indre områder, hvor de fikk bli gårdsarbeidere. For Ny-Polens vedkommende var det åpenbart at utflyttingen, iallfall i første omgang, betydde et urimelig spill av økonomiske verdier. Mange av gårdene forfalt, andre var blitt utplyndret og lå øde.

Når man så på utflyttingen ut fra den harde virkelighet som forelå, kunne man imidlertid spore en viss endring til det bedre. Det nytter jo ikke å klage. En får nøye seg med å antyde hvordan de faktiske forhold er. Og så får en håpe at det lykkes å gjøre det best mulige ut av situasjonen.

VI. DE NYE PARTIENE

Arbeiderbevegelsen gjenreises.

Potsdam-vedtaket gikk ut på at Tyskland skulle demokratiseres. Det ble slått fast at det, med visse forbehold skulle rå organisasjonsfrihet for dem som ville støtte den demokratiske omdanning. Man må ikke tro at dette utløste noen massetilstrømning til de nye partier. Antinazismen hadde en trofast minoritet å bygge på. Ellers måtte den kjempe seg fram mot apati, tomhet og dumhet. Høsten 1945 var det sikkert ikke mer enn mellom 10 og 20 prosent av befolkningen som viste noen aktiv og positiv politisk interesse.

Men det var ikke bare det at de tidligere nazister og den store sløve flokk stilte seg avventende. Det partilivet som gikk til grunne i 1933, var ikke noe å rope hurra for. Det fantes en dyp — og ikke helt uforståelig — mistillit til gamle paroler og gamle menn. Dertil kom at okkupasjonsmaktenes retningslinjer for gjenreising av partiene ikke alltid var like heldige. I den russiske sonen ble det dannet fire partisentraler i løpet av juni 1945, for kommunistene, sosialdemokratene, de kristne demokrater og liberaldemokratene. Og så ble det organisert ovenfra og nedad. Vestmaktene bestemte seg for at parti-oppbyggingen skulle skje «nedenfra». Først skulle man bare ha foreberedende lokale utvalg, dernest lokalavdelinger, som noe senere kunne sluttes sammen i krets- og provinsorganisasjoner. Denne framgangsmåten så mer demokratisk ut enn den virkelig var. Hele det forberedende arbeid ble nemlig overlatt til gamle partifunksjonærer, og medlemmene hadde ofte ikke stort å si når den formelle konstituering ble foretatt.

Arbeiderbevegelsen gjorde seg — rimeligvis — sterkest gjeldende da det nye partilivet begynte å ta form. Kommunistene var

det eneste parti som i løpet av ganske kort tid hadde fått et noenlunde fasttømret apparat over hele Tyskland. Sosialdemokratene trengte litt lenger tid. De manglet den styrken som ligger i en sentralistisk parti-oppbygging, men de fikk større tilslutning. I østsonen ble nok kommunistene en god del favorisert, men de fikk ikke noe monopol. Marskalk Sjukov ga overfor sosialdemokratene uttrykk for at han betraktet dem som det sterkeste parti. I Berlin fikk partiet i løpet av få måneder 60 000 individuelle medlemmer. I den russiske sone og Berlin sammenlagt steg medlemstallet fra 300 000 høsten 45 til 500 000 i begynnelsen av 1946. I vestområdene var det vanskeligere å få noen tallmessig oversikt over tilslutningen. Provins- og delstat-organisasjoner ble ikke tillatt før ved årsskiftet 45—46, og selv etter dette tidspunkt var avdelingene mange steder ennå ikke godkjent av vedkommende militærregjering. Jeg tror imidlertid at man våren 1946 nærmet seg det medlemstall som det sosialdemokratiske parti hadde før Hitler kom til makten. Man tok ikke imot hvem som helst. Søknadene ble gransket nøye og folk som hadde deltatt i nazistisk virksomhet, ble avvist.

I Berlin satt det fra like etter sammenbruddet et sosialdemokratisk sentralutvalg, med avisen «Das Volk» som hovedorgan og med den tidligere braunschweigske riksdagsmann Otto Grotewohl som formann. Som viseformann fungerte Max Fechner. Han var en av de to overlevende fra den illegale tolv-manns-komitéen som var blitt nedsatt da partistyret emigrerte i 1933. De to hadde supplert seg med flere andre og fikk det nye utvalget godkjent på et stort tillitsmannsmøte i Berlin. Deres standpunkt gikk ut på at de representerte det samlede parti inntil et landsmøte kunne velge ny ledelse. Dette standpunkt ble imidlertid ikke godtatt av en konferanse som representanter fra de forskjellige soner holdt i Hannover i begynnelsen av oktober 45. Sosialdemokratene i de vestlige soner besluttet å opprette et eget sentralkontor i Hannover, med tidligere riksdagsmann dr. Kurt Schumacher som «befullmektiget». Når det gjaldt forhold av betydning for alle soner, skulle Grotewohl og Schumacher møtes og om mulig bli enige om et felles standpunkt.

Det var ikke til å ta feil av at de sosialdemokratiske tillitsmenn i vest stilte seg noe skeptisk til partiledelsen i øst. Man var redd

for at «berlinerne» lot seg presse eller lure av kommunistene og at de kanskje heller ikke greidde å opprettholde sin uavhengighet i forhold til okkupasjonsmakten. Sosialdemokratiet i øst tok farge av forholdene under den sovjetiske okkupasjon. Men det oppsto avhengighetsforhold også i vest. Mistenksomheten mellom de allierte stormakter farget av på de tyske partidannelser. Det var et logisk resultat av den avhengighet av utlandet som dominerte all tysk innenrikspolitikk.

Man kan spørre hva grunnen var til at sosialdemokratene — både i øst og vest — fikk såpass sterk tilslutning. For det første viste det seg ennå en gang at tradisjonens makt er stor. Det så man for øvrig under hele den partipolitiske gjenreising, trass i tolv års nazisme. For det annet kunne sosialdemokratene fremdeles bygge på et forholdsvis bredt lag av arbeider-tillitsmenn som *stort sett* hadde vært avvisende mot nazismen. De fleste var ikke særlig aktive, men de *var* der. En del var gått til grunne i konsentrasjonsleirene, de andre hadde vært mer eller mindre «passivt trofaste». For det tredje var det slik at de deler av den tyske befolkning som kom på tale når det gjaldt en positiv oppbygging, hadde fått nok av alt som minte om diktatur. Og sosialdemokratene var kjent for at de i 70 år hadde stått som folkestyrets talsmenn i tysk politikk. Forsåvidt hadde de det ytre i orden.

Men det var fare for at denne tillitsreserve kunne få de sosialdemokratiske ledere til å glemme at de dog hadde spilt fallitt med sin svake og unnfallende politikk. Spørsmålet var om de kunne forbinde en god demokratisk tradisjon med en ny, aktiv politikk. Det som ble sagt fra sosialdemokratisk side var at man ikke skulle nøye seg med et formelt demokrati som under Weimar. Først måtte man få en grundig utrensking. Dernest gjaldt det om å sørge for at det nye demokrati hadde evne og styrke til å forsvare seg mot sine indre fiender. Statsapparatet, rettsvesenet, undervisningen skulle underkastes en grundig reorganisering. Og folkestyrets krav skulle ikke begrenses til det politiske felt. Målet var et politisk, sosialt og økonomisk folkestyre.

Den sosialdemokratiske ledelsen i Berlin utarbeidet en del programmatiske redegjørelser. De var preget av ønsket om på den ene siden å opprettholde hva en kunne kalle den marxistiske kon-

tinuitet og på den annen side å ta hensyn til de nye forhold man sto overfor. I vest erklærte Schumacher at det ikke var mulig å legge fram noe program som tålte vitenskapelig kritikk før man visste nøyaktig beskjed om den konkursmasse Hitler hadde etterlatt seg og om de eksistensvilkår som ble budt de gjenlevende. Schumachers program er preget av engelsk og skandinavisk sosialdemokrati. Ellers skal man ikke overvurdere programmenes betydning i en periode da det ennå ikke dreide seg om egentlig politikk, men snarere om de første famlende forsøk i den retning. Etter de programmatiske erklæringer å dømme rådde det den skjønneste enighet. Kristne demokrater slo til lyd for sosialisme, det demokratiske parti i Bayern tok «avstand fra enhver form for kapitalisme», mens kommunistene propaganderte for det frie initiativ. Kristendommen og demokratiet gikk igjen i de fleste programmer. I forgrunnen sto oppryddingens og oppbyggingens krav. Der var man langt på vei enig.

I de fleste erklæringer fra sosialdemokratisk side ble det — utover de dagsaktuelle krav — slått til lyd for økonomisk planlegging og sosialt demokrati. Det kunne tyde på at man — dersom man fikk makten — ville bruke mer radikale metoder enn de som ble brukt i 1919. Det eksisterte, ble det sagt, intet håp om å komme ut av det foreliggende kaos hvis man ikke benyttet seg av omhyggelig samfunnsmessig planlegging. Man hadde sett at de bestemmende kretser blant storgodseierne, storindustrien og finansen hadde alliert seg med de nazistiske gangstere. Det ga kravet om å bryte junkerveldet og å sosialisere viktige industrigrener ny aktualitet. De retningslinjene som ble skissert i Berlin og i vest, gikk imidlertid ikke ut på noen total sosialisering. De minte på mange måter om de programmer som var lagt fram av nordisk arbeiderbevegelse, men rimelig nok, med de betydelige modifikasjoner som er følgen av den ulike situasjon. Det ble understreket at man ikke ville undertrykke middelstanden og heller ikke det private initiativ der det kunne spille en gagnlig rolle. Ønsket om å vinne nye lag, ikke minst den tekniske intelligens, ble sterkt framhevet. De «vestlige» sosialdemokrater snakket også en god del om byråkratiseringens fare.

Et annet hovedpunkt som karakteriserte det sosialdemokratiske

parti slik det gjenoppsto i 1945, var understrekingen av det nasjonale moment i den forstand at man hurtigst mulig ville nå fram til en økonomisk og rettslig fellesordning ut over sone-grensene. I den første brosjyre som ble spredt fra sentralen i Hannover sto det: «Tyskland må opprettholdes som statlig og nasjonal enhet. Vi kan og vil ikke gi avkall på den fundamentale rett som verden innrømmer ethvert folk. Vi er dødsfiender av alle løsrivingstendenser som er bestemt av hensynet til angivelige øyeblikkelige fordeler og av bankerotte reaksjonæres egoisme og ærgjerrighet.» Sosialdemokratene i Berlin tok avstand ikke bare fra separatistiske, men også fra føderalistiske tendenser og bekjente seg — for øvrig i samsvar med de øvrige partilederne der — til enhetsstaten. I vestområdene var dette spørsmål omstridt. En hel del av partiets folk anbefalte en indre føderalisering. Ellers hevdet sosialdemokratene i vest gjerne at den nye grensen mot Polen var urettferdig. Noen håpet at det skulle bli mulig å «redde» Stettin og Breslau på den endelige fredskonferansen.

Sosialdemokratiet arbeidet imidlertid like fra begynnelsen for en linje som gikk ut på fred og samarbeid med andre land, og ikke minst et nytt samarbeid med den internasjonale arbeiderbevegelse. Partiets talsmenn — både i Berlin og i vest — tok avstand fra tesen om at *alle* tyskere skulle være skyldige. Men de la til at de ikke ville unndra seg befolkningens felles skjebne og at de anerkjente erstatningskravet fra de alliertes side.

De tyske sosialdemokrater var også sterkt representert i den nye administrasjon. Stort sett var det *gamle* folk en møtte, både i det offentlige og i partistyrene. Det var naturlig, men heldig var det ikke. Da partiet holdt sin første distriktskonferanse i Franken, var deltagernes gjennomsnittsalder vel 60 år. Representantene ble hilst velkommen av en borgermester som var gått av i 1932 — for 13 år siden — på grunn av sykdom og høy alder. Møtet ble ledet av en fagforeningsveteran som hadde passert de 80. Mange av 50-åringene var eldre enn alderen skulle tilsi. Jeg har allerede pekt på «förgubbningen» som samfunnsproblem. Den er også et partiproblem. Allerede før Hitler var sosialdemokratiet et gammelt parti. En undersøkelse i 1931 viste at det var aldersklassene 35—60 år som utgjorde hovedmassen av medlemmene. Hver femårs-gruppe

fra 30 til 50 var omtrent dobbelt så sterkt representert som aldersklassen 20—25. Alderspyramiden var ikke gunstigere for tillitsmennenes og parlamentsgruppenes vedkommende, snarere omvendt. De fleste av lederne var ikke unge lenger da Hitler kom til makten, de er ikke blitt yngre siden. Dertil kommer den politiske belastning som knytter seg til navn som Gustav Noske, Karl Zörgiebel og Karl Severing som spiller en viss rolle i vestsonene.

Både Grotewohl og Schumacher slo fast at man ikke måtte gjøre forsøk på å fortsette der man slapp, at det ikke måtte bli noe «nytt Weimar». Schumacher sa at det som trengtes ikke var gjenreising, men nyreising. Han påpekte at Tyskland i enda høyere grad enn i 1918 var truet av en «Politik der verpassten Gelegenheiten» og han advarte mot å «bruke restaureringens metoder overfor en verdensrevolusjonær omdanning». Det gjenstår å se hvor langt fornyelsen virkelig går. Det lovte ikke godt at det fantes liten vilje til å innrømme tidligere feil. Selvkritikk ville være på sin plass, og sammen med den en virkelig fornyelse. Det var åpenbart en forutsetning for å kunne fylle den misjon som ble nevnt i sosialdemokratiske programerklæringer, nemlig å overta ledelsen i et nytt Tyskland som skulle knytte sammen øst og vest, «sosialisme og frihet».

Når det gjelder kommunistene, kan en først konstatere at de var meget aktive. Mange av tillitsmennene var blitt drept, men en god del kom likevel igjen fra konsentrasjonsleirene. Fra Moskva kom en hel partiledelse, og apparatet var i orden på et meget tidlig tidspunkt. Kommunistene hadde et ganske sterkt økonomisk grunnlag, og mange fastlønnede tillitsmenn ble ansatt. I Bremen fantes det, for å ta et eksempel, i januar 1946 tretten sekretærer og tre kurérer pr. 1 000 medlemmer (sosialdemokratene hadde to sekretærer pr. 2—3 000 medlemmer).

De gamle kommunistiske kadrene hadde ikke alltid lett for å forstå de nye parolene. Forandringen fra tiden før 1933 var også meget stor. Kommunistene var ikke lenger noe opposisjonsparti. I den russiske sone var de representert i alle grener av administrasjonen. I den amerikanske sone fikk de sine representanter i fellesavisenes redaksjoner og i de kommunale organer. Det var kommunistiske ministre i den bayerske, württembergske og hessiske

regjering. Hos engelskmennene ble de først til en viss grad holdt utenfor, men etter hvert overtok de også der en hel del offentlige verv og ble representert først i Hamburgs senat og siden i de forskjellige rådgivende forsamlinger. Partiet inntok, i motsetning til før en positiv holdning til demokratiet og parlamentarismen. Man skjelnet klart mellom prinsipielt program og dagsaktuelle krav. I likhet med hva som skjedde i andre land, gjorde kommunistpartiet også i Tyskland krav på å være «det nasjonale folkeparti». Holdningen overfor andre antinazistiske grupper var ikke sekterisk, men nærmest omfavnende, selv om kritikken til sine tider kunne være meget skarp. Portene sto åpne for nye medlemmer, og det het uttrykkelig i de nye lovene at den som meldte seg inn, ikke nødvendigvis måtte godta partiets «filosofiske» oppfatninger.

I de russisk besatte områder svarte tilstrømningen, iallfall i det første halvåret, ikke til forventningene. Hovedårsaken var nok den at partiet ble identifisert med okkupasjonsmakten. Dens hardhendte framferd, især i første omgang, og den omfattende bortføring av maskinene skapte en aversjon mot kommunistene, også i arbeiderkretser hvor man under andre forhold ville hatt lettere for å slutte seg til dem. Det viste seg ved en rekke valg på bedriftsråd som ble holdt høsten 1945. Mange steder ble de to arbeiderpartier enig om felles lister, og det ble gjerne stemt ved håndsopprekking. Men i de tilfelle hvor det var partikandidater, hendte det at kommunistene måtte nøye seg med en tiendepart av sosialdemokratenes stemmer. Dette gjaldt endog bedrifter som før 1933 ble ansett for å være sterkt kommunistisk preget. Ved Berliner Verkehrsgesellschaft ble det valt 35 sosialdemokrater og 9 kommunister, ved Bunaverkene i Leipzig 29 sosialdemokrater, 10 kristelige og en kommunist, hos Leuna i Halle-Merseburg 26 sosialdemokrater, 5 kristelige og en kommunist. Kommunistenes medlemstall i Berlin lå også atskillig lavere enn sosialdemokratenes. Det samme var tilfelle i andre byer. I Dresdens første distrikt hadde sosialdemokratene f. eks. i januar 46 4 420 medlemmer, og kommunistene 1 250. Den sosialdemokratiske partiorganisasjon i øst registrerte på dette tidspunkt omlag 2 000 nye medlemmer pr. dag.

Partiet sto *relativt* sterkere i visse vestlige distrikter enn i øst. I de vestlige soner bortfalt jo den belastningen som var en følge

av okkupasjonnsmaktens åtgjerder. Der var det tvertom slik at kommunistene representerte den sterkeste kritikk overfor de alliertes politikk. Ved bedriftsrådsvalgene i Ruhrområdet i slutten av 1945 viste det seg at de kommunistiske lister mange steder fikk 60—65 prosent av stemmene. Noe liknende var tilfellet ved storbedriftene i Bremen, og på det kjente Blohm & Voss-verftet (som da ennå eksisterte) ble det valt syv kommunister mot tre sosialdemokrater. I praktisk talt hele Nord-, Sør- og Sørvest-Tyskland var imidlertid kommunistene betydelig svakere enn sosialdemokratene.

Kommunistene trådte, som sagt, fram med et demokratisk program. Det var imidlertid ikke så få som mistenkte dem for å opptre slik ut fra taktiske hensyn. I den forbindelse heftet man seg ved en passus i sentralkomitéens opprop sommeren 45 der det sto at sovjetsystemet ikke svarte til Tysklands «nåværende» utviklingskrav og at man i den «nåværende» situasjon gikk inn for en antifascistisk-demokratisk republikk.

Da krigen sluttet, fantes det folk langt utenfor arbeiderbevegelsen som mente at framtiden tilhørte det tysk-russiske samarbeid. Slik som forholdene utviklet seg kom denne tendens — som hadde en gammel tradisjon også i militære og nasjonalistiske kretser — til å tre i bakgrunnen. Det ble et avgjort draw-back for kommunistene at de, etter manges oppfatning, la an sin politikk ikke i første rekke etter forholdene i sitt eget land. Kritikerne innen arbeiderbevegelsen hevdet også at det kommunistiske parti i sin oppbygging ikke var virkelig demokratisk. På en konferanse i Heidelberg tok den sosialdemokratiske taler — som for øvrig gikk inn for «ærlige samtaler med kommunistene» — meget bestemt avstand fra hva han kalte «capo-kommunisme på Dachau-basis».

Når det gjaldt å innrømme tyskernes felles ansvar, tok kommunistene mindre forbehold enn de andre partier. De kom også med en skarp kritikk av Weimar-republikkens fadeser og unnfallenhet. For sitt eget vedkommende hadde de imidlertid — likesom mange sosialdemokrater — vanskelig for å innrømme noen feil. Det reduserte virkningen av deres kritiske granskning for øvrig.

Spørsmålet om den nye øst-grense ble ikke berørt av de

kommunistiske talere. Derimot tok de bestemt avstand fra separatismen, føderalismen og grenseforskyvninger i vest.

De hadde et bestemt program med hensyn til de-nazifiseringen. Og det kan ikke være tvil om at de mente det, selv om deres kritikere hevdet at de hadde en sterk tilbøyelighet til å tilgi de «små syndere» som ville slutte seg til partiet. På det økonomiske område var kommunistenes forslag ikke ytterliggående. De var gjennomgående praktiske.

Når det gjaldt arbeidsprogrammene, fantes det i virkeligheten ikke noen større skilnad mellom de to arbeiderpartier. Man kan derfor spørre hvorfor de ikke gikk sammen. Dette spørsmål ble også reist av mange tyske arbeidere. Det er ikke tvil om at det store flertall av dem opprinnelig ønsket samling. De hadde sett resultatene av splittelsen. Var det blitt holdt en hemmelig avstemning sommeren eller høsten 45, ville et stort flertall av såvel de sosialdemokratiske som de kommunistiske medlemmer stemt for et sosialistisk enhetsparti.

Med en gang krigen var slutt og man gjorde de første famlende skritt i retning av politisk virksomhet, forekom det en del spontane samlingsforsøk. I de siste dager av april, mens det ennå ble kjempet i Berlin, gjorde Max Fechner på vegne av sosialdemokratenes sentrale utvalg en henvendelse til de kommunistiske tillitsmenn, med forslag om straks å oppfordre til dannelsen av et samlet parti. Fechner fikk ikke noe svar, og flere nye henvendelser i løpet av de nærmeste uker ga heller ikke noe resultat. Rundt omkring i de forskjellige tyske byer var det i mellomtiden blitt dannet «antifa»-komitéer med aktive medlemmer fra begge partier, ofte også fra uavhengige sosialistiske og demokratiske grupper, og gjerne utgått fra de illegale grupper som var igjen. I Braunschweig, Hamburg og andre steder ble det gjort forberedelser for å gjennomføre samlingen allerede fra starten. Men det kom motparoler fra kommunistpartiets sentralkomité, i vestsonen også fra ledende sosialdemokrater. Sentralkomitéen inntok det standpunkt at de ideologiske problemer måtte avklares før det kunne bli spørsmål om organisatorisk samling. De ledende sosialdemokrater i Vest-Tyskland var meget skeptisk overfor samling, iallfall under de foreliggende forhold.

I Berlin ble det imidlertid like etter at partiene var kommet i gang igjen, nedsatt en sosialistisk-kommunistisk samarbeidskomité. En av dets oppgaver skulle være å forberede den organisatoriske samling på et senere tidspunkt. I desember 45 ble det sendt ut et felles opprop som gikk ut på at samlingsarbeidet skulle påskyndes. Men mer om det senere.

Forholdet mellom de to partier var i 1945 ikke det samme som før Hitler. Der var megen gjensidig mistenksomhet, men det var ikke den samme kamp på kniven. I fagforeningene, kommunene og delstatenes administrasjon ble det mange steder etablert et ganske nært samarbeid mellom de to partiers representanter. Kommunistene tok sin del av ansvaret. Deres representanter holdt ikke alltid mål, men det gjorde ikke de andres heller. Kommunistene var gjennomgående noe yngre enn sosialdemokratene. Mange mente at selve partiets karakter måtte påvirkes av den nye politikk som ble ført. Ellers ville det ikke bli lett å holde partiet sammen. Det er et spørsmål som framtiden får gi svar på.

På Potsdamkonferansen ble det vedtatt at det foruten politiske partier skulle opprettes frie faglige organisasjoner. I Berlin ble det dannet et styre for den «frie tyske fagorganisasjon». I vestsonene kom det ordre om at oppbyggingen skulle skje «nedenfra», som for partienes vedkommende.

Uavhengig av den faglige gjenreising ble det allerede sommeren og høsten 45 valt tillitsmenn på arbeidsplassene. Kontrollrådet i Berlin var av den oppfatning at de tillitsmenn som var valt på de forskjellige steder, skulle nedsette organisasjonsutvalg. Disse utvalg skulle ta initiativet til dannelsen av fagforeninger og stedlige samorganisasjoner. Fra samorganisasjonene skulle oppbyggingen gå videre til distriktsorganisasjoner, sammenslutninger i de forskjellige provinser og delstater og endelig til toppen — den nye tyske landsorganisasjon.

Gjennomføringen av disse ensartede — om enn noe kompliserte — retningslinjer ble hindret ved motstand fra fransk side. Det bidro til at den lokale gjenreising ble preget av ganske forskjellige organisasjons-prinsipper. I Hamburg gikk man f. eks. tilbake til den gamle fagforbunds-formen. I Nürnberg ble det

derimot dannet én samorganisasjon som bare ble delt opp i forskjellige bransjer. I Frankfurt am Main valte man en mellomvei. Også der ble det dannet en felles organisasjon med felles lover og kontingenter, men med forholdsvis stor selvstendighet for de fjorten industrigruppene. I Rhindistriktet gikk man inn for industriforbundsformen som hadde fått stor tilslutning i mange deler av Tyskland. I østsonen ble denne organisasjonsform lagt til grunn for gjenreisingen. Prinsippet skulle være at man bare hadde én fagforening på hver arbeidsplass. Funksjonærene, tjenestemennene og utøverne av de frie yrker skulle være med i den nye fagorganisasjon. Samlingsidéen ble også gjennomført slik at man unngikk den gamle oppdeling i sosialistiske, kristne, «upolitiske» og «revolusjonære» fagforeninger.

I vest-sonene var det de sosialdemokratiske tillitsmenn som gjorde seg sterkest gjeldende. Det svarte i det store hele til de rådende styrkeforhold og til de krefter som fantes. I øst-sonen spilte kommunistene en forholdsvis stor rolle i den nye fagbevegelsen. I den provisoriske ledelse som ble opprettet i Berlin, fikk kommunistene fire representanter mens de andre fire ble delt mellom sosialdemokratene og de kristne demokrater.

Organisasjonsmessig gjorde man raske framsteg i de russiske områder. I begynnelsen av 1946 regnet man med at de 18 industriforbund sammenlagt hadde halvannen million medlemmer. Over halvparten av dem fantes i Sachsen, derav 123 000 i Leipzig og 100 000 i Dresden. Berlin hadde omlag 300 000 medlemmer (det er interessant å legge merke til at ikke mindre enn sjetteparten av dem tilhørte handels- og kontorfunksjonærenes forbund). I de andre soner lå tallene lavere, etter som organisasjonsoppbyggingen var kommet atskillig senere i gang. I de amerikanske områder (unntatt den amerikanske sektor av Berlin) fantes det 1. februar 1946 omlag 400 000 medlemmer, derav 175 000 i Württemberg-Baden, 103 000 i Hessen og 100 000 i Bayern. I den britiske sone hadde man i mars 46 omlag 800 000 fagorganiserte. Jeg tror man kan gå ut fra at fagbevegelsen våren 1946 sammenlagt hadde et medlemstall på vel 3 millioner.

Den nye tyske fagbevegelse gikk inn for å løse meget store arbeidsoppgaver. Tillitsmennene eller bedriftsrådene hadde i mange

tilfelle gjort en betydelig innsats ved å sørge for at produksjonen kom i gang igjen. De støttet de-nazifiseringen og bidro ofte til at det ble dannet en ny og effektiv bedriftsledelse. Fagbevegelsen ønsket at bedriftsrådene ikke bare skulle gjenopprettes etter den lovgivning som fantes under Weimar, men at de skulle få mer sentrale funksjoner enn før. De skulle bli organer i et økonomisk demokrati, og dette skulle forankres i én ny bedriftsrådslov. Arbeidernes og funksjonærenes representanter skulle gis direkte innflytelse på bedriftenes ledelse. Man ville at fagorganisasjonen dessuten skulle være representert ved dannelsen av bransje- og planleggingsutvalg. Prinsipielt krevde man streikeretten tilbake, men man aktet ikke å bruke den for moro skyld. Gjennomgående var man klar over at retten til å være med og bestemme økonomisk måtte være forbundet med en produksjonsvennlig politikk. De faglige tillitsmenn visste at arbeidskraften var den eneste store økonomiske verdi man hadde igjen. Bare ved iherdig arbeid kunne det være håp om å komme på bena igjen.

Lønnsspørsmålet spilte til å begynne med ikke noen sentral rolle, Men man var selvsagt levende interessert i å hindre et sammenbrudd i pengevesenet og sikre reallønnen så langt som mulig. Fagorganisasjonen arbeidet også for å få adgang til å slutte kollektivavtaler igjen. Arbeidsretten ville man ha gjenopprettet og utvidet. Et særlig stort arbeidsfelt var nyordningen av de sosiale trygder. Den første oppgaven måtte være å redde hva reddes kunne. På noe lengre sikt gikk fagbevegelsen inn for en fullstendig modernisering av hele trygdevesenet, slik at de forskjellige institusjoner ble slått sammen. Det var helt fra begynnelsen av en forutsetning at trygdenes selvstyre-organer skulle gjenopprettes og utvides.

Den nye fagbevegelse hadde imidlertid også mer almene oppgaver. Det var i tyskernes interesse at bevegelsen holdt seg partipolitisk nøytral. Og dessuten krevde de allierte det. Den skulle støtte opp om gjenreisingen uten å bli noe politisk parti. Erfaringene viste at de-nazifiseringen av næringslivet — og dets gjenreising — ble fremmet ved en aktiv fagorganisasjon. Den hadde også en viktig misjon i kampen mot militarismen og i arbeidet med omskoleringen av de brede befolkningslag.

Borgerlig ny-orientering.

Foruten arbeiderpartiene hadde man altså den kristelig-demokratiske union og det liberal-demokratiske parti. I virkeligheten var det imidlertid langt flere strømninger som gjorde seg gjeldende. Vi kan ta liberal-demokratene først. De hadde sin ledelse og sin avis i Berlin. Utover i distriktene fantes det til å begynne med ganske få avdelinger, og de demokratiske foreninger som oppsto, hadde ofte ikke noen sentral tilknytning. Etter hvert foregikk det en viss samlingsprosess slik at forskjellige lokale partidannelser ordnet seg inn i den «liberale» partiramme. Det gjelder grupper som de «tyske demokrater» i Bayern, «fri-demokratene» i Hamburg, det «demokratiske folkeparti» i Württemberg og Bremen, den «demokratiske union» i Oldenburg, «tyske samling» i Lübeck. Den omtalte parti-oppbygging «nedenfra» fremmet dannelsen av lokale særgrupper. Men okkupasjonsmyndighetene ønsker på den annen side at det ikke skal bli stort mer enn fire partier. Det er også et tysk ønske, både i ledende politiske kretser og — etter hva opinionsundersøkelser har vist — blant befolkningen. Ingen er begeistret for den parti-inflasjon som fantes før nazismen. Man er innstilt på at det også ved utarbeidelsen av valgordningene bør legges hindringer i veien for splittelsespartier.

Liberal-demokratene står partimessig sett på ganske svake føtter. Partiets første formann var Waldemar Koch, siden overtok dr. Wilhelm Külz. Erklæringene som er sendt ut av den provisoriske sentralledelsen i Berlin, har selvfølgelig et bestemt anti-

nazistisk innhold. Distrikts-organisasjonene framholdt delvis enda sterkere at menneskerettighetene og demokratiets grunnleggende prinsipper inngår i partiets program. Det ble også påpeket at man ikke vil motsette seg en viss samfunnsmessig kontroll og regulering. De liberalt-demokratiske grupper har imidlertid gjennomgående en avgjort anti-sosialistisk tendens. De er den «sunne» kapitalismes fanebærere i et sykt samfunn, som etter all sannsynlighet ikke kan bli friskt ved hjelp av kapitalistiske resepter. De liberale har ikke noen større sjanse til å vinne tilslutning blant bøndene. En industrikapitalisme i gammel forstand vil neppe overleve omdanningsprosessen, og vil således heller ikke kunne bli basis for noen organisasjon etter mønster av det gamle «tyske folkeparti». Det er ennå for tidlig å si hvordan det går med de liberale demokrater. I april 46 begynte stillingen å bli klarere, idet man fikk dannet et «fritt demokratisk parti» for vestsonene, og et «tysk konservativt parti» i den engelske sone.

Den eneste store partidannelsen ved siden av de to tradisjonelle fløyer av arbeiderbevegelsen er imidlertid de «kristelige demokrater». Partiet ble startet av folk som hadde deltatt i illegalt arbeid under Hitler, blant dem den første formann, tidligere sentrumsminister Andreas Hermes, den nye formann, fagforeningslederen Jakob Kaiser og Theodor Stelzer. Partiets organisasjonsmessige stilling er det vanskelig å uttale seg om. Sikkert er det imidlertid at det samler mange stemmer. Det viste seg allerede ved de første kommunevalgene i den amerikanske sone.

Den kristelig-demokratiske union har avløst det gamle sentrums-partiet. Mens «sentrum» var katolsk, vil «unionen» imidlertid prøve å samle katolikker og protestanter i samme parti. Allerede denne del av arbeidet er forbundet med store vansker. Som prinsipiell retningslinje ble man enig om at på steder hvor det er katolsk flertall, skulle katolikkene stille partiformannen og protestantene viseformannen. I kommuner med protestantisk flertall skulle det være omvendt. Det som binder partiet sammen, er overbevisningen om at kristendommen bør gjennomsyre det nye samfunnsliv, og ønsket om at kirkens stilling skal trygges, ikke minst på undervisningens område. Unionens ledere har på den annen side gitt uttrykk for at de ikke akter å skape noe *klerikalt*

parti. Etter hva de sier, ønsker de ikke at prestene skal delta i politisk virksomhet. Mange av dem gjør det nå allikevel, men i det lange løp er det neppe til fordel for kirken.

«Unionen» er delvis eksponent for en økt religiøsitet (som utvilsomt fins). Men den drar framforalt fordel av den legale eller halv-legale tilværelse som de religiøse organisasjoner har kunnet opprettholde under nazismen. Det framkaller imidlertid energisk kritikk når noen vil ha det til at det bare var kirkene som tok avstand fra nazismen. Like sterkt kritiserer mange det forhold at religionen etter deres oppfatning skal tas til inntekt for partipolitisk virksomhet. Enkelte frykter for at de samme borgerlige kretser som tidligere misbrukte den nasjonale tanken, nå er i ferd med å gjøre det samme med kristendommen. En kan iallfall *ikke si* at kristendommen er i fare i Tyskland.

De ledende kristne demokrater i Berlin ga på et tidlig tidspunkt uttrykk for at partiet ville innta en avgjort positiv holdning til de sosiale spørsmål. De gikk inn for «sann sosialisme», som ikke skulle være identisk med klassekamp. Hovedtendensen i partiets videre utvikling er dog blitt at det — delvis i polemikk mot arbeiderpartiene — har gjort seg til forsvarer for den private eiendomsrett. På en rekke steder kom «unionen» meget snart til å bli en samleorganisasjon for «velgerne tilhøyre for sosialdemokratiet». Det viste seg f. eks. i Schleswig-Holstein der et opprop til en slik samling ved årsskiftet 45—46 ble undertegnet av den tidligere demokratiske parlamentariker dr. Struwe, folkeparti-mannen Schröter og den tidligere tysk-nasjonale riksdags-representant Schlange-Schöningen. Stillingen var i begynnelsen av 1946 ennå noe uklar. Det viste seg også i partiets holdning til det «nasjonale» spørsmål. Enkelte steder så det ut til at folk fra unionen ville slå på nasjonalistiske strenger. Hovedorganet i Berlin, «Neue Zeit», og flere av partiets talere tok imidlertid et klart oppgjør med nasjonalismen. De sa mange riktige ting om ansvaret for nazismen og om hitlerismens ideologiske røtter. Ellers forfektet de fleste av unionens folk et føderalistisk statsprogram for det kommende Tyskland.

Det er uvisst om den samlingsprosess som har foregått i unionens navn, vil komme til å fortsette eller om den avløses av

ny splittelse. I Rhinland-Westfalen ble det splittelse allerede i løpet av høsten 1945. Unge katolikker og folk fra den tidligere kristelige fagbevegelse brøt med unionen og dannet «nytt sentrum». De hevdet at de ikke ville delta i dannelsen av et konfesjonelt parti med front mot arbeiderbevegelsen, og med en tendens i retning av å samle temmelig mange tidligere nazister. I Bayern gikk det tidligere bayerske folkeparti sammen med andre grupper og dannet et parti som der ble kalt den «kristelig-*sosiale* union». Men det var påtagelig at denne sammenslutning inneholdt temmelig mye politisk sprengstoff.

Den bayerske union fikk også en ganske farlig konkurrent da amerikanerne i januar 46 fant det opportunt å gi tillatelse til å organisere det bayerske «kongeparti» som hevdet at det hadde 250 000 medlemmer. Det var ikke noen hemmelighet at denne bevegelsen som tok sikte på en folkeavstemning for å få wittelsbacherne på tronen igjen, ble oppmuntret fra fransk side. På tilsvarende måte favoriserte de franske myndigheter dannelsen av føderalistiske resp. separatistiske grupper i de av dem besatte deler. I Vest-Tyskland oppsto også et «folkeparti» som gikk inn for atskillelse av Rhinlandet. I Nord-Tyskland støtte en på et annet særfenomen. I Hannover begynte «welfene» som gikk inn for føderalisme eller også for løsriving fra Tyskland og tilknytning til Det britiske samvelde, å gjenoppta sitt arbeid under navnet «nedresachsisk landsparti». Tidligere het det «hannoversk» parti, men virkefeltet ble nå utvidet til andre deler av Nord-Tyskland. Disse partidannelsers skjebne står og faller med den støtte og oppmuntring de får, eller ikke får fra andre land.

Medlemmer av den kristelig-demokratiske union fra de forskjellige soner møttes i Godesberg i midten av desember 45. De vedtok en uttalelse om at tyskerne måtte gjennomgå en alvorlig selvprøvelse før det kunne bygges opp noe virkelig demokrati. Et nytt Tyskland måtte baseres på anerkjennelse av fred og rett og på innordning i den «vestlige kulturkrets». Rikets enhet skulle bevares, men på grunnlag av en føderalistisk nydanning. Unionen anerkjente den private eiendomsrett, het det videre, men naturrikdommene burde bli samfunnets eie. Gruveindustrien og andre monopolartede nøkkelforetagender skulle legges under staten.

Konferansen gikk inn for «en sosialisme båret oppe av kristent ansvar».

Mange av unionens folk tok imidlertid avstand fra den «sosialistiske» kurs. Og i Berlin gjennomgikk partiet sin første alvorlige krise like før jul 1945. Det var oppstått en viss meningsskilnad mellom unionens og arbeiderpartienes ledelser. Unionens styre opponerte mot den måten jordreformen ble gjennomført på, og ville at man skulle betale erstatning. Det nærte også betenkeligheter overfor den radikale utrensking av små nazister og var framforalt ikke enig i at det skulle rokkes ved religionsundervisningen i skolene. En del partiorganisasjoner i den russiske sone uttalte seg mot ledelsen i Berlin. I neste omgang fikk man så en omdanning av styret — ved konferanser hvor det deltok representanter for okkupasjonsmakten og hvor det ble gitt uttrykk for at partiformannen ikke lenger hadde marskalk Sjukovs tillit. Hermes og viseformannen Schreiber gikk av og ble avløst av de kristne fagforeningsledere Kaiser og Lemmer.

Professor Gustav Radbruch i Heidelberg — tidligere sosialdemokratisk justisminister — skrev i slutten av 1945 en bemerkelsesverdig artikkel om det nye tyske partiliv. Han fant at samtlige partier — bortsett fra de «liberale» som han i det hele tatt ikke regnet med — gikk inn for et organisert næringsliv og for sosialisering av betydelige næringsgrener. Noen annen mulighet fantes ikke hvis man skulle komme i gang med gjenreisingen. Spørsmålet om hvorvidt man skulle følge sosialistiske linjer ved reorganiseringen av det tyske næringliv, kom ikke lenger til å være noe avgjørende skille. Radbruch mente derfor at det egentlig bare var plass for to store partier: marxistiske sosialister og kristne sosialister. Kommunistene og sosialdemokratene burde kunne samles. De som forkastet marxismen, men var overbevist om kristendommens grunnleggende verdier, burde slutte seg sammen i den kristelig-demokratisk union.

Fullt så enkelt var det nå i virkeligheten ikke. Det er ikke noe nytt at religiøse spørsmål danner et skille i tysk politikk. Sosialdemokratene forkaster imidlertid bestemt den religionsfiendtlige holdning som var framherskende i bevegelsens barndom. I Bayern, hvor den katolske innflytelse er særlig dominerende,

gikk den sosialdemokratiske statsminister Hoegner meget tidlig inn for et positivt samarbeid mellom staten og kirkene. Andre steder anbefalte partiets representanter felles skoler, hvor alle religiøse bekjennelser kunne komme til orde. Man hevdet på den ene siden at Tyskland ikke hadde råd til noen kulturkamp, og på den annen side at det ikke var noe i veien for å være god kristen og god sosialdemokrat på samme tid. Kommunistene framholdt bestemt at de ikke aktet å angripe religionen. Radbruchs skille mellom marxistisk og kristen sosialisme var vel skjematisk, likesom han åpenbart undervurderte de vansker som hindret en samling av de to arbeiderpartier.

Sosialdemokratene og kommunistene hadde — som før Hitler — sitt viktigste sosiale grunnlag blant arbeiderne. Begge partier anstrengte seg imidlertid — med hell — for å vinne sterkere tilslutning blant andre lag av befolkningen. På den annen side var det sosiale grunnlag for andre partier ikke det samme som før. Storkapitalen var blitt rammet av en rekke slag som tilsammen virket drepende. Først kom bombingen, så de-nazifiseringen, erstatningsleveransene, kontrollen og nasjonaliserings-forberedelsene. Noe storgodsvelde vil man ikke finne i det framtidige Tyskland. Men det var selvfølgelig en alt for stor forenkling når noen ville ha det til at det var oppstått et klasseløst samfunn i Tyskland.

Ett skille var meget klart. Utarmingen og nivelleringen av klasseskilnaden rammet i første rekke befolkningen i storbyene og industrisentrene. Derimot var det fremdeles ganske levelig på landet og i småbyene. Verdien av grunneiendom steg, og de lag som ivrigst hadde sluttet opp om nazismen, kom relativt best fra krigen. Bortsett fra meget annet fantes her spirene til en meget farlig motsetning mellom de proletariserte byer og de forholdsvis velstående bygder. Det var et moment Radbruch ikke tok hensyn til. Han tenkte heller ikke på at det nødvendigvis må bli en tautrekning om fordelingen av byrdene.

Dessuten er det jo slik at partikonstellasjoner ikke bare dannes på grunnlag av *reelle* økonomiske, sosiale og ideologiske skilnader. Grunnlaget er tilstede for en politisk reaksjon. Man har f. eks. alle de små nazister. Man har det brede lag av offiserer, lærere og andre tjenestemenn som føler seg forurettet fordi de har mistet

sin stilling og sin sosiale posisjon. Og man har alle håndverkere og bønder som er redde for det lille de eier og som tror at valget står mellom «kristendom og bolsjevisme». Man har på enkelte hold med rette slått fast at mange av dem er innstilt på å gå så langt til høyre som okkupasjonsmaktene gir dem lov til.

Nettopp fordi det foreligger betydelige usikkerhetsmomenter og fordi et nytt demokrati først må underbygges pedagogisk, er det så viktig at det fins en sikkerhetsventil i form av organisert samarbeid mellom de antinazistiske partier. I Berlin ble de fire partiledelser ved starten — i juli 45 — enig om et felles opprop. De gikk alle inn for utrenskingen, gjenreisingen og nødvendigheten av å få gjenopprettet rettssikkerhet og åndsfrihet, og de ønsket et lojalt samarbeid med okkupasjonsmyndighetene. Det ble nedsatt et samarbeidsutvalg. Det fungerte ikke knirkefritt. I de vestlige soner ble partiene enige om forskjellige former for praktisk samarbeid, og ga i stor utstrekning avkall på den innbyrdes kamp som i sin ekstreme form var så typisk for de siste år før 1933. I mange kommuner og administrasjonsgrener pågikk det et praktisk samarbeid som var båret oppe av den fornuftige tanke at anti-nazistene fikk bære ansvaret i fellesskap.

Dette samvirke har desto større berettigelse fordi en neppe kan si at partilivet i Tyskland allerede har funnet sin endelige form. Gammelt og nytt brytes med hverandre.

De første valgene.

Kommunevalgene i den amerikanske sone — de første på mange år — var et stort eksperiment. De fant sted den 27. januar 1946, i en del av kommunene i Hessen allerede den 20. januar. Det viktigste ved valget var den store deltagelsen. Den var særlig bemerkelsesverdig i betraktning av at visse nazistiske kretser hadde drevet underhånds-propaganda for å boikotte «svindelen». Da jeg spurte dr. Hoegner en uke før valget, sa han at han trodde det ville bli 60—65 prosents valgdeltagelse. Men det viste seg at over 86 prosent av de stemmeberettigede deltok. I Bayern var det 87, i Nord-Baden 89, i visse kommuner over 90 prosent. Det kunne ikke bety annet enn at man holdt på å overvinne apatien. Men dermed er ennå intet sagt om hvorvidt den nyvakte interessen var av positiv, demokratisk art.

Valgresultatet gir uttrykk for at to av partiene hadde fått massetilslutning: de kristne og sosialdemokratene. Av omlag 4 mill. stemmer fikk de kristne 1,48 og sosialdemokratene 0,98 mill., eller henholdsvis 37 og 24 prosent. Kommunistene måtte nøye seg med 137 000 (3 prosent) og liberal-demokratene med 99 000 (2,4 prosent). Lokale og «partiløse» lister fikk 1,22 mill. stemmer (30 prosent) og halvparten av alle mandater.

Sosialdemokratene ble det ledende parti i Hessen. De samlet der 42 prosent av stemmene og erobret 17 kretser av 22. I det katolske Bayern fikk den kristelig-sosiale union 43 prosent, eller vel toogenhalv ganger så mange stemmer som det sosialdemokratiske parti. I Frankens industrikommuner var det likevel sosialdemokratene som sto sterkest, og i Bayern som helhet — likesom i de

andre landdistrikter — betydde resultatene framgang for sosialdemokratene sammenliknet med tiden før 1933. I Nord-Baden fikk de kristne lister 54 prosent av stemmene og 73 prosent av mandatene. I det protestantiske Nord-Württemberg sto sosialdemokratene relativt sterkere. I Württemberg-Baden fikk de kristne sammenlagt 30 prosent av stemmene, sosialdemokratene 20 og de «upolitiske» 37 prosent.

En kan imidlertid ikke trekke altfor vidtrekkende slutninger av de første valgresultatene. Valgene gjaldt bare kommuner med opptil 20 000 innbyggere. I de større byer vil det nok vise seg at arbeiderpartiene går sterkere fram, og ved valgene til delstatenes forsamlinger blir de «upolitiske» nødt til å bestemme seg. De tyske partier og delstatsregjeringer var for øvrig av den oppfatning at man burde ventet med valgene. Demokratiet kan jo ikke trylles fram. Situasjonen var den at partiene i stor utstrekning ennå ikke hadde fått gjenreist sine organisasjoner, iallfall ikke ut over landdistriktene. I mange kommuner fantes det derfor i det hele tatt ikke noen sosialdemokratisk liste. Dette var i enda høyere grad tilfelle med det kommunistiske parti. I Nord-Baden ble det i over halvparten av alle kommuner bare stilt én liste, og etter den der gjeldende valglov gikk denne listen igjennom uten stemmegivning. Det kristelige parti hadde de beste sjanser. Det kunne lett benytte seg av det religiøse organisasjonsnett utover bygdene. Flere steder hjalp prestene til, idet de gikk rundt med listene eller endog kom med oppfordringer fra prekestolen. Et annet moment var personspørsmålet, som spilte en meget viktig rolle. Mange steder gjaldt det ikke så meget partiet som borgermesteren (ordføreren). Dette sammen med det faktum at det politiske liv ennå ikke var kommet ut over embryonal-stadiet, var også forklaringen på det store antall stemmer som de «upolitiske» lister samlet.

Det var militærregjeringen som hadde trukket opp retningslinjene for valget. Etter disse retningslinjer ble omlag 8 prosent av velgerne fratatt stemmeretten. Fra tysk anti-nazistisk hold ble slått til lyd for at alle partimedlemmer skulle sjaltes ut, iallfall ved de første valgene. Amerikanerne bestemte seg imidlertid for en mer moderat framgangsmåte. Stemmeretten ble fratatt dem som var blitt medlem før 1. mai 1937, og dessuten SS-folk, aktive

medlemmer som hadde meldt seg inn etter mai 37 og tillitsmenn i nazistiske biorganisasjoner. Ikke-medlemmer som hadde ytt partiet vesentlig støtte, mistet undertiden også stemmeretten, men for deres vedkommende ble hvert enkelt tilfelle gjenstand for behandling av en granskingsnemnd. Hvor ble det så av de tidligere nazistene som fikk stemme? En hel del gjemte seg bak de «upolitiske» lister. Ellers kunne intet parti verge seg mot de stemmer det fikk. Men det var påtagelig, ikke minst i Bayern hvor «unionen» gikk inn for en «silkefront», at de kristne lister utøvde en sterk tiltrekning på tidligere nazister og medløpere. Flere steder kunne en bare regne sammen det bayerske folkepartiets og nazistenes stemmetall i 1933, så hadde en resultatet av januar 1946.

«Valgkampen» var underkastet en hel del restriksjoner. Mange steder manglet man de transportmidler som var nødvendig for å få sendt foredragsholdere til møtene. De møter som ble holdt, fikk ganske god tilslutning. Den trykte propaganda var begrenset av papirmangelen og militærregjeringens direktiver. Uken før valget ble det gitt tillatelse til å sende ut et par nummer av en liten valgavis. Avisene og kringkastingen oppfordret ivrig til å stemme. Ellers ga de alle partier anledning til på like fot å propagandere for sine synsmåter. Slagsmål og drap — som i de siste årene før 33 — forekom ikke. På den annen side var det ikke den rene idyll heller. Det var fristende å beskylde motstanderen for et eller annet som hadde med nazismen å gjøre. Noen «kristne» betenkte seg ikke på å spre skrifter om den «røde bølge» som truet med å rive med seg både kristendommen, eiendomsretten til gården og foreldrenes myndighet over barna. I det store og hele ble det likevel ført en saklig valgkamp. Partiledelsene ble enig om at de ikke skulle frakjenne hverandre all heder og at de heller ikke skulle legge hele det historiske ansvar for det som hadde hendt, på motparten.

Det var dem som mistenkte de amerikanske myndigheter for med hensikt å ha valt en framgangsmåte som skulle gi de konservative elementer et forsprang. En slik mulighet kan ikke utelukkes. En annen mistanke, nemlig den at man ikke skulle overholdt de demokratiske spilleregler, er imidlertid helt uberettiget.

Når det gjelder styrkeforholdet mellom de to arbeiderpartier, så viste det seg — med de forbehold som jeg allerede har nevnt —

at sosialdemokratene hadde en langt sterkere stilling enn kommunistene. I Hessen ble det avgitt 485 000 sosialdemokratiske stemmer og 61 000 kommunistiske. I Bayern var tallene henholdsvis 337 000 og 46 000. I Württemberg-Baden ledet sosialdemokratene med 158 000 stemmer mot kommunistenes 30 000.

Samtidig med kommunevalgene i den amerikanske sone ble det i Berlin og i østsonen holdt valg til de to faglige kongresser som fant sted i begynnelsen av februar 46. Disse valgene ga et annet bilde. De viste en betydelig overvekt for kommunistene. Her må en ta det forbehold at faglige valg ikke er det samme som alminnelige valg. Men det var også andre forhold som gjorde seg gjeldende.

Fagforeningsvalgene i Berlin i slutten av januar 46 gjaldt distriktskongressen for Berlinområdets fire sektorer. Resultatet ble at det møtte 320 kommunistiske representanter, 259 sosialdemokratiske, tre medlemmer av den kristelig-demokratiske union, en liberal-demokrat og 17 partiløse. På forhånd var det imidlertid bestemt at valget ikke skulle foregå etter politiske skillelinjer. Retningslinjene, som var godkjent av de allierte myndigheter, gikk ut på at det skulle velges i to omganger. Først valte de 242 000 fagorganiserte som hadde betalt kontingent 30. november 45, sine representanter på arbeidsplassene. En uke eller to etter møtte disse representanter i de forskjellige bydeler for å velge utsendinger til Berlin-kongressen.

Av 4 303 representanter som ble valt på arbeidsplassene, var 1738 kommunister, 1421 sosialdemokrater, 1062 partiløse, 24 kristne demokrater og 3 medlemmer av det liberale parti. Valgresultatene ved bydelenes representantskapsmøter kunne avvike nokså meget fra hverandre. I Spandau, som tilhører den britiske sektor, ble det f. eks. utpekt 17 sosialdemokrater, to kommunister, to kristne og to partiløse. På Prenzlauer Berg som ligger i den russiske sektor, ble det valt 32 kommunister og 1 sosialdemokrat. Kongressen hadde til oppgave å velge den nye ledelsen. Den kom til å bestå av 15 kommunister, 12 sosialdemokrater og 3 kristelige demokrater. Kommunistene utnyttet således ikke sitt — noe omstridte — flertall til å skaffe seg flertall i ledelsen. Arbeidsutvalget kom til å bestå av 4 kommunister, 4 sosialdemokrater og en kristelig demo-

krat. Dessuten ble formannen i det sistnevnte parti, Kaiser, tatt med som rådgivende medlem. Roman Chwalek (kommunist) ble formann og Hermann Schlimme (sosialdemokrat) viseformann.

Det var en utbredt oppfatning i Berlin — både på tysk og alliert hold — at sammensetningen av den første faglige kongress ikke ga noe riktig bilde av partienes faktiske tilslutning blant befolkningen, og heller ikke på arbeidsplassene. De kristne fagforeningsledere hevdet bestemt at de var underrepresentert. Sosialdemokratene hadde praktisk talt over alt felles lister sammen med kommunistene. Listene ble satt opp slik at det sto sosialdemokrater på første, tredje, femte plass, og kommunister på annen, fjerde, sjette plass osv. I en redegjørelse som ble sendt ut fra det sosialdemokratiske sentralutvalg, ble det hevdet at partiets medlemmer hadde fulgt samarbeidsparolen og således stemt for de kommunistiske representanter, mens det fra kommunistisk side i siste liten var kommet parole om bare å velge «like tall».

Resultatene fra en rekke av de større bedrifter tydet på at sosialdemokratene fremdeles hadde større tilslutning, likesom ved bedriftsrådsvalgene høsten 45. Ved det store kommunale elektrisitetsverket Bewag fikk sosialdemokratene 71,2 prosent av stemmene og kommunistene 18,3. Her er en del andre resultater: Reichsbahn-Ausbesserungswerk: 10 s.p. og 3 k.p.; Krankenhaus Friedrichshain: 10 s.p., ingen fra k.p.; Konsum-Bäckerei Lichtenberg 7 s.p., ingen fra k.p.; Beha 3 s.p., 4 k.p., 1 kristelig demokrat og 2 partiløse; AEG Drontheimerstrasse: 9 s.p., ingen andre; Schering, Müllerstrasse: 4 s.p., 3 k.p., 3 partiløse; Kali-Chemie: 3 s.p. og 3 k.p.; Riedel, Neukölln: 6 s.p., ingen andre; AEG Treptow: 11 s.p., 4 k.p.; Wittler: 11 s.p., 3 k.p.

En uke etter det faglige Berlin-møte ble fagkongressen for den russiske sone avholdt (9. til 11. februar). Den omfattet 830 representanter, derav 539 kommunister, 252 sosialdemokrater, 3 kristne, 1 liberaler og 39 partiløse. Dessuten møtte det 370 gjester, derav 150 fra Berlin. Fullmaktskomitéen ga stemmerett til 210 av gjestene (sosialdemokrater og kristne), etter at også den kommunistiske dirigent hadde konstatert at det var forekommet «uregelmessigheter» i samband med valgene. Sonekongressen valte et styre på 45 medlemmer, derav 19 kommunister, 18 sosialdemokrater, 4

kristne og 4 partiløse. Arbeidsutvalget konstituerte seg med Hans Jendretzky (kommunist) som formann og Bernhard Göring (sosialdemokrat) som viseformann.

Fra sosialdemokratisk og kristelig fagforeningshold ble det rettet atskillig kritikk mot valgene som var gått forut for sonekongressen. Fra Sachsen kom det f. eks. 247 kommunister og 69 sosialdemokrater, mens man hevdet at sosialdemokratene i virkeligheten hadde større tilslutning enn det kommunistiske parti. For å underbygge denne påstand henviste man til endel av de viktigere bedriftsvalg. Jeg gjengir noen av tallene. Wirtschaftskammer Chemnitz: 5 s.p.; Horch Zwickau: 21 s.p., 3 k.p.; Wohnhausbau Chemnitz: 9 s.p.; Polizeirevier Leipzig: 70 prosent sosialdemokratiske og 30 prosent kommunistiske stemmer; Konsum Chemnitz: 19 s.p., 2 k.p.; GEG: 21 s.p., 1 k.p.; Steinkohlenbergbau-Verband: 12 s.p., 3 k.p.; Konsum Zwickau: 17 s.p., 1 k.p.; Arbeitsamt Dresden: 6 s.p., 1 k.p.; Landesverwaltung: 14 s.p., 5 k.p.; Dresdens lærere: 22 s.p., 1 k.p.; Coswig Juritwerke: 11 s.p.; Reichenbach Werner-Werke: 6 s.p.; Wildau Weberei Dietel: 6 s.p., 1 k.p.

Uansett de rivninger som gjorde seg gjeldende, ga man imidlertid på begge de faglige kongresser i Berlin uttrykk for at alle politiske retninger var sterkt interessert i å opprettholde den faglige enhet. Foruten de faglige spørsmål spilte problemet politisk samling en hovedrolle, både ved valgene og på kongressene. De kommunistiske delegasjoner tok initiativet i denne sak; det resulterte i at det ble gjort henvendelser til arbeiderpartiene om å slutte seg sammen så fort som mulig. På sonekongressen fikk man også beskjed om at en slik sammenslutning ble forberedt for øst-sonens vedkommende.

Omkring «enheten».

Samlingsproblemet var kommet inn i en ny fase ved det møte som ble holdt i Berlin den 20. og 21. desember 45, med 30 representanter fra hvert av de to arbeiderpartier. Konferansen, som var blitt sammenkalt på temmelig kort varsel, vedtok en lengre resolusjon. Den pekte bl. a. på det forhold at splittelsen av de antifascistiske krefter hadde bidratt til nazismens seier. Faren var ennå ikke over, het det videre, og det trengtes en samlet front av «arbeidere, bønder og intellektuelle», med et samlet arbeiderparti som kjerne.

For å fremme dannelsen av et slikt parti ble det med tanke på kommende kommunevalg satt opp et felles program. Dessuten skulle alle kommunale posisjoner besettes med like mange medlemmer fra hvert av de to partier. Videre ble det nedsatt en komité som skulle drøfte grunnlaget for den organisasjonsmessige og politiske samling. Man ble dessuten enig om å gå i gang med et felles forlag og gi ut et tidsskrift. Det ble understreket at samlingspartiet burde la sin politikk bestemmes av de spesielle tyske forhold og at medlemmenes demokratiske rettigheter skulle være garantert. Som minimumsprogram for enhetspartiet ble satt opp følgende: demokratiets fornyelse ved oppbygging av en antifascistisk-demokratisk-parlamentarisk republikk. Som maksimalprogram: sosialisme, med arbeiderklassens herredømme. Man regnet imidlertid med muligheten av «nye former for overgangen til sosialismen».

Partiavdelingene i de forskjellige deler av Tyskland ble oppfordret til å følge de retningslinjer som var trukket opp av konferansen i Berlin. Men det gjorde de ikke. Tvertom forholdt det seg

slik at det samarbeid som var kommet i stand i vest-sonene, til en viss grad ble avbrutt igjen, delvis fordi man fryktet for å bli påtvunget «direktiver fra Berlin». I München var de to arbeiderpartier like før jul blitt enig om å danne en samarbeidskomité. I Wiesbaden ble en liknende komité dannet ved årsskiftet, etter forslag av Hessens sosialdemokratiske innenriksminister og den kommunistiske arbeidsminister.

Det avgjørende «nei» kom imidlertid fra sosialdemokratiske tillitsmannskonferanser som ble holdt i Hannover og Frankfurt i begynnelsen av januar. De sosialdemokratiske tillitsmenn i vestsonene hevdet at sentralutvalget i Berlin ikke hadde rett til å opptre på vegne av det samlede parti, idet det ennå ikke hadde vært mulig å velge noe sentralstyre. Den overenskomst som var truffet i Berlin måtte, hevdet man, sees på bakgrunn av de særlige forhold i den russisk besatte sone. Dermed ville man vel nærmest ha sagt at sosialdemokratene i øst sto under press. Det benektet de imidlertid meget energisk.

Den oppfatning at sosialdemokratene i Berlin og østsonen bare lot seg kommandere til å skrive under et opprop, var vel heller ikke riktig. Det viste den frimodige talen som Otto Grotewohl holdt på konferansen den 20. desember. Hans vurdering av de politiske problemer var preget av berøringen med russisk sosialisme, men han sa åpent at kommunistene måtte gå inn for en demokratisk partioppbygging hvis det skulle bli alvor av samlingen. Han dokumenterte også at det var sosialdemokratene i Berlin som tok initiativet til samling. I mellomtiden hadde det kommunistiske parti opptrådt på en slik måte og fått så store fordeler at det hadde vakt sterk misstemning blant sosialdemokratiets medlemmer. Grotewohl nevnte bl. a. at de ble favorisert i og med at de var særlig tallrikt representert i de forskjellige forvaltningsorganer. En liknende særstilling fikk kommunistenes organisasjonsarbeid, deres presse og øvrige publikasjoner. (Det sosialdemokratiske hovedorgan i Berlin fikk bare komme ut i 200 000 eksemplarer, mens kommunistenes Deutsche Volkszeitung hadde et opplag på 600 000. I Thüringen ble opplaget av den sosialdemokratiske avisen visstnok begrenset til en tiendepart av kommunistavisens.) Det hadde også forekommet gjentagne ganger, sa Grotewohl, at sosialdemo-

krater var blitt utsatt for et udemokratisk press. Sentralutvalget hadde derfor vært inne på den tanke å gå til et såpass alvorlig skritt som å trekke tilbake de sosialdemokratiske representanter fra alle ansvarlige stillinger innen administrasjonen, inntil forholdene var blitt endret. Hva angikk de konkrete forslag som forelå fra motpartens side, så avviste sosialdemokratene felles lister ved kommende valg, de syntes man fikk nøye seg med et felles program ved kommunevalgene. De ville heller ikke godta forslaget om at man skulle begynne å bygge opp enhetspartiet lokalt, distriktsvis eller sonevis. Spørsmålet måtte avgjøres av en partikongress for hele Tyskland. Inntil den kunne holdes, fikk man nøye seg med en studiekommisjon og et tidsskrift.

Sosialdemokratene i Berlin var imidlertid prinsipielt av den oppfatning at enheten måtte man oppnå. I den resolusjon som ble vedtatt på møtene i Hannover og Frankfurt, ble det derimot påpekt at framstøtet fra Berlin var kommet på et tidspunkt da samlingsforsøkene i alle andre land hadde løpt ut i sanden. Man ga uttrykk for en mistanke om at enhetsviljen skulle misbrukes til særformål og at kommunistene ikke var virkelig uavhengige i sin politikk. «Vi vil ikke tappes for blod til de andres svekkede parti-kropp», sa Schumacher. På Frankfurt-konferansen gjorde det også et sterkt inntrykk da man dokumenterte den ytterliggående anti-tyske holdning som de kommunistiske partier i Tsjekkoslovakia, Polen og andre land inntok. Sitater fra den franske kommunistpressen med ganske vidtgående krav overfor Tyskland ble satt opp mot moderate uttalelser av Léon Blum.

Ganske besynderlig virket det imidlertid når det i resolusjoner fra sosialdemokratene i vestsonene ble polemisert mot den oppfatning at splittelsen hadde hjulpet Hitler til makten. Istedenfor å innrømme feil man selv hadde begått, hevdet man at skylden utelukkende lå hos kommunistene. De hadde underkjent demokratiets klassepolitiske rolle og sabotert parlamentarismen, sammen med nazistene og de tysk-nasjonale. Enheten kunne først bli opprettet når kommunistene hadde gjort seg åndelig og politisk uavhengig. Kritikken av den «ultra-linke» politikk de tyske kommunistene gikk inn for før 1933, har meget for seg. Men sosialdemokratenes ensidige fordeling av skylden var ikke stort bedre enn den

kommunistiske tese at «det er sosialdemokratiet som representerer den tyske arbeiderklasses andel i skylden». Kritikken fra vest lot likevel til å gjøre et visst inntrykk i Berlin. Det ble hevdet at det også i øst-sonen var ganske mange som sto uforstående overfor desember-vedtaket. Flere steder ble det fattet beslutning om at spørsmålet om en sammenslutning i tilfelle måtte forelegges medlemmene i hele Tyskland til uravstemning. I midten av januar fattet det sosialdemokratiske sentralutvalg i Berlin et vedtak som gikk ut på at det ikke kunne bli tale om noen «stykkevis» samling. Spørsmålet måtte avgjøres av en riks-partikongress. Derfor kunne det heller ikke bli tale om å gå til valg på felles lister. «Das Volk» framholdt at når det gjaldt den prinsipielle holdning, var det enighet blant sosialdemokratene i de forskjellige soner.

Det var noe av en overdrivelse. Men det var på den annen side åpenbart at den kommunistiske ledelse ikke var fornøyd med utviklingen. I en resolusjon som ble vedtatt av distriktsledelsen i Hessen, beskyldte man sosialdemokratene for å ha tatt «antibolsjevismen» i arv etter nazistene. Det ble også påstått at sosialdemokratene saboterte samarbeidet mellom de forente nasjoner og at det var den utenlandske finanskapital som sto bak motstanderne av enheten. Walter Ulbricht som — ved siden av formannen, Wilhelm Pieck — er den sentrale personlighet blant de kommunistiske ledere i Berlin, slo fast at den som var mot samling var en «fiende av nasjonen».

Enda en ny fase inntrådte ved månedsskiftet januar—februar. Den kommunistiske part krevde at samlingen skulle gjennomføres i løpet av de nærmeste måneder. Dette kravet fikk tilslutning fra en del sosialdemokratiske representanter, især i Sachsen og Thüringen, og det fikk støtte fra okkupasjonsmaktens representanter. Det sosialdemokratiske sentralutvalg gikk nå fra sitt tidligere standpunkt og sendte ut innbydelse til en sonepartikongress som skulle holdes i slutten av april. På denne kongressen og på et kommunistisk landsmøte like etter skulle enheten bekreftes. Det var åpenbart meningen at det «sosialistiske enhetsparti» skulle etableres også i vestområdene, nærmest i den form at kommunistpartiet overtok det nye navnet dersom sosialdemokratene stilte seg avvisende.

Den nye situasjon ble drøftet på en konferanse i Offenbach den

26. februar, med sosialdemokratiske tillitsmenn fra de amerikanske og franske sonene. Schumacher var nettopp vendt tilbake fra et besøk i Berlin. Hans forhandlinger med sentralutvalgets medlemmer hadde endt med et brudd. Han hevdet ikke bare at partiavdelingene i vest ble stilt overfor fullbyrdede kjensgjerninger, men også at det forserte tempo i samlingsbestrebelsene var et resultat av ytre press. Russiske representanter hadde angivelig forlangt at samlingen skulle være i orden innen 1. mai.

Konferansen i Offenbach sluttet seg til Schumachers standpunkt som gikk ut på å avvise enhetsforslaget og ikke delta i Berlinkongressen. Man vedtok en uttalelse som ga uttrykk for at partiets tillitsmenn av såvel nasjonale som internasjonale grunner holdt fast ved et uavhengig sosialdemokratisk parti. I den foreliggende situasjon, som var bestemt av kommunistpartiets avhengighet, mente man at forutsetningene for en samling ikke var tilstede. Møtet ga videre uttrykk for den oppfatning at sammenslutningen mellom kommunistpartiet og endel av sosialdemokratiet, som man på dette tidspunkt gjennomførte i øst, var blitt presset fram ved voldsmetoder og i strid med demokratiske prinsipper. En slik utvikling hadde man vært forberedt på etter resultatene av de siste valgene ute i Europa og i Tyskland. Planen om å overføre enhetspartiet til de vestre sonene, ble betraktet som et forsøk på å føre det kommunistiske parti videre under et annet navn.

Krigen ble ført for demokratiets skyld, het det videre i uttalelsen, ikke til fordel for totalitære krav som ble reist av en bestemt politisk retning. De tyske sosialdemokrater i de amerikanske og franske soner ønsket å framholde overfor verden at deres partifeller i øst ble nektet de demokratiske rettigheter i og med den måten sammenslutningen skulle gjennomføres på. Sosialdemokratiet kunne bare tenke seg en samling av hele det arbeidende folk på basis av åndsfrihet og adgang til fri kritikk. Partiet sto åpent for alle som bekjente seg til frihetens, demokratiets, sosialismens og humanitetens store idealer. Av hensyn til det tyske folk og den internasjonale sosialisme tok man avstand fra enhver annen framgangsmåte når det gjaldt samling.

Denne uttalelsen ble vedtatt mot bare én stemme. Det samme var tilfelle med et tillegg som ga uttrykk for at dersom det deltok

representanter fra vest i «østsonens såkalte rikskongress», så betydde det at de stilte seg utenfor partiet. På samme måte så også de fleste tillitsmenn i den britiske sone på det foreliggende spørsmål. Det var heller ikke tvil om at vedtakene ga uttrykk for stemningen blant det store flertall av de organiserte sosialdemokrater i vest.

Det fins en rekke årsaker til den mildest talt forvirrede situasjon som var oppstått. Den viktigste årsak er imidlertid etter min mening ikke av indre tysk natur, situasjonen er en følge av Tysklands oppstykking i fire soner, hvor okkupasjonsmaktenes politikk ofte er ganske forskjellig.

Jeg har allerede påvist at det da krigen sluttet, fantes en meget sterk trang til samling. Soneoppkløvingen hadde den gangen ennå ikke gjort seg gjeldende. Da parti-apparatene fikk stabilisert seg, ble de gamle motsetningene vakt til live igjen. Nye kom til. Sosialdemokratene i vest inntok gjennomgående en kritisk holdning til forholdene østenfor Elben. Alle var enig om at man burde gå inn for lojalt samarbeid med de allierte. Når det ikke forelå noen virkelig enighet blant okkupasjonsmaktene, medførte det imidlertid at det nye tyske partilivet ble preget av de alliertes innbyrdes konflikter. Sosialdemokratiet fikk en temmelig utpreget «vest-orientering». Kommunistene var til gjengjeld «øst-orientert».

Russiske representanter spilte åpenbart en viss rolle ved tilretteleggingen av enhetspolitikken i øst. På den annen side er det nok et faktum at de engelske myndigheter i vest *ikke* ønsket noe enhetsparti. Amerikanerne og franskmennene lot heller ikke til å være særlig begeistret for denne planen, som de mente ville gi Sovjet-Samveldet større innflytelse. Dette medførte at den gjenreiste tyske arbeiderbevegelse ble delt opp ikke så meget i «revolusjonære» og «reformistiske» sosialister som i et øst- og et vest-parti. Det var fare for at man ved denne oppdeling kom til å stabilisere sonegrensene istedenfor å fjerne dem.

De sosialdemokratiske ledere i Berlin lot seg lede av den — etter hva jeg forstår riktige — erkjennelse at Tyskland neppe ville kunne gjenoppstå og eksistere hvis det ikke oppnådde et vennskapelig forhold til Sovjet-Samveldet. Noen av dem reiste sterk kritikk mot partifeller i vest fordi man mente at de inntok en pro-

engelsk, pro-amerikansk eller «separatistisk» holdning. Man mente at denne holdning også kom til uttrykk i det faktum at disse partifeller ikke ville ha noen samling med kommunistene og at de rett som det var kom med uttalelser som var rettet mot Sovjet-Samveldet og dets politikk overfor Tyskland.

Denne kritikk var ikke helt grepet ut av luften. Jeg la f. eks. merke til at den sosialdemokratiske partiformann i Hessen offentlig angrep den russiske politikk. Det var et kortsyn som neppe kunne unnskyldes med at det fra Berlin ble rettet enda sterkere bebreidelser mot vestmaktene. Schumachers evner var hevet over enhver tvil. Han hadde et godt rulleblad etter ti års kosentrasjonsleir og tortur. Men smidighet var kanskje ikke hans sterkeste egenskap. Hans utenrikspolitiske orientering syntes å være temmelig ensidig. Hans holdning til samlingsspørsmålet virket negativ.

8. februar møttes Schumacher og Grotewohl i Braunschweig. Der ble det gitt beskjed om at samlingsspørsmålet var «avgjort» og skulle løses i nær framtid. Hvis de andre ikke ville være med, skulle østsonen holde sin egen kongress. Schumacher sa: «Først kommer riket, så partiet». Han mente at noe landsomfattende parti kunne det ikke bli sålenge den strenge sone-delingen sto ved makt. Han fikk det inntrykk at tillitsmennene i øst hadde måttet forplikte seg til å framskynde saken og at de russiske myndigheter ikke under noen omstendighet ville ha noe kommunistisk valgnederlag, som i Ungarn og Østerrike. Dessuten ble det lagt fram en hel del materiale som skulle bevise at samlingsprosessen foregikk under press. De som hadde en annen oppfatning, hadde vanskelig for å komme til orde. I visse tilfelle tydde man også til forholdsregler av politimessig art.

«Hannover» — dvs. den sosialdemokratiske ledelsen i vest — hevdet at mange av sosialdemokratene i øst ikke var enige i samlingen på de foreliggende premisser. Noen steder skulle 90 prosent være imot. Fra øst ble det svart at 99 prosent var for. Sannheten lå kanskje midt i mellom. I Berlin var det iallfall 80 prosent av tillitsmennene som stemte mot Grotewohl og hans enhets-forslag. De forlangte ur-avstemning. Det kan ikke være tvil om at en god del av motstanden, bortsett fra andre årsaker, skyldtes hendinger i samband med de faglige valgene.

Uravstemningen i Berlin den 31. mars ga til resultat at over 19 000 partimedlemmer stemte mot en sammenslutning på de foreliggende premisser, mens mindre enn 3 000 stemte for. Flertallet av dem som tok avstand fra *samling*, gikk imidlertid inn for *samarbeid* mellom de to arbeiderpartier. En bør være oppmerksom på at det ikke ble holdt noen uravstemning i den russiske sektor av Berlin, og heller ikke i den russiske sone for øvrig. Sentralutvalget med Grotewohl i spissen holdt fast ved den linje som var blitt utpekt sammen med det kommunistiske parti og representanter for de russiske myndigheter. De av utvalgets medlemmer som opponerte, ble ekskludert. Samlingen i østsonen ble formelt bekreftet ved distriktsmøter og på en kongress i Berlin i midten av april. Der ble det «sosialistiske enhetsparti» dannet, med en ledelse som kom til å bestå av 20 sosialdemokrater og 20 kommunister. Det var imidlertid ikke til å ta feil av at kommunistene fikk den avgjørende innflytelsen. De rettet også voldsomme angrep og beskyldninger mot sosialdemokratiet i de andre deler av Tyskland som tok sterk avstand fra hva som ble oppfattet som en tvangssammenslutning og tok til å forberede en uavhengig partikongress. Den kom til å bli holdt i Hannover i begynnelsen av mai.

Formannen i det britiske arbeiderparti, Harold Laski, uttalte at sammenslutningen mellom sosialdemokrater og kommunister i den østlige sone var «resultatet av drastiske forholdsregler fra sovjet-russernes side». Han erklærte at det ville være en stor tragedie hvis splittelsen innen den européiske arbeiderklasse skulle fortsette å forgifte arbeiderbevegelsen. «Men ingen enhet er reell når den er basert på tvang. Enhet kan bare bygges på felles hensikter, som man fritt har anerkjent etter fri undersøkelse.» Vestmaktene fant heller ikke å kunne godkjenne dannelsen av «enhetspartiet» og dets overføring til de vestlige soner. Spørsmålet ble brakt inn for kontrollrådet.

På sosialdemokratisk side mente man, som nevnt, at enhetspolitikken ble forsert først og fremst med tanke på kommende valg. Meget tydet imidlertid på at de russiske myndigheter utover dette var interessert i å prege samfunnslivet og de politiske forhold i Øst-Tyskland slik at denne sone naturlig gled inn i den sovjetiske innflytelsessfære. Det ble også antydet at man ønsket et sterkt

«enhetsparti» som en av garantiene for at reaksjonen ble knust og at man ikke behøvde å frykte for intriger mot Sovjet-Samveldet. Når det ble gitt slike garantier mente man også det ville være mulig å gå til en sterk redusering av de russiske besettelsestropper. Denne politikk behøver ikke å bety at man på russisk hold aktet å opprettholde de opprinnelige sonegrenser. Den kunne også ta sikte på den situasjon som ville oppstå ved en inter-sonal sammenfatning av de tyske områdene.

På den annen side hadde man vestmaktene som nettopp fryktet for at den russiske politikk tok sikte på å flytte innflytelses-sfæren fram til Rhinen eller Kanalen. Og i tyske kretser vokste frykten for en ny «ensretting». Man kom opp i en ganske håpløs situasjon, på grunn av de innflytelser som gjorde seg gjeldende fra de rivaliserende stormakter.

Tyske anti-nazister gikk etter kapitulasjonen ut fra kravet om lojalt samarbeid med okkupasjonsmaktene. Det var imidlertid ikke lett å følge dette kravet når det ikke forelå noen virkelig enighet blant okkupantene. Det var ikke til å unngå at tysk partiliv og især tysk arbeiderbevegelse ble påvirket av de alliertes innbyrdes konflikter. Kommunistene hadde sin tilknytning. For det store flertall av sosialdemokratene var det ikke så klart. Men de ønsket iallfall ikke å miste kontakten med vest-européisk arbeiderbevegelse.

Samlingsproblemet gjaldt ikke bare enheten innen arbeiderbevegelsen. Det gjaldt på samme tid Tysklands enhet. Utviklingen i løpet av det første okkupasjonsåret utdypet motsetningene mellom øst og vest og motvirket tendensene i retning av en felles tysk løsning. I øst gikk sosialdemokratiet opp i «enhetspartiet». I vest økte motsetningene mellom det sosialdemokratiske flertall og det kommunistiske mindretall. Det fjernet de forskjellige tyske områder fra hverandre.

En gjenspeiling av disse forhold kunne man også se på det faglige område. Ikke desto mindre forelå det fremdeles en mulighet for å motvirke de oppløsende tendenser ved å fremme dannelsen av en tysk landsorganisasjon. Kontrollrådet fattet også i april 46 et prinsipp-vedtak om det faglige samarbeid utover sonegrensene.

Det faglige verdensforbund vil kunne gjøre en nyttig innsats ved å støtte et slikt samarbeid.

Man burde dessuten kunne forlange at okkupasjonsmaktene ga avkall på å bruke deler av arbeiderbevegelsen i det okkuperte Tyskland som brikker i stormaktspillet. «Moskva» og «London» burde tvertom kunne bli enig om å påvirke de forskjellige grener av arbeiderbevegelsen i retning av et positivt samarbeid om praktiske, konkrete oppgaver. Iallfall bør man kunne regne med at det engelske arbeiderparti, fransk sosialisme og amerikansk fagbevegelse yter aktiv støtte til de pålitelige demokratiske krefter i vest, slik at de ikke bare såvidt tolereres eller endog gis ugunstigere vilkår enn den nye reaksjon.

Ellers kan man regne med at det innad i Tyskland vil vokse fram krefter som vil motsette seg en varig oppdeling mellom øst og vest. Det gjenstår å håpe at en slik bevegelse ikke får noe nasjonalistisk preg og at den virkelig blir i stand til å knytte sammen «frihet og sosialisme».

VII. MOT EN BEDRE FRAMTID?

Økonomisk ny-start.

Hjulene kom i sving igjen, og en kunne i begynnelsen av 1946 såvidt skimte konturene av Tysklands framtidige «økonomiske ansikt».

Jeg har allerede behandlet den situasjon man hadde å gå ut fra. Men stillingen var ikke klar så lenge det ikke ble gitt ordentlig beskjed om hva som skulle tas som erstatning og hvilke direktiver de allierte aktet å gi for den videre økonomiske utvikling.

Når det gjaldt erstatningene, tok man Potsdam-konferansens ramme-bestemmelser som utgangspunkt. Russerne skulle forsyne seg ved å overta en rekke ting i sin okkupasjonssone, og Polen skulle få sin del av det som ble tatt i øst. USA, England og de andre allierte fikk bli enig om fordelingen av det som skulle tas fra sonene i vest. Eller rettere sagt av de 75 prosent som ble igjen. Sovjet-Samveldet skulle nemlig få en fjerdepart, derav 10 prosent uten motytelse og 15 prosent mot levering av visse råvarer. De tyske tilgodehavender i utlandet ble helt og holdent ført på erstatningskontoen og fordelt på en østsone og en vestsone.

Russerne fikk forholdsvis fort tatt det vesentlige av det de skulle ha. Det var en alvorlig operasjon, men så visste man hva man hadde å holde seg til. I vest-sonene var det flere forskjellige — delvis motstridende — interesser som gjorde seg gjeldende, og avmonteringen foregikk i et langsommere tempo. Ved årsskiftet 45—46 hadde man satt opp en liste på 82 større fabrikker som skulle tas som erstatning. Det var begynnelsen. (Pr. 1. februar

var tallet steget til 104, derav 44 fabrikker i den amerikanske, 42 i den britiske og 18 i den franske sone.) De vest-allierte ble på konferansen i Bruxelles enig om prinsippet for fordelingen. Faste beløp var det vanskelig å operere med. De samlede krav beløp seg til en billion dollars eller 10 billioner mark, og det var atskillig mer enn hva man kunne ha håp om å få. Dessverre lyktes det ikke å holde den timeplan som var satt opp i Potsdam. Den gikk ut på at i begynnelsen av februar 46 skulle man definitivt ha fastsatt hva som skulle tas som erstatning. Man oppnådde heller ikke full enighet om ødeleggelsen av krigsmateriell og rustningsbedrifter. Franskmennene hadde god lyst til å overta en del av det amerikanerne sprengte i luften. Bortsett fra det, mente de tyske administrasjonssjefer i den amerikanske sone at man kunne flytte maskinene ut av fabrikkbygningene og bruke dem til innkvartering av flyktninger. Dette forslag ble det også delvis tatt hensyn til.

I Potsdam ble det slått fast at Tyskland skulle bygges opp igjen og at befolkningen skulle sikres en gjennomsnittlig européisk levestandard. De allierte bestemte imidlertid at Tyskland ikke lenger skulle ha lov til å produsere våpen, ammunisjon og andre krigsmidler, heller ikke fly og sjøgående skip. De respektive fabrikker holdt da også på å forsvinne. Av I. G. Farben i den amerikanske sone var det i begynnelsen av 1946 bare en mindre «fredssektor» igjen, med 20 000 arbeidere. Produksjonen av metaller, kjemikalier og maskiner skulle begrenses til tyskernes fredsbehov og underkastes alliert kontroll. Størst vekt skulle legges på å fremme landbruket og hjemme-lettindustrien til fredelige formål. Videre ble det bestemt at den tyske industri skulle dekartelliseres. Det gikk man også straks i gang med. I Berlin ga de russiske myndigheter tillatelse til at flere bedrifter ble tatt fra AEG-trusten og gjort til byens eiendom, et bemerkelsesverdig tiltak all den stund 30 prosent av aksjene var på utenlandske hender, bl. a. tilhørte 18 prosent General Electric.

Spørsmålet om hva som skulle betraktes som «krigsindustri» og hvor langt den «økonomiske nedrustning» skulle gå, var det selvfølgelig ikke lett å svare på. Det var gjenstand for mange slags drøftelser blant de allierte. Det forholdt seg vel

slik som noen av de britiske okkupasjons-representanter sa at sikkerheten burde veies mot det annet synspunkt, at tyskerne ikke måtte bli noen varig byrde for den øvrige verden. Den økonomiske sikkerhet lar seg som alle andre ting vanskelig gjennomføre absolutt. Jeg for min del har også vanskelig for å tro at beslutningen om å nekte tyskerne adgang til å drive skipsfart, er ugjenkallelig.

Under krigen og i tiden umiddelbart etterpå ble det lansert en rekke planer om å gjøre Tyskland til «et land av bønder». Men så enkelt var det ikke. Man behøver ikke å være tilhenger av nazistisk geopolitikk om man tar hensyn til visse grunnleggende geografisk-økonomiske forhold. Tysk jordbruk kan i høy grad utvikles, men selv med den beste vilje kan man ikke oppnå at tyskerne klarer seg uten mat fra utlandet. De må altså eksportere for å kunne betale levnetsmiddel-importen. Det fins bare én annen løsning: storstilt utflytting eller sterk reduksjon av den tyske befolkning på andre måter. Dertil kommer importen av uunnværlige råstoffer, deriblant slike som Tyskland ikke lenger skal få lov til å framstille. Også denne import må finansieres ved eksport.

Det amerikanske utenriksdepartement offentliggjorde i midten av desember 45 en erklæring om at man ikke hadde til hensikt å stenge Tyskland ute fra verdensmarkedet. Den tyske økonomi skulle ordnes inn i et internasjonalt system, den skulle ikke utvikles til noe autarki. I samme erklæring ble det også antydet at amerikanerne ikke aktet å svekke den tyske fredsindustri for å beskytte det amerikanske marked, eller av «andre egoistiske grunner». Det var ellers kjent nok at representanter for store foretagender — ikke bare amerikanske — dukket opp i Tyskland allerede mens kampen ennå pågikk, for å sikre seg produksjonshemmeligheter og spesialister. Så meget om det.

I januar 46 ble det truffet en viktig prinsipiell avgjørelse, idet kontrollrådet i Berlin bestemte at stålproduksjonen skulle settes til 5,8 mill. tonn, med en teoretisk maksimalkapasitet på 7,5 millioner. Russerne ville ikke gå fullt så langt. De stemte i første omgang for 4,6, franskmennene for 7, amerikanerne for 7,4 og engelskmennene for 9 mill. tonn. Man ble altså enig

om et kompromiss, men engelskmennene la ikke skjul på at de hadde betenkeligheter. De ville ikke bruke produksjonstallet, men den tillatte maksimalkapasitet som nøkkeltall ved bestemmelsen av det alminnelige industrinivå. Dessuten ville de ikke binde seg lenger enn for et år. Det engelske standpunkt som ble drøftet ganske åpent i pressen, bygde på den oppfatning at Tyskland ikke ville kunne klare seg selv — slik som man i Potsdam var blitt enig om det burde gjøre — dersom dets yteevne ble brutt. Times gikk lenger og sa dersom man tilintetgjorde den tyske stålproduksjon — istedenfor å få den i gang igjen under kontroll slik at den kunne dekke det européiske behov — var det «et vanvidd som falt tilbake på de ansvarlige». Fra amerikansk side framholdt general Clay at innskrenkningen av stålproduksjonen *ikke* behøvde å betinge en tilsvarende reduksjon av alle andre industrigrener. Man tenkte tvertom på en utvidelse av lettindustrien, framforalt med tanke på eksporten.

Resultatet ble iallfall i første omgang at stålindustriens kapasitet ble redusert med to tredjedeler. Det skulle produseres 1,2 mill. tonn mindre enn i 1932, det år da man hadde den laveste produksjon i tiårs-perioden 1926—36. Sammenliknet med 1938 — da var riktignok rustningene allerede på toppen — betydde det en nedsettelse til mindre enn en tredjepart. Elektrostål skulle det i det hele tatt ikke være tillatt å produsere lenger, og en kan tenke seg hvilke konsekvenser det innebar for verktøy- og maskinindustrien.

Dette betydde at det i Tyskland måtte gjennomføres en vesentlig strukturell endring av næringlivet. Denne endring kan — noe skjematisk — uttrykkes slik at produktene fra den reduserte tungindustri helt eller praktisk talt helt blir brukt på hjemmemarkedet, mens det blir lettindustrien som må arbeide for eksporten.

Kontrollrådet ga ikke samtidig noen mer detaljerte retningslinjer for den samlede industri. Det var ikke mulig å bestemme dens nivå så lenge det ikke var oppnådd enighet om den stålproduksjon som skulle legges til grunn. Dette spørsmål var blitt henvist til de respektive regjeringer. Dessuten holdt man på

med omfattende undersøkelser av en rekke grunnleggende faktorer, det gjaldt å bringe på det rene hvor stor Tysklands framtidige befolkning ble, hvilke naturlige ressurser som var tilgjengelige, omfanget av den industrielle eksport som trengtes for å dekke importen av levnetsmidler og råstoffer, elimineringen av krigsindustrien og av den potentielt krigsviktige industri.

Mens disse undersøkelser ennå pågikk, fattet kontrollrådet den 20. februar 46 et vedtak som iallfall ga en antydning om hvor langt restriksjonene kom til å gå, selv om det uttrykkelig ble slått fast at det ville komme tilleggsbestemmelser på et senere tidspunkt. Vedtaket bekreftet enda en gang at det ikke måtte bygges sjøgående skip (unntatt mindre fiskefartøyer). Videre skulle produksjonen av følgende varer stanses: magnesium, råaluminium og råstoffer til aluminiumsproduksjonen, beryllium, vanadium, vannstoff-superoksyd (over 50 prosent), radiosenderutstyr, tunge landbrukstraktorer og tunge verktøy-maskiner.

Som neste gruppe ble satt opp varer som det skulle være tillatt å produsere, men bare *inntil det var mulig å importere dem:* syntetisk olje og bensin, syntetisk gummi og kulelagre. Framstillingen av kikkertutstyr skulle begrenses til bestemte fabrikker og settes under direkte kontroll. Produksjonen av syntetisk ammoniakk (omlag 500 000 tonn pr. år, hvorav 90 prosent som gjødningsmidler) skulle få fortsette inntil man kunne finansiere import av kvelstoff.

Tredje gruppe besto av slike ting som det skulle være tillatt å framstille innenfor rammen av Tysklands fredsbehov. Det var: verktøymaskiner, tunge maskiner inkl. dieselmotorer, lokomotiver og annet rullende materiell, industri-kjemikalier, lette landbrukstraktorer (5 000 pr. år), tunge konstruksjonsmaskiner inkl. kraner, radiomottakere, optisk råglass, biler, lastebiler og busser. Det ble tilføyd at det ikke skulle bygges nye lokomotiver før de gamle var satt i stand igjen.

I den melding som ble sendt ut om rådets vedtak sto det ikke uttrykkelig nevnt *hva* tyskerne skulle få lov til å eksportere. I en amerikansk oversikt ble det imidlertid regnet opp følgende: Kull og koks, kali, lær-, tekstil- og klesvarer, elektriske artikler,

øl, vin og sprit, leketøy, musikkinstrumenter — og muligens noen få maskiner.

Jeg vil ikke legge skjul på at dette vedtaket vakte bestyrtelse også i de tyske kretser som var forberedt på ganske sterke restriksjoner. Det er vel heller ikke sikkert at denne planen blir de alliertes siste ord. Men den angir nok allikevel hovedretningen. De som fra amerikansk side arbeidet med å forberede direktivene, mente at det trass i forbudene skulle være mulig å oppnå en levestandard som «bare» lå 25—30 prosent lavere enn før krigen. Industriproduksjonen skulle begrenses til halvparten sammenliknet med 1938; eksporten skulle utgjøre 62 prosent og importen 72 prosent av tallene for 1936.

Når en skal vurdere den tyske industriens stilling i den nye situasjon, er det framforalt fire grener som har krav på interesse: kull, jern og stål, transport og tekstil.

Kullproduksjonen var — som jeg tidligere har gjort rede for — kommet ganske godt i gang. I januar 46 lå stenkullproduksjonen i alle 4 soner på 5,57 mill. tonn. Fra februar og utover ble man imidlertid vitne til at kullproduksjonen i Vest-Tyskland stagnerte, vesentlig på grunn av matsituasjonen. Marsproduksjonen utgjorde 39 prosent av månedsgjennomsnittet for årene 1935—38. Transportkrisen la stadig store hindringer i veien. Industrien led hardt under kull-mangelen. Rett som det var måtte man gå til å stenge bedrifter som ellers hadde råvarer å arbeide med. Papirindustrien i Bayern lå i begynnelsen av 1946 på 25 prosent av normalytelsen, mens behovet var steget til det 20-dobbelte. Kull til husbruk var det foreløpig ikke tale om. På amerikansk hold opplyste man imidlertid at det kunne bli «i løpet av de nærmeste år».

Jern- og stålproduksjonen utgjorde ved årsskiftet 45—46 noe mindre enn 100 000 tonn pr. måned. Man kunne altså utvide en god del før man nådde de nærmere 500 000 tonn som de allierte hadde gitt tillatelse til å produsere. Industrien er hovedsakelig konsentrert i Rhinland-Westfalen. Fabrikker fantes — trass i bombing og alt annet var 63 prosent av fabrikkene i Ruhrområdet i stand til å produsere. Transporten var det verre med. Og malmspørsmålet var ennå ikke avgjort. Vanligvis kom 85 prosent av malmen fra Sverige og Frankrike. Erfaringene med

den mindreverdige tyske jernmalm var ikke oppmuntrende. Foreløpig klarte man seg med økt forbruk av skrot. Skrottilsetningen økte til 50 og delvis 75 mens den tidligere var 25 prosent.

Det gjenstår å se hvor bokstavelig man kommer til å ta forbudet mot framstilling av aluminium. De lettmetall-fabrikkene som kom i gang igjen, laget hovedsakelig kasseroller. Heraklithverkene i den amerikanske sone skulle produsere en million kvadratmeter byggeplater pr. måned. Det er vel ikke utelukket at en del produksjon av den art får fortsette.

Den elektrotekniske industri som har særlig interesse fordi det er tillatt å eksportere dens produkter, begynte å ta seg opp. Det er berlinerne meget interessert i. I normale tider var 15 prosent av den arbeidende befolkning i Berlin knyttet til denne næringsgren. AEG og Siemens hadde tilsammen over hundretusen arbeidere. Disse bedrifter måtte gi fra seg en stor del av maskinutstyret. AEG alene hadde imidlertid i begynnelsen av 1946 over 20 000 arbeidere igjen.

Gjenreisingen av det tyske transportnettet har jeg allerede nevnt. Det trenges store anstrengelser for ytterligere å utvide «flaskehalsen». Man regnet med at man hadde igjen bare en tredjepart av de jernbanevogner som fantes før krigen. I Thüringen var det mindre enn ti prosent. Det var heller ikke klart hvor meget Tyskland fikk beholde etter at den européiske opptelling hadde funnet sted. Det var all mulig grunn til å reparere og bygge og vente med «begrensningen» til et senere tidspunkt. Fabrikker hadde man, men råmaterialer var det vanskelig å få fram. I vest-sonene arbeidet man i tre skift ved vognfabrikkene og reparasjonsverkstedene. Allerede høsten 45 ble det meldt at programmet for Rhinprovinsens tre verksteder omfattet 12 000 gods- og 5 000 kullvogner, og dermed var iallfall disse fabrikkers førkrigsnivå nådd.

Heller ikke for bilenes vedkommende var det «begrensningen» som interesserte i første omgang. Det gjaldt om å få i gang en produksjon som under alle omstendigheter måtte få begrenset omfang. I den amerikanske sone var mange fabrikker i drift i begynnelsen av 1946. Hos Daimler-Benz i Mannheim ble det

f. eks. laget 10 biler pr. dag, verket i Untertürkheim skulle framstille 2 000 kjøretøyer i løpet av året, og Magirus i Stuttgart laget 1 000. Krauss-Maffei i München-Gladbach fikk tillatelse til å produsere busser. I den engelske sone hvor produksjonen ble dirigert av et særlig utvalg i Hannover, ble det framstilt 5 530 kjøretøyer i tiden mellom 1. september 45 og årsskiftet. Det var bare halvparten av det som skulle vært laget. Råmaterialer manglet. Planen for 1946 omfattet en større bilproduksjon, og dessuten 3,5 og 8 tonns tilhengere som ble fordelt på elve fabrikker. I februar 46 fikk man framstilt 620 av dem, i september håpet man å kunne nå en topp-produksjon på 2 250. Motorsykkel-produksjonen kom i gang, bl. a. hos NSU i Neckarsulm. Allright i Köln laget tusen sykler pr. måned. De gikk til Ruhrarbeiderne. Metzeler i München gikk i gang med sykkelframstillingen i februar. Continental i Hannover og Wiesbaden, Dunlop i Hanau og en hel rekke andre fabrikker gjenopptok driften og laget hovedsakelig bil- og sykkelringer.

Tekstilindustrien står og faller med kulltilførslen og importen av råvarer. I begynnelsen av 1946 ga amerikanerne beskjed om at de til en begynnelse ville innføre 50 000 baller (10 000 tonn) bomull til sin sone. I østsonen arbeidet den sachsiske og thüringske tekstilindustri for full drift. En stor del gikk til erstatninger, men noe ble også igjen. Ellers var det sterk uenighet blant de allierte angående tekstilindustriens framtid. Amerikanerne gikk inn for en forholdsvis rikelig import av råvarer, mens de andre makter ville gi tillatelse til å opprettholde en betydelig del av den syntetiske produksjon.

I Berlin regnet man ikke med at det skulle bli mulig å dele ut noe kleskort i 1946. Men man var sikker på at byen skulle få en halv million par damestrømper fra Sachsen og en hel del trikotasje fra Thüringen. Bayern fikk også strømper fra den russiske sone og sendte kunstsilke og strømpegarn tilbake. I første omgang var produksjonen vesentlig forbeholdt de utenlandske tvangsarbeidere, og dessuten måtte man tilgodese de viktigste tekniske behov. Men man begynte også å levere endel varer til utbombede familier.

Når man ser på gjenreisingen av tysk næringsliv i sin hel-

het, viser det seg karakteristisk nok at håndverket hadde lettest for å komme i gang. Det var også klart at det kunne absorbere en del flere arbeidere enn før. Denne utvikling ble fremmet av myndighetene, som imidlertid på den annen side måtte passe på at man ikke fikk noen håndverksmessig «inflasjon».

I den russiske sone holdt man omkring årsskiftet flere håndverks- og industriutstillinger for å vise hva som kunne presteres med de midler som var for hånden. Brandenburg-utstillingen som ble holdt i Potsdam, viste bl. a. at lærindustrien i Kirchhain, den optiske industri i Rathenow og bekledningsindustrien og glassindustrien i Nedre-Lausitz var kommet på bena igjen. Utstillingen i Zwickau viste for Vest-Sachsens vedkommende at tekstilindustrien hadde kommet ganske langt. Thüringerne viste ved utstillingen i Weimar at den vel innarbeidede produksjon av termometre og glassinstrumenter til laboratoriums- og kirurgisk bruk hadde overlevd krigen og krisen. Hos Zeiss-Ikon i Dresden holdt 3 000 firmaer fra Øst-Sachsen utstilling. De hadde produsert alt mulig, fra husholdningsgjenstander og leketøy til mindre maskiner og landbruksredskaper.

Mest typisk for utstillingene var imidlertid alle de utrolige ting man fikk laget av gassmasker, geværdeler og annet «avfall» som lå igjen etter rustningsproduksjonen. Slik var det overalt i Tyskland. I Lübeck så jeg hvordan Drägerwerke hadde tatt opp en meget omfattende produksjon av leketøy, damevesker, askebegre og alt mulig annet som skulle eksporteres til England. I Nürnberg hadde amerikanerne — og andre — bl. a. skaffet seg små vesker, laget av snorer som opprinnelig skulle ha prydet nazistiske uniformer. I utkanten av Frankfurt var det en fabrikk som tidligere laget fly- og kanondeler. Nå brukte man det aluminium som var igjen, til å framstille gryter, fat og vaskemaskiner. Metallrester ble forarbeidet til kunstferdige likørbegre og liknende. Treavfall som lå igjen halvt forkullet, ble det laget husholdningsgjenstander, bokser og lysestaker av. I Leipzig var det en liknende fabrikk som tidligere arbeidet for Görings Luftwaffe. Nå hadde byen overtatt den, og det ble produsert ikke bare gryter, men også maskiner til den grafiske industri og til forarbeidelse av tre. Klepper-verkene i Rosenheim framstilte under krigen redningsbåter og svømmevester. «Avfallet»

som var igjen ble forarbeidet til torgvesker, bukseseler og silkebluser. Varme babyklær ble laget av det materiale som tidligere gikk til krigsmarinens selvmordskandidater, de s. k. «Einzelgänger».

Det var vanskelig å komme i gang igjen. Men likevel kunne en ikke så sjelden møte friskt initiativ. Tidligere konsentrasjonsleirfanger startet flere steder verksteder som gikk utmerket. Den kjemisk-farmasøytiske industri arbeidet. I den russiske sone omfattet den nærmere 200 fabrikker og verksteder. Ved årsskiftet var seks av de bayerske porselens-fabrikker kommet i gang tross kullmangelen, og høsten 46 regnet man med at arbeidet kunne begynne i de andre fabrikkene også. I Sachsen gjenoppsto den berømte Meissenfabrikken.

For radioindustriens vedkommende ble det truffet en intersone-overenskomst om produksjon av en fire-rørs allstrømmottager. I den amerikanske sone vil det i 1946 bli laget 150 000 slike mottagere; derav går to tredjeparter til sivilbefolkningen og resten til okkupasjonstroppene. 500 000 rør skal også framstilles i år. Det trengs, for man regnet at bare en halv million av sonens 2,5 millioner radioapparater var i orden. Innen 1949 skulle antallet av produserte rør være oppe i 300 millioner. I løpet av samme tid skulle det framstilles 550 000 nye radiomottagere.

Noen andre eksempler: Bayerske fabrikker kom i gang med en dagsproduksjon på 1 500 ovner til sivilbehov. Henkel bygde en ny vaskepulver- og sodafabrikk i Bayern. Fyrstikkfabrikkene i Odenwald begynte igjen i januar 46. Tyve fyllepennfabrikker arbeidet i Heidelberg. Fra Schwarzwald begynte det å komme nye klokker. Junghans' klokkefabrikk som er den største i Europa, laget 500 armbåndsur pr. dag og dessuten flere hundre vekkerur. Før krigen framstilte man nærmere 10 millioner klokker pr. år. Nå mente man å kunne komme enda lenger. Det var slett ikke så håpløst når en fant seg i dagliglivets små viderverdigheter og så utviklingen i en større sammenheng. Man må imidlertid ikke glemme at produksjonsnivået for industrien som helhet våren 46 ennå var meget lavt; det varierte mellom 10 og 40 prosent av førkrigstallene i de forskjellige distrikter.

Tyskland beholder sikkert ikke mer enn en tredjepart av sine

maskiner, når man trekker fra det som er krigsskadet og det som går til erstatningene. Kanskje blir det bare en fjerdepart. Maskinmangel er imidlertid en spore til oppfinnsomhet når det gjelder nye produksjonsmetoder. Et annet moment gjør seg også gjeldende. I og med at vilkårene for industrien og eksporten blir meget strenge, gjelder det om å framstille så arbeidsintensive eksportvarer som mulig. Råvarer vil det være mangel på. Arbeidskraft vil man ha nok av.

Forskingen kommer til å spille en sentral rolle. Da man kom i kontakt med utlandet, viste det seg for øvrig hvor urimelig det var når nazistene ville sette seg på sin høye hest og late som om de i teknisk henseende ikke hadde noe å lære av andre. Tyskerne har meget å lære. Men de er også nødt til å finne nye metoder selv.

Det viste seg allerede ved starten at man lette etter «utveier». Fra Bayern kom det f. eks. melding om at man skulle framstille en skrivemaskin til 62 mark (31 kroner). Den lages av en kunstig pressmasse, og den lave pris oppnår man ved å spare inn 270 enkeltmontasjer. I Sachsen greidde man å framstille et nytt slags buna-ringer uten tilsetting av naturgummi. Ved reisingen av den nye glassindustrien i Limburg benyttet man seg av en oppfinnelse som gjorde at man slapp å slipe glasset, samtidig som produksjonstempoet kunne økes. Kvalifiserte glassarbeidere fra Tsjekkoslovakia ble flyttet over til denne industrien. Det var for øvrig ikke det eneste sted hvor man forsøkte å nyttiggjøre seg de sudet-tyske arbeideres faglige dyktighet.

I Bayrischer Wald ble det — etter initiativ av planleggingskontoret i München — satt i gang serieproduksjon av vaskefat og liknende, framstilt av en holdbar tremasse. I Rosenheim laget man alkohol av meierienes avfallsprodukter, ved en annen fabrikk eggehvite. I Nord-Tyskland begynte man å produsere gjær med treavfall som råstoff. Mangelen på sement, kalk og andre bindemidler ble delvis avhjulpet ved at man brukte den såkalte filteraske av brunkull, som tidligere gikk ut av skorsteinene. Kabel- og telefonindustrien arbeidet videre med planer som gikk ut på å spare råstoffer: aluminium istedenfor kobber, kunststoff istedenfor bly. De som forsto seg på leketøysindustrien, visste at idéer er viktigere enn materiale. De

anstrengte seg for å finne fram til nye varetyper som skal kunne hevde seg på det internasjonale marked. I München fabrikerte man maskiner for produksjon av torv-koks, med samme fyringsverdi som det beste antrasitt-kull, og med metangass og tretjære som biprodukter. Regjeringen i Hessen tok initiativet til en nøyaktig undersøkelse av hva som måtte finnes av malm-, kull- og mineralforekomster. Dessuten skulle den dyrkede jord underkastes langt mer vitenskapelig gransking enn før. Samme problem opptok myndighetene andre steder i Tyskland. Det gjelder overalt om å få mest mulig ut av jorda.

Til arven fra nazismen hører ved siden av meget annet en stor mangel på kvalifisert arbeidskraft. Det trenges altså energiske åtgjerder for å utdanne nye fagarbeidere og for å omskole folk slik at de kan føres over til de områder av arbeidslivet hvor det er behov for dem. Yrkesstrukturen kommer til å gjennomgå vesentlige forandringer. Det blir iallfall ingen arbeidsledighet for kjemikere som har kjennskap til syntetiske stoffer, heller ikke for næringsmiddelkjemikere og hermetikk-spesialister. Det må bli en stor omveltning også av den grunn at flere millioner menn er borte. Kvinnene må i langt større utstrekning enn før ut i arbeidslivet og klare seg selv. De må komme ut over de typiske «kvinneyrker». Erfaringen viser forøvrig at de klarer seg aldeles utmerket i bygningsfaget.

Den største arbeidsoppgave som foreligger på «hjemmemarkedet», er gjenreisingen av de byene som er bombet sønder og sammen. Når en har gått igjennom slike byer, spør en seg om det kan nytte å bygge dem opp igjen. Ville det ikke være mer fornuftig å la ruinhaugene ligge? Ville det ikke være mest rasjonelt å bygge *nye* byer?

Så enkelt er det imidlertid ikke. Tradisjonen har stor makt. Dessuten har man ikke råd til å løpe fra ruinene. Selv der hvor de fleste husene ble rammet, står en hel del igjen. Det blir tross alt billigere med gjenreising enn med nyreising. I Arnsberg ble det i begynnelsen av 1946 holdt et møte hvor tusen arkitekter og bygningsspesialister fra hele Vest-Tyskland deltok. Der kom man — nettopp under henvisning til hva som var økonomisk forsvarlig — til det resultat at Ruhrbyene skulle bygges opp igjen.

Men det behøver ikke å bety at byene skal gjenreises akkurat slik de var. Man kommer til å gå nye veier ved planeringen og reguleringen. Tyske og allierte myndigheter var enig om at storbyene måtte få flere «park-lunger». De triste leiekasernene ville man komme bort fra. I Berlin skal det i den nye indre by bare være forretninger og kontorer. Diskusjonen om desentralisert forstadsbebyggelse ble tatt opp.

Det er planleggingens tid. Man har begynt å få oversikt over hvor mange hus det lønner seg å reparere. Man visste at det måtte bygges fem millioner nye leiligheter og dessuten var det en mengde som skulle repareres. Det var et minimum. I tillegg til 7—8 millioner husville kom jo den store befolkningstilveksten fra øst.

Foruten utbedringen — som pågikk i det tempo materialtilgangen tillot — var det arbeidet med å rydde vekk grushaugene som sto i forgrunnen. Jeg skal ta Frankfurt som eksempel. Der var det 12—13 millioner kubikkmeter ruiner. Byen beslagla det hele. Så ble det startet et selskap som skulle få det vekk så fort som råd var. Tempoet kunne man ikke si noe om. Det avhenger av tilgangen på maskiner, arbeidskraft og kull. I beste fall trodde man det ville ta 8 år. I München var folk mer optimistiske. Der ville de ha det unna på 2—3 år. Men så dreide det seg «bare» om 5 millioner kubikkmeter.

I Frankfurt sa man dette arbeid kom til å koste 60 mill. mark. Men beløpet vil bli noe redusert i og med at man kan nyttiggjøre seg materialer som man graver fram. Først foretas en grovsortering for å få tak i større metallgjenstander. Etter at grusmassen er transportert bort til «Aufbereitungswerke» utenfor byen, følger en ny utsortering av jern, ved, papir, papp og andre ting som er skadelige for betongen. Dessuten blir hele mursteiner sortert ut. Resten blir knust og — ved tilsetting av sement — forarbeidet til «teglsplittbetong». Denne framgangsmåten har den fordel at den krever mindre enn en fjerdepart av den kullmengde som trenges til produksjon av teglstein. Man regner at 30—40 prosent av det hele er «fingrus» som forarbeides til et nytt slags pimpestein.

Arbeidet med å rydde vekk ruinene kommer til å koste 36 millioner mark i Nürnberg og 52 millioner i München. Men det er

lite sammenliknet med det beløp som trengs til selve gjenreisingen. Den vil koste halvannen milliard for Münchens vedkommende. Der og i Bayern forberedte man i løpet av vinteren en plan for reparasjoner av 170 000 gamle leiligheter og bygging av 100 000 nye. 20 000 av de nye håpet man å få bygd i løpet av vårmånedene. Det skulle bli trehus med toværelses leiligheter. Serieproduksjon av trehus er allerede satt i gang enkelte steder. I Vest-Tyskland blir det også reist endel stålblikk-hus. Det tok ikke mer enn seks timer å reise den første prøvekonstruksjon i Düsseldorf. Husene koster bare 4 500 mark og består av kjøkken, to værelser, bad og toalett.

I den russiske sone oppfordret sentralforvaltningen alle vitenskapsmenn og fagfolk til å komme med forslag som kunne være av betydning for gjenreisingsarbeidet. I løpet av kort tid kom det en hel del gode idéer, bl. a. forslag til nye betongmaterialer som representerte en betydelig tids- og vektbesparelse. På landet hvor det forelå et stort boligproblem, ikke minst på grunn av jordreformen, gikk man tilbake til forfedrenes primitive byggemetoder.

Borgermesteren i Dresden meddelte i januar 46 at man i denne byen skulle få reparert 34 000 leiligheter i løpet av året. Samtidig tok man fatt på nybyggingen. Det skulle bygges 1 600 nye leiligheter i første omgang. Borgermesterens program var sympatisk. Det lød slik: «Vi vil bo bedre. Ikke slott til de rike og rønner til de fattige, men demokrati i boligbyggingen.» Hvordan finansierte man så byggingen i en by som Dresden? De kommunale bedrifter måtte selv reise de midler som trengtes for å skaffe dem nye hus. Reparasjonsarbeidet ble finansiert av gårdeiere og leieboere. Når leilighetene var sterkt skadet fikk man et tilskudd fra sentraladministrasjonen. Endel av de nye leilighetene skulle finansieres på aksjebasis. 500 leiligheter på to og et halvt værelse med kjøkken og bad ble i første omgang reservert for dem som ville betale inn 8 000 mark.

I neste omgang kunne det så bli aktuelt å finansiere boligbyggingen ved hjelp av husleieoverskuddene. Sosialdemokratene, som kom med dette forslaget, ville også at man skulle ta opp spørsmålet om å gjøre leiegårdene kommunale.

Gjenreisingen av de tyske byer vil kunne skaffe de arbeidsløse beskjeftigelse i flere år framover. Det er bare det at et folk ikke kan *leve* av boligbygging. Dessuten er det andre vansker som forsinker gjenreisingen. Det er, som sagt, stor mangel på fagarbeidere. Berlin hadde 8 000 tømmermenn før krigen. Etter krigen var det mindre enn 1 000. Byggemateriale er det ytterst vanskelig med. En del sementfabrikker kom i gang, men produksjonen ble hemmet av mangelen på kull og strøm. I første omgang var det også okkupasjonsmaktenes behov som skulle tilgodesees. Glass trengs det masser av — bare i en by som Bremen 2 millioner kvadratmeter. Produksjonen er i gang. Detag i Witten laget i begynnelsen av 1946 10 000 kvadratmeter pr. dag, og ved den store fabrikken i Gelsenkirchen ble det produsert 15 000 kvadratmeter.

Det kommer til å ta lang tid. I Nürnberg sa byens representanter at de regnet med 25 år. Men når det er gått et år eller to, vil man allerede kunne se en tydelig forskjell.

Hvordan går det så med pengene? — Det er noe av et eventyr at man i det hele tatt har kunnet holde det gående. I de vestre sonene varte det ikke lenge før bankene ble åpnet, i østsonen opprettet man nye banker. Skattevesenet var brutt sammen, men det ble meget hurtig reorganisert. Delstatenes regjeringer og de provisoriske byforvaltninger fikk heller ikke lov til bare å la det skure. De måtte lage provisoriske budsjetter. Det var nødsforanstaltninger, men de førte til at sammenbruddet ikke ble verre enn det virkelig ble.

Folk hadde sine illusjoner. Fornuftige mennesker kunne imidlertid ikke regne med at de allierte eller en ny tysk regjering skulle «overta» det tredje rikes gjeld. Selv om man bare regnet med en statsgjeld på 500 milliarder, ville forrentningen (på basis av tre prosent) kreve 15 milliarder pr. år. Det er 40 prosent av de samlede årlige skatteinntekter som kom inn i løpet av krigstiden. Ved siden av den store gjeld hadde man også det «lille» problem med en sirkulerende pengemengde på nærmere 60 milliarder, mot 3,3 milliarder i mars 32. En sanering måtte til. Men hvordan skulle den foretas, hvilke prinsipper skulle man følge?

Det var det ikke så lett å oppnå enighet om, og i de forskjellige soner ble det gitt foreløpige svar som ikke var enslydende. I de

russisk-besatte områder ble alle bankkontoer sperret. Man betraktet dem som annullert, muligens med den modifikasjon at småsparerne fikk en viss erstatning. I vest-områdene varte sperringen bare en kort stund. Den ble opprettholdt for de beslaglagte naziformuers vedkommende. Andre kunne heve penger, opptil en fastsatt maksimalgrense. Forsikringsselskapene ble også holdt oppe. Livsforsikringene ble utbetalt med 40 prosent av de tidligere satser og med maksimalbeløp på 10 000 mark. I øst gikk forsikringsselskapene stort sett samme veien som sparebankene, men man regnet med å kunne overføre noe til de nye offentlige trygder som ble bygd opp.

Tyskerne frykter inflasjonsspøkelset mer enn noe annet. De husker hvordan det gikk forrige gang. Mange av dem var imidlertid ikke på det rene med at den *reelle* situasjon denne gang er enda alvorligere. Skilnaden er imidlertid den at det nå blir opprettholdt en streng kontroll. Priskontrollen er et skarpt instrument. Marken blir også «isolert», slik at den ikke utsettes for uheldig påvirkning utenfra. Folk ble beroliget med erklæringer om at man ikke kom til å foreta seg noe før alle utveier var blitt prøvd. Det betydde på den annen side en hemning for næringslivet. Næringslivets folk trengte å vite hva de hadde å holde seg til. En latent pengekrise — især når den er så alvorlig som den tyske — har demoraliserende følger selv om man sørger for all slags kontroll.

I Frankfurt ble det omkring årsskiftet 45—46 holdt et møte av finanseksperter fra forskjellige deler av Tyskland. Der ble det lagt fram en rekke forslag til sanering av pengevesenet. De fleste forslag gikk ut på at alle krav til «riket» — i form av krigslån, skatteveksler, erstatningskrav og liknende — skulle settes ned til 10 prosent. Samtidig skulle pengesedlene inndras og markens verdi settes til en tiendepart av hva den var. Det utløste en hel del rykter, bl. a. om at skillemynt og mindre sedler ikke ville bli berørt av den forestående devaluering eller inndragning. Resultatet ble en mektig hamstring av disse pengesorter.

Det mest sannsynlige er vel at man vil måtte gå ennå mer radikalt til verks enn Frankfurt-ekspertene hadde tenkt seg, og at «riket» i det hele tatt ikke blir i stand til å betale noen indre krigsskadeerstatning. Gjenreisingen av hus og fabrikker som etter de forsik-

tigste beregninger vil kreve mellom 15 og 20 milliarder i løpet av de nærmeste fem år (og mellom 60 og 100 milliarder etter en mer omfattende plan på litt lengre sikt), må finansieres ved offentlige kreditter til lav rente. Det må altså stiftes ny gjeld. Spørsmålet er da hvor mye gjeld det nye Tyskland vil kunne bære. Noen mente 100 milliarder. I Berlin syntes man 30 milliarder var maksimum. Hvis det skulle bli godtatt og under forutsetning av at halvparten av dette beløp går til gjenreisingskreditter, ville resultatet være at man bare kunne påta seg 3 prosent av en riksgjeld på 500 milliarder. Det er ikke særlig lyse utsikter. De som slår til lyd for denne linjen, vil imidlertid at det tas særlig hensyn til småsparerne og de små forsikringstagere, slik at de for eksempel får 10 prosent. En sosial utjevning må utvilsomt til.

De allierte makter gikk — foruten å gi ensartede retningslinjer for priskontrollen — inn for en meget drastisk skattepolitikk. Skattetillegget i slutten av 1945 var lite sammenliknet med de skatter man fikk etter bestemmelser som ble gitt i midten av februar 46, med tilbakevirkende kraft fra 1. januar. Inntektsskatten gikk sterkt opp, omsetningsavgiften økte med 50 prosent, likeså bilavgiften. Formuesskatten ble satt kraftig opp, selskapsbeskatningen økte med 20 prosent, og skatten på aksjer med 60 prosent. De nye bestemmelser var sosialt rettferdige forsåvidt som de ramte de mer velstående lag av befolkningen atskillig kraftigere enn de øvrige. En arbeiderfamilie med to barn og med en årsinntekt på 2 000 mark, slapp med 10 prosent eller 200 mark. Barnerike familier fikk ikke, som i Hitler-tiden særlige skattelettelser, og det var heller ikke lenger tillatt å trekke fra tap under krigen.

I løpet av de første 6—10 måneder hadde alle delstats- og provinsregjeringer hatt budsjettunderskudd. Man hadde fått inn mellom 15 og 30 prosent av de skattebeløp som hadde vært det normale gjennom de siste årene. Ved hjelp av de nye skattene skulle inntektene for Tyskland som helhet økes til mellom 15 og 20 milliarder i 1946, og det mente man skulle være nok til å få budsjettene til å balansere.

Det trengtes imidlertid stor sparsommelighet. Det fikk bl. a. byrådet i Berlin beskjed om da det søkte om en kreditt på 150 millioner i januar 46. De allierte sa at de kunne gå med på 100

millioner, men under forutsetning av at underskuddet heretter ble begrenset til et absolutt minimum. Det er såvisst ikke noen fornøyelse å være tysk finansminister eller finansrådmann.

Når man hevder at det skal være mulig å få budsjettene til å balansere, betyr det ikke at erstatningene og matimporten er medregnet. Disse poster går på den nye gjeldskonto. Dertil kommer også de «indre» erstatninger til dem som har lidt overlast av politiske, religiøse eller «rasemessige» grunner. Noen faste regler å gå etter forelå ennå ikke i mars 46, men man arbeidet med saken (som det heter i departementsspråket).

Heller ikke for dekningen av de løpende okkupasjonsomkostninger hadde man ennå funnet fram til ensartede bestemmelser. I den engelske sone hadde hver provins sitt «nødsbudsjett» for å kunne møte de særlige krav som stiltes. Rekvisisjonene ble brakt inn i faste former. Det gjaldt også den amerikanske sone. Bayern hadde inntil årsskiftet betalt omlag 140 millioner i okkupasjonsomkostninger (derav 35 prosent som lønn til tyskere som arbeidet for amerikanerne), og 60 millioner til utenlandske tvangsarbeidere. I Sachsen meddelte regjeringssjefen at man brukte 10 prosent av budsjettet til utbetalinger til de fabrikker som arbeidet for russerne.

Det er ganske sikkert at med de skattene som ble innført i midten av februar, er ikke det siste ord sagt i denne sak. De tjente til å motarbeide inflasjonsfaren og til å bringe i stand en slags budsjett-balanse. I samband med hovedsaneringen vil det så komme en stor formuesavgift. Den vil måtte ramme nazistene hardere enn andre, og den vil ellers måtte ta pengene der de fins. Finansministeren i Hessen mente at man skulle kunne få inn 200 milliarder ved å la formuesavgiften variere mellom 20 og 80 prosent. I østsonen var man inne på den tanke å la hele industrigrener stå som garantister for gjenreisingskreditter.

Okkupasjonsmaktene var enige om at storbankene ikke skulle få fortsette. I vest gikk man inn for en desentralisering av privatbankene. I øst ble det opprettet monopolbanker, en for hver av de fem provinser og 470 i de forskjellige byer og landkretser. Et sentralt pengeinstitutt ble opprettet i Potsdam. I den engelske sone fikk man en midlertidig riksbanksentral, med et styre i Hamburg.

I den amerikanske sone fikk hvert av de tre land sin «Länderbank». Det syntes dog hele tiden å være forutsetningen at man skulle få et nytt seddelinstitutt for hele Tyskland.

Finanspolitikken viste — ved siden av meget annet — det problematiske i den måten soneoppdelingen ble håndhevd på. Handelen viste det i enda høyere grad.

Et gammelt slagord sier: eksportere eller dø. På kortere sikt burde det vel være: importere eller dø. Men importen skal jo betales, så slagordet har nok sin berettigelse likevel. Tyskland kunne ikke klare seg med sin første etterkrigshøst og det vil heller ikke kunne klare seg med den annen, selv om den skulle bli bedre enn man må frykte for at den blir. De allierte sendte endel mat. Slik kom Tysklands utenrikshandel i gang igjen.

På den annen side ble det eksportert en god del kull, og *noe* av denne eksporten ble godskrevet til dekning av livsviktig import. Den engelske regjering meddelte i slutten av 1945 at den bare tillot eksport fra sin sone hvis varene ble betalt med utenlandsk valuta.

En av de første handelsavtaler ble sluttet med Danmark, som skulle levere kveg og få kull, salt og legemidler. For den amerikanske sones vedkommende ble det i begynnelsen av 1946 forhandlet om import av frø fra Tsjekkoslovakia, Danmark, England og Holland og av fosfater fra Nord-Afrika. Det var meningen at Tsjekkoslovakia skulle få salt, pottaske og endel kjemikalier, Danmark bl. a. humle, landbruksmaskiner, kjemikalier og sykkeldeler, Frankrike trenings-ammunisjon og England etpar sellulosemaskiner. Til U.S.A. og Belgia ble det eksportert humle, til sistnevnte land også fotografisk gelatin.

Ellers var det meningen at trelast skulle være den viktigste eksportvare fra denne sone i 1946. Halvannen million kubikkmeter — og dessuten ferdige dører, vinduer osv. — skulle leveres til England. På importsiden fikk man bomullen fra Amerika, som kom til Bremen i slutten av februar. Den skulle betales med ferdige tekstilvarer.

Sachsen begynte så smått å forhandle med Tsjekkoslovakia. Russerne meddelte at de for sin sones vedkommende ikke hadde noe å innvende mot varebytte med bl. a. de skandinaviske land. Men det hele var ennå på et embryonalt stadium.

Man ville sikkert ha kommet lenger enn til de første famlende steg hvis det var blitt gjort alvor av Potsdamkonferansens vedtak om å opprette et sentralkontor for de fire okkupasjonssoner. Nå var det så at hver sone puslet for seg selv. De sør-tyske regjeringer hadde «utenrikshandels»- representanter hos den amerikanske militærregjering i Berlin. De satt i samme by som det tyske handelskontor for østsonen, men noen felles administrasjon med felles planlegging hadde man ennå i april 46 ikke fått tillatelse til å opprette. Det hele var meget tungvint og lite rasjonelt.

Istedenfor utenrikshandel ble det forhandlet om intersonehandel. Ja, det varte ganske lenge før man kom fram til noenlunde fri handel *innen* de enkelte soner. I prinsippet ble det oppnådd enighet om at sonegrensene ikke skulle være noen hindring for handelen. Kontrollrådet satte imidlertid samtidig opp en liste på 17 varegrupper. Inn- og utførsel av alle disse varene fra en sone til en annen var avhengig av særlig lisens fra militærregjeringen.

Man drev kompensasjonshandel mellom forskjellige tyske distrikter. Imidlertid var jo sonegrensene slett ikke trukket ut fra økonomiske synspunkter. Det var interessant å høre at statsministeren i Hessen hadde vært i Thüringen for å føre handelsforhandlinger med de derværende myndigheter, eller at det ble holdt møter mellom administrasjonssjefene i den amerikanske og engelske sone. Det var kanskje steg på veien mot et friere handelssamkvem. Men det var jo i virkeligheten temmelig barokt at det skulle rå tilstander som minte om tiden før den tyske toll-union ble til.

Det ble gjort framsteg. Men sjefen for den tyske industriforvaltning i den russiske sone, Leo Skrzypzsynski, uttalte ganske åpent at intersonehandelen var blitt en skuffelse. Betalingsforholdene mellom den østre og de vestre soner var ganske vanskelige, men man regnet med at det omsider ville bli etablert et sentralt clearing-institutt i Berlin.

En felles administrasjon skaper ikke noen nye verdier. Men den kan hindre at verdier går til spille ved overadministrasjon og urimelige handels- og produksjonshindringer. Den trengs også for å avverge faren for at sonene stadig fjerner seg fra hverandre, tross kontrollrådets felles rammebestemmelser.

Jeg avslutter denne oversikt over noen momenter ved den øko-

nomiske ny-start med å understreke at en enhetlig økonomisk politikk — slik som den ble fastlagt i Potsdam — ikke behøver å stride mot de alliertes interesser. Tysklands næringsliv kan kontrolleres på samme måte som Bayerns, Oldenburgs og Sachsens. Den økonomiske samlingen trengs ikke bare for å hindre at Tyskland faller fra hverandre og for å sikre at de gjenværende ressurser utnyttes på en noenlunde rasjonell måte. Den trengs også fordi Europa neppe har råd til å unnvære Tyskland som kunde og leverandør.

Liberalismen i all ære, men det kreves overmenneskelig optimisme for å tro at nyreisingen i Tyskland skulle kunne overlates til «de frie krefters spill» og til profitt-økonomiens tilfeldigheter. Det fantes de som sa: «Mens vi var rike, *ville* vi ikke være sosialister. Nå når vi er blitt fattige, er vi *nødt* til å bli det.» Det går i hvert fall ikke uten nøyaktig planlegging og sterk regulering. Det stiller nye krav til næringslivets menn. De kommer fremdeles til å spille en viktig rolle — innenfor rammen av planen. Det private initiativ vil få utfolde seg ved *gjennomføringen* av planene. Men det kreves en nyorientering også på sosialistisk hold. Hverken kommunistene eller sosialdemokratene kan slå seg til ro med sine tradisjonelle forestillinger.

Uten kontroll og regulering ville man ikke ha kommet i gang i det hele tatt. Det var ikke til å unngå at man delvis måtte overta det tredje rikes kontroll-instanser. De sentrale myndigheter — departementene i Berlin og de såkalte «reichsstellen», dvs. de produksjons-dirigerende distriktskontorer — falt imidlertid bort. Deres myndighet ble overdradd til næringskontorer i de enkelte provinser. De hadde ikke alltid lett for å stå på egne ben. Noen gjorde temmelig håpløse forsøk på selvforsyning innenfor provinsens grenser. Det er forståelig at man gjorde slike forsøk. Det fantes ikke noen sentral institusjon, altså prøvde man å gjøre det best mulige ut av situasjonen. De allierte var heller ikke alltid klar over hvilke direktiver de skulle gi. Framfor alt manglet man prinsipielle retningslinjer for hvordan den nye fordeling mellom framstillingen av forbruksvarer og framstillingen av produksjonsmidler skulle bli, hvordan en ny økonomisk likevekt skulle opprettes.

Etter hvert ble kontrollrådet enig om visse felles bestemmelser. De gjaldt priskontrollen, skattene, kullfordelingen, hovedlinjene for kredittvesenet og intersone-handelen, osv. Tilleggsbestemmelser ble utferdiget av de enkelte militærregjeringer.

I den britiske sone fikk man i slutten av 1945 en sammenslutning av de seks næringskontorer i provinsene. På et møte i Bremen ble de bl. a. enige om en felles administrasjon for visse mangelvarer. I mellomtiden gikk det tyske næringsråd i Minden, som opprinnelig var opprettet som et organ for priskontrollen, over til å bli en plankomité for hele sonen. Man tok sikte på å skape organer som kunne fungere istedenfor de tidligere «reichsstellen». Næringskontorene klarte det ikke, all den stund deres opprinnelige oppgave bare var forbruksreguleringen.

I den amerikanske sone fikk man forskjellige «landesstellen», for Bayerns vedkommende med næringsdepartementet i München som øverste plankontor. De tre sør-tyske delstater dannet også en samordningskomité med to representanter for hver av regjeringene. Blant de bayerske byer var det Nürnberg som først opprettet sin egen kommunal-nemnd for produksjonsregulering.

Handels- og industrikamrene som ble de-nazifisert og reorganisert, fikk seg overdradd visse planoppgaver i den britiske sone. Amerikanerne inntok derimot det standpunkt at slike sammenslutninger ikke måtte få offentlige, men bare rådgivende funksjoner. I den russiske sone var man på samme tid i ferd med å opprette handels- og industrikamre av en ny type. Styret i et slikt kammer besto av like mange representanter for fagorganisasjonen, arbeidsgiverne og staten.

Hovedinntrykket var at de britiske myndigheter i høyere grad enn de amerikanske understøttet planøkonomiske åtgjerder, men at man i begge soner tok forholdsvis meget hensyn til private næringsinteresser. I den russiske sone spilte dette hensyn liten rolle. Der var man på den annen side allerede ved årsskiftet 45—46 kommet meget langt i arbeidet med å sette opp detaljerte produksjonsplaner for tolv forskjellige grener av industrien. De omfattet bl. a. fordelingen av 140 råstoffer, fra kull og stål til gips og garn, fra olje og sink til vindusglass og papp.

Jeg påstår ikke at man av den grunn kommer til å produsere

mer i øst enn i vest. Forutsetningene skulle imidlertid være gitt for en rasjonell utnyttelse av ressursene. Man fikk en ramme for planleggingen, og de enkelte næringsgrener og grupper ble nødt til å innordne seg i den. I vest hadde man ofte en følelse av at det var vel mange særinteresser som gjorde seg gjeldende.

Nå er det ganske visst så at planøkonomien ikke krever noen fullstendig sosialisering. Den gjennomføres heller ikke østenfor Elben. Men der hadde man oppnådd en sterk konsentrasjon av den politiske makt og av de gjenværende økonomiske ressurser. Derved utsatte man seg kanskje for de farer som er forbundet med statskapitalistisk byråkratisering. I vest var det på den annen side fare for at en virkelig planlegging ble gjort illusorisk og kontroll-rammen sprengt ved privatkapitalistiske manøvrer. Det var ikke den eneste fare. For man risikerte også at reguleringsapparatet kom i hendene på interessegrupper, kanskje endog til den grad at aksjonen mot den pro-nazistiske storkapital delvis ville bli det rene spilfekteri, ved at dens representanter fikk ett seg inn i det nye apparatet. Det var iallfall tydelig at de vest-tyske sosialister — samtidig som de krevde alle slags reformer — hadde liten reell innflytelse på utformingen av den økonomiske politikk, og at okkupasjonsmaktene for det meste rådførte seg med folk fra det private næringsliv — som befestet sin posisjon istedenfor å holde taler.

Det blir noe av en prøvestein hvor langt man kommer til å gå i økonomiske åtgjerder mot nazistene og deres forbundsfeller. Dernest blir det spørsmål om hva man akter å foreta seg med de mange «herreløse» bedrifter. Situasjonen er jo den at store deler av industrien er overtatt av de allierte, f. eks. kullgruvene, I. G. Farbens fabrikker og flere andre store selskaper. Skal man så la restene av I. G. Farben og kullgruvene gå over i privateie igjen? Det er lite trolig. Engelskmennene betrakter overtagelsen av gruvene som en provisorisk åtgjerd. Arbeiderne har også gitt uttrykk for at de oppfatter konfiskasjonen som en overgangsløsning og at de senere ønsker gruvene overført til den tyske stat. På bakgrunn av kullgruvenes nasjonalisering i England torde jo dette ikke fortone seg som noen særlig revolusjonær og avskrekkende foranstaltning.

De-nazifiseringen førte til at mange bedrifter ble uten eiere. Kanskje ikke mange nok, men iallfall såpass mange at problemet foreligger på hvert eneste sted, og slik at en framtidig løsning må påvirke næringslivets struktur. Foreløpig blir de ledet av «treuhändere», som fungerer som et slags konkursforvaltere. Framgangsmåten har ikke vært den samme overalt. I noen distrikter har den tidligere nazi-eier fått lov til å utpeke sin etterfølger. Ellers er forvalteren blitt utpekt av de allierte eller tyske myndigheter. Treuhänderne må ikke skaffe seg profitt. Men det har forekommet mange tilfelle hvor de opplagt var ute etter personlig vinning og nærmest tenkte på noe slikt som en «omvendt arisering». Undertiden var de nye bedriftsledere bare stråmenn for de opprinnelige eiere. Man arbeidet med en treuhänderlov som skulle hindre misbruk av stillingen og uttrykkelig slå fast at bedriftene ikke ville kunne erverves av de kommissariske ledere. Disse skulle stilles under kontroll av staten. Så får man siden avgjøre om noen av disse bedrifter skal gå over i privateie igjen eller hvilken bedriftsform man ellers skal velge. I visse tilfelle vil det være naturlig å overføre de beslaglagte bedrifter til kommunen. Flere steder har arbeiderne gitt uttrykk for at de var stemt for en kooperativ ordning.

I den russiske sone overførte man allerede i første omgang en rekke tidligere nazi-bedrifter til det offentlige. Sachsen overtok f. eks. skipsfarten på Elben og restene av Flicks stålkonsern. Nasjonalisering av gruvene sto også på dagsordenen. Bedriftene ble i ganske stor utstrekning overtatt av kommunen. Berlin overtok således Rheinmetall-Borsigs bedrift i Tegel som sentralt reparasjonsverksted for de kommunale bedrifter. Schultheissbryggeriene ble likeledes overtatt av kommunen.

Det fantes således betydelige forskjeller mellom øst og vest. Et fellestrekk var imidlertid nødvendigheten av offentlig regulering og kontroll. Det var — iallfall ved starten — forskjellige former for fattigdoms-planøkonomi som ble praktisert. Mer ensartede former ville gjort det lettere å oppnå bedre produksjonsresultater.

For industriens vedkommende var det en usikker tilstand, en noe uklar provisorisk ordning som inntrådte etter sammenbruddet. Jordbruket ble derimot rammet av en grunnleggende

omveltning. Den var kanskje ikke så ubetinget spontan. Men det det gjaldt var å løse en av de oppgaver som hører den demokratiske revolusjon til, nemlig avskaffelsen av storgodsene. Det er ganske klart at junkerklassen har vært reaksjonær — hvilket ikke behøver å bety og faktisk heller ikke betyr at alle junkerne var nazister. Det var de ikke.

Østenfor Elben var det slik at junkerne eide nærmere halvparten av jorden, i det øvrige Tyskland mindre enn 10 prosent. Spørsmålet ble for en stor del «løst» i og med den nye grensen som ble trukket i øst. Men det var mange storgodser igjen i de distrikter som ble okkupert av russerne. Det var blant annet av den grunn naturlig at jordreformen startet der.

I september 45 kom dekretene om at eiendommer over 100 hektar skulle eksproprieres uten erstatning. Nazister mistet gårdene sine selv om de var mindre. Bønder som hadde mindre enn 5 hektar — i visse tilfelle også de som hadde mellom 5 og 10 hektar — kunne få tilleggsjord. Ellers ble godsene delt opp i småbruk. De nye eierne måtte betale 10 prosent av den forholdsvis lave kjøpesummen innen utgangen av 1945. De startet uten gjeld, gården kunne ikke bortforpaktes eller selges.

Jordreformen ble begrunnet med at det gjaldt om å få anbrakt flyktningene fra øst og samtidig å øke produksjonen. Man var nok vel optimistisk når det gjaldt de muligheter som forelå, iallfall i første omgang. Et faktum er imidlertid at landbruket fikk en helt ny struktur i løpet av noen få uker og måneder. I Mecklenburg opsto det om lag 60 000 nye gårder. Landet var ikke lenger preget av 2000 gods, men av hundretusen bondefamilier. I Thüringen ble 420 gods og 4500 nazigårder delt mellom 4500 jordløse, 9700 jordfattige, 2000 flyktninger, 8400 småforpaktere og 10 000 land- og industriarbeidere. I Sachsen fikk 55 000 søkere sammenlagt 150 000 hektar. I Brandenburg skaffet man plass til 74 000 familier på den jord som tidligere tilhørte 2200 gods. Store mønsterbedrifter ble unntatt fra oppdelingen.

Agrar-revolusjonen var nok en politisk og sosial nødvendighet. Men den var forbundet med store vansker. Maskinmangelen og den sterkt reduserte kvegbestand skapte meget alvorlige problemer. Hus var det altfor få av, og materiale til å bygge nye

fantes nesten ikke. Situasjonen ble i visse tilfelle slik at de nye bøndene måtte få mat — fra byene. I slutten av januar 46 skrev en bondekone på en ny gård i Mecklenburg: «Vi eier to smågriser, to kaniner, en høne og en katt, og nå fra 1. januar ei ku. Nå har vi iallfall melkesuppe til det tørre brød. Vi mangler alt som heter verktøy, ikke en gang spiker fins det. Ikke fins det redskaper og ikke hester. Hvordan skal vi få dyrket jorden slik at vi blir i stand til å overholde vår leveringsplikt?»

Vanskene ble også påpekt i en felles erklæring som de politiske partier i Berlin (med unntak av de kristne demokrater) avga i desember 45. Man konstaterte at det bare var få av de nye bønder som hadde kunnet få bolig, fjøs, kveg og redskaper. Derfor oppfordret man til å organisere byggingsarbeidet slik at iallfall halvparten av dem kunne få eget hus i løpet av 1946. De gamle bønder ble anmodet om å stille sine fjøs til disposisjon og å være behjelpelig på annen måte. Industrien og dens arbeidere ble bedt om på enhver mulig måte å understøtte «utvalgene til gjensidig bondehjelp», som man hadde dannet i de forskjellige distrikter. Flere steder var det også arbeidere som dannet såkalte reparasjons-kolonner og dro ut på landsbygda for å hjelpe til. Visse framsteg ble gjort, slik at man f. eks. i Mecklenburg like etter årsskiftet kunne dele ut en del kveg som kom fra Sachsen og dessuten en del redskaper og kunstgjødsel.

De som så nøkternt på forholdene visste at jordreformen ikke ville være særlig lønnsom i 1946. Man hadde mange overgangsvansker å kjempe med. På lengre sikt mente man imidlertid at de nye småbruk ville klare seg selv og at de kanskje ville bli mer produktive enn storgodsene hadde vært, især når man fikk utviklet kooperasjonen.

De kristne demokrater reiste sterke innvendinger, ikke mot jordreformen i og for seg, etter hva de sa, men mot den måten den ble gjennomført på. De mente at man ikke burde ha forhastet seg, slik at ernæringssituasjonen ble forverret som følge av «farlige eksperimenter». De mente at hovedvekten burde være lagt på den kooperative linje. Dessuten ville de kristne at det skulle ytes erstatning til dem som ikke var krigsforbrytere

eller nazi-aktivister. De opponerte mot åtgjerder som noen av dem kalte «landrov».

Hos sosialdemokratene i vest kunne en også merke en skeptisk holdning overfor den måten jordreformen ble gjennomført på. Situasjonen i vest var ellers annerledes enn i øst. For det første hadde man ikke så mange storgodser, for det annet hadde man ikke en junkerklasse, slik som øst for Elben. Til gjengjeld fantes en atskillig mer selvbevisst bondestand med en mange steder godt innarbeidet jordbruks-kooperasjon.

Dette hindret ikke at spørsmålet om jordreformen sto på dagsordenen overalt i Tyskland. Kontrollrådet var også i prinsipp enig om at det ikke burde finnes bruk som var større enn 100 hektar; for skogseiendommer ble grensen satt til 500 hektar. I de forskjellige landsdeler ble det nedsatt komitéer som skulle komme med praktiske forslag. Man var interessert i en mindre drastisk omlegging av eiendomsforholdene og sterkt opptatt av å få ny jord under plogen. Det fantes ennå en god del tysk jord som det gikk an å dyrke opp.

Jeg spurte i januar 46 dr. Hoegner hva han mente om spørsmålet. — «Vi har ikke noe junkerproblem hos oss,» svarte han. «I motsetning til hva som var tilfelle i Øst-Tyskland hører bare 3 prosent av jorden i Bayern til eiendommer på over 100 hektar. Ved å ekspropriere de gårdene ville vi ikke få mer enn 20 000 hektar. Det jordprogram vi arbeider med og som utarbeides i forståelse med sonerådet og militærregjeringen,» sa Hoegner, «går ut på at småbøndene skal få mer jord.» Godseierne hadde frivillig tilbudt seg å avstå fra 10 prosent av sin eiendom. Men Hoegner trodde man burde gå lenger og sette 100 hektar som øverste grense. Men det skulle ytes erstatning til dem som ikke var nazister. En del nazistisk jordeiendom var allerede beslaglagt, og mer kom til å bli det. I tillegg til det man kunne få på den måten, kom statseiendommer, ikke minst de som var blitt brukt til militære formål, og som tredje gruppe jord som egnet seg til nydyrking.

Utviklingen i tysk jordbruk vil utvilsomt gå i retning av en intensivering, med en suksessiv overgang fra korndyrking til produksjon av mer høyverdige produkter. I første omgang var

det imidlertid en annen oppgave som sto i forgrunnen, nemlig den å produsere nettopp det kornet og de potetene som trengtes for å sikre minimums-rasjoner. Det allierte kontrollråd trakk i januar 46 opp en jordbruksplan for dette år. Den gikk ut på at det skulle dyrkes mest mulig korn, poteter, sukkerbeter, grønnsaker og oljeplanter. Kvegbestanden skulle i noen grad reduseres. En god del enger og en rekke flyplasser skulle komme under plogen. Man regnet imidlertid ikke med noen god høst. Den meningsløse mangel på arbeidskraft ble avhjulpet etter hvert. Verre var det med kunstgjødsel. I Bayern regnet man med at bare 20 prosent av behovet ville kunne tilgodesees, og meldingene fra den engelske sone gikk ut på det samme. Ennå mer fortvilt var stillingen når det gjaldt maskiner og redskaper. Det var et uttrykk for den uløselige sammenheng mellom jordbruk og industri. Er industripolitikken underlagt altfor store restriksjoner, må det føre til dårlige jordbruksresultater. Mangelen på hus og byggematerialer reduserte også landsbygdas betydning som «rangerstasjon» for innflytterne fra østområdene.

Jeg vender tilbake til spørsmålet om Tyskland blir sosialistisk. Det kommer an på hva man mener med sosialisme. Det kommer også an på hva tyskerne får lov til å sosialisere. Da sosialdemokratene i Berlin høsten 1945 utarbeidet sine retningslinjer for gjenreisingen, hevdet de at det som trengtes i første omgang, var et system av «næringspolitisk førstehjelp». Det gjaldt å avhjelpe det rådende misforhold mellom behov og produksjon, mellom arbeidskraft og produksjonsmidler. Programmet sa videre at den plan som trengtes for å skape en ny likevekt mellom de fire faktorer, hverken skulle være privatkapitalistisk eller sosialistisk. Den skulle «tjene sitt eget formål».

I et annet program-forslag sa ledelsen for øst-sonens sosialdemokrater at de var enige i at karteller, truster og syndikater ble oppløst. Men de ville at disse organisasjonsformer skulle avløses av en sosialistisk planhusholdning. De store foretagender skulle føres over i kommunenes, delstatenes eller «riket»s eie. Forslaget henviste til «Sovjet-Samveldets eksempel og tilsvarende forslag fra arbeiderbevegelsen i England, Frankrike og Tsjekkoslovakia».

I samband med de-kartelliseringen ble det ofte sagt at håndverk og småbedrifter var den framtidige organisasjonsform for tysk næringsliv. Fra bl. a. arbeiderbevegelsens side ble det imidlertid påpekt at moderne, rasjonell produksjon krever store enheter. Det behøver jo ikke nødvendigvis være *lokale* enheter, og småbedrifter kan — under forutsetning av at normeringen opprettholdes — meget vel innordnes i en sammenhengende produksjonsprosess. Store enheter kunne tjene gode like vel som dårlige formål, det gjaldt om å hindre at de utviklet seg til en «stat i staten» og tjente egoistiske og militaristiske interesser. Det var interessant å se den løsning som ble antydet da flere av AEG-bedriftene ble tatt ut av trusten og overført til kommunen. Samtidig med dette ble det nemlig meddelt at samtlige elektrobedrifter i Berlin skulle samles til et «arbeidsfellesskap» med et felles planleggingskontor.

Sosialistene i vest-sonene var — i likhet med dem i øst — av den oppfatning at man burde nasjonalisere gruvene, tungindustrien, kraftverkene, kommunikasjonene og en betydelig del av forbruksvare-industrien, og dessuten bank- og forsikringsvesenet. Kommunistene var mer tilbakeholdne. Deres program var neppe mindre vidtrekkende, men de fant av taktiske grunner å måtte legge større vekt på den rolle privatkapitalen og det frie initiativ skulle få spille ved gjenreisingen. Dessuten påpekte de at arbeiderne etter deres mening ikke var klassebevisste nok til å kunne gjennomføre noen sosialistisk revolusjon, og at man først måtte skape et stort handlekraftig parti. Dette førte til en del polemikk mellom sosialdemokrater og kommunister, bl. a. på fagforeningskongressen i Berlin i februar 46, der man fra sosialistisk hold krevde mer vidtrekkende sosialiserings-åtgjerder alt ved starten. I Vest-Tyskland kunne en ofte treffe representanter for begge fløyer innen arbeiderbevegelsen som var bekymret over at man ikke var kommet lenger med hensyn til samfunnets overtagelse av produksjonsmidlene. På den annen side var det dem som syntes det kunne bli en vel stor påkjenning om begrepet sosialisme i folks bevissthet ble ensbetydende med den fattigdoms-økonomi som man kom til å få, likegyldig om man nasjonaliserte litt mer eller litt mindre.

Uavhengig av hvor langt den samfunnsmessige overtagelse kom til å gå, stilte arbeiderne krav om større innflytelse på arbeidsplassene og i næringslivet som helhet. De henviste til den utvikling som hadde funnet sted i og med alliansen mellom nazistene på den ene siden og industri- og finansfolkene på den annen. Dessuten henviste de til at det nettopp i de første måneder etter sammenbruddet fantes utallige eksempler på bedrifter som ble holdt gående på grunn av arbeidernes og funksjonærenes initiativ. Det gjaldt især slike bedrifter hvis nazistiske eier eller direktør var stukket av. I Berlin og andre steder var det også fagforeningenes representanter som sørget for at de første kommunale nødsprogrammer ble satt opp, og som sørget for at de ble gjennomført.

På den måten fikk tillitsmennene og bedriftsrådene ofte meget stor innflytelse. De tok seg ikke bare av faglige, men også av produksjonsmessige oppgaver, og det hendte at de utpekte den nye bedriftsledelsen, som siden ble godtatt (eller ikke godtatt) av militærregjeringen. Bedriftsrådenes stilling var imidlertid ennå ikke fastlagt i noen ny lov. Hos den anglo-amerikanske militær-administrasjon kunne en spore en tendens i retning av å ville redusere tillitsmennenes innflytelse. I Bremen hadde man f. eks. et ganske effektivt bedriftsråds-«parlament» med et 25-mannsutvalg i spissen. Det ble oppløst i februar 46, og militærregjeringens talsmann sa endog at man ikke lenger hadde bruk for tillitsmennesnes assistanse ved de-nazifiseringen. Men det fantes også andre tendenser. Situasjonen vil være noe klarere når man har fått den nye bedriftsråds-lov som utarbeides i den engelske sone.

I den østre sonen ble det heller ikke i første omgang gitt noen lov. Arbeiderne oppnådde imidlertid alt på et tidlig tidspunkt å bli representert i bedriftsledelsen i slike foretagender som jernbanen, postverket, de kommunale virksomheter og flere privatfirmaer. I Sachsen gjorde man gode erfaringer med bedriftsledelser som besto av to (gjerne nye) direktører og tre representanter valt av arbeiderne og funksjonærene.

Fra sosialdemokratisk side skisserte man — i forståelse med fagbevegelsen — et meget vidtrekkende program for bedrifts-

rådenes myndighet, utover det rent faglige virkefelt. Man foreslo for alle større firmaer at et medlem av bedriftsrådet skulle delta i den daglige ledelse, mens bedriftsrådet i mindre firmaer skulle ha adgang til på forhånd å uttale seg angående alle viktige avgjørelser. Det skulle dannes særlige produksjonsutvalg med representanter for bedriftsledelsen og bedriftsrådet. Rådene skulle få en tredjepart av plassene i styret, og være representert i alle utvalg. Når det forelå to tredjedels flertall, skulle bedriftsrådet kunne gjøre henvendelse til staten for å få fjernet en bedriftsledelse som ikke var i stand til å oppfylle produksjonsplanen eller som ikke kunne oppnå et godt samarbeid med arbeiderne og funksjonærene.

Fagforeningene i den russiske sone trådte i funksjon ved utarbeidelsen av behovsplanene for 1946. De ønsket å komme lenger. De ville være med også når selve produksjonsprogrammet skulle fastsettes. Fortsetter denne utvikling, resulterer det i en endring av bedriftsrådenes og fagorganisasjonens oppgaver. De får da offentlig-rettslige funksjoner innen planhusholdningens ramme, foruten at de fortsatt skal vareta medlemmenes faglige og sosiale interesser.

Den bevisste del av den tyske arbeiderklasse er nok klar over at nydannelse av kapital må komme først, før det kan bli tale om noen økning av reallønnen. Men de krever streng kontroll, slik at alle lag blir med på å bære byrdene. Det blir en seig strid om et nasjonalprodukt som er for lite. Det blir dessuten en kamp mot byråkratiseringen om og når denne fare er til stede. Den vil være til stede.

Faren for byråkratiseringen kan motarbeides ved at den samfunnsmessige overtagelse skjer via kommunene, delstatene eller «riket». Blandede former kan også komme på tale. Det er av stor betydning at demokratiske fag- og næringssammenslutninger blir holdt ved like. Dessuten kan kooperasjonen bli en særdeles viktig motvekt.

Da Hitler kom til makten, fantes det i Tyskland 40 000 jordbruks-, 2000 håndverks-, 1200 handels-, 3500 bygnings- og 1500 konsumentkooperasjoner. Den sistnevnte gruppen ble rammet hardest. I løpet av årene 1933—35 ble forbrukerkooperasjonen

knust. Dens formue på ca. en milliard riksmark ble slukt av Leys «arbeidsfront».

18. desember 45 dekreterte marskalk Sjukov at kooperasjonen var tillatt igjen. I Berlin og andre steder var man allerede kommet ganske langt med det forberedende arbeid. Så tidlig som 5. mai 45 begynte en gruppe antinazistiske berlinere med gjenreisingen. De overtok det gamle konsumbakeriet Lichtenberg. Det ble ikke bakt mer enn 983 brød første dagen, men etter noen tid var dagsproduksjonen steget til 50 000. De overtok også enkelte av de gamle filialer. 1. februar begynte salget i de første åtte butikker i Lichtenberg-Friedrichshain. En stor del av de gamle kooperatører ville gjerne komme i gang igjen. Mange steder var det ved de første medlemsmøtene slik at hundrevis av mennesker ikke slapp inn fordi lokalene var overfylt.

Sjukov bestemte at kooperasjonen skulle få tilbake de midler som nazistene hadde røvet. Det standpunkt ble i prinsipp godtatt også av de vest-allierte myndigheter. Men det var ikke så lett å få oversikt over hva som fantes. En stor del av de 12 000 butikker rundt om i Tyskland, var borte. Det samme var tilfelle med «GEG» i Hamburg, som representerte en sammenslutning av kooperasjonens egne fabrikker og hadde en årsomsetning på en halv milliard. Da den ble ført tilbake til de rettmessige eiere, viste det seg at 28 fabrikker av i alt 47 var uskadt; men nettopp en del av de største bedrifter var blitt rammet av skader som beløp seg til millioner.

Gjenreisingsarbeidet ble tatt opp i vestsonene på samme måte som i de russisk besatte områder. Den bayerske regjering opprettet et særlig statssekretariat for kooperative anliggender. I desember 45 ble den kooperative landssammenslutning for Württemberg-Baden gjenopprettet i Stuttgart. I februar 46 ble den hessiske landsforening nydannet på et møte i Frankfurt. Myndighetenes interesse ble understreket ved at både gjenreisings- og arbeidsministeren var til stede. I Bremen, Lübeck og Hamburg kunne jeg allerede i november 45 overbevise meg om at man var kommet ganske langt med det forberedende arbeid. I Hamburg ble saken tatt opp av den faglige samorganisasjon. Det ble holdt et stort tillitsmannsmøte, og deltagerne ga uttrykk for sterk til-

slutning til metallarbeiderformannens ord om at fagorganisasjonen og kooperasjonen hørte sammen. Tidligere statsminister i Baden og formann i den tyske kooperative landsforening, dr. Adam Remmele, sa at kooperasjonen måtte være den tredje søyle — sammen med fagorganisasjonen og de antinazistiske partier — ved nyreisingen av det tyske demokrati.

Spørsmålet om et intimt samarbeid mellom konsumentenes og bøndenes kooperasjon ble tatt opp på et tidlig tidspunkt. I østsonen tok jordbruks-kooperasjonen et sterkt oppsving i samband med agrarreformen. Myndighetene var meget interessert i samarbeidet. I Sør- og Sørvest-Tyskland, hvor man hadde solide produktiv-kooperasjoner, var de nye statsmyndigheter opptatt av å gi utviklingen en liknende kurs.

Grunnlaget for jordbrukernes kooperasjon er de såkalte Raiffeisen-kasser, som er kreditt-sammenslutninger. Salgslagene er i stor utstrekning koblet sammen med dem. Det samme gjelder ordningen med felles bruk av maskiner. I den amerikanske sone var reorganiseringen av de 9000 jordbrukskooperasjoner stort sett gjennomført i slutten av 1945. Styrene ble de-nazifisert. For konsument-kooperasjonen var det en selvfølge at man ikke ville ha bestyrere eller styremedlemmer som hadde vært nazister.

Det var også tydelig at kooperasjonen ville komme til å spille en større rolle for håndverket. Den tyske sentralforvaltning for østområdene ga uttrykk for at den aktet å påskynde håndverkets kooperative sammenslutning i de forskjellige landsdeler. Disse sammenslutninger skulle spille rollen som innkjøps- og avsetningssentraler. Sentralforvaltningen var interessert i en slik løsning, fordi den ville la håndverket absorbere så meget arbeidskraft som mulig, og fordi den ville ha en mulighet for å kunne innordne håndverkerne i planhusholdningen. En liknende tendens, om enn mindre utpreget, gjorde seg gjeldende i de andre soner. En kunne overalt spore et ønske om å nyttiggjøre seg den kraft som ligger i den kooperative, demokratiske idé ved den overmåte vanskelige gjenreising og nyreising som bare så vidt hadde begynt.

Om Tysland blir sosialistisk? — Det blir iallfall ikke privatkapitalistisk.

Omskoleringen.

Ruinene i de tyske byer kommer etter hvert til å forsvinne. Gruset i hjernene må også ryddes vekk. Det er ikke bare et spørsmål om å komme nazismen til livs. Det gjelder å overvinne en lang nasjonalistisk, militaristisk og rasistisk tradisjon. Målet bør være en kulturell fornyelse i frihetens, toleransens og humanismens ånd.

Den tyske skole har vært et tilholdssted for reaksjonen. Den har i tolv—tretten år vært et redskap i nazistenes hender. Nå skal den oppfostre en slekt av frie og fordragelige borgere. Jeg hørte en optimistisk overlærer si: «Vi tror at vi i løpet av et halvt års tid skal få nazi-ideologien ut av hodet på ungene.» Men heller ikke pessimistene kan mene at barna er helt ødelagt. Påvirket er de selvfølgelig, og ikke bare av nazismen. Seks års krig og forråelse har ikke gått sporløst henover dem. En mengde barn lider av mer eller mindre alvorlige nervøse forstyrrelser. Overalt hører man om barn som tigger og stjeler. Og når de yngste leker, går det gjerne ut på at jentene bringer dukkene «i dekning», mens småguttene gir «Luftlagemeldungen».

På forhånd regnet man med at det ville bli nødvendig å stenge alle tyske skoler et år eller så, slik at man fikk tid til å reorganisere hele skolevesenet og utdanne nye lærere. Okkupasjonsmyndighetene — og de tyskere de rådførte seg med — fant imidlertid at det var altfor risikabelt med en lengre «skoleløs» periode. Ungene måtte vekk fra gatene. Det fikk ikke hjelpe om man måtte begynne under noe primitive forhold. Når man tenker på dette utgangspunkt, er det forbausende å se hvilke resultater som ble nådd i løpet av ganske kort tid. Men primitivt var det.

Skolelokaler var det vanskelig med. Enkelte steder måtte man nøye seg med 6 eller 12 timer pr. uke, og 80—100 elever i en klasse var ikke noe ekstraordinært. (Gjennomsnittet i den amerikanske sone ligger på 82.) I Berlin fikk bare tredjeparten av barna sin undervisning i oppvarmede klasseværelser da vinteren begynte.

I den russiske sone regnet man ved årsskiftet at 85 prosent av folkeskolene hadde gjenopptatt undervisningen. I Thüringen var det nærmere 100 prosent. I den britiske sone var man i midten av november 45 kommet i gang ved 74 prosent av skolene. 82 prosent av barna i skolepliktig alder deltok i undervisningen. Hos amerikanerne begynte folkeskolene undervisningen i oktober for 1,8 mill. barn. Ved årsskiftet var 90 prosent av ungene tilbake på skolebenken. I Nord-Baden var praktisk talt alle skoler kommet i gang. I den franske sone gikk man fram på liknende måte som i de andre okkupasjonsområder.

Foruten alle de praktiske vanskene hadde man også spørsmålet om hvor man skulle ta lærerne fra. I en by som Leipzig var 61 prosent av lærerne medlemmer av nazi-partiet. På landet lå prosent-tallet gjerne enda høyere. En meget stor del av lærerne var ikke bare partimedlemmer, men også «politiske ledere». Det var for så vidt betegnende at syv av gaulederne og 78 av kretslederne var tidligere lærere. Dessuten var mange lærere borte. I Berlin fantes det før krigen 14 000 lærere for 450 000 elever. Da man skulle starte igjen høsten 45, hadde man 330 000 elever og 5000 lærere. Tusen av dem ble fjernet under de-nazifiseringen, så det var bare 4000 igjen. Gjennomsnittsalderen var 59 år for menn og 49 år for kvinner.

I den engelske sone tok man det standpunkt å gi «nominelle» partimedlemmer lov til å fortsette. På den måten hadde man fått 35 000 i arbeid ved årsskiftet 45—46. 10 000 hadde fått avskjed. 13 000 tilfelle var ennå gjenstand for gransking. I den amerikanske sone ble omtrent halvparten sjaltet ut. Man begynte med 14 000 lærere. Ved årsskiftet var tallet steget til 21 000, men det trengtes ytterligere 12 000 for å kunne drive en noenlunde normal folkeskole-undervisning.

Det var om å gjøre å få utdannet flest mulig nye lærere. Det

måtte i stor utstrekning bli tale om hurtig-utdannelse og omskolering. I Berlin gikk man like etter årsskiftet i gang med kurser for 2500 lærer-kandidater. For østsonen som helhet kom det beskjed fra den russiske øverstkommanderende om at det i løpet av 1946 skulle utdannes ikke mindre enn 30 000 nye lærere. Det ble organisert 8 måneders kurser. Etter den tiden skal de som viser seg å være kvalifisert, fortsette i halvannet års tid på basis av midlertidig ansettelse kombinert med fortsatt utdannelse. Halvparten av deltagerne i disse kurser får stipendier på 150 mark pr. måned. Liknende kurser ble også organisert i de andre soner, og det ble gitt felles retningslinjer ved et vedtak av kontrollrådet.

For de høyere skoler var lærerproblemet enda vanskeligere å løse. Derfor tok det også lengre tid før undervisningen kom i gang igjen. Det var nok stort sett bare halvparten av de høyere skoler som hadde gjenopptatt undervisningen i begynnelsen av 1946. Handelsskoler, yrkesskoler o. l. begynte igjen alt ettersom de lokale forhold tillot det.

Der var mangel på lærere. Men man manglet også lærebøker. De fleste av dem som ble brukt i de siste årene, kunne man ikke fortsette med. De var forgiftet. Okkupasjonsmaktene gikk inn for å trykke nye bøker, vesentlig på før-nazistisk basis. Berlin fikk 350 000 bøker fra Leipzig og 50 000 fra München. I den amerikanske sone begynte man med 3 mill. nytrykte lærebøker og en del andre som det hadde lyktes å redde gjennom den nazistiske ensrettings-perioden. Mangelen på skolemateriell ga undervisningen et noe provisorisk preg. Historie måtte i stor utstrekning sløyfes som fag inntil videre. Til gjengjeld forsøkte man å få i gang undervisning i et fremmed språk fra femte skoleår. I Berlin står valget mellom engelsk, fransk og russisk.

Gjenreisingen av de tyske skolene var et ledd i førstehjelpen. Samtidig var det imidlertid sterke krefter — blant lærere og andre interesserte — som arbeidet for en virkelig skolereform. I Berlin ble styrene for de to arbeiderpartier enige om et felles program. Utrenskingen av den nazistiske og militaristiske innflytelsen var første post på programmet. Skolens oppgave skulle være å oppdra elevene i en fri ånd og til en demokratisk livs-

oppfatning. Alle utdannelses-privilegier skulle forsvinne. Det skulle ikke lenger være noen private eller konfesjonelle skoler. Kirke og skole skulle skilles ut fra hverandre. Nyreisingen burde skje på basis av enhetsskole-prinsippet, med en felles grunnskole på seks klasser. Skoletiden skulle settes opp fra åtte til ni år, og i de to siste klassene i folkeskolen mente man det burde innføres arbeidskurser. Videre ble det slått til lyd for en humanistisk og demokratisk reform av høgskolene. Lærerutdannelsen skulle nyordnes, og man skulle legge særlig vekt på å få pålitelige antinazister som lærere.

Linjen i dette programmet har fått tilslutning også utenfor arbeiderbevegelsen. Flere steder tok komitéer fatt på en nærmere utgreiing av spesialproblemer. Undervisningsministrene i de sørtyske land innledet f. eks. samarbeid med sikte på en reform av den høgre skole. En fikk imidlertid inntrykk av at de som arbeidet med problemene der, hadde vanskelig for å komme ut over de tradisjonelle former for gymnasier som fantes før Hitler.

Det ble ikke bare diskusjon, men virkelig strid omkring reform-programmets krav om sløyfing av de konfesjonelle skoler. Kirkens folk — eller iallfall mange av dem — ønsket nettopp at de skulle gjenopprettes etter at de hadde vært undertrykt av nazismen. For skolen som helhet ville man heller ikke gå med på noen virkelig atskillelse fra kirken. Det allierte kontrollråd sluttet seg i november 45 til prinsippet om religiøs frihet i folkeskolene. Det ble bestemt at konfesjonelle skoler som ble holdt i gang med offentlige midler, ikke måtte nekte elevene religionsundervisning, men de måtte heller ikke gjøre slik undervisning obligatorisk.

Det var en temmelig løs bestemmelse. Den kunne tolkes på forskjellige måter. For den østre sonen fikk man bestemmelser om at alle barn skulle gå på samme skole — uten hensyn til konfesjonen — og at konfesjonelle spørsmål ikke skulle spille inn ved lærer-ansettelser. Religionsundervisning skulle elevene få hvis deres foreldre ønsket det. Denne undervisning skulle legges til såkalte «hjørnetimer», og den skulle høre direkte inn under de respektive trossamfunn. Det betydde altså ikke at religionsundervisningen forsvant fra skolen, men at man prøvde i finne

en form som kunne forbinde ønsket om en enhetlig skole med hensynet til de religiøse interessene.

I Bayern tok utviklingen en annen retning enn i Øst-Tyskland. Da statsminister Hoegner tiltrådte høsten 45, fikk man inntrykk av at han var tilhenger av en reform i likhet med den som ble gjennomført i den russiske sone. Siden ble det imidlertid truffet en noe annen ordning, for øvrig med tilslutning fra representantene for alle partier i den bayerske regjering. I midten av januar 46 fikk man en ny lov om forholdet mellom kirke og stat. Kirken fikk sin frihet igjen, slik som den var garantert under Weimar. Hva folkeskolen angikk skulle foreldrene få bestemme skolens art, dvs. de skulle avgjøre om barna skulle gå på en konfesjonell skole eller på en simultanskole, hvor alle bekjennelser var likestilt. Religionsundervisning skulle gjeninnføres som regulært skolefag. Men det ble siden meddelt at man ikke aktet å la religions-karakterene få noen innflytelse på elevenes hovedkarakter.

I midten av februar 46 kunngjorde de engelske og amerikanske myndigheter at konfesjonelle skoler kom til å bli opprettet igjen innen deres soner. Dersom et tilstrekkelig stort antall foreldre ønsket det, kunne en offentlig skole gis formen av en konfesjonsskole. De som trodde det var mulig å oppnå et konsekvent enhetlig skolesystem, ble altså skuffet. Det blir fortsatt tautrekking mellom forskjellige interesser.

Den hurtige gjenreising av skolevesenet var nødvendigvis forbundet med store mangler. For universitetenes og høgskolenes vedkommende var det imidlertid ikke bare slike vanskeligheter det dreide seg om. Der er det virkelig fare på ferde. Det er et stort spørsmål om det var fornuftig å gå i gang igjen så fort som man gjorde. Selvfølgelig var det ønskelig at man f. eks. så snart som mulig fikk gjenopptatt legeutdannelsen, som hadde ligget nede i flere år. Kirkene presset også på og ville ha de teologiske fakulteter i gang. Behovet for akademisk nyrekrutering meldte seg over alt. I begynnelsen av 1946 var undervisningen gjenopptatt ved de fleste høgskoler. Det var foretatt en mer eller mindre alvorlig utrensking blant professorene, og studentenes forhold var blitt gransket mer eller mindre omhyggelig, før de

ble opptatt. Flere steder ble en del av lærerne avskjediget og nye ble utnevnt. Blant de eldre professorer var det overalt noen som hadde reddet både sin vitenskap og sin heder gjennom nazitiden. Men ved siden av dem fantes det visse som ikke hadde rent rulleblad. Noen virkelig omveltning var det i de fleste tilfelle ikke tale om. Den kunne heller ikke vært gjennomført i en fart. Det samme gjelder for studentenes vedkommende. Noen av dem som kom til universitetet, hadde deltatt i opposisjonsgrupper eller tatt et klart brudd med sin nazistiske fortid. Men det var mindretallet. En virkelig ny-rekrutering fant ikke sted. Man nøyde seg med å avvise de verste. Mange av de nestverste tok man imot.

Jeg har allerede omtalt hendingene i Erlangen, der nazistisk student-pøbel demonstrerte mot Niemöller. Omtrent samtidig hendte det noe liknende i Göttingen, som tilhører den britiske sone. Der ropte en av studentene: «Det er på tide at vi får en Feme igjen,» da det i en forelesning ble sagt noe ufordelaktig om Hitler. Auditoriet ga uttrykk for sitt bifall på tysk studentmanér. Man må huske på at «Feme» var de terrorgrupper som begikk snikmord på demokrater og pasifister i årene etter forrige krig. Og man bør merke seg at slik kunne studenter i Göttingen opptre uten at det trakk etter seg alvorlige konsekvenser.

Like etter ble det avslørt en tredje skandale i Aachen. Studentene ved den tekniske høgskole var blitt anmodet av den amerikanske militærregjering om å si hva de mente om Nürnbergprosessen. De fleste svarte ikke. Noen sa at det var «under deres verdighet». De to arbeiderpartiers og fagforeningenes representanter i det provisoriske bystyre tok affære og forlangte at høgskolen skulle stenges. De ville ikke ha noe slikt nazistrede i byen.

I Erlangen og Göttingen, i Aachen og i Tübingen — i den franske sonen — var det unge frontoffiserer som dominerte blant studentene. I Tübingen ble for øvrig ikke mindre enn 20 professorer gjeninnsatt i sin stilling på tross av at de hadde tilhørt partiet. I Göttingen regnet gode iakttagere med 20 prosent nazister blant studentene. De ble etter noen få uker så frekke at de begynte å bruke Hitler-hilsen igjen. Man mente at nærmere 60

prosent var mer eller mindre sympatisk innstilt overfor nazismen, eller iallfall preget av atskillig nasjonalisme. Ellers fantes det noen mindre kristelige grupper. Sosialistiske studentgrupper eksisterte ennå ikke.

Skandalene i Erlangen og Göttingen førte til at engelskmennene foretok en ny gransking av studentene. På antinazistisk hold begynte man å diskutere en radikal omlegging av selve student-rekruteringen. I Frankfurter Rundschau ble det — ikke av en sosialist, men av en venstrekatolikk — slått til lyd for at minst halvparten av studentene burde komme fra arbeiderklassen. I den forbindelse kan en nevne at man i den russiske sone bestemte seg for å sløyfe artium som betingelse for opptagelse ved de nye universitetene. Det er ikke fullt tilfredsstillende? Neivel, men er det ikke langt farligere at man får liknende forhold ved de tyske universiteter som i tiden etter 1918?

Det er imidlertid ikke bare negative ting en kan fortelle om. Store deler av arbeiderbevegelsen, folkelige organisasjoner og borgerlig-demokratiske kretser viser levende interesse for en kulturell fornyelse. Denne interessen er bl. a. kommet til uttrykk ved dannelsen av «frie kultursamfunn» og liknende sammenslutninger. Fagforeninger og partiorganisasjoner arrangerer konserter og underholdningsaftener som kan ligge på et ganske høyt nivå. Arbeidet med aftenskoler og folkehøgskoler ble tatt opp på et meget tidlig tidspunkt.

De viktigste midler til å påvirke de brede masser er jo imidlertid kringkastingen, pressen og filmen. Og så er det de mer kresne, som vil ha bøker, teater og musikk.

Overalt i Tyskland var det stor interesse for kringkastingen. En tør nok si at den fylte sin oppgave best hvor den allierte kontroll var mest mulig diskret og hvor det ble sendt nyheter og foredrag uten altfor sterk bismak av «utenlandsk propaganda».

Pressen gjorde framsteg, især hva antallet av aviser angikk, men til en viss grad også med hensyn til innholdet. I Berlin fikk de politiske partier på et meget tidlig tidspunkt egne dagsaviser, og dessuten hadde man de som ble utgitt av byrådet og okkupasjonsmaktene. I løpet av høsten og vinteren kom det også partiaviser i de enkelte delstaters hovedsteder.

Hos amerikanerne utkom i februar 46 nærmere 30 lisens-aviser med to nummer i uken. De ble redigert av tyskere fra forskjellige antinazistiske partier og var *ikke* underkastet sensur, selv om de var gjenstand for en viss kontroll, bl. a. gjennom tilrettelegging av telegramstoffet. Dessuten var det selvfølgelig forbudt å angripe okkupasjonsmaktene. Ved siden av lisens-avisene ga amerikanerne ut Neue Zeitung i München, med Hans Habe som sjefredaktør og Erich Kästner som en av medarbeiderne. Den var meget velredigert og hadde et opplag på halvannen million. Tilsammen regnet man med at avisene i den amerikanske sone nådde 90 prosent av den voksne befolkning. Amerikanernes politikk gikk ut på at avisene i løpet av ganske kort tid skulle stå helt på egne ben. Kringkastingen og filmen skulle likeledes komme over på tyske hender. Fra 31. mars skulle sonens telegrambyrå DANA (Deutsche Allgemeine Nachrichten-Agentur) drives av avisene som kooperativt foretagende.

Engelskmennene har vært mer forsiktige. De ga ut egne aviser på tysk. Ved årsskiftet innledet man imidlertid en ny politikk. Det begynte med at det kom ut en selvstendig avis i Braunschweig, og flere andre fulgte etter. De engelske myndigheter ville forberede terrenget slik at man i neste omgang kunne gi ut noenlunde skikkelige partiaviser. Amerikanerne — som handler ut fra sine egne prinsipper — var først mer stemt for å få i stand aviser som ikke var «horer» for noe parti, for å bruke et uttrykk man av og til kunne høre. Opinionsundersøkelser viste imidlertid at tyskerne ønsket partiorganer, og dette ønske aktet de amerikanske myndigheter å ta hensyn til når tilgangen på papir gjorde det mulig.

De bladene som ble utgitt av de engelske militærmyndigheter, var gjennomgående riktig dårlige. De tysk-redigerte avisene i den amerikanske sone var noe bedre. Men tilfredsstillende var de fleste ikke. Det er også mer enn en kan si om storparten av bladene i den russiske sone. De fleste aviser hadde et vel provinsielt og stereotypt preg. Det er ikke så lett å lage noen god presse i løpet av få måneder. Dyktige journalister lar seg heller ikke trylle fram. Så en får nok være litt tålmodig. Det fins en hel del lovende forsøk.

Avisene blir lest. Jeg skal ikke et øyeblikk benekte at nazismen

har etterlatt seg sterke spor. Men det forhindrer ikke at det er lesehunger i Tyskland i dag. Det var et gledelig tegn at bokproduksjonen begynte å komme i gang omkring årsskiftet. Tidsskrifter kom også. Om dem kan en si omtrent det samme som om avisene.

Når det gjaldt filmen, var det nok den russiske sone som lå i teten. Russerne viste en del av sin egen produksjon og enkelte brukbare tyske filmer. Hos de vest-allierte var man kanskje vel meget tilbøyelige til å rekvirere kinolokalene til troppene. Og det de amerikanske produsenter sendte over til Tyskland, var ikke alltid av beste sort. Med en liten overdrivelse kan en si at hovedvekten ble lagt på ukerevyer om krigen mot Japan.

Til å begynne med hadde man vanskeligheter også på dette felt, men de ble overvunnet delvis takket være samarbeidet mellom de fire okkupasjonsmakter. Man utvekslet filmer og annet som var av betydning for «kulturlivet». Ny tysk filmproduksjon ble forberedt.

Teater- og musikklivet tok seg forbausende fort opp. Dermed er intet sagt om kvaliteten. Men det er ikke trivialitet og middelmådighet alt sammen. I Berlin hadde man i løpet av noen måneder fått i gang 18 teatre, en opera og en mengde kabareter og kinoer. I Dresden har både teatret og operaen fått provisoriske lokaler. Det filharmoniske orkester kom også i gang igjen. I den amerikanske sone var det i januar omlag 50 teatre som spilte. I Frankfurt og andre steder kunne en spore framgang for kammer- og kirkemusikken.

Noen få tyske forfattere av format krøp fram fra den indre emigrasjon. Becher, Weinert, Wolf og Plivier kom tilbake fra Russland. Döblin kom fra vest, og det blir vel noen andre som følger etter. Fra Sveits kom Wolfgang Langhoff. Han ble teatersjef i Düsseldorf. Etter at han hadde vært hjemme en stund, skrev han til sine venner ved Schauspielhaus i Zürich: «Gammel bornert tenkning, ingen bevissthet om den katastrofe som det tyske folk er blitt rammet av og om den enkeltes medansvar. Kortsagt: selv ikke Hitler, krigen og all den elendighet som fulgte etter, har vært i stand til å endre disse samfunnslags tradisjonelle tenkemåte.» (Langhoff hadde først skrevet om skuespillere som han søkte å vinne for kulturelt nyskapingsarbeid.) «Det er et pessimistisk bilde jeg gir dere. Men

det ville være ufullstendig om jeg ikke viste dere spirene til en ny utvikling som utvilsomt er tilstede . . . Blant arbeiderne fins en sterk vilje til kulturell fornyelse. Det som mangler er forbindelsen mellom disse lag og den framskrittsvennlige borgerlige intelligens. Vi har arbeiderpartier som stadig vokser, men foreløpig fins det ikke intelligens og krefter innenfor disse partier . . . En rekke mennesker har det travelt med å starte forlag, aviser, teatre — som alltid spiller for utsolgt hus! — og andre foretagender. Men man er ikke klar over hvilket grunnlag man skal velge for disse nydannelser. Det kommer altså til å ta lenger tid før menneskene forandrer seg enn det tar å bygge nye hus.»

Langhoff var kanskje vel pessimistisk. Det er liv overalt. Bauhaus Dessau har gjenopptatt sin virksomhet. Mary Wigman har åpnet sitt institutt i Leipzig. Professor Ahlers-Hestermann har fått i gang et nytt kunstakademi i Hamburg . . .

Men det er sant at det blir en lang vandring.

Føderalisme eller enhetsstat?

Noe tysk rike eksisterer ikke lenger eller ennå ikke. Men det eksisterer tyske delstater og provinser. Og på disse delstaters territorium bor det 65 millioner mennesker, like mange som det bodde på det større riksområde (innen de grenser som var fastsatt i Versaillestraktaten) i 1932.

Noen virkelig folketelling har ennå ikke funnet sted. Omlag 65 millioner var det tall man kom fram til ved en foreløpig folketelling i midten av desember 45. (I en amerikansk spesialundersøkelse regnet man med noe mindre, nemlig 62,8 mill.)

Den britiske sone hadde flest innbyggere, 22 millioner, mot 20 millioner ved kapitulasjonen, og 18 før krigen. Halvparten av befolkningen —11 millioner — bodde i sonens 59 byer. Den britiske Berlin-sektor er her regnet med. De andre sektorer er også tatt med under de respektive soner. Berlins samlede folketall var i vinter 3 millioner, mot 4,2 millioner før krigen.

I den russiske sone ble folketallet anslått til 19,7 millioner, derav 5,3 millioner i Sachsen (150 000 mindre enn i mai 39) og 2,75 millioner i Mecklenburg-Vorpommern (1,5 million i 1938). Enkelte gjetninger går imidlertid ut på at det i den russiske sone snarere bor 22 enn 20 millioner mennesker.

I den amerikanske sone regnet man i desember 45 med 17,2 millioner innbyggere, heri medregnet 870 000 i den amerikanske sektor av Berlin og 560 000 i Bremen-enklaven. Ellers regnet man med 8,8 mill. i Bayern (en økning på 1,5 mill. i løpet av 1945), 3 mill. i Württemberg-Baden og 3,9 mill. i Hessen. I februar 46 ble det imidlertid fra amerikansk hold meddelt at det samlede tall

var noe lavere, nemlig 16 millioner, inklusive Berlin-sektoren, men uten Bremen.

Den franske sone — også her Berlin-sektoren medregnet — hadde i desember 45 et folketall på 6,4 millioner.

Det vil vare noen tid før man får sikkert statistisk materiale å arbeide med. For det første vet man ennå ikke hvor stort Tysklands tap av menneskeliv har vært. Flere steder opererer man med en gjetning på syv millioner falne. Jeg tror at dette er en overdrivelse og at det virkelige tall ligger et sted mellom 4 og 5 millioner, derav mellom 3 og 4 millioner som er falt ved frontene og henimot en million ofre for bombekrigen og for operasjonene på tysk territorium.

For det annet kommer det ennå til å finne sted forskyvninger mellom de forskjellige soner. Okkupasjonsmaktene ble i oktober 45 enige om en utveksling på basis av «hode mot hode»-prinsippet. Utvekslingen kom imidlertid bare såvidt i gang, idet transportvanskene stilte seg hindrende i veien. I første omgang vil altså utvekslingen innskrenke seg til at det f. eks. får reise like mange fra den engelske til den russiske sone som omvendt. På noe lengre sikt skulle det bli en større flytning østover idet det var mange derfra som ble evakuert eller flyktet i krigens siste fase. Hvis alle skulle vende tilbake dit hvor de kom fra, ville det f. eks. bety at 2 millioner måtte ut av den amerikanske sone, mens 1,5 million fikk vende tilbake dit. Det kommer imidlertid ikke til å foregå akkurat på den måten, idet en stor del flyktninger har slått seg til ro og funnet et nytt eksistensgrunnlag.

For det tredje har man de tyskere som er utvist fra øst. Jeg har nevnt tidligere hvilke tall man har å holde seg til. 6,5 millioner skal være overflyttet innen 1. juli, hvis transportprogrammet holder. En mindre del av disse er imidlertid alt regnet med ved den foreløpige folketelling i desember 45.

For det fjerde er det krigsfangene. Erich Weinert som etter å ha vært formann i den tyske nasjonalkomitéen i Moskva vendte tilbake til Berlin i januar 46, uttalte at han trodde det fremdeles fantes 2—3 millioner krigsfanger i Sovjet-Samveldet. Det er et større tall enn de fleste hadde regnet med. Amerikanerne hadde i begynnelsen av 1946 omlag 1,1 mill. fanger igjen, derav vel 300 000

i U.S.A. Engelskmennene hadde også flere hundre tusen i Tyskland og omlag 400 000 i Det britiske samvelde. Dertil kom 1,3 mill. som var i Frankrike. En kunne regne med at det våren 46 ennå fantes mellom 4 og 5 millioner krigsfanger som før eller senere ville vende hjem. Det samlede folketall vil altså øke en god del. Det kommer til å ligge over 70 millioner. (Det allierte kontrollråd går imidlertid ved sin planlegging ut fra at befolkningstallet kommer til å bli 66,5 mill. i 1949.)

Hvordan kommer disse 70 millioner tyskere til å organisere sitt statsliv?

En burde helst vite hvordan de endelige grenser vil bli fastsatt på fredskonferansen. Det er dem som mener at Oder-Neisselinjen ikke er det siste ord i denne sak og at Tyskland kanskje får igjen noen biter av det område som nå står under polsk administrasjon. Det er ingen tvil om at det fins sterke, ikke minst økonomiske, argumenter for en slik modifikasjon. Den planmessige polonisering som alt har funnet sted og som kommer til å gå enda lenger før fredskonferansen samles, tyder imidlertid på at det skapes «nye fakta» av mer varig karakter. Vestmaktene sa i Potsdam at de betraktet Oder-Neisse-linjen som en foreløpig ordning, men de gikk på den annen side med på at den tyske befolkning ble flyttet ut, en åtgjerd som ville være meningsløs hvis det bare dreide seg om en midlertidig løsning.

Grenseproblemet i vest er ennå ikke avgjort mens dette skrives. Det avgjøres ikke av tyskerne, men er et storpolitisk problem. Den *sannsynlige* løsning synes dog ikke å bli at Ruhr løsrives fra Tyskland — iallfall ikke fullstendig og definitivt. Ennå er det heller ikke avgjort at Saar blir fransk, selv om dets gruver sikkert vil bli utnyttet til fordel for Frankrike.

Alle andre grensespørsmål er av mindre betydning. I Nederland var det umiddelbart etter krigens slutt sterk stemning for å utvide grensene slik at de nye områder ville utgjort nesten ⅔ av det opprinnelige nederlandske territorium. I mellomtiden har en mer moderat oppfatning slått igjennom. Det er mulig at det blir en mindre grenserevisjon for å skaffe nederlenderne erstatning for den omfattende jord-ødeleggelse nazistene foretok før de trakk seg ut av Nederland. I Danmark har det vært atskillig

diskusjon om en grenseflytning sørover. Den kommer neppe til å finne sted. Til de mer kuriøse spørsmål hører Østerrikes «territoriale krav». Dette spørsmål ble først reist i samband med valgene i Østerrike. Siden var det den nye utenriksminister, dr. Gruber, som gjorde krav på området ved Berchtesgaden, det såkalte Rupertihjørnet, med 30—40 000 innbyggere. Bayerns statsminister avviste kravet og begrunnelsen — nemlig at det gikk noen østerrikske telegraflinjer gjennom området og at de var blitt avlyttet under Hitler-perioden — som komplett latterlig. Han sa at folk i Bayern var forbitret. De ville «forsvare sin jord med høygafler om nødvendig». Østerrikerne kunne legge sine telegraflinjer utenfor grensen hvis de ville, og dessuten måtte de være klar over at Bayern hadde atskillig større «historisk» rett til å stille krav. Hoegner passet også på å få sagt at Hitler var østerriker. Det er sant nok. Kaltenbrunner, Seyss-Inquart og en hel del andre var det også. Men det er likevel et tvilsomt argument. Det var jo Bayern som huset Hitler i ganske mange år og det var ikke Wien — og heller ikke Berlin — men München som ble «bevegelsens hovedstad». Nok om det.

Grensene er ennå ikke fastlagt. Spørsmålet er om et redusert Tyskland kommer til å overleve krisen som nasjonal enhet. Det er ikke tvil om at et overveldende flertall blant tyskerne ønsker samlingen. Der har det allerede skjedd en vesentlig forskyvning. Sommeren 45 syntes man ikke sone-oppdelingen var særlig sympatisk, men våren 46 synes man den er en tvangsforanstaltning og en byrde. Fra et alliert synspunkt kan det kanskje sies at det er likegyldig hva tyskerne ønsker. Men i dette tilfelle faller ønsket om samling vel sammen med det som er økonomisk rasjonelt og politisk fornuftig. Jeg synes ikke det bør gjøres noen innrømmelse overfor den mystisk-reaksjonære «Reichsidee» som fremdeles spøker i mange tyske hjerner. Men den økonomiske fornuft bør man ikke synde mot alt for meget og alt for lenge. Man bør også vokte seg for å vekke nasjonalismen til live igjen.

Offisielt er det ingen som sier at sonegrensene skal bli permanente. Tvertom er det jo slik at kontrollrådet etter hvert har gitt en hel rekke bestemmelser som gjelder for alle soner. Men

det er fire forskjellige militærregjeringer som setter bestemmelsene ut i livet. Den må være blind som ikke ser at det såvel i politisk som i økonomisk henseende gjør seg gjeldende forskjellige og delvis sterkt motstridende tendenser — politiske og økonomiske — i områdene østen- og vestenfor Elben. Jo lenger den strenge soneoppdelingen varer, jo lenger dannelsen av en felles administrasjon utsettes, desto vanskeligere blir det å samordne kreftene. En slik utvikling ville være uheldig for Tyskland. Men den ville også være upraktisk og uheldig for Europa og for samarbeidet mellom de forente nasjoner. Jeg vet at det ikke alltid er det mest fornuftige som gjøres i politikken. Men i dette tilfelle vil partene kanskje omsider forstå at *deres* interesser blir best tilgodesett ved en felles tysk løsning.

I mellomtiden har man imidlertid fått en ny statsdannelse innen de forskjellige soner. Den *behøver* ikke å være av det onde. Veien gikk fra kommunene til de enkelte delstater og — for Prøyssens vedkommende — provinser. Så fikk man tidlig på høsten 45 en sammenslutning for hele den russiske sone, med tyske departementssjefer for de forskjellige administrative områder. Dette gjaldt altså Brandenburg, Land Sachsen, Provinz Sachsen, Thüringen og Mecklenburg-Vorpommern, (den bit av Pommern som ligger vestenfor Oder er blitt slått sammen med Mecklenburg). Berlin står i en særstilling, med et byråd som er ansvarlig overfor de fire makters kommandantur.

En tilsvarende sone-sammenslutning fikk man i oktober 45 for Sør-Tysklands vedkommende. I Stuttgart ble det dannet et «Länderrat» som besto av ministerpresidentene i Bayern, Württemberg-Baden og Stor-Hessen. Overborgermesteren i Bremen deltok også, men uten stemmerett. Bremen var amerikanernes havn og sto derfor under amerikansk administrasjon. For Bayerns vedkommende var stillingen klar, når en unntar området vestenfor Rhinen (Rheinpfalz) som var okkupert av franskmennene. Württemberg-Baden var en sammenslutning av disse to delstaters nordlige, amerikansk-okkuperte deler. De sørlige deler er besatt av franskmennene. De franske myndigheter syntes imidlertid alt på et tidlig tidspunkt å være enig i at delingen ikke burde bli permanent. Ministerpresidenten i Stuttgart var således til-

stede da statssekretariatet for den fransk-okkuperte del av Württemberg ble opprettet i Tübingen. Man kan altså regne med at de «historiske» delstater Württemberg og Baden vil gjenoppstå, hvis de da ikke finner at det er mer praktisk å opprettholde den sammenslutning som er innledet i den amerikanske sone. Ved dannelsen av Stor-Hessen, i slutten av september 45, fikk Land Hessen, Kurhessen og Nassau som danner en historisk og økonomisk enhet, felles administrasjon. Den hadde både Bsmarck og Hitler nektet hesserne.

En del av Hessen ble imidlertid liggende utenfor, nemlig det område som ligger vestenfor Rhinen. Her dannet franskmennene et nytt «land» i begynnelsen av 1946, nemlig Rheinland-Hessen-Nassau.

For den engelske sones vedkommende ble samordningen av den tyske administrasjon påbegynt ved månedsskiftet oktober-november 45. Det ble holdt et første møte med ministerpresidentene i Braunschweig og Oldenburg, «overpresidentene» i Hannover, Nordre Rhinprovins, Westfalen og Schleswig-Holstein, overborgermesteren i Hamburg og «landspresidenten» i Lippe-Detmold. De dannet et generalsekretariat, og i begynnelsen av 1946 hadde engelskmennene til hensikt å innkalle et tysk rådgivende utvalg på 16 medlemmer. Sosialdemokratene, kommunistene og de kristne demokrater skulle få samme antall representanter, mens de «liberale» ennå ikke var anerkjent som «soneparti».

Som man vil se forekommer ikke Prøyssen lenger. Det er blitt knust sammen med nazismen. De enkelte provinser får samme stilling som de andre delstatene. For Hessen og Vorpommerns vedkommende har jeg allerede greid ut om den administrative nyordning som har funnet sted. I den russiske sone har det vært delte meninger om hvorvidt provinsen Sachsen skulle slåes sammen med Land Sachsen. Foreløpig har en slik sammenslutning ikke funnet sted. Lippe blir sluttet sammen med Westfalen. Hannover blir utvidet med Braunschweig, Oldenburg og Bremen og kommer til å hete Nieder-Sachsen. For Bremens vedkommende gikk det slik at amerikanerne beholdt havnen mens sivilforvaltningen ble overdradd engelskmennene. Bremerne

ble redde for å komme til å falle mellom to stoler, de fører sin lille — ikke helt urimelige — kamp for ikke å bli «slukt» av Hannover. Enda større var lübeckernes motvilje mot å bli styrt fra Kiel. Det er mulig at Schleswig-Holstein og Hamburg blir slått sammen. Da er det naturlig at «ledelsen» befinner seg i Hamburg. Det vil også lübeckerne ha lettere for å avfinne seg med.

De enkelte soner fikk altså i slutten av 1945 sentrale administrasjonsorganer. Det man så regnet med som neste steg, var dannelsen av et felles generalsekretariat som i tilfelle måtte holde til i samme by som kontrollrådet, nemlig i Berlin. Det gikk imidlertid ikke slik som mange hadde regnet med, og mens dette skrives, er det ennå ikke dannet noe «intersone-råd». Det ville ellers kunne bli den første, spede begynnelsen til en tysk regjering, som — når den tid kommer — kunne ta imot de forente nasjoners fredsvilkår.

Mens nydanningen i «riks»-målestokk lot vente på seg, skjedde det atskillig av interesse i de forskjellige soner. Jeg har allerede omtalt kommunevalgene i Sør-Tyskland. I april valte byene, med samme hovedtendens som ved kommunevalgene i januar. To måneder senere velges de tre lands «konstitusjonsutvalg». Det blir forsamlinger som skal utarbeide Bayerns, Hessens og Württemberg-Badens grunnlover, og som ellers skal ha rådgivende funksjoner. Høsten 46 skal man så holde folkeavstemning om grunnlovsutkastene samtidig som de tre landdager skal velges.

De første — provisoriske — rådgivende forsamlinger ble dannet i begynnelsen av 1946. Det første møte som ble holdt i en slik forsamling fant sted 15. januar i Stuttgart. Det var den rådgivende forsamling for Württemberg-Baden med i alt 124 medlemmer: ministerpresidenten og ministrene, 12 representanter fra hvert av de fire partier, 20 fra næringslivet (4 hver fra fagorganisasjonen, handelskamrene og håndverks- og industrikamrene og 8 bønder), 4 fra høgskolene, 6 fra kirkene, 28 «Landräte» (administrasjonssjefene for de forskjellige distrikter) og ordførerne for de 8 større byer. Denne sammensetning ga neppe uttrykk for de faktiske politiske styrkeforhold. Presidenten, Wilhelm Keil, hadde likevel rett når han kalte dannelsen av denne forsamling en «historisk begivenhet».

Omtrent samtidig ble det i Bayern truffet forberedelser til å innkalle et rådgivende utvalg på 80 medlemmer. Foruten de politiske partier fikk kommunene, næringslivet, de frie yrkene og kirkene sine representanter. I Hessen skulle utvalget først få rent politisk karakter, med 12 representanter for hvert av de fire partier. Siden bestemte man seg for en utvidelse i samsvar med den linjen man hadde valt i Stuttgart og München. I februar 46 fikk man også den første regjeringskrise i Hessen. Sosialdemokratene meddelte at de trakk sine representanter tilbake og forlangte en ny mann som ministerpresident. Militærregjeringen grep imidlertid inn og ga beskjed om at det var *den* som utnevnte regjeringene. Ennå hadde man jo heller ikke hatt valg i landsmålestokk.

I den engelske sone ble det første rådgivende utvalg sammenkalt i Braunschweig i midten av januar. Schleswig-Holstein og de andre områder fikk provinsialråd, som bl. a. gikk i gang med å utarbeide grunnlovs-forslag. Dessuten ble det fra engelskmennenes side tatt skritt til å avvikle kommunevalgene og valg til provins-parlamentene senere på året.

Fra den russiske sone forelå ingen meldinger om dannelsen av rådgivende forsamlinger eller om forberedelser til valg i den nærmeste framtid. Delstat-regjeringene hadde imidlertid nær kontakt med ledelsene for de politiske og faglige organisasjoner.

I Berlin ble det ved årsskiftet 45—46 tatt skritt til å gi byen en egen grunnlov. Borgermestrene og representanter for tre av de politiske partier (de kristne demokrater dissenterte) sendte et felles forslag til det inter-allierte kommandantur. Det gikk ut på at Berlin skulle bli en egen by-stat i et framtidig Tyskland. Berlinerne ønsket ifølge dette framlegg å få en provisorisk byrepresentasjon som senere skulle avløses av et valt bystyre. Representasjonen skulle sammensettes av 20 mann fra hvert av de fire partier og desuten 20 fra fagorganisasjonen. Byrådet skulle utvides til et slags formannskap ved at hvert av de fire partier utpekte tre ulønnede «rådmenn». Som tredje instans hadde man borgermesterens råd. Berlin er delt opp i 20 distrikter med hver sin borgermester.

Om det nå blir til at det omsider opprettes en tysk sentral-

forvaltning, vil den måtte bære preg av den utvikling som har funnet sted i mellomtiden. Den vil måtte bli en sammenfatning av de forskjellige delstater og provinser (som også blir delstater), med hver sin regjering og folkerepresentasjon, og med mer eller mindre utpregede særinteresser og reelle eller innbilte skilnader. Hvor meget myndighet skal en ny sentralregjering og nasjonalforsamling få og hvor stor selvbestemmelsesrett skal forbeholdes de enkelte deler av «riket»? Skal det bli en forbundsstat, en føderativ republikk eller en enhetsstat?

Diskusjonen om dette er blitt vanskeliggjort ved at separatistiske krefter delvis har operert i føderalismens navn. For Hannovers vedkommende spiller det liten rolle. Det var allikevel ingen som trodde at engelskmennene ville ta imot «welfenes» forslag om at de skulle bli tatt opp i imperiet. I Bayern var det allerede litt annerledes. Den første regjering som ble dannet der, hadde et utpreget separatistisk program. Dens sjef, dr. Schäffer, erklærte i juli 45 at Bayern skulle bli en selvstendig stat. På det tidspunkt hadde han amerikanernes støtte. Det kan ikke være tvil om at de separatistiske tendensene tiltalte en meget stor del av den bayerske befolkning. Motivene var imidlertid ikke alltid av den edleste sort. Mange trodde de kunne unndra seg krigens konsekvenser ved å melde seg ut av Tyskland. Noen gikk så langt som til å ville framstille hele nazismen og krigen som en prøyssisk foreteelse som de ikke hadde noe ansvar for. Da det var gått noen tid mistet den bayerske separatismen endel terreng. Den kristelig-sosiale union inntok en noe uklar holdning. Men så kom «kongepartiet». Som om det ikke var vrøvl nok fra før!

Mest utpreget var de separatistiske bestrebelser i de franskbesatte områder og i den engelske Rhinlandssone. Det var ikke alltid de beste elementer som sluttet opp om disse bestrebelser. Slik var det også etter forrige krig. Nå så man bl. a. at en hel del nazister søkte å redde seg ved å opptre som særdeles ivrige «føderalister». Og så var det visse industri- og pengefolk som gikk inn for en løsriving — fordi de ikke ville være med å betale erstatning.

Disse tendenser framkalte en sterk motreaksjon. Jeg har tidligere henvist til sosialdemokratenes uttalelse om at de var

«dødsfiender» av alle separatistiske tendenser. Kommunistene uttalte seg like kraftig. Deres partisekretær i München sa på et møte i november 45 at separatismen var et feigt forsøk på å unngå følgene av det nazistiske sammenbruddet. Kommunistene i München nærte ikke noe ønske om å isolere seg fra sine kamerater i «Berlin, Köln, Hamburg eller Nürnberg». På fagforeningskongressen i Berlin i februar 46 sa kommunistpartiets representant, Walter Ulbricht: «Ruhr er tysk og skal forbli tysk.» Denne kategoriske uttalelsen ville, etter hva mange trodde, ikke være framkommet hvis den hadde stått i strid med sovjet-regjeringens hensikter.

De fire politiske partier i Berlin laget felles manifester til fordel for en «udelelig tysk republikk». Liknende uttalelser kom fra andre kanter av landet. Sosialdemokratene og de borgerlige demokrater påberopte seg gjerne Freiherr vom Stein som grunnla det kommunale selvstyre i Tyskland, og Weimar-forfatningens fedre, dr. Preuss og professor Max Weber. Man ville gi uttrykk for at enhets-republikken som var det mål man så fram til, ikke behøvde å bli unitaristisk. Weimar-forfatningen mente man hadde gitt føderalismen det som kunne gis uten at det ble partikularisme av det. Noe statsforbund ville man ikke vite av, heller ikke noen forbundsstat.

Det ble for en stor del en strid om ord. En av de menn som polemikken ble rettet mot, var den bayerske statsminister Hoegner. I Nürnberg holdt han i desember 45 en tale som jeg hadde anledning til å høre. Hoegner syntes at arbeiderbevegelsens tidligere holdning til stats-sentralismen burde tas opp til revisjon. Skulle helheten bli frisk, sa han, burde man først sørge for å helbrede de enkelte bestanddeler. Han gikk inn for at Tyskland ble føderalisert, og i den forbindelse henviste han til de erfaringene han hadde samlet i den tid da han var flyktning i Sveits. Han og hans partivenner var ikke enige i at Tyskland skulle stykkes opp, men de ville at det skulle bli et frivillig forbund av frie delstater. Det betydde imidlertid ikke at man gikk inn for «slikt nonsens som en isolert bayersk økonomi, og sosial- eller pengepolitikk». Det var noe ganske annet man burde søke å nå fram til på det økonomiske felt, nemlig en utvikling henimot Europas forente stater.

Hoegner fikk mye kritikk i Berlin for den talen. Han hadde også sagt noe om at det føderaliserte Tyskland aldri måtte få Berlin som hovedstad. Kommunistpartiet i Bayern vedtok en skarp resolusjon i sakens anledning. Jeg nyttet derfor høvet til å be Hoegner om å presisere sitt standpunkt. Det var i midten av januar 46.

«Jeg er ikke separatist, men føderalist», sa han. Han syntes en ny tysk sentralregjering burde få hånd om den økonomiske politikk, pengevesenet, de viktigere skatter, den sivile straffelovgivning, og dessuten utenrikspolitikken — når den tid kom. Bayern og de andre delstater burde være selvstendige når det gjaldt skolevesen, kulturpolitikk, administrasjon av skattene, kommunikasjoner, rettsvesen osv., og dessuten lovgivningen i egne anliggender. Men han la til at mellom halvparten og to tredjeparter av den bayerske befolkning ville gå lenger. De ønsket uavhengighet, men det trodde han var en følelsesmessig reaksjon som ville komme til å forsvinne.

Skilnaden mellom enhets-republikkens talsmenn og de føderalister som vil la sentralregjeringen ta hånd om de viktigste arbeidsområder, er i *virkeligheten* ikke så stor. På den ene side må man overvinne Bismarcks og Hitlers sentralistiske arv. Men på den annen side vil alle som har satt seg inn i tingene, måtte innrømme at Weimar-republikken ikke gikk til grunne fordi den ikke var mer føderalistisk. Den gikk i oppløsning fordi den ikke mestret de økonomiske problemer og fordi den ikke forsvarte demokratiet. Begge oppgaver krever samling, ikke splittelse. Dertil kommer den store oppgaven å oppdra *frie statsborgere* i en demokratisk stat.

De politiske partier lot til å være enige om at det burde opprettes en parlamentarisk republikk. Mange er også av den oppfatning at riksdagsmennene bør velges i énmanns-kretser, slik at man skaper en mer intim kontakt mellom velgerne og de valte. Spørsmålet om hvor stor myndighet en ny riksdag — eller hva nå den sentrale forsamling kommer til å hete — skal få, er det ennå for tidlig å svare på. Sett *innenfra* syntes hovedtendensen å gå i retning av en samlet republikk, modifisert ved det føderative grunnlag som vil foreligge om og når sonegrensene faller.

Separatismen er et spørsmål for seg. Ser man bort fra den virker det nokså overdrevet med all polemikk mot føderalismen. Spørsmålet er for alvorlig til å bli avfeiet med slagord. Det er heller ikke sikkert berlinerne ville være like trofaste tilhengere av sentralismen hvis flertallet ble enig om at «sentralen» skulle ligge et annet sted enn i Berlin. Mange er stemt for en forandring. Frankfurt am Main nevnes ofte. Men på den annen side er det vel truffet en slags forhåndsavgjørelse ved at kontrollrådet sitter der det sitter. Hvis det er uunngåelig at det blir Berlin, får en håpe Jakob Kaiser hadde rett i det han sa på et møte i slutten av januar 46: «Prøyssen er død, men Berlin lever.»

Tyskland og Europa.

I februar 1945 ble jeg i Stockholm anmodet om å holde et foredrag om Tysklands utenrikspolitikk etter krigen. Jeg valte å tale om «Tysklands utenrikspolitiske *stilling* etter krigen». Det var jo alt den gangen klart at det ikke ville være grunnlag for noen tysk utenrikspolitikk.

Det er iallfall tilfellet når man tenker på forholdet mellom stater og regjeringer. Men det fins jo dessuten folk og ganske alminnelige mennesker. Som alminnelige borgere — individuelt eller gruppevis — kan tyskerne drive en slags utenrikspolitikk selv om de ikke har noe «rike» og noen sentralregjering.

Tyske antinazister trenger iallfall en klar utenrikspolitisk orientering. De trenger den fordi Tysklands skjebne i høy grad avgjøres på det internasjonale plan. Og de trenger den selv om okkupasjonsmaktene legger visse bånd på ytringsfriheten. Da general Clay talte på sonerådets møte i Stuttgart i januar 46, sa han at man ikke kunne tillate noen kritikk av internasjonale politiske åtgjerder som angikk arbeidet med å styre Tyskland. Endel politikere hadde reist den slags kritikk, sa han videre. «Vi ville foretrekke at våre ministerpresidenter stoppet det frivillig framfor at vi skulle bli nødt til å gripe til andre midler.»

Det er sant at Tysklands skjebne er helt avhengig av andre regjeringer. Men det er nå allikevel en sannhet med modifikasjoner. Det som skjer i Tyskland øver selvfølgelig innflytelse på den internasjonale politikk og på de ytre vilkår. En kan godt si at tyskerne indirekte — via sin innenrikspolitikk, eller den del av innenrikspolitikken som de selv er med på å bestemme — kan påvirke sin utenrikspolitiske stilling.

Tyskland er ferdig som stormakt. Det har for tiden ikke en gang skyggen av noen nasjonal suverenitet. Det er ennå ikke helt sikkert om det tyske folk klarer seg igjennom krisen uten å bli revet fra hverandre. Grensene er allerede blitt snevret inn. Det behøver ikke å være noen tragedie. Tragisk ville det imidlertid være om tysk anti-nazisme *bidro* til det definitive sammenbruddet.

Antinazistene kan dokumentere at det ikke er dem som har gjort seg skyldig i krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheten. Men de måtte være forlatt av alle gode ånder om de ikke ville innrømme sitt *med-ansvar* for nazismen. Dessuten kan de jo ikke i noe tilfelle unndra seg konsekvensene av den nazistiske krigs- og mordpolitikk. De tyskere som søker å bortforklare eller unnskylde det som har hendt, gjør sitt folk en meget dårlig tjeneste. Det er sant nok at krigen *også* hadde årsaker utenfor Tyskland og at den *også* kunne vært unngått dersom ikke andre regjeringers bornerte politikk hadde støttet opp om nazismen. Men det reduserer ikke tyskernes store ansvar. De som mener det alvorlig med en demokratisk framtid, må ta et klart brudd med fortiden.

«Redningen» for det tyske folk ligger ikke i noe forsøk på å bevare kontinuiteten, men i en besluttsom ny-start. De forente nasjoners seier trengtes for å knuse nazismen. Freden har ikke betydd noen slutt på nøden, den har mange steder utløst ny elendighet. Det vesentlige i denne forbindelse er likevel at den ga alle folk mulighet til å puste igjen.

Tyske demokrater som velger det ærlige samarbeids vei, behøver dermed ikke å gi avkall på sine egne mål og interesser. De behøver ikke å oppgi retten til å protestere mot misforståelser og forvrengninger. Men de bør også vite at urimelige påstander utenfra best motbevises ved at det skapes nye forhold. Når tysk antinazisme har valt samarbeidets vei så betyr det ikke det samme som prinsippløshet, selvfornedrelse, kryping. Folk som mener det alvorlig med å bygge opp et Tyskland som er fritt innad og fredelig utad, kan ikke finne seg i noen lakei-rolle. De kan ikke gå inn for betingelsesløs tilpassing etter regimets betingelsesløse kapitulasjon. De kan ikke love å sette sitt navn på *ethvert* papir som blir dem forelagt. Grunnlaget for deres samarbeidsvilje er

erkjennelsen av at det foreligger alt overskyggende felles interesser.

En forutsetning er den demokratiske helhetslinje som ble trukket opp i de forente nasjoners deklarasjoner og ved selve den antinazistiske kampen. En annen er at det må finnes en basis for praktisk samarbeid. Denne basis er uavhengige partier og organisasjoner som representerer de gamle og nye anti-nazistiske krefter i det tyske samfunn. Uavhengigheten må innebære at slike organisasjoner ikke gjøres til brikker i stormaktspillet, og at de har mulighet til å velge og vrake sine representanter. Det fins også en moralsk forutsetning som består deri at ansvarsforholdet mellom okkupasjonsmyndighetene på den ene siden og de tyske myndigheter og organisasjoner på den annen side bør være avgrenset. De tyske representanter bør ha mulighet til å opplyse befolkningen om hva de etter ærlig prøving mener er ønskelig, nødvendig og mulig. De må ha anledning til å tale sant til sitt folk.

Det kan innvendes at den stort sett «ubetingede» samarbeidslinjen som man slår til lyd for, er problematisk all den stund man ikke vet om den alliansen som vant krigen, vil leve videre. Det er klart at det tyske spørsmål ville komme over i en helt ny stilling dersom det ble brudd mellom Sovjet-Samveldet og de angelsaksiske makter. Men jeg tror for det første at et slikt brudd tross alt ikke vil finne sted fordi ingen av partene er interessert i at den annen verdenskrig avløses av opptakten til den tredje. Jeg kommer for det annet ikke til å bli trett av å påpeke at et slikt brudd *iallfall* ikke er i Tysklands interesse. De som vil drive tysk utenrikspolitikk ved å spekulere i motsetninger ute, søke å spille ut andre stater mot hverandre og skjerpe angivelige eller reelle konflikter, saboterer både verdensfreden og den tyske gjenreising. Man kan ikke forlange at tyske demokrater skal la være å arbeide for å oppnå nasjonal enhet og bedre livsvilkår. Det det gjelder, er imidlertid varige forbedringer, ikke «nasjonale» skinn-resultater på veien mot en tredje verdenskrig.

Tyske demokrater som har tenkt tingene igjennom, vil derfor være på det rene med at deres utenrikspolitiske orientering må baseres på den antakelse og det håp at De forente nasjoner blir en arbeidsdyktig organisasjon. De vil dernest måtte ta hensyn til den

forskyvning i de internasjonale styrkeforhold som allerede har funnet sted eller som er i ferd med å skje. Den viktigste forandring fra tiden etter forrige krig er jo at Sovjet-Samveldet framstår som en av de ledende verdensmakter. Det er en faktor av aller største betydning ikke bare for Tysklands utenrikspolitiske stilling, men også for utformingen av dets indre struktur. Sovjet-Samveldet har lidt mest under nazi-hærenes vandalisme. Det har også gjort den største innsats på landjorda i kampen mot Hitler-arméene. Russerne led store tap, men de ble samtidig den eneste store militærmakt på kontinentet. Jeg er ikke inne i Kremls hemmeligheter. Men er det ikke grunn til å håpe at det sovjetledelsen først og fremst ønsker, er sikkerhet og den hurtigst mulige gjenreising? Russerne er mistenksomme overfor alt som kunne lede til at land i nærheten av deres grense ble ledd i fiendtlige konstellasjoner.

Dermed slår man ikke til lyd for noen opportunistisk underkastelse. Men hvordan kan man tenke seg en tysk politikk som ikke enten er innstilt på «revansje» eller også går ut på tillitsfullt samarbeid med sovjet-makten? Det er ikke det samme som noen ensidig «øst-orientering». Men det er også uforenlig med en ensidig «vest-orientering». Hitler-Tyskland ble slått av en koalisjon av de store allierte makter. Tyskland er okkupert av de allierte makter. Det kan bare komme ut av denne krisen som samlet stat hvis nyreisingen skjer i forståelse og samarbeid med «både øst og vest». Enhver ensidig løsning er et forsøk på å endre likevektsforholdet til fordel for den ene av partene. Ethvert slikt forsøk utfordrer den annen parts mistenksomhet. Det bidrar til å stabilisere sonegrensene og gjøre Tyskland til et koloniområde. I verste fall kan det føre til at Elbelinjen blir en utgangsposisjon for et nytt krigersk oppgjør, mange ganger verre enn det vi nettopp har gjennomgått.

Jeg vet godt at man i store kretser stiller seg ytterst skeptisk til forsøkene på å samle tyskerne ut over sonegrensene. Slike forsøk vil bli betraktet som en ny potensiell trusel mot freden. Hvis de imidlertid gjøres av pålitelige antinazistiske krefter med en riktig utenrikspolitisk orientering, er de noe ganske annet, nemlig et avgjørende *bidrag til å sikre freden.* Det er ikke noen særlig be-

tryggende løsning å ha stormaktskolonier midt på kontinentet. Så lenge denne tilstand varer, fins det heller ikke grunnlag for noen virkelig européisk politikk. Det er imidlertid i de européiske folks felles interesse at deres kontinent igjen blir noe mer enn «innflytelsessfærer». Så vanskelig det enn kan se ut for øyeblikket, det er likevel ikke til å komme forbi at Europas demokrater og Tysklands antinazister har felles interesser.

Tilliten mangler. Den kan man heller ikke tiltvinge seg. Ikke minst av den grunn har det som foregår i Tyskland utenrikspolitisk betydning. Tysk antinazisme har ennå sterke indre fiender. Ennå er ikke nasjonalismen overvunnet. Kampen mot herrefolkideologien, rasevanviddet, mot militaristisk tradisjon og revansjelyster har bare såvidt begynt. Denne gift må ut av den tyske «folkekropp». De allierte arbeider med dette. Men når det kommer til stykket, er det likevel tyskerne selv det kommer an på. De må overvinne den indre fiende ikke bare av hensyn til sin egen framtid, men også fordi det ikke vil bli noen slik framtid hvis de ikke vinner de andres tillit.

Tysklands avvæpning er stort sett gjennomført. Det var de allierte som gjennomførte den. Det var i det nye tyske demokratis interesse at Hitler-arméen og den prøyssiske militarisme ble knust. Oppriktige — og noenlunde forstandige — tyske demokrater vet dessuten at Hitler-krigens resultater hverken kan eller skal revideres ved hjelp av våpen. På den annen side står man selvfølgelig overfor det problem at en ny tysk stat trenger midler for å verge seg mot indre fiender. Men ethvert forsøk på hemmelig opprustning må man slå ned på med den største beslutsomhet. Det er en forutsetning for meget annet. En sentralregjering er jo heller ikke det samme som en sentral generalstab.

Noe vanskeligere blir det når det gjelder grenseproblemene. Forholdet er klart når det gjelder de nazistiske anneksjoner. Men man kan ikke vente at tyske anti-nazister skal by fram avgjort tyske områder med tysk befolkning til noen slags internasjonal realisasjon. På den annen side har krigens forløp og mangelen på synlig indre motstand skapt et nytt forhandlingsgrunnlag. Hitler — og for en stor del allerede krefter før ham — har utløst en reaksjon som resulterte i grenseforskyvninger og folkeflytninger.

Hellige grenser fins ikke. Uheldige territoriale løsninger kan ikke være den eneste målestokk ved bedømmelsen av den ordning som springer ut av den annen verdenskrig. Tvangs-evakueringens sår vil vel også kunne leges. Tyske demokrater vil måtte ta opp danskenes parole etter 1864: Hva utad taptes skal innad vinnes. Tysklands framtid sikres ikke ved revansjelyster og utenrikspolitiske eventyr, men ved besluttsom, effektiv gjenreising på de indre — sosiale, økonomiske og kulturelle — frontene. Men det fins grenser også når det gjelder grensene. Innsnevring er én ting, oppstykking er noe annet. De som går inn for et tillitsfullt samarbeid med alle nabofolk, og ikke minst med franskmennene, tsjekkerne og polakkene, er ikke dermed forpliktet til å innta en passiv holdning overfor separatistisk undergraving. Personlig føler jeg meg således overbevist om at Tyskland ikke kan eksistere uten Ruhr.

Tyskland blir pålagt store erstatninger — store i forhold til hva landet har, mindre i forhold til den skade de andre har lidt. Det argument at tyske politikere ikke kan påta seg forpliktelser på vegne av kommende generasjoner, holder ikke. Ødeleggelsene i de andre land er også av den art at ettervirkningene vil merkes i lange tider.

Både grensespørsmålene og erstatningsleveransene viser imidlertid — hver på sin måte — at man ikke lenger kommer noen vei på basis av en isolert nasjonalstat. Tyskland må ordnes inn i en større européisk og internasjonal sammenheng. Etter de erfaringer man har hatt med nazistenes Neuropa, blir imidlertid alle føderasjonsforslag møtt med skepsis og mistro, især når slike forslag kommer fra tysk hold. Man frykter for at Tyskland, med sin beliggenhet og med 70 millioner innbyggere, enda en gang vil søke å dominere. Initiativet vil altså måtte komme fra andre land. Det vil måtte komme fra folk som er klar over hva som trengs, og samtidig kan forebygge den fare som mange frykter for ennå er tilstede.

Det er klart at Tyskland omsider vil prøve å komme med i De forente nasjoner og andre former for organisert internasjonalt samarbeid. Når de tyske representanter sitter ved forhandlingsbordet igjen — ikke bare som «Befehlsempfänger» — skal de ikke spytte på seg selv. Men de vil gjøre klokt i å pålegge seg en beskjedenhet og toleranse som det ikke har vært for mye av i tysk utenrikspolitikk, heller ikke før Hitler. De skal rett og slett vareta det

arbeidende Tysklands interesser, innenfor rammen av européiske fellesinteresser. De skal si til representantene for andre folk: Vi venter ikke at dere gir oss noen blanko-fullmakter. Vi forstår deres skepsis. Men gi oss en sjanse, slik at vi kan vise dere at vi virkelig har brutt med det «Tyskland» som dere har lært å kjenne fra dets mest motbydelige side.

Man bør ikke forlange at nazistenes betingelsesløse kapitulasjon skal følges av antinazistenes uverdige underkastelse. For Europas like meget som for Tysklands skyld bør man tvertom motvirke de tendenser som peker i retning av åndelig underkastelse. Det gjelder å gi den européiske ungdom som vokser opp i Tyskland, et nytt ideal som den kan arbeide for. Tyske européere og verdensborgere har tidligere hatt lite hell med seg. Det er ingen grunn til ikke å gjenoppta deres arbeid. Frihetstråden i tysk historie må spinnes videre. Tyske antinazister gikk i døden ikke i første rekke for en nasjonal sak, men for hva de oppfattet som internasjonale, menneskelige mål. Noen tyskere kan kanskje også gi et aldri så lite bidrag til vår tids åndelige og politiske fornyelse. Kanskje bidragene blir flere og vektigere etter at veien er åpnet for selvbesinnelse, for en nyreising ikke bare på det materielle område.

Nazistene gjorde forsøk på å fortyske Europa. Nå gjelder det om å européisere Tyskland. Det skjer ikke ved noen oppstykking og heller ikke ved å spille ut den ene tyske gruppen mot den andre. Tysklands og Europas problem kan bare løses ved at man forener vest, øst — og det som ligger i midten. Det kan bare løses på frihetens og folkestyrets grunn.

WILLY
BRANDT

FORBRYTERE
OG ANDRE
TYSKERE